

หอเกียรติยศกวีเอกสุนทรภู่

โดย
นางสาวรพีภิม์ ปานเขียน

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาสถาปัตยกรรมไทย
ภาควิชาศิลปสถาปัตยกรรม
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร
ปีการศึกษา 2551
ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

หอเกียรติยศกวีเอกสุนทรภู่

โดย

นางสาววรภัทร์ ปานเขียน

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาสถาปัตยกรรมไทย
ภาควิชาศิลปสถาปัตยกรรม
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร
ปีการศึกษา 2551
ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

SUNTHORN PHU HALL OF FAME

By

Worapat Parnkhian

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree

MASTER OF ARCHITECTURE

Department of Architecture and Related Arts

Graduate School

SILPAKORN UNIVERSITY

2008

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร อนุมัติให้วิทยานิพนธ์เรื่อง “ หอเกียรติยศกวีเอก
สุนทรภู่ ” เสนอโดย นางสาวรพีภิม ปานเขียน เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญา
สถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสถาปัตยกรรมไทย

.....
(รองศาสตราจารย์ ดร.ศิริชัย ชินะตั้งกูร)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

วันที่.....เดือน..... พ.ศ.....

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

1. รองศาสตราจารย์อนุวิทย์ เจริญศุภกุล
2. ผู้ช่วยศาสตราจารย์จิรัฐกา จิตติรัตนากร

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.โชติมา จตุรวงศ์)

...../...../.....

..... กรรมการ

(อาจารย์ ดร. สีนีนารถ ศุภลรัตนเมธี)

...../...../.....

..... กรรมการ

(รองศาสตราจารย์อนุวิทย์ เจริญศุภกุล)

...../...../.....

..... กรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์จิรัฐกา จิตติรัตนากร)

...../...../.....

47053204 : สาขาวิชาสถาปัตยกรรมไทย

คำสำคัญ : สุนทรภู่,อนุสรณ์สถาน,สัตตวิทยา,การสื่อความหมาย

วรบัทม์ ปานเขียน : หอเกียรติยศกวีเอกสุนทรภู่. อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ :
รศ.อนุวิทย์ เจริญศุภกุล และ ผศ.จิรัฐภา จิตติรัตนกร. 260 หน้า.

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีวัตถุประสงค์ที่จะศึกษาค้นคว้าหาแนวทางในการออกแบบสถาปัตยกรรมไทยร่วมสมัย ที่จะสามารถสื่อสารกับผู้ใช้ และผู้สัมผัสกับสถาปัตยกรรมได้อย่างแท้จริง งานสถาปัตยกรรมถือได้ว่าเป็นศิลปะแขนงหนึ่งซึ่งมีความซับซ้อนมากที่สุด ไม่ใช่เพียงศิลปะวัตถุเพื่อความงามและประโยชน์ใช้สอยเท่านั้น สถาปัตยกรรมสามารถที่จะบอกเล่าเรื่องราวหรือสื่อสารกับผู้ใช้ได้ การหาแนวทางในการที่สื่อสารนั้น เพื่อความเข้าใจในแนวความคิด ความหมาย และสารต่างๆที่แฝงในงานสถาปัตยกรรม ซึ่งเป็นผลิตผลทางความคิดที่ผู้ออกแบบพยายามสร้างสรรค์ผลงานออกมาเพื่อการใช้ประโยชน์อันสูงสุด

ในการทำวิทยานิพนธ์นี้ จึงมีแนวคิดที่จะศึกษา เพื่อให้สามารถเข้าใจ กระบวนการสื่อความหมาย และสามารถถ่ายทอดผ่านงานออกแบบสถาปัตยกรรมในฐานะที่เป็น เครื่องหมายชนิดหนึ่ง ผู้ศึกษาจึงเลือกวิธีการศึกษาโดยใช้หลักการทางสัตตวิทยา (Semiology) เป็นเครื่องมือช่วยในการวิเคราะห์เครื่องหมาย (sign) ได้แก่ “วรรณกรรม” ที่มีคุณค่าทางสังคมและวัฒนธรรมในอดีตจนกลายมรดกวัฒนธรรม ณ ปัจจุบัน และถอดความ สาร (Message) หรือ ความหมายใดๆ (meaning) ที่แฝงอยู่ในวรรณกรรม นอกเหนือจากอรรถรสที่ได้จากการอ่าน เพื่อที่จะ เข้าใจถึง “ความหมาย” และ “ระบบของการสื่อความหมาย” ในงานวรรณกรรมของสุนทรภู่ และสามารถส่งต่อหรือถ่ายทอด ให้ได้ รับรู้ เข้าใจ ชาบซึ่ง ซึ่งในที่สุดก็นำไปสู่ความรู้สึกที่สุนทรีย์ในทุกๆด้านเมื่อได้สัมผัสกับงานสถาปัตยกรรม

ตั้งอยู่บนสมมติฐานที่ว่า ระบบเครื่องหมายและการสื่อความหมายในทางสัตตศาสตร์ น่าจะเป็นวิธีการหนึ่งที่สามารถส่งข้อความ (Message) ความหมาย (Meaning) ระบบเครื่องหมาย (Sign System) จาก “หน่วยการสื่อความหมายหนึ่ง คือ งานวรรณกรรม” สู่อการสร้างสรรค์ใหม่ใน “หน่วยการสื่อความหมายอีกรูปแบบหนึ่ง คือ สถาปัตยกรรม”

ภาควิชาศิลปสถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ปีการศึกษา 2551

ลายมือชื่อนักศึกษา.....

ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ 1. 2.

47053204 : MAJOR : THAI ARCHITECTURE

KEY WORD : HALL OF FAME, SEMIOLOGY, INTERPRETATION

WORAPAT PARNKHIAN : SUNTHORN PHU HALL OF FAME. THESIS ADVISORS :
ASSOC. RROF. ANUVIT CHARERNSUPKUL AND ASST. PROF. CHIRATHAKA CHITTIRATANA
KORN. 260 pp.

This thesis aims to research and design Thai contemporary architecture to communicated with any users. The architecture, one of arts that most complicate. These mean the combination of aesthetic, function, construction, structure, environment ,.etc. Moreover the architecture could present the conceal meaning 's by itself through form function and space.

These thesis study by interpretation process and the solution to interpret the literature through architecture that define "the message". The theory of semiology was choose as tool to analyze the "sign" from SunThorn-Pu 's literatures ,Thai tangible cultural heritage, and paraphrase concealed "message". After understand the "meaning" and "Interpretation process" of its the researcher will transmitted to architecture to create appreciation.

The hypothesis that sign system and interpretation of semiology is a solution to send message ,meaning and sign system from interpretation unit as literature to another interpretation unit as architecture .

Department of Architecture and Related Arts Graduate School, Silpakorn University Academic Year 2008

Student's signature

Thesis Advisors' signature 1. 2.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงได้ด้วยดีจากการสนับสนุนของบุคคลหลายท่าน ทั้งที่ช่วยเหลือทางตรงและทางอ้อม ข้าพเจ้ารู้สึกซาบซึ้งใจและขอขอบพระคุณสำหรับความช่วยเหลือของบุคคลเหล่านี้ และขอแสดงความขอบพระคุณมา ณ ที่นี้ด้วย

รองศาสตราจารย์อนุวิทย์ เจริญศุภกุล อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ที่คอยกระตุ้นให้ทำงานอย่างกระตือรือร้น คำปรึกษาที่ช่วยเปิดมุมมองใหม่ๆ จนนำไปสู่การพัฒนากระบวนการทางความคิดของศิษย์คนนี้เป็นอย่างมาก ผู้ช่วยศาสตราจารย์จิรัฐกา จิตติรัตนกร อาจารย์ผู้ควบคุมวิทยานิพนธ์ที่คอยแนะนำเสมอมา ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.โชติมา จตุรวงศ์ และ อาจารย์ ดร.สินีนารถ สุกรัตน์เมธี คณะกรรมการตรวจวิทยานิพนธ์ที่คอยให้คำแนะนำแนวทางในการแก้ไขปัญหาเพื่อนำไปปรับปรุงพัฒนาแบบให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

คุณชลธิศ ฉลองศัพท์ปัญญา เพื่อนๆ รุ่น 45 คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร คุณเจนจิรา เขียวชาญชัยกุล คุณอุบลแย้มเกตุหอม คุณศิระ เลิศภูมิปัญญา และคุณสิริพร ด้านสกุล น้องๆ จากคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร คุณพงษ์ศักดิ์ นาจีว ที่คอยช่วยเหลืออย่างสุดกำลัง

สุดท้ายนี้ ขอขอบพระคุณแม่สุณีย์ พวงพุ่ม น้องฉัตรชฎา ปานเขียน และครอบครัวของข้าพเจ้าที่คอยเป็นกำลังใจและสนับสนุนลูกสาวคนนี้เสมอมา ข้าพเจ้าขอขอบพระคุณทุกความช่วยเหลือจากทุกท่านที่ทำให้การทำวิทยานิพนธ์นี้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญภาพ	ฉ
สารบัญแผนภาพ.....	ณ
บทที่	
1 บทนำ.....	1
ความเป็นมาและความสำคัญของการศึกษา	1
แนวทางในการศึกษา	5
ความมุ่งหมายของโครงการ	5
สมมติฐานของการศึกษา	6
วัตถุประสงค์ของโครงการ	6
ขอบเขตของการศึกษา.....	7
วิธีการดำเนินงาน.....	7
นิยามศัพท์เฉพาะ.....	8
2 สัญลักษณ์ (Semiology)	10
ความหมายของสัญลักษณ์ (Semiology).....	10
แนวคิดเรื่องสัญลักษณ์ /หน่วยสื่อความหมาย (The concept of sign)	12
การสื่อความหมายผ่านเครื่องหมาย	15
ประเภทของสัญลักษณ์.....	20
3 อ่านวรรณกรรมสุนทรภู่ด้วยหลักสัญลักษณ์	23
ชีวประวัติและผลงานสุนทรภู่	23
อ่านวรรณกรรมสุนทรภู่ด้วยหลักสัญลักษณ์	35
ระบบการสร้างความหมาย (Signifying system) ของสุนทรภู่	82
จินตภาพ(Image) ในการสื่อสาร (Message) ผ่านรูปทรง และที่ว่างทางสถาปัตยกรรม (Form & Space)	95

บทที่	หน้า
4 แนวความคิดในการออกแบบ.....	102
เนื้อหาสำคัญในโครงการ.....	102
แนวคิดในการสื่อความหมายของโครงการ.....	105
การเลือกที่ตั้งโครงการ.....	129
วิเคราะห์บริบทและที่ตั้งโครงการ.....	141
แนวความคิดในการออกแบบ.....	150
5 กรณีศึกษา.....	156
อาคารอนุสรณ์สถาน 14 ตุลา.....	157
ห้องสมุดอเล็กซานเดรีย (Bibliotheca Alexandrina).....	161
Shiba Ryotaro Memorial Museum.....	168
6 การออกแบบสถาปัตยกรรม.....	171
รายละเอียดของโครงการ.....	171
การออกแบบโครงการหอเกียรติยศกวีเอกสุนทรภู่.....	178
งานออกแบบภูมิสถาปัตยกรรม.....	182
งานออกแบบสถาปัตยกรรม.....	191
7 บทสรุปและข้อเสนอแนะ.....	255
สรุปวัตถุประสงค์ของการทำวิทยานิพนธ์.....	255
สรุปผลที่ได้จากการศึกษา.....	256
ข้อเสนอแนะ.....	257
บรรณานุกรม.....	258
ประวัติผู้วิจัย.....	260

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
1	แฟร์ดีน็อง เดอ โซซูร์ (Ferdinand de Saussure ,1857-1913).....	10
2	ชาร์ล แซนเดอร์เพอร์ซ (Charles Sanders Peirce ,1839–1914)	11
3	โรล็องด์ บาร์ตส์ (Roland Barthes ,1915-1980)	16
4	ภาพปกหนังสือ Roland Barthes Mythologies	16
5	แสดงการทำงานของมายาคติ.....	18
6	แสดงภาพตัวอย่างของสัญลักษณ์ประเภทต่างๆ.....	21
7	แม่น้ำเจ้าพระยา บริเวณท่าช้างวังหลวง ที่รัชกาลที่ 2 พระราชทานเรือแพ ให้สุนทรภู่ (รูปวาดฝีมือชาวยุโรป พ.ศ.236)	28
8	เรือแพปากคลองบางหลวงฉากหลังคือ พระปรางค์วัดอรุณ ริมแม่น้ำเจ้าพระยา (ภาพถ่ายเก่า รัชกาลที่ 5)	28
9	เรือแพและตลาดแพ ที่อยุธยา (ภาพถ่ายเก่า รัชกาลที่ 5)	29
10	เด็กสมัยก่อนเรียนหนังสือกับพระสงฆ์ในวัด ล้วนเป็นลูก “ผู้ดี” สะท้อน ให้เห็นลักษณะการเรียนการสอนสมัยที่สุนทรภู่เรียนหนังสืออยู่สำนัก วัดชีปะขาวในคลองบางกอกน้อย.....	30
11	วัดเทพธิดาราม กรุงเทพฯ ที่สุนทรภู่จำพรรษา	30
12	กุฏิสุนทรภู่ ในวัดเทพธิดาราม กรุงเทพฯ.....	31
13	รูปปั้นกุฏิสุนทรภู่ ในวัดเทพธิดาราม กรุงเทพฯ	31
14	ทะเลอันดามัน แผนที่แสดงฉากและบ้านเมืองต่าง ๆ ในพระอภัยมณี อยู่ทางทะเลอันดามัน เสนอโดย “กาญจนาคพันธุ์” (ขุนวิจิตรมาตรา) เป็นท่านแรก ตั้งแต่ พ.ศ. 2490	106
15	แผนที่ เส้นทาง สถานที่ และชื่อเมืองต่างๆมากมายทั้งบนบก และชายทะเล	108
16	เกาะนาคาวรี	109
17	แผนที่โบราณแสดงเมืองต่าง ๆ ในประเทศลังกาและมหาสมุทรอินเดีย มีเกาะนาคาวรี.....	111
18	แผนที่โบราณ จากสมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา-ฉบับกรุงธนบุรี	115
19	แผนที่ เส้นทาง สถานที่ และชื่อเมืองต่างๆมากมายทั้งบนบกและชายทะเล	116

20	แผนที่เมืองลัγκαที่ชาวยุโรปทำไว้	117
21	สตรีชาวยุโรปในเมืองลัγκαยุคตกเป็นเมืองขึ้นอังกฤษจินตนาการของสุนทรภู่	117
22	ทหารพื้นเมืองลัγκα จัดอย่างยุโรป ยุคอังกฤษปกครองเป็นเมืองขึ้น	118
23	แผนที่ไตรภูมิ แสดงชื่อถนนพระราม	119
24	ภาพวาด “ควีนวิตตอเรีย”	120
25	หม่อมในบางกอก ผู้หญิงฝรั่งที่มาอาศัยอยู่ในกรุงเทพฯ สมัยก่อน	120
26	สถานที่เกิดของสุนทรภู่”วังหลัง” เกาะรัตนโกสินทร์ และธนบุรี	129
27	อนุสาวรีย์สุนทรภู่ ต.บ้านกร่ำ อ.แกลง จ.ระยอง	130
28	ตราเทศบาลจังหวัดระยอง	131
29	อนุสาวรีย์สุนทรภู่ และรูปปั้นตัวละครเอก	132
30	ป้ายถนน ตำบล และร้านค้า ที่มีนามสุนทรภู่	132
31	สถานที่ราชการ สถานีตำรวจ และโรงเรียน ที่มีนามสุนทรภู่	132
32	อนุสาวรีย์สุนทรภู่ในปัจจุบัน จ.ระยอง	137
33	ด้านหน้าอนุสาวรีย์มีรูปปั้นตัวละครเอก	137
34	อาคารนิทรรศการเดิม ไม่มีการใช้งาน	138
35	ลานกิจกรรมด้านหน้าอนุสาวรีย์สุนทรภู่	138
36	ด้านหลังโครงการ เป็นที่ว่าง	138
37	เดินที่ชายของที่ระลึก	139
38	ร้านขายน้ำ	139
39	เวทีออกกำลังกาย	139
40	หลักมุกดวี	140
41	รูปปั้นแกะสลักหินสุศุสาศร	140
42	การจัดประกวดวาดภาพ งานกิจกรรมวันสุนทรภู่	140
43	งานกิจกรรมวันสุนทรภู่	140
44	ภาพถ่ายทางอากาศ	143
45	พื้นที่ตั้งโครงการ	143
46	พื้นที่เชื่อมโยง (Linkage Area)	144
47	แสดงแบบจำลองอาคารอนุสรณ์สถาน 14 ตุลา	158
48	ผังอาคารชั้นบนอนุสรณ์สถาน 14 ตุลา	158

49	ผังอาคารชั้นล่างอนุสรณ์สถาน 14 ตุลา.....	159
50	แสดงรูปตัดอาคารอนุสรณ์สถาน 14 ตุลา	159
51	แสดงรูปด้านหน้าอาคารอนุสรณ์สถาน 14 ตุลา	160
52	ผังหลังคาห้องสมุดอเล็กซานเดรีย	162
53	รูปตัดอาคาร.....	163
54	หุ่นจำลองอาคารแสดงที่ว่างภายใน.....	163
55	ภาพรวมของอาคารห้องสมุด	164
56	บรรยากาศภายในห้องสมุด	166
57	รูปตัดแสดงโครงสร้าง.....	167
58	การนำแสงธรรมชาติเข้ามาใช้ภายในอาคาร.....	167
59	ผนังภายนอกอาคารประกอบด้วยภาษาต่าง ๆ ทั่วโลก	168
60	บรรยากาศภายนอก Shiba Ryotaro Memorial Museum	169
61	บรรยากาศภายใน Shiba Ryotaro Memorial Museum.....	170
62	ZONE A: MEMORIAL ZONE (อนุสาวรีย์ของสุนทรภู่)	171
63	ภาพกราฟิกแสดงการจัดแสดงในช่วงที่ 1 ช่วงชีวิตสุนทรภู่.....	172
64	ภาพกราฟิกแสดงการจัดแสดงในช่วงที่ 2 ช่วงหลังชีวิตสุนทรภู่.....	173
65	ภาพกราฟิกแสดงบรรยากาศ LIBRARY ZONE	173
66	ภาพกราฟิกแสดง หนังสือเกี่ยวกับสุนทรภู่	174
67	ภาพกราฟิกแสดงบรรยากาศ ZONE C: DISCOVERY ZONE	175
68	ผังบริเวณโครงการหอเกียรติยศกวีเอกสุนทรภู่.....	189
69	Isometric โครงการหอเกียรติยศกวีเอกสุนทรภู่	190
70	ผังบริเวณ (Lay out Plan).....	198
71	ผังพื้นที่ใต้ดิน (Basement Floor Plan).....	199
72	ผังพื้นที่ใต้ดิน (Basement Floor Plan).....	200
73	ผังพื้นที่ที่ 1 (First Floor Plan)	201
74	ผังพื้นที่ที่ 1 (First Floor Plan)	202
75	ผังพื้นที่ที่ 2 (Second Floor Plan)	203
76	ผังพื้นที่ที่ 3 (Third Floor Plan).....	203
77	ผังพื้นที่ที่ 2 (Second Floor Plan)	204

78	ผังพื้นที่ที่ 3 (Third Floor Plan)	204
79	รูปด้านหน้าโครงการหอเกียรติยศกวีเอกสุนทรภู่ (Elevation A)	205
80	รูปด้านข้าง B (Elevation B)	206
81	รูปด้านข้าง C (Elevation C).....	206
82	รูปด้านข้าง D (Elevation D).....	207
83	รูปตัด A (Section A)	208
84	รูปตัด B (Section B)	209
85	รูปตัด C (Section C).....	210
86	รูปตัดทางเดินภายในโครงการ (Section Circulation)	211
87	แสดงภาพโครงสร้างอาคาร (Fame Section).....	212
88	ระบบปรับอากาศ.....	213
89	ระบบปรับแสงสว่าง	214
90	ทางเข้าโครงการ (เมืองลังกา)	215
91	อาคารต้อนรับ (เมืองลังกา)	215
92	ภาพพาโนรามาทางทิศตะวันออก (East panoramic view)	216
93	อนุสาวรีย์สุนทรภู่ (The Monument of Sun Thorn Phu)	216
94	ลานกลางแจ้ง (Amphitheater).....	217
95	ประติมากรรมตัวละครเอกในเรื่อง “พระอภัยมณี”	217
96	เส้นทางสัญจรภายในโครงการ (เส้นทางการค้าในอดีต).....	218
97	มุมมองจากเกาะนาควารินทร์ไปยังเมืองลังกา(ทางเข้าโครงการ)	218
98	เกาะนาควารินทร์.....	219
99	กำแพงวรรณกรรม เรื่องพระอภัยมณี (The Wall of Literature)	219
100	ห้องสมุดมหากวีระภูมพี (Library)	220
101	ภาพพาโนรามาทางทิศตะวันตก (West panoramic view)	220
102	ภาพมุมสูง.....	221
103	ทางเข้าโครงการ (เมืองลังกา)	221
104	ระดับสูงสุดของโครงการ.....	221
105	เกาะนาควารินทร์.....	222
106	เกาะผีเสื้อสมุทร.....	222

107	เกาะนาควารินทร์.....	222
108	ร้านกาแฟ และสำนักงาน.....	223
109	บันไดทางขึ้นไปห้องสมุดมหาวิถัระภูมพี.....	223
110	โถง Arch ห้องสมุดมหาวิถัระภูมพี.....	223
111	มุมมองจากห้องสมุดมหาวิถัระภูมพีไปยังอนุสาวรีย์.....	224
112	ทางเข้าทางเดินวรรณกรรมไปยังห้องจัดแสดงชีวประวัติสุนทรภู่.....	224
113	ทางเดินวรรณกรรม.....	225
114	ห้องจัดแสดงชีวประวัติสุนทรภู่.....	225
115	ห้องวรรณกรรม.....	226
116	ห้องฉาย Multimedia.....	226
117	ส่วนบริการยืม-คืนหนังสือ.....	227
118	ส่วนสืบค้นข้อมูลหนังสือ.....	227
119	ห้องสัมมนา-บรรยาย.....	228
120	ห้องสมุดชั้น 2.....	228
121	ห้องสมุดชั้น 3.....	229
122	เคาเตอร์บริการยืม-คืน.....	229
123	โถงกลางชั้น 1.....	230
124	บันไดชั้นชั้น 2.....	230
125	ทางไปห้องสัมมนา.....	230
126	ห้องสัมมนา.....	231
127	ภาพมุมกว้างจากห้องสัมมนา.....	231
128	ภาพมุมกว้างห้องโถงชั้น 1.....	231
129	ชั้นหนังสือ ห้องสมุดชั้น 2.....	232
130	มุมมองไปยังอนุสาวรีย์สุนทรภู่จากห้องสมุดชั้น 2.....	232
131	ห้องสมุดชั้น 2.....	232
132	ทางขึ้นชั้น 3.....	233
133	หน้าต่างทางขึ้นบันไดชั้น 3.....	233
134	มุมมองใต้หลังคาอาคาร.....	233
135	มุมมองจากห้องสมุดชั้น 3.....	234

136	ทางเดิน Arch ห้องสมุดชั้น 3	234
137	มุมมองไปยังอนุสาวรีย์สุนทรภู่จากห้องสมุดชั้น 3.....	234
138	ภาพรวมโครงการ.....	235
139	ภาพมุมสูงโครงการ.....	235
140	ภาพมุมสูงโครงการ (ไม่มีต้นไม้).....	236
141	Zone A Memorial Zone.....	236
142	Zone A Memorial Zone.....	237
143	ภาพมุมสูงมองไปยังอาคาร.....	237
144	มุมมองไปยังถ้าสี่เหลี่ยมสมุทร.....	238
145	เกาะนาควารินทร์.....	238
146	ลานกลางแจ้ง.....	238
147	ทางเดินภายในโครงการ	239
148	เรือจมน ณ เกาะนาควารินทร์.....	239
149	เกาะนาควารินทร์.....	239
150	อาคารต้อนรับ (เมืองลังกา)	240
151	อนุสาวรีย์สุนทรภู่.....	240
152	อาคาร ร้านกาแฟ และสำนักงาน.....	241
153	บันไดทางเข้าห้องสมุดกระโจมพี	241
154	กำแพงเมือง และทางเข้าทางเดินวรรณกรรม.....	242
155	โถงทางเดิน Arch ห้องสมุดกระโจมพี	242
156	หุ่นจำลองแสดงผังโครงการ	243
157	ทางเดินเข้าโครงการ (เส้นทางการค้าในอดีต).....	243
158	เกาะนาควารินทร์.....	244
159	อาคารต้อนรับ (เมืองลังกา)/เกาะนาควารินทร์ และลานกลางแจ้ง (Amphitheater)	244
160	ลานกลางแจ้ง (Amphitheater).....	245
161	มุมมองไปยังอนุสาวรีย์สุนทรภู่.....	245
162	หุ่นจำลองแสดงผังโครงการ	246
163	หุ่นจำลองแสดงผังโครงการ	246

164	Zone A Memorial Zone.....	247
165	Zone A Memorial Zone.....	247
166	ภาพรวมโครงการ.....	248
167	ภาพมุมสูงโครงการ.....	248
168	ภาพมุมสูง ทางเข้าโครงการ.....	249
169	ทางเข้าโครงการ อาคารต้อนรับ (เมืองลังกา)	249
170	ภาพมุมสูงมองไปยังอาคาร.....	250
171	ลานกลางแจ้ง (Amphitheater).....	250
172	มุมมองจากสวนที่เป็นพื้นที่อินเดีย.....	251
173	มุมมองไปยังถ้ำผีเสื้อสมุทร.....	251
174	อาคารต้อนรับ (เมืองลังกา)/เกาะนาควารินทร์ และลานกลางแจ้ง (Amphitheater)	252
175	อนุสาวรีย์สุนทรภู่ (Monument)	252
176	อาคารต้อนรับ (เมืองลังกา)	253
177	ห้องสมุดมหากวีกระฎุมพี	253
178	กำแพงเมือง และทางเข้าทางเดินวรรณกรรม.....	254
179	โถงทางเดิน Arch ห้องสมุดกระฎุมพี	254

สารบัญแผนภาพ

แผนภาพที่		หน้า
1	แสดงการทำหน้าที่เป็นตัวแทนในการนำเสนอใหม่อีกครั้ง (re-presentation)	2
2	แสดงการศึกษา วิเคราะห์ระบบการสื่อความหมายของสุนทรภู่	5
3	แสดงการออกแบบสถาปัตยกรรม โครงการหอเกียรติยศกวีเอกสุนทรภู่.....	5
4	แสดงสมมติฐานของการศึกษา	6
5	แบบจำลองของการสื่อสารเกี่ยวกับเครื่องหมาย	13
6	แสดงองค์ประกอบของเครื่องหมาย.....	14
7	แสดงตัวอย่างของรูปสัญลักษณ์และความหมายสัญลักษณ์.....	14
8	แสดงตัวอย่างของรูปสัญลักษณ์และความหมายสัญลักษณ์.....	14
9	แสดงการทำงานของมายาคติ ความเข้าใจของผู้ศึกษา	18
10	แสดงการทำงานของมายาคติ ความเข้าใจของผู้ศึกษา	19
11	ลำดับช่วงชีวิต 4 รัชกาลของสุนทรภู่.....	27
12	สาร (Message) ในวรรณกรรมของสุนทรภู่.....	79
13	พื้นที่ทางสังคมของกระแสมูฟวี่ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น.....	81
14	แบบจำลองของการสื่อสารเกี่ยวกับเครื่องหมายและองค์ประกอบของ เครื่องหมาย.....	81
15	แบบจำลองการสื่อสารของสุนทรภู่ขั้นที่ 1	81
16	แบบจำลองการสื่อสารของสุนทรภู่ขั้นที่ 2	82
17	แสดงองค์ประกอบสำคัญ 4 ประการ ในระบบการสร้างความหมาย ของสุนทรภู่ (Signifying system)	83
18	แสดงพื้นที่ทางสังคมของสุนทรภู่.....	86
19	รูปแบบวรรณกรรมของสุนทรภู่.....	88
20	แสดงแผนผังกลอนสุภาพ	89
21	แสดงการสื่อความหมายในระดับวัฒนธรรม หรือมายาคติ (Mythologies) .	94
22	แสดงการสื่อความหมายในระดับวัฒนธรรมหรือมายาคติ (Mythologies) ของสุนทรภู่.....	94
23	จินตภาพ (Image) ในการสื่อ สาร (Message) ผ่านรูปทรงและที่ว่างทางสถาปัตยกรรม (Form & Space).....	99

24	แบบจำลองของการสื่อสารเกี่ยวกับเครื่องหมายองค์ และประกอบของเครื่องหมาย	102
25	แสดงเนื้อหาสำคัญในโครงการ	103
26	แสดงองค์ประกอบของเครื่องหมาย	103
27	ข้อความ (Message) ความหมาย (Meaning) และแนวคิด (Idea)	104
28	ระบบการสื่อความหมายโครงการ (Sign System of project)	104
29	แนวคิดในการสื่อความหมายของโครงการ	105
30	มิติทางวรรณกรรม ใน “พระอภัยมณี”	125
31	มิติทางประวัติศาสตร์ใน “พระอภัยมณี”	126
32	มิติทางจินตนาการของสุนทรภู่ใน “พระอภัยมณี”	127
33	ภาพแสดงมิติต่างๆที่พบใน วรรณกรรมเรื่อง “พระอภัยมณี”	128
34	เรื่องราวความจริง (Fact) ของพื้นที่เกาะรัตนโกสินทร์และพื้นที่ฝั่งธนบุรี	130
35	สภาพปัจจุบัน (Existing).....	145
36	แสดงตำแหน่งสำคัญ ณ ที่ตั้งโครงการ (Focal Point)	146
37	แสดงทิศทางแดด ลม ฝนในพื้นที่โครงการ (Orientation)	147
38	แสดงกายภาพของที่ตั้งโครงการ (Physical).....	148
39	วิเคราะห์การวางตำแหน่งพื้นที่ใช้สอยต่างๆในพื้นที่โครงการ	149
40	จินตภาพ (Image) ของโครงการหรือเกียรติยศกวีเอกสุนทรภู่.....	150
41	Layer 1 จินตภาพ (Image) ของโครงการ	151
42	Layer 2 อนุสาวรีย์สุนทรภู่ (Focal point)	151
43	Layer 3 กายภาพของพื้นที่ (Physical).....	152
44	Layer 4 สภาพแวดล้อมโดยรอบ (Surround)	153
45	Layer 5 เส้นทางการเข้าถึงโครงการ (Route Line)	153
46	Layer 6 ตำแหน่งพื้นที่ใช้สอยในโครงการ (Zoning)	154
47	Layer 7 ทิศทาง แดด ลม ฝน (Orientation)	154
48	แสดงแนวความคิดในการออกแบบโครงการ	155
49	แสดงลำดับการเข้าถึงโครงการ (Sequence)	176
50	พื้นที่ใช้สอยในโครงการ (Functional diagram)	177
51	แสดงแนวความคิดในการออกแบบโครงการ (Concept design).....	178

52	แสดง Layer การซ้อนทับของ Image + Focal point + context.....	179
53	แสดงแนวความคิดในการออกแบบโครงการ	180
54	จาก Schematic design สู่ขั้นตอนการออกแบบโครงการ.....	181
55	แสดงเนื้อหาสำคัญ (Content) ในการวางผัง.....	182
56	แสดงกายภาพของการวางผัง เส้น รูปทรง (Line – Form)	183
57	แสดงแนวคิดการเลือกใช้พื้นผิววัสดุ (Surface) ในการวางผัง.....	184
58	แสดงแนวความคิดในการออกแบบโครงการ	185
59	แสดงพรรณไม้ในงานภูมิทัศน์ (Plant).....	186
60	แสดงพรรณไม้ในงานภูมิทัศน์ (Plant).....	187
61	แสดงพื้นที่เตรียมสำหรับรองรับน้ำฝน.....	188
62	แสดงตำแหน่งที่ตั้งของอาคารหลัก	191
63	แนวคิดในการออกแบบสถาปัตยกรรม.....	191
64	แนวคิดเรื่องคลื่นทะเล และกำแพงวรรณกรรม.....	192
65	แนวคิดเรื่องคลื่นทะเล และกำแพงวรรณกรรม สู่การออกแบบอาคารหลัก “ห้องสมุดมหาวิ”	193
66	แนวคิดการออกแบบการวางผัง (Plan) อาคารหลัก “ห้องสมุดมหาวิ”	195
67	แนวคิดการออกแบบทางตั้ง (Section) อาคารหลัก “ห้องสมุดมหาวิ”	196
68	ภาพสรุปแนวคิดในการออกแบบสถาปัตยกรรม	197

บทที่ 1

บทนำ

1. ความเป็นมาและความสำคัญของการศึกษา

สุนทรภู่เป็นกวีไทยที่มีชื่อเสียงและความเป็นเอกในเชิงกลอน ท่านได้รับเกียรติจากองค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติหรือที่รู้จักกันในนามของยูเนสโก (UNESCO) ยกย่องเป็นบุคคลสำคัญของโลก ผู้มีผลงานดีเด่นทางด้านวัฒนธรรม หรือนัยหนึ่งเป็นกวีเอกของโลก เมื่อ พ.ศ.2529 ในวาระที่ครบรอบ 200 ปีเกิดของท่าน คือ เมื่อวันที่ 26 มิถุนายน 2329 นับว่าท่านเป็นกวีสามัญชนแรกที่ได้รับการประกาศเกียรติคุณเช่นนี้ สำหรับการประกาศยกย่องเชิดชูเกียรติบุคคลสำคัญของชาติต่าง ๆ ในโอกาสครบรอบวันเกิด หรือวันเสียชีวิตที่นับเป็นศตวรรษหรือ 100 ปีขึ้นไป ของยูเนสโกก็เพื่อเป็นการเผยแพร่เกียรติคุณ และผลงานของผู้มีผลงานดีเด่นทางด้านวัฒนธรรมระดับโลกของชาติต่าง ๆ ให้ปรากฏแก่มวลสมาชิกทั้งโลก และเชิญชวนให้ประเทศสมาชิกอื่น ๆ ได้มีส่วนร่วมในการจัดงานเฉลิมฉลองร่วมกับประเทศที่มีผู้ได้รับการประกาศยกย่องเพื่อก่อให้เกิดความคุ้นเคยซึ่งกันและกันโดยอาศัยบุคคลสำคัญของชาติต่าง ๆ เป็นสื่อกลาง โดยบุคคลนั้น ๆ ต้องเป็นบุคคลสำคัญของชาติที่มีส่วนร่วมอย่างกว้างขวางในสากล เพื่อการพัฒนา ด้านการศึกษาวิทยาศาสตร์ วัฒนธรรม หรือสื่อสารมวลชน

หากย้อนไปในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ระยะเวลา 70 ปีในช่วงชีวิตของสุนทรภู่ ผ่านวิถีชีวิตหลายรูปแบบทั้ง ต่ำต้อย สูงศักดิ์ ร่ำรวย ยากจน ท่องเที่ยวผจญภัย เผชิญชีวิต พบเห็นสภาพทั่วไปของเมืองไทยทั้งในกรุงและหัวเมืองหลายหนแห่ง นอกจากนั้นท่านเคยพบผ่านสภาพที่คนทั่วไปไม่เคยประสบ นั่นก็คือ ความเป็นไปด้านการเมืองของผู้บริหารประเทศระดับสูงหลายยุคหลายสมัย เพราะชีวิตของท่านผูกพันอยู่กับบุคคลเป็นอันมากที่เป็นผู้บริหารกุ่มชะตากรรมของบ้านเมืองไทย ตั้งแต่ พระมหากษัตริย์ พระบรมวงศ์ชั้นสูง เสนาบดี ขุนศึกขุนพล เจ้าเมือง ตลอดจนมาจนถึงขุนนางระดับรอง การมีชีวิตอยู่ในแวดวงอันน่าทึ่งเนิ่นนานถึง 4 รัชกาล เช่นนี้ หากจะกล่าว ว่าหลายช่วงในชีวิตของท่าน คือ ส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ไทย ก็ย่อมไม่เป็นการกล่าวเกินความจริง

จากประสบการณ์ชีวิต สุนทรภู่ได้บันทึกและถ่ายทอดผ่านผลงานวรรณกรรมสร้างสรรค์ศิลปะทางภาษา ด้วยฉันทลักษณ์ที่หลากหลายในเชิงร้อยกรอง อันได้แก่ นิราศ เป็นวรรณกรรมเพื่อบันทึกการเดินทาง และเพื่อบันทึกเรื่องราวชีวิต นิทานคำกลอน สุภาษิตคำกลอน

บทแห่งล่อม ในการศึกษาวรรณกรรมของสุนทรภู่ นอกจากจะได้วรรณรสแล้ว หากลองลึกในเนื้อหา
วรรณกรรมวิจารณ์จะพบว่าภายใต้โคลง ฉันท์ กาพย์ กลอนนั้นยังบรรจุภาพของวิถีชีวิต สังคม
การเมือง ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ศาสนา ความเชื่ออันเป็นไปในยุคต้นของกรุงรัตนโกสินทร์
ซึ่งเมื่อกาลเวลาได้ล่วงเลยผลงานจึงกลายเป็นการบันทึกหน้าประวัติศาสตร์ นับเป็นคุณูปการ
อย่างยิ่งต่ออนุชนรุ่นหลังให้มีโอกาสศึกษา บริบททางสังคม วัฒนธรรมในอดีต รวมไปถึงวิทยาการ
ในการประพันธ์วรรณกรรมร้อยกรองแบบประเพณีอีกด้วย

หากแต่การที่เราอ่านวรรณกรรมแล้วสามารถเข้าใจความหมาย (Meaning)
แนวความคิด (Idea) ในการสร้างสรรค์ของกวี และการทำหน้าที่เป็นตัวแทนในการนำเสนอใหม่อีก
ครั้ง (re-presentation) นั้นคงเป็นไปได้ยาก ถ้าขาดพื้นความรู้ เครื่องมือ กระบวนการ หรือกรอบ
แนวคิดใด มาช่วยในการศึกษา วิเคราะห์ เพื่อหาแนวทางในการนำเสนอเรื่องราวชีวิตประวัติและ
ผลงานวรรณกรรมของสุนทรภู่ ผู้ศึกษาหรือผู้ออกแบบ จำเป็นที่จะต้องทำความเข้าใจใน “กวี” ผู้
สร้างสรรค์ และ “สาร” รวมไปถึงสาระใดๆในสารที่แฝงอยู่ในงานวรรณกรรม เพื่อนำ “สาร” นั้นมา
ถ่ายทอดผ่านงานสถาปัตยกรรมอีกครั้ง

แผนภาพที่ 1 แสดงการทำหน้าที่เป็นตัวแทนในการนำเสนอใหม่อีกครั้ง (re-presentation)

สถาปัตยกรรม ถือได้ว่าเป็น “สื่อ” ชนิดหนึ่งที่ใช้ในการสื่อสาร ระหว่างผู้ออกแบบ (designer) กับผู้ใช้สอย (user) ผู้ออกแบบพยายามที่จะนำเสนอแนวคิด เทคนิค รูปแบบ ความรู้สึก การรับรู้ แก่ผู้ที่เข้ามาสัมผัสกับสถาปัตยกรรม แต่ในหลายๆกรณี ผู้ออกแบบอาจประสบความสำเร็จ หรือไม่ประสบความสำเร็จในการสร้างสื่อนี้ ด้วยเป็นเพราะกายภาพของสถาปัตยกรรมมีลักษณะเป็นกายภาพ หยุดหนึ่ง ตั้งอยู่กับที่ ไม่เคลื่อนไหว ไม่ส่งเสียง และ ไม่สามารถอ่านได้เหมือนกับอ่านหนังสือ หรือได้ยินทำนองเมื่อเราฟังเพลง ในอีกทางหนึ่งผู้ออกแบบเองก็ไม่สามารถ สื่อความหมาย หรือขาดการศึกษาถึงระบบ วิธีการ กระบวนการของการสื่อความหมาย โดยทั่วไปแล้วสถาปัตยกรรมจะถูกพิจารณาแค่การเป็นรูปทรงเพื่อประโยชน์ใช้สอย (Function) หรือความงาม (Aesthetic) เท่านั้น จึงทำให้สังคมรับรู้ถึงสถาปัตยกรรมในวงจำกัด เพราะปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในงานสถาปัตยกรรมไม่ได้ตอบสนองเฉพาะสิ่งเหล่านั้น หากแต่ยังสามารถถ่ายทอดบริบททางสังคมและวัฒนธรรมในช่วงเวลาได้ เช่น เมื่อพิจารณางานสถาปัตยกรรมไทย ในแต่ละยุคสมัย เมื่อเรามองลึกลงไปผ่านประโยชน์ใช้สอยและความงามนั้น เราจะเห็นถึง นัยยะที่สะท้อนสภาพสังคม วัฒนธรรมในอดีต สถาปัตยกรรมแบบพระราชนิยม ในช่วงสมัยรัชกาลที่ 3 รูปทรงของสถาปัตยกรรมผสมผสานอิทธิพลของศิลปะจีน เนื่องจากสยามค้าขายกับจีน ต่อมาในช่วงสมัยการล่าอาณานิคม แนวคิดรักษาเอกราชของประเทศ โดยใช้สถาปัตยกรรมเป็นเครื่องมือ เริ่มเกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 ดังเช่น พระนครคีรี และแสดงให้เห็นในอารยชนที่ทัดเทียมตะวันตกสมัยรัชกาลที่ 5 โดยสร้างสถาปัตยกรรมที่มีอิทธิพลศิลปะตะวันตกเข้ามาผสมผสาน เช่น วัดราชบพิธ พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท พระที่นั่งอนันตสมาคม จนเป็นค่านิยมในสังคมไทยสมัยนั้น

จากปรากฏการณ์ดังกล่าว สถาปัตยกรรมเป็นเครื่องมือสำคัญที่ถ่ายทอดองค์ความรู้ในด้านต่างๆ ทั้งประวัติศาสตร์ สังคม วัฒนธรรม และวิทยาการ ที่ผู้ออกแบบพยายามสร้างสรรค์ และสื่อให้แก่ผู้รับด้วยแรงมูมที่มากกว่าการใช้สอยหรือความงาม มิใช่เพียงอาคารสิ่งก่อสร้างวัตถุขนาดใหญ่เท่านั้น

เมื่อเป็นเช่นนี้แล้ว การหาแนวทาง กระบวนการในการออกแบบ (design) การสื่อความหมาย (interpretation) และถ่ายทอด (transmit) เครื่องหมายนี้ ให้ได้ผลสัมฤทธิ์มากที่สุด โดยใช้สถาปัตยกรรมเป็นเครื่องมือในการนำเสนอเรื่องราว คุณค่าความสำคัญในอดีต ตลอดจนมีส่วนร่วมในการปกป้อง อนุรักษ์ สืบสาน มรดกวัฒนธรรมเหล่านั้น จึงมีความสำคัญมาก ความต้องการที่ซับซ้อนมากขึ้น ทำให้ผู้ออกแบบจำเป็นต้องหาระเบียบ วิธีการที่จะช่วยในการสื่อความหมาย ศาสตร์หนึ่งที่ศึกษาเกี่ยวกับเครื่องหมายและการสื่อความหมาย อันจะเป็นศาสตร์ที่

น่าสนใจในการนำมาประยุกต์เพื่อค้นหาคำตอบนี้ คือ สัญลักษณ์วิทยา (Semiology) เมื่อเราพิจารณาสถาปัตยกรรมด้วยหลักสัญลักษณ์วิทยา จะเห็นว่า “สถาปัตยกรรม” ก็เป็น “เครื่องหมาย(sign)” ชนิดหนึ่งที่ใช้ในการสื่อสาร เหมือนกับเครื่องหมายอื่นๆ คำว่า สัญลักษณ์วิทยา (Semiology) ถูกรู้จักในชื่อของสัญลักษณ์ศาสตร์ (Semiotics) ด้วย มันเริ่มต้นในฐานะที่เป็นวิธีการศึกษาเกี่ยวกับการวิเคราะห์เรื่องภาษา แต่ปัจจุบันได้ถูกนำมาใช้เพื่อวิเคราะห์ “ระบบเครื่องหมายต่างๆว่ามันทำงานอย่างไร” (how all sign systems work) โดยสำรวจถึงหลักตรรกะและระเบียบวิธีที่อยู่เบื้องหลังการสื่อสาร และแสดงให้เห็นว่าจะสามารถทำความเข้าใจอย่างเป็นระบบได้อย่างไร ผ่านวิธีการทางสัญลักษณ์ศาสตร์ (semiotic method) รวมไปถึงสิ่งที่การสื่อสารต่างๆหมายความถึง นับเป็นศาสตร์ที่สนใจในเรื่องของความหมาย และเอาใจใส่ในวิธีการต่างๆที่ความหมายได้รับการผลิตขึ้นมา และถูกส่งต่อหรือถ่ายทอด

ในการออกแบบงานสถาปัตยกรรม ผู้ออกแบบจะสื่อความหมาย แนวคิด ผ่านสถาปัตยกรรมโดยมี องค์ประกอบสถาปัตยกรรมเป็น “หน่วยสื่อความหมาย” เช่นเดียวกับศิลปะแขนงอื่นๆ ที่มีหน่วยสื่อความหมายของงานแต่ละประเภทที่แตกต่างกัน เช่น นักประพันธ์ กวี ก็สื่อความหมายผ่านวรรณกรรมโดยมีภาษาเป็นหน่วยสื่อความหมาย นักดนตรีก็จะสื่อความหมายหรืออารมณ์ ต่างๆผ่านบทเพลงโดยมีตัวโน้ตเป็นหน่วยสื่อความหมาย ผู้กำกับภาพยนตร์ ก็สื่อความหมายของภาพยนตร์ที่เขากำกับผ่าน ภาพเสียงและบทสนทนา ที่ปรากฏบนจอ ตัวอย่างการสื่อความหมายผ่านงานสร้างสรรค์ดังกล่าว ผู้ที่สัมผัสงานนั้นสามารถรับรู้และทำความเข้าใจสิ่งที่สื่อออกมาได้ ในระดับหนึ่ง เพียงแต่สถาปัตยกรรมนั้นเป็นงานศิลปะที่มีความซับซ้อนมากกว่า เนื่องจากมีความสัมพันธ์กับบริบท (Context) ทั้งทางกายภาพคือ ลักษณะของภูมิประเทศ ภูมิอากาศ และทางสังคม วัฒนธรรมซึ่งได้แก่ ความคิด ความเชื่อ จารีตประเพณี ฯลฯ

การศึกษา วิจัย วิทยานิพนธ์นี้ เพื่อให้สามารถเข้าใจ กระบวนการสื่อความหมาย และสามารถถ่ายทอดผ่านงานออกแบบสถาปัตยกรรมในฐานะที่เป็นเครื่องหมายชนิดหนึ่ง ผู้ศึกษาจึงเลือกวิธีการศึกษาโดยใช้หลักการทางสัญลักษณ์วิทยา (Semiology) เป็นเครื่องมือช่วยในการวิเคราะห์เครื่องหมาย (sign) ได้แก่ “วรรณกรรม” ที่มีคุณค่าทางสังคมและวัฒนธรรมในอดีตจนกลายมรดกวัฒนธรรม ณ ปัจจุบัน และถอดความ สาร (Message) หรือ ความหมายใดๆ (meaning) ที่แฝงอยู่ในวรรณกรรม นอกเหนือจากอรรถรสที่ได้จากการอ่าน เพื่อที่จะ เข้าใจถึง “ความหมาย” และ “ระบบของการสื่อความหมาย” ในงานวรรณกรรมของสุนทรภู่ และสามารถส่งต่อหรือถ่ายทอด ให้ได้ รับรู้ เข้าใจ ชาบซึ้ง ซึ่งในที่สุดก็น่าจะนำไปสู่ความรู้สึกที่สุนทรภู่ในทุกๆด้านเมื่อได้สัมผัสกับงานสถาปัตยกรรม

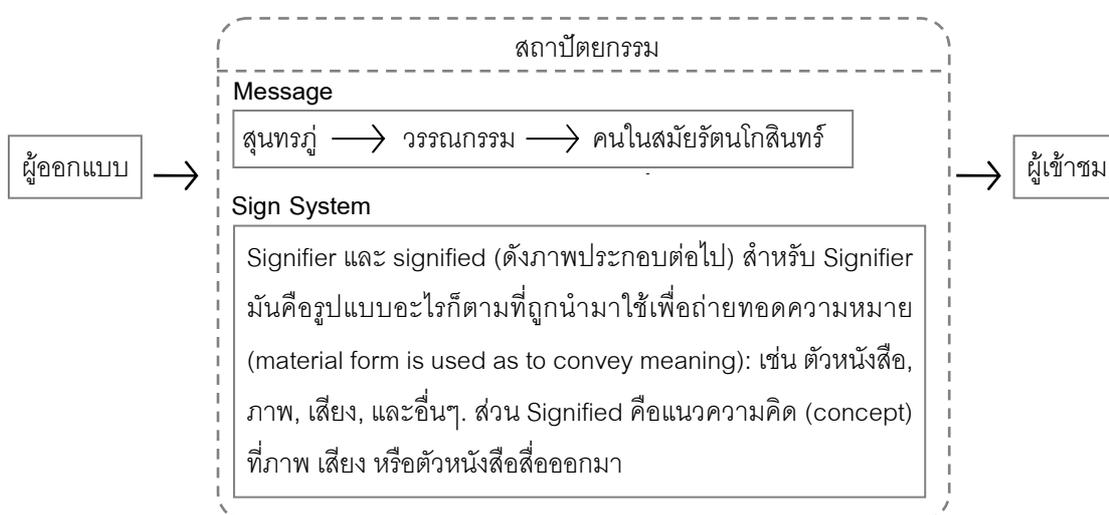
2. แนวทางในการศึกษา

ขั้นที่ 1 ศึกษา วิเคราะห์ระบบการสื่อความหมายของสุนทรภู่

แผนภาพที่ 2 แสดงการศึกษา วิเคราะห์ระบบการสื่อความหมายของสุนทรภู่

ขั้นที่ 2 การออกแบบสถาปัตยกรรม โครงการหอเกียรติยศกวีเอกสุนทรภู่

แผนภาพที่ 3 แสดงการออกแบบสถาปัตยกรรม โครงการหอเกียรติยศกวีเอกสุนทรภู่

3. ความมุ่งหมายของโครงการ

3.1 เป็นหอเกียรติยศ(Hall of Fame) เพื่อยกย่องเชิดชูเกียรติสุนทรภู่ ในฐานะผู้มีผลงานดีเด่นทางด้านวัฒนธรรม หรือนัยหนึ่งเป็น กวีเอกของโลก

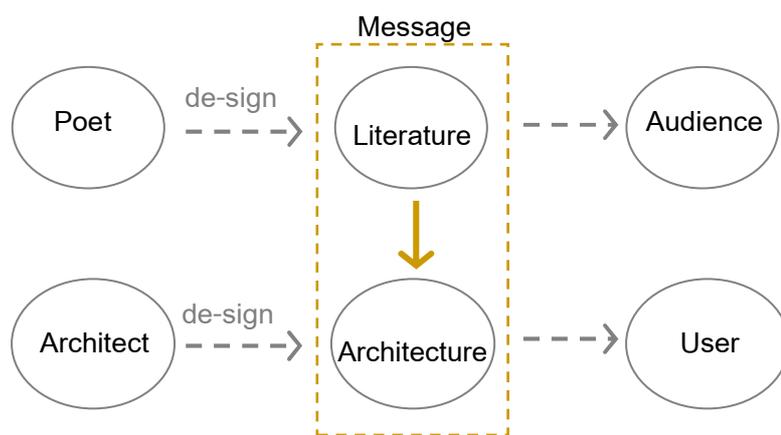
3.2 เป็นพื้นที่สำหรับการเรียนรู้ และสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์การประพันธ์วรรณกรรมร้อยกรองแบบประเพณี

3.3 เป็นพื้นที่สร้างแรงบันดาลใจให้กับคนในสังคมให้สร้างสรรค์ผลงานวรรณกรรมทุกรูปแบบโดยมีสุนทรภู่เป็น วีรบุรุษทางวัฒนธรรม (Culture Hero)

3.4 เป็นแหล่งทัศนศึกษาในวิชาภาษาไทยของนักเรียนทุกระดับชั้นของไทย ด้วยหลักการ การศึกษานอกห้องเรียน

4. สมมติฐานของการศึกษา

ตั้งอยู่บนสมมติฐานที่ว่า ระบบเครื่องหมายและการสื่อความหมายในทางสัญศาสตร์ น่าจะเป็นวิธีการหนึ่งที่จะสามารถส่งข้อความ (Message) ความหมาย (Meaning) ระบบเครื่องหมาย (Sign System) จาก “หน่วยการสื่อความหมายหนึ่ง คือ งานวรรณกรรม” สู่อการสร้างสรรคใหม่ใน “หน่วยการสื่อความหมายอีกรูปแบบหนึ่ง คือ สถาปัตยกรรม”

แผนภาพที่ 4 แสดงสมมติฐานของการศึกษา

5. วัตถุประสงค์โครงการ

5.1 ศึกษาประวัติและผลงานของสุนทรภู่เพื่อสนองประโยชน์ในการสร้างแนวทางที่จะรักษาและสืบทอดมรดกวัฒนธรรมสำคัญของชาติ

5.2 ศึกษาแนวคิดเรื่องสัญญะ (The concept of sign) และ ในหลักการทางสัญวิทยา (Semiology) เพื่อให้เข้าใจระบบการสร้างความหมาย(signifying system) แล้วนำองค์ความรู้นี้ไปประยุกต์ใช้เพื่อการออกแบบระบบการสร้างความหมายในงานสถาปัตยกรรม

5.3 ศึกษากระบวนการออกแบบ การถ่ายทอดต้นทลักษณ์และผลงานวรรณกรรม เพื่อเข้าใจในองค์ความรู้ที่แฝงไว้ และระบบการสร้างความหมาย(signifying system)ของสุนทรภู่

5.4 นำความรู้ที่ได้จากการศึกษาหลักการทางสัญวิทยา (Semiology) มาใช้ในการถ่ายทอดองค์ความรู้หนึ่ง ผ่านงานออกแบบสถาปัตยกรรม ที่ว่าง ให้มีความสอดคล้องกับประโยชน์ใช้สอย เนื้อหา บรรยากาศ และมิติทางเวลาในช่วงชีวิตของสุนทรภู่

5.5 เพื่อออกแบบสถาปัตยกรรมที่สามารถสื่อสารกับผู้ใช้ และผู้สัมผัสกับสถาปัตยกรรมได้อย่างแท้จริง

6. ขอบเขตของการศึกษา

ศึกษาเนื้อหาของทฤษฎีทางสัญวิทยา (Semiology) ที่มีความเกี่ยวข้องและสามารถนำมาวิเคราะห์ ระบบการสื่อความหมาย การออกแบบ รวมไปถึงการถ่ายทอดชั้นลักษณะในงานวรรณกรรมของสุนทรภู่ เพื่อที่จะเข้าใจความหมายในวรรณกรรม เชื่อมโยงกับกรณีศึกษาผลงานออกแบบสถาปัตยกรรมที่มีการสื่อความหมาย แล้วนำผลการศึกษาวิเคราะห์มาสร้างแนวคิด และระบบการสื่อความหมายในงานออกแบบสถาปัตยกรรม ที่ว่างภายนอก ที่ว่างภายใน

7. วิธีการดำเนินงาน

7.1 การเก็บข้อมูล

7.1.1 จากการค้นคว้าเอกสารทางวิชาการ หนังสือ บทความวรรณกรรมวิจารณ์ที่เกี่ยวข้องกับประเด็นที่ศึกษาจากแหล่งข้อมูลต่างๆ ได้แก่ เอกสารเกี่ยวกับชีวประวัติและผลงานของสุนทรภู่ แนวคิด หลักการ ทฤษฎีเรื่องเครื่องหมายทางหลักสัญวิทยา (Semiology) และศาสตร์ที่เกี่ยวข้องเนื่อง

7.1.2 เก็บข้อมูลงานกิจกรรมทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับสุนทรภู่ รวมทั้งโบราณวัตถุและสถานที่อันระลึกถึงสุนทรภู่เมื่อครั้งยังมีชีวิต

7.2 ชั้นวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูล

7.2.1 ศึกษา วิเคราะห์ และจัดระเบียบข้อมูลที่ได้มา แยกเป็นหมวดหมู่เปรียบเทียบและจัดลำดับความสำคัญ ของข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับประเด็นที่ศึกษา

7.2.2 ศึกษาผลงานออกแบบสถาปัตยกรรมของสถาปนิกไทย และสถาปนิกต่างชาติที่มีการสื่อความหมายของสถาปนิกผ่านงานนั้นๆ ในวิธีการต่างๆ เพื่อเป็นกรณีศึกษา (Case study)

7.2.3 นำผลการศึกษา วิเคราะห์ทั้งหมดมาสังเคราะห์เป็นวิธีการ (Method) ที่จะนำไปประยุกต์ใช้เพื่อหาระบบการสื่อความหมายของสถาปัตยกรรม

7.3 ชั้นสรุปผล

7.4 สรุปข้อมูลที่ได้จากการวิเคราะห์ แล้วมาจัดทำเป็นโปรแกรมการออกแบบทางสถาปัตยกรรม เพื่อนำไปสู่แนวทางการออกแบบสถาปัตยกรรม

7.5 การออกแบบ

7.5.1 ศึกษาวิเคราะห์พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ รูปแบบศิลปสถาปัตยกรรมในช่วงเวลาเกี่ยวข้องกับชีวิตของสุนทรภู่ เพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลในการออกแบบทั้ง คุณค่าทางสังคม วัฒนธรรม ความงามและวิทยาการ

7.5.2 หาความสัมพันธ์ระหว่างกิจกรรมการใช้งานที่เกิดขึ้นภายในโครงการกับพื้นที่ใช้สอย เพื่อกำหนดลักษณะและปริมาณของพื้นที่ส่วนย่อยในโครงการ กำหนดแนวความคิดย่อยของพื้นที่แต่ละส่วน

7.5.3 หาความสัมพันธ์ระหว่างเนื้อหา กิจกรรม การใช้งานเพื่อกำหนดลำดับการเข้าถึงแต่ละพื้นที่ให้สอดคล้องกับกับการออกแบบ

7.5.4 นำเสนองานออกแบบ เพื่อตรวจเป็นระยะตามความเหมาะสม

7.5.5 นำเสนองานขั้นสุดท้าย

7.6 จัดทำเอกสารประกอบการทำวิทยานิพนธ์

8. นิยามศัพท์เฉพาะ

สัญวิทยา (Semiology): เป็นศาสตร์ที่ศึกษาเกี่ยวกับเครื่องหมาย สัญลักษณ์ และความหมายซึ่งประเด็นสำคัญคือ การศึกษาว่าความหมายเกิดขึ้นได้อย่างไรไม่ว่าสิ่งต่างๆคืออะไรหรือเป็นอะไร ดังนั้นจึงมีความจำเป็นที่เราจะต้องรู้คำศัพท์ที่สำคัญบางคำในสาขาวิชานี้เพื่อเป็นการปูพื้นฐานในการทำความเข้าใจที่ถูกต้องก่อนที่ จะได้ศึกษาลึกลงไปในรายละเอียดของเนื้อหาของวิชาสัญวิทยา (Semiology)

เครื่องหมายหรือสัญลักษณ์ (Sign): หน่วยที่เล็กที่สุดของความหมาย ซึ่งเป็นอะไรก็ได้ที่ถูกใช้เพื่อสื่อความหมายซึ่งประกอบด้วยรูปสัญลักษณ์และความหมายสัญลักษณ์

รูปสัญลักษณ์ (Signifier): สิ่งใดๆก็ตามที่พ่วงเอาความหมายติดมากับสิ่งนั้น เช่น คำ รูปภาพ สีหน้าท่าทาง การกระทำ ฯลฯ

ความหมายสัญลักษณ์ (Signified): แนวความคิดที่รูปสัญลักษณ์ใดๆสื่อออกมาหรือมีการอ้างอิงถึง

สัญลักษณ์ (Symbol): เครื่องหมายซึ่งมีความสัมพันธ์ ระหว่างรูปสัญลักษณ์กับความหมายสัญลักษณ์เป็นไปในลักษณะของการกำหนดขึ้นมาเองโดยได้รับการยอมรับในสังคม เช่น คำในภาษาต่างๆ สัญลักษณ์ทางคณิตศาสตร์ ฯลฯ

ภาพเหมือน (Icon): เครื่องหมายซึ่งมีความสัมพันธ์ระหว่างรูปสัญลักษณ์กับความหมายสัญลักษณ์เป็นไปในลักษณะของความคล้ายคลึงกัน เช่น ภาพวาด ภาพถ่าย หุ่นจำลอง ฯลฯ

ดรรชนี (Index): เครื่องหมายซึ่งมีความสัมพันธ์ระหว่างรูปสัญลักษณ์กับความหมาย สัญลักษณ์เป็นไปในลักษณะของความเป็นเหตุเป็นผลกัน เช่น คว้นเป็นดรรชนีของไฟ เมฆเป็น ดรรชนีของฝน ฯลฯ

การสื่อความหมายโดยตรง (Denotation): ความหมายตามตัวรูปสัญลักษณ์ซึ่งสามารถเป็นที่รับรู้ได้ทั่วไป เช่น คำว่า “ดอกกุหลาบ” สื่อความหมายถึง ดอกไม้ชนิดหนึ่ง

การสื่อความหมายโดยนัย (Connotation): ความหมายในระดับที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมซึ่งอาจมีความหมายที่แตกต่างกันไปตามแต่ละวัฒนธรรม เช่น คำว่า “ดอกกุหลาบ” สื่อความหมายถึง “ความรัก”

บทที่ 2

สัญวิทยา (Semiology)

1. ความหมายของสัญวิทยา (Semiology)

สัญวิทยา (Semiology) หรือสัญศาสตร์ (Semiotics) พัฒนามาจากฐานของการศึกษาภาษาศาสตร์เชิงโครงสร้าง (structural linguistics) ของนักภาษาศาสตร์ชาวสวิสชื่อแฟร์ดีนันด์ เดอ โซซูร์ (Ferdinand de Saussure) เช่นเดียวกับโครงสร้างนิยม (structuralism) เพียงแต่แตกแขนงออกไปในสาขาวิชาที่แตกต่างกันกล่าวคือ การหาความรู้แบบโครงสร้างนิยมเป็นที่ นิยมและโดดเด่นในแวดวงการศึกษาภาษาศาสตร์สังคมภายใต้การนำของนักภาษาศาสตร์ชาวฝรั่งเศสคนสำคัญ ชื่อ โคลด เลวี-สโตรส ส่วนวิธีการหาความรู้แนวที่เรียกว่าสัญวิทยาหรือสัญศาสตร์นั้นเป็นที่นิยมใช้และศึกษากันในแวดวงวรรณคดีวิจารณ์ (literary criticism) และวัฒนธรรมศึกษา (cultural studies) ภายใต้การนำของนักสัญวิทยาชาวฝรั่งเศสคนสำคัญชื่อ โรล็องด์ บาร์ตส์ (Roland Barthes)¹

ภาพที่ 1 แฟร์ดีนันด์ เดอ โซซูร์ (Ferdinand de Saussure)

ที่มา : ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, สัญวิทยา โครงสร้างนิยม หลังโครงสร้างนิยมกับการศึกษารัฐศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์วิภาษา, 2545), 1.

¹ ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, สัญวิทยา โครงสร้างนิยม หลังโครงสร้างนิยมกับการศึกษารัฐศาสตร์ (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์วิภาษา, 2545), 7.

ความแตกต่างระหว่างสิ่งที่เรียกว่าสัญวิทยา (Semiology) หรือสัญศาสตร์ (Semiotics) ดังที่เทอร์เร็นซ์ ฮอกส์ ได้ชี้ให้เห็นว่าเป็นเพียงเรื่องของการนิยามในตัวบุคคลที่ถือเป็นปรมาจารย์ของวิธีการหาความรู้แบบนี้มากกว่าเป็นเรื่องของความแตกต่างในสาระสำคัญ กล่าวคือฮอกส์เห็นว่า Semiology หรือสัญวิทยาเป็นคำที่นิยมใช้เรียกกันในกลุ่มนักวิชาการยุโรป เพื่อแสดงความเคารพต่อไซอูร์ซึ่งเป็นผู้ริเริ่มบุกเบิกวิธีการศึกษาแบบนี้ ส่วน Semiotics หรือสัญศาสตร์นั้นเป็นคำที่นิยมใช้กันในกลุ่มนักวิชาการที่ใช้ภาษาอังกฤษเพื่อเป็นการแสดงกตเวทิตูณต่อ ชาร์ล แซนเดอร์ เพอร์ซ (Charles Sanders Peirce) นักปรัชญาชาวอเมริกันที่ถูกลืมลงข้ามความสำคัญไปอย่างน่าเสียดายในช่วงที่เขายังมีชีวิตอยู่²

ภาพที่ 2 ชาร์ล แซนเดอร์เพอร์ซ (Charles Sanders Peirce)

ที่มา : Wikipedia,the free encyclopedia,Charles Sanders Peirce [Online], accessed 20 February 2008. Available from http://en.wikipedia.org/wiki/File:Charles_Sanders_Peirce_theb3558.jpg

² ไชยรัตน์ เจริญสินโอฟาร, สัญวิทยา โครงสร้างนิยม หลังโครงสร้างนิยมกับการศึกษารัฐศาสตร์, 8.

แต่สองคำนี้ก็มีความหมายไม่แตกต่างกันเท่าใดนักนั่นคือหมายถึง สาขาวิชาที่ศึกษา ระบบของสัญญาณ (a system of signs) หรือศาสตร์ว่าด้วยสัญญาณ (a science of signs) และ ระบบการสร้างความหมาย (signifying system) ของมนุษย์³

วิธีการหาความรู้ที่พัฒนามาจากความคิดทางด้านภาษาศาสตร์เชิงโครงสร้าง ของ แฟร์ดินอง เดอ โซซูร์ ในต้นศตวรรษที่ 20 ผ่านหนังสือเล่มเล็กๆของเขามีชื่อว่า Course in General Linguistics ได้รับการยกย่องจากโจนาธาน คูลเลอร์ ให้เป็นหนึ่งในสามนักคิด/นักทฤษฎีที่ยิ่งใหญ่ควบคู่ไปกับซิกมันด์ ฟรอยด์ (Sigmund Freud, 1856-1939) และเอมิล เดอร์ไคม์ (Emile Durkheim, 1858-1917) ที่สร้างผลสะท้อนให้กับแวดวงการศึกษาสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ โดยรวมด้วยการศึกษาความหมายของการกระทำของมนุษย์ โดยดูที่บทบาท/หน้าที่ของการกระทำนั้นๆในบริบทของสังคม มากกว่าการศึกษาเฉพาะตัวพฤติกรรมใดๆอย่างวิธีการหาความรู้แนว ประจักษ์นิยมนิยมกระทำ โดยโซซูร์ได้ชี้ให้เห็นเพิ่มเติมว่าความหมายของสรรพสิ่งมิได้ดำรงอยู่ใน ตัวของสิ่งนั้น แต่อยู่ที่ความสัมพันธ์ของสิ่งนั้นกับสิ่งอื่นๆภายใต้ระบบเดียวกัน⁴

ในการศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับสัญวิทยา และสัญศาสตร์นั้น มีเนื้อหาและ วัตถุประสงค์ของการศึกษาที่สอดคล้องและคล้ายคลึงกัน นั่นคือการศึกษาวิธีการสื่อความหมาย ขั้นตอนและหลักการในการสื่อความหมายตลอดจนเรื่องการทำความเข้าใจในความหมายของ สัญลักษณ์ที่ปรากฏอยู่ในวัฒนธรรมหนึ่งๆ

2. แนวคิดเรื่องสัญญาณ/หน่วยสื่อความหมาย (The concept of sign)

แนวคิดเรื่องสัญญาณ(sign) โดยโซซูร์มองภาษาคือ “ระบบของสัญญาณแบบหนึ่งซึ่งสื่อ ถึงความคิดต่างๆไม่แตกต่างไปจากระบบของงานเขียน ตัวหนังสือของคนหูหนวก พิธีกรรมเชิง สัญลักษณ์แบบต่างๆ กฎเกณฑ์เกี่ยวกับมารยาทในสังคม สัญญารทางทหารและอื่นๆ เพียงแต่ ภาษาเป็นระบบสัญญาณที่มีความสำคัญสูงสุดเมื่อเปรียบเทียบกับระบบสัญญาณแบบอื่นๆ

ส่วนศาสตร์ที่ศึกษาถึงชีวิตความเป็นไปต่างๆของสัญญาณในสังคม ไม่ว่าจะเป็นการศึกษา องค์ประกอบของสัญญาณ รหัส/กฎเกณฑ์ที่กำหนดความเป็นไปของสัญญาณโซซูร์เรียกว่า “สัญวิทยา” (Semiology) ซึ่งพัฒนามาจากคำในภาษากรีก Semeion ที่แปลว่า Sign ในทรรศนะ ของนักทฤษฎีทางด้านสัญวิทยา สัญญาณคืออะไรก็ได้ที่ก่อให้เกิดความหมายโดยการเทียบเคียงให้

³ ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, สัญวิทยา โครงสร้างนิยม หลังโครงสร้างนิยมกับการศึกษารัฐศาสตร์, 9.

⁴ เรื่องเดียวกัน, 10.

เห็นถึงความแตกต่างไปจากสิ่งอื่นและคนในสังคมยอมรับหรือเข้าใจ ในวันนี้สัญญาณจึงไม่จำเป็นต้องเป็นเครื่องหมายในภาษาแต่เพียงอย่างเดียว⁵ ภาพยนตร์, การเดินของคนในเมือง, รองเท้าบูท, หรือการไม่สวมรองเท้าในสังคมที่บูชากการใส่รองเท้าต่างก็เป็นสัญญาณได้ทั้งสิ้น แบบจำลองของการสื่อสารเกี่ยวกับเครื่องหมาย สามารถทำความเข้าใจได้ตามตัวอย่างข้างล่างนี้

แผนภาพที่ 5 แบบจำลองของการสื่อสารเกี่ยวกับเครื่องหมาย

สารใดๆ (Message), ความหมายใดๆ (meaning), สามารถสื่อสารได้โดยผ่านเครื่องหมายต่างๆและระบบของเครื่องหมาย เครื่องหมายถือเป็นรูปสัญลักษณ์กลางหรือสิ่งสำคัญของสัญวิทยา (Semiology) เครื่องหมายอันหนึ่ง มันคือสัญญาณ (signal) ที่สื่อสารบางสิ่งบางอย่างกับเรา เช่น ความหมาย (meaning), แนวความคิด (concept), หรือไอเดีย (idea) ในสิ่งซึ่งมันอ้างอิงถึง⁶

สำหรับไซซูร์ สัญญาณในฐานะที่เป็นหน่วยพื้นฐานที่สุดของภาษาคือระบบของความสัมพันธ์ที่สลับซับซ้อนที่เชื่อมโยงระหว่าง รูปสัญญาณ หรือตัวสื่อ/ตัวหมาย (Signifier) และความหมายสัญญาณ (signified) ซึ่งสองส่วนนี้ประกอบกันขึ้นเป็นสัญญาณ ขาดอย่างหนึ่งอย่างใดไปไม่ได้⁷

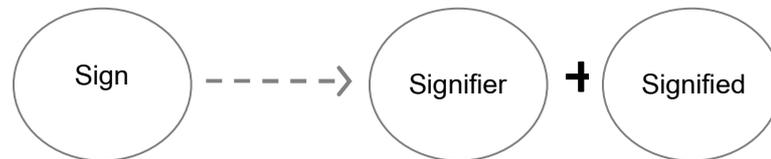
2.1 รูปสัญญาณ หรือตัวสื่อ/ตัวหมาย (signifier) คือ รูปแบบอะไรก็ตามที่ถูกนำมาใช้เพื่อถ่ายทอดความหมาย (material form is used as to convey meaning) เช่น ตัวหนังสือ ภาพเสียง และอื่นๆ สามารถรับรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัส

⁵ ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, สัญวิทยา โครงสร้างนิยม หลังโครงสร้างนิยมกับการศึกษารัฐศาสตร์, 17.

⁶ สมเกียรติ ตังนโม, การศึกษาเกี่ยวกับเรื่องเครื่องหมาย [ออนไลน์], เข้าถึงเมื่อ 8 มีนาคม 2551. เข้าถึงได้จาก <http://midnightuniv.org/midarticle/newpage12.html>.

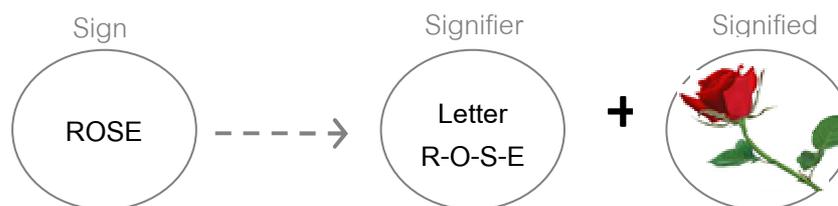
⁷ ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, สัญวิทยา โครงสร้างนิยม หลังโครงสร้างนิยมกับการศึกษารัฐศาสตร์, 21.

2.2 ความหมายสัญลักษณ์ หรือความคิดที่รูปสัญลักษณ์ต้องการจะสื่อ (signified) คือ ความหมาย มโนคติ แนวความคิด (concept) ที่ภาพ เสียงหรือรูปสัญลักษณ์ สื่อออกมา ซึ่งต้องอาศัย กระบวนการในการทำความเข้าใจความหมายสัญลักษณ์นั้นๆ

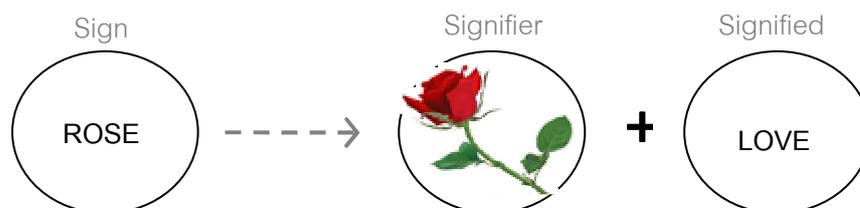
แผนภาพที่ 6 แสดงองค์ประกอบของเครื่องหมาย

ตัวอย่างอีกหนึ่งที่แสดงให้เห็นความต่างระหว่าง Signifier และ Signified คือ สถานการณ์ที่ชายคนหนึ่งได้มอบดอกกุหลาบให้กับหญิงสาวคนหนึ่ง การแสดงอาการเช่นนั้น สามารถถูกทำความเข้าใจได้ในฐานะที่เป็นเครื่องหมาย

แผนภาพที่ 7 แสดงตัวอย่างของรูปสัญลักษณ์และความหมายสัญลักษณ์

ดอกกุหลาบในที่นี้คือ Signifier และสิ่งที่เป็น Signified คือ ความรักของผู้ชายคนนั้นหรือความดึงดูดใจหรือสนใจต่อหญิงสาว ดอกกุหลาบไม่จำเป็นต้องแสดงออกถึงเรื่องความรักเสมอไป สิ่งซึ่งหมายถึงคือ อากัปกริยาดังกล่าว เครื่องหมาย (sign) วางอยู่บนพื้นฐาน รหัส หรือ หลักเกณฑ์ (code) ที่มีร่วมกัน หรือจารีต ซึ่งดอกกุหลาบสามารถแสดงถึง หรือ เป็นตัวแทน "ความรัก"

แผนภาพที่ 8 แสดงตัวอย่างของรูปสัญลักษณ์และความหมายสัญลักษณ์

ดูเหมือนว่า อันนี้อาจจะเป็นหนทางที่ค่อยๆ สลับซับซ้อนมากขึ้นของการทำความเข้าใจสาร (Message) แต่มันเป็นประโยชน์มากสำหรับการศึกษารื่องเกี่ยวกับสื่อ เพราะมันได้ดึงความสนใจของเราไปสู่กระบวนการเกี่ยวกับ การทำหน้าที่เป็นตัวแทน (re-presentation - การนำเสนอใหม่อีกครั้ง) หรือ signification (การบ่งชี้ - การทำหน้าที่ที่เครื่องหมาย) เกี่ยวกับการกระทำต่างๆ ของสื่อ: สารต่างๆ ที่สื่อ, เครื่องหมายของมัน, ที่ทำงานอยู่บนพื้นฐานของบางสิ่งบางอย่างซึ่งแสดงออกถึงบางสิ่งบางอย่าง; เครื่องหมายทั้งหมดมันรวมเอาทั้ง Signifier และ Signified เอาไว้ด้วยกัน

อันนี้ช่วยให้เราเห็นถึงโครงสร้างที่เกี่ยวข้องกันในการส่งสารของสื่อ และเตือนเราว่าสิ่งที่เรากำลังเห็นนั้น มันไม่ใช่ "ความจริง" (แม้ว่ามันจะมองดูคล้ายความจริงมากก็ตาม) แต่เครื่องหมาย (sign) และ Signifier นั้นมีเป้าหมายที่จะทำหน้าที่เป็นตัวแทนโลกของความเป็นจริง⁸

มันมีแง่มุมหรือรูปลักษณะมากมายเกี่ยวกับการวิเคราะห์เชิงสัญศาสตร์ ในการสำรวจว่า เครื่องหมายต่างๆ สื่อสารกันอย่างไร สัญศาสตร์ทำงานอย่างไร เราต้องลงลึกไปในการวิเคราะห์ในเรื่องการสื่อความหมายผ่านเครื่องหมาย

3. การสื่อความหมายผ่านเครื่องหมาย

ใน 'Le Mythe aujourd'hui' Barthes จัดการยกย้ายและสร้างทฤษฎีเกี่ยวกับเครื่องหมายและเกี่ยวกับ signification ของ Saussure ขึ้นมาใหม่ แต่อย่างไรก็ตาม เขาไม่ได้สนใจในเรื่องเครื่องหมายทางภาษาศาสตร์โดยตัวมันเอง มากเท่ากับในการใช้ประโยชน์ของภาษาศาสตร์กับเครื่องหมายต่างๆ ที่ไม่เกี่ยวกับคำพูด (non verbal signs) ซึ่งมีอยู่รายรอบตัวเราในชีวิตประจำวัน

สิ่งที่สร้างความตื่นเต้นให้กับเขาก็คือ ความเป็นไปได้เกี่ยวกับการประยุกต์ใช้ระเบียบวิธีการอันนี้ ซึ่งได้รับมาจากภาษาศาสตร์แบบ Saussurean เข้ากับอาณาจักรของวัฒนธรรม ที่ถูกนิยามในความหมายซึ่งกว้างขวางที่สุดและครอบคลุมมากที่สุดของมัน⁹

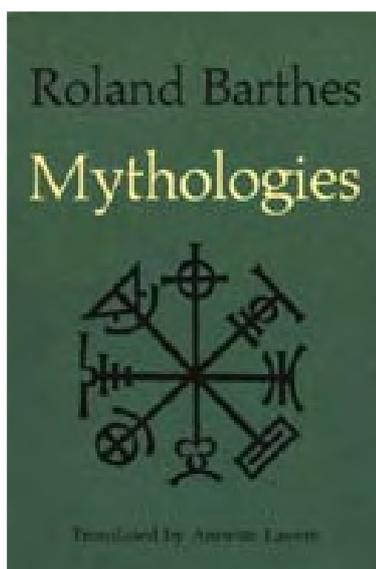
⁸ ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, สัญวิทยา โครงสร้างนิยม หลังโครงสร้างนิยมกับการศึกษารัฐศาสตร์, 22.

⁹ สมเกียรติ ตั้งนโม, มายาคติ และวัฒนธรรมสังคมร่วมสมัย [ออนไลน์], เข้าถึงเมื่อ 16 มีนาคม 2551. เข้าถึงได้จาก <http://midnightuniv.org/midnight2545/document9683.html>.

ภาพที่ 3 โรล็องด์ บาร์ตส์ (Roland Barthes ,1915-1980)

ที่มา : [Roland Barthes ,1915-1980 \[Online\]](http://faculty-staff.ou.edu/L/A-Robert.R.Lauer-1/roland-barthes.jpg), accessed 20 February 2008. Available from <http://faculty-staff.ou.edu/L/A-Robert.R.Lauer-1/roland-barthes.jpg>.

ภาพที่ 4 ภาพปกหนังสือ Roland Barthes Mythologies

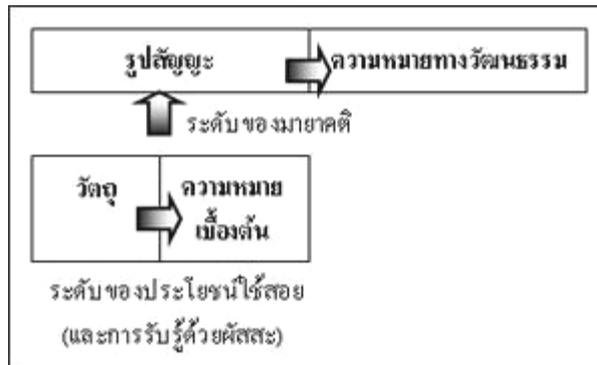
ที่มา : [LitWeb,Roland Barthes Biography and List of Works \[Online\]](http://www.litweb.net/biography/49/Roland_Barthes.html), accessed 20 February 2008. Available from http://www.litweb.net/biography/49/Roland_Barthes.html.

ในการทำงานของขั้นตอนการแสดงความหมายของสัญลักษณ์นั้นจะมีความสัมพันธ์ระหว่างรูปสัญลักษณ์และความหมายสัญลักษณ์ตลอดเวลา ซึ่ง Barthes ได้ให้แนวคิดในการวิเคราะห์ความหมาย 2 ชนิด คือ

ความหมายตรง (Denotation) เป็นระดับของความหมายที่เกี่ยวข้องกับความจริงระดับธรรมชาติเป็นความหมายที่ผู้ใช้สามารถเข้าใจได้ตรงตามตัวอักษรจัดอยู่ในลักษณะของการอธิบายหรือพรรณนา (Descriptive level) และเป็นความหมายที่เป็นที่รับรู้และเข้าใจได้สำหรับผู้รับสารส่วนใหญ่ ยกตัวอย่างเช่นเมื่อเรากล่าวถึงช้าง ก็จะนึกถึงลักษณะของสัตว์ที่มีรูปร่างใหญ่ มีงาและงวง เป็นต้น การอธิบายความหมายของคำศัพท์ในพจนานุกรมก็เป็นความหมายโดยตรงเช่นกัน

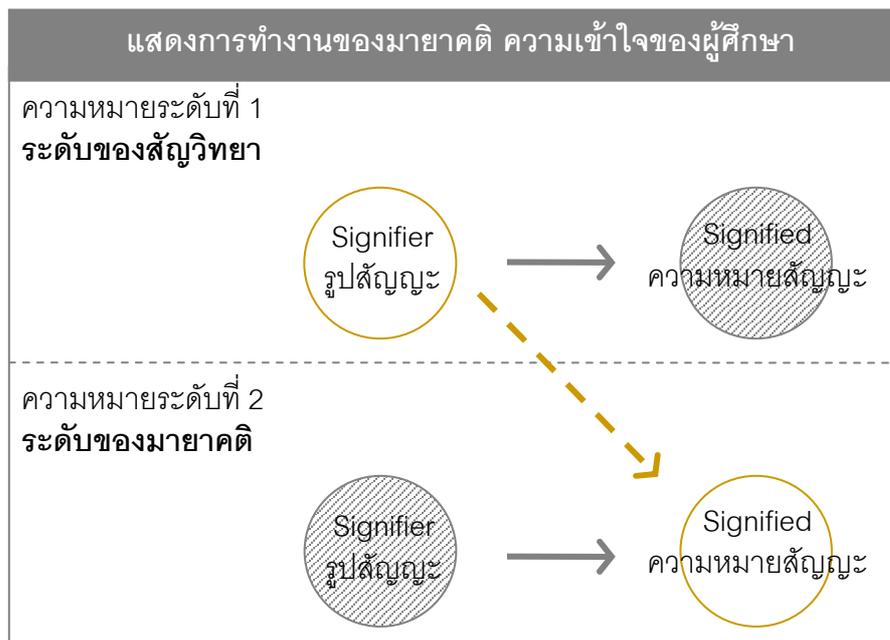
ความหมายแฝง (Connotation) เป็นการตีความหมายของสัญลักษณ์โดยเป็นระดับที่พวงเอาปัจจัยทางวัฒนธรรมเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย ซึ่งเป็นการอธิบายถึงปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นกับอารมณ์ความรู้สึกของผู้ใช้และคุณค่าทางวัฒนธรรมของเขา ความหมายแฝงหรือความหมายในระดับที่สองนี้สร้างขึ้นบนพื้นฐานของความหมายตรงของสัญลักษณ์ตัวเดียวกัน ซึ่งกระบวนการเกิดขึ้นของความหมายแฝงนี้เกิดขึ้นเมื่อสัญลักษณ์ในความหมายระดับแรกถูกนำไปใช้เป็นรูปสัญลักษณ์โดยมีการผูกโยงรวมเข้ากับความหมายใหม่ จึงเกิดเป็นความหมายแฝง ซึ่งกระบวนการนี้เองที่ Barthes ใช้อธิบายการเกิด Myth (มายาคติ) ซึ่ง Barthes ได้อธิบายเกี่ยวกับกระบวนการดังกล่าวไว้ดังนี้ “มายาคติเป็นระบบสื่อความหมายซึ่งมีลักษณะพิเศษตรงที่มันก่อตัวขึ้นบนกระแสรสื่อความหมายที่มีอยู่ก่อนแล้ว จึงถือได้ว่า มายาคติเป็นระบบสัญลักษณ์ในระดับที่สอง สิ่งที่เป็นหน่วยสัญลักษณ์ (ผลลัพธ์จากการประกอบของรูปสัญลักษณ์กับความหมาย) ในระบบแรก กลายมาเป็นเพียงรูปสัญลักษณ์ในระบบที่สอง ขอย้ำในที่นี้ว่า วัสดุสำหรับสร้างวาทะแห่งมายาคติ (เช่น ภาษา ภาพถ่าย ภาพวาด โปสเตอร์ พิธีกรรม วัตถุ ฯลฯ) ไม่ว่าในเบื้องต้นนั้นจะมีความแตกต่างหลากหลายเพียงใดก็ตาม แต่ครั้นเมื่อถูกจับยึดโดยมายาคติแล้ว ก็จะถูกทอนให้เหลือเป็นเพียงรูปสัญลักษณ์เพื่อสื่อถึงสิ่งอื่นเสมอ”¹⁰ ซึ่งการแสดงกระบวนการทำงานของมายาคติจะแสดงในภาพ

¹⁰ บาร์ต โรลิ่งด์, มายาคติ, แปลโดย วรณพิมล อังคศิริสรรพ. พิมพ์ครั้งที่ 2

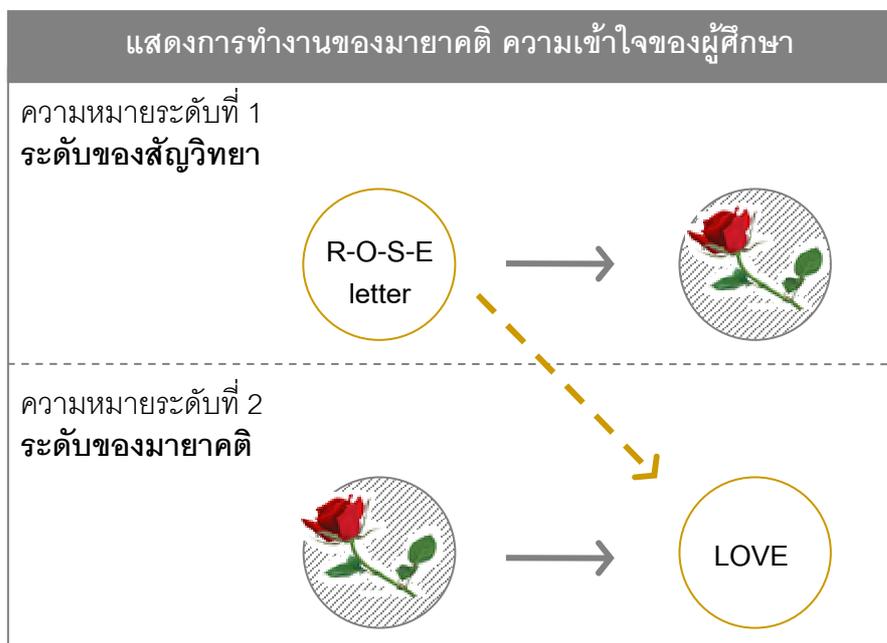

ภาพที่ 5 แสดงการทำงานของมายาคติ

ที่มา : บาร์ต ไรลิ่งด์, มายาคติ, แปลโดย วรณพิมล อังคศิริสรพ.พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร :สำนักพิมพ์คบไฟ, 2547)

แผนภาพที่ 9 แสดงการทำงานของมายาคติ ความเข้าใจของผู้ศึกษา

แผนภาพที่ 10 แสดงการทำงานของมายาคติ ความเข้าใจของผู้ศึกษา

อย่างไรก็ดี การสื่อความหมายในระดับของความหมายแฝงนี้มีแนวโน้มในการสื่อความหมายที่แตกต่างกันซึ่งขึ้นอยู่กับ ระดับของการสื่อความหมาย โดยแบ่งออกเป็น 2 ระดับ ได้แก่

ระดับของปัจเจก (Individual connotations) ประสบการณ์ต่างๆที่เรามีในชีวิต เป็นเรื่องของปัจเจกที่ได้ก่อรูปก่อร่างสร้างวิธีการมองโลกและการตอบโต้กับโลกของเราขึ้นมา อันนี้มันทำงานในแง่มุมหรือรูปการณทั้งหมดเกี่ยวกับการเป็นอยู่ของเรา รวมไปถึงการโต้ตอบของเราต่อภาพด้วย ยกตัวอย่างเช่น ถ้าหากว่าเด็กผู้หญิงคนหนึ่งได้ดมกลิ่นกุหลาบเป็นครั้งแรก และมันเป็นเวลาเดียวกันกับการที่เธอมีประสบการณ์ที่น่ากลัว ในกาลต่อมา กลิ่นหรือการมองเห็นภาพกุหลาบ อาจจะเป็นการเตือนความทรงจำ หรือทำให้เธอรู้สึกหวาดกลัวขึ้นมาได้. การมองเห็นดอกกุหลาบ อาจนำพาการสื่อความหมายส่วนตัวอันนี้ต่อเนื่องไปสำหรับเด็กผู้หญิงคนดังกล่าว ด้วยเหตุนี้ การให้ดอกกุหลาบกับเด็กผู้หญิงคนนี้จึงอาจสร้างความกลัวขึ้นมามากกว่าความรู้สึกหนึ่งเกี่ยวกับความซาบซึ้งในความรัก

ขณะเดียวกันมันเป็นเรื่องสำคัญที่จะรับรู้ถึงการมีอยู่ของการสื่อความหมายส่วนตัว (Individual connotations) อันนี้ และระมัดระวังเกี่ยวกับสิ่งข้างต้น เมื่อเราทำการวิเคราะห์เรื่อง

ของความหมาย พวกมันจะไม่เป็นประโยชน์สำหรับการวิเคราะห์ในเชิงสัญศาสตร์ (semiotic analysis) เพราะว่าพวกมันไม่ได้สื่อความหมายไปตามปกติ ดังที่คนอื่น ๆ มีส่วนร่วม (ในความหมายนั้น)¹¹

ระดับของวัฒนธรรม (Cultural connotations) การสื่อความหมายในระดับนี้แสดงถึงการที่วัตถุในวัฒนธรรมได้พ่วงเอาความสัมพันธ์และการสื่อความหมายเข้ามาในตัวมันและมีส่วนร่วมในการให้ความหมายกับผู้คนในวัฒนธรรม ยกตัวอย่างเช่นการมอบดอกกุหลาบ ที่คนให้การยอมรับในเชิงวัฒนธรรมเข้าใจร่วมกันว่าเป็นการแสดงถึงความรัก

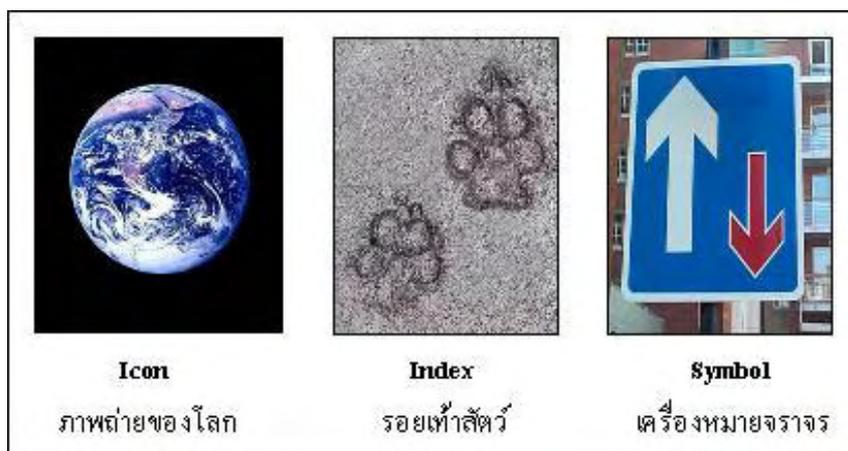
การรู้สึกถูกรบกวนเกี่ยวกับการสื่อความหมายเหล่านี้จะทำให้เราถึงความหมายเชิงวัฒนธรรมในเรื่องของภาพ. การสื่อความหมายนั้นจะไม่เหมือนกันสำหรับวัฒนธรรมทั้งหมด ซึ่งอันนี้เป็นเหตุผลที่ว่าทำไมมันจึงเป็นสิ่งที่สำคัญสำหรับเราเสมอ ในการคิดถึงเรื่องเกี่ยวกับบริบทของภาพๆหนึ่ง และความรู้ทางวัฒนธรรมที่ผู้ดูหรือผู้พบเห็นจะเข้าใจแตกต่างกันไป. และนอกจากนี้ การสื่อความหมายมักจะไม่มีใครรับรู้หรือมีส่วนร่วมโดยคนทุกคนในวัฒนธรรมหนึ่งด้วย แต่เท่าที่เรามองเห็น พวกมันต่างถูกบั่นความหมายโดยผู้คนจำนวนมากอย่างมีนัยสำคัญ และพวกมันจะเป็นสิ่งสำคัญในการวิเคราะห์ถึงความหมายที่เป็นไปได้ของใจความทั้งหมด¹²

4. ประเภทของสัญยะ

ขณะที่ความสัมพันธ์ระหว่างสัญยะแต่ละตัวนั้นเกิดขึ้นโดยการพิจารณาที่ตรรกะของความแตกต่างนั้น ก็ได้มีการเสนอการจัดประเภทของสัญยะ โดย Peirce ได้กำหนดเอาไว้เป็น 3 ประเภท ซึ่งแบ่งตามความสัมพันธ์ระหว่างรูปสัญยะและความหมายสัญยะดังนี้

¹¹ สมเกียรติ ตั้งนโม, การศึกษาเกี่ยวกับเรื่องเครื่องหมาย, 10.

¹² เรื่องเดียวกัน, 11.

ภาพที่ 6 แสดงภาพตัวอย่างของสัญญาณประเภทต่างๆ

ที่มา : Semeion, แนวคิดสัตววิทยา [ออนไลน์], เข้าถึงเมื่อ 20 กุมภาพันธ์ 2551. เข้าถึงได้จาก

<http://semeion.multiply.com/journal/item/5/5>

รูปเหมือน (icon) เป็นความสัมพันธ์ระหว่างรูปสัญญาณกับความหมายสัญญาณเป็นเรื่องของความเหมือนหรือคล้ายคลึงกับสิ่งที่มันบ่งถึง เช่นภาพถ่าย ภาพเหมือน ภาพยนตร์และแผนภาพ เป็นต้น

ดรรชนี (index) เป็นความสัมพันธ์ระหว่างรูปสัญญาณกับความหมายสัญญาณเป็นผลลัพธ์ หรือเป็นการบ่งชี้ถึงบางสิ่งบางอย่าง เช่นรูปกราฟที่แสดงผลลัพธ์ของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง รอยเท้าของสัตว์ที่ประทับลงบนพื้นดิน หรือดรรชนีที่อยู่ท้ายเล่มของหนังสือที่บอกให้เราทราบถึงข้อความที่เราต้องการจะค้นหา คุณสมบัติอีกประการที่น่าสังเกตของสัญญาณประเภทดรรชนีก็คือ เมื่อเราเห็นรูปสัญญาณประเภทดรรชนี ความหมายสัญญาณที่เรานึกถึงไม่ใช่สิ่งที่เรามองเห็นในขณะนั้น เช่นตัวอย่างที่ได้กล่าวมาแล้วนั่นคือรอยเท้าสัตว์ที่เมื่อเราพบ เราไม่ได้นึกถึงรอยเท้าในขณะนั้น แต่เรานึกไปถึงตัวสัตว์ที่เป็นเจ้าของรอยเท้านั้น

สัญลักษณ์ (symbol) เป็นความสัมพันธ์ระหว่างรูปสัญญาณกับความหมายสัญญาณที่แสดงถึงบางสิ่งบางอย่างแต่มันไม่ได้มีความคล้ายคลึงกับสิ่งที่มันบ่งชี้เลย ซึ่งการใช้งานเป็นไปในลักษณะของการถูกกำหนดขึ้นเองซึ่งได้รับการยอมรับจนเป็นแบบแผน (Convention) และต้องมีการเรียนรู้เครื่องหมายเพื่อทำความเข้าใจ หรือเป็นการแสดงถึงการเป็นตัวแทน (representation) ซึ่งสังคมยอมรับความสัมพันธ์นี้ ตัวอย่างเช่นเครื่องหมายทางคณิตศาสตร์ หรือการสวมแหวนนิ้วนางข้างซ้ายแสดงถึงการแต่งงาน เป็นต้น

แต่อย่างไรก็ดี การจำแนกประเภทของสัญญาทั้งสามแบบก็ไม่สามารถทำได้อย่างชัดเจน เช่น ในกรณีรูปสัญญาคำว่า “Xerox” ในภาษาอังกฤษซึ่งความหมายสัญญานั้นก็คือยี่ห้อของเครื่องถ่ายเอกสาร แต่รูปสัญญาดังกล่าวได้กลายเป็นความหมายสัญญาของ “การถ่ายเอกสาร” ในสังคมไทยเป็นต้น¹³

¹³ ไชยรัตน์ เจริญสินโอฟาร, สัญญาวิทยา โครงสร้างนิยม หลังโครงสร้างนิยมกับการศึกษารัฐศาสตร์, 22 .

บทที่ 3 อ่านวรรณกรรมสุนทรภู่ด้วยหลักสัญวิทยา (Semiology)

ไบบพนี้เป็นการนำความรู้ที่ได้จากการศึกษาเรื่อง สัญวิทยา มาใช้ในการอ่านชีวประวัติ และผลงาน เป็นการอ่านเครื่องหมาย (Sign) ในที่นี้ได้แก่ ผลงานวรรณกรรม เพื่อหาความหมาย การสื่อความหมาย และระบบการสร้างความหมาย (signifying system) ของสุนทรภู่

เป็นการศึกษา เพื่อที่จะทำความเข้าใจชีวประวัติ และความหมายใดๆที่แฝงอยู่ในวรรณกรรม อาทิเช่น องค์ความรู้ รสนิยม ค่านิยม วิถีชีวิต โลกทัศน์ภายในและภายนอก รวมถึงบริบทแวดล้อมทางสังคมวัฒนธรรม เศรษฐกิจ การเมือง ที่หล่อหลอมกระทั่งเป็นผลงานวรรณกรรม ยุคต้นกรุงรัตนโกสินทร์ วิเคราะห์ผ่านกระบวนการค้นหาความสัมพันธ์ของเรื่องราว เพื่อให้ได้มาซึ่งเนื้อหา การจัดแสดง กิจกรรม และแนวคิดในการออกแบบสถาปัตยกรรม

1. ชีวประวัติและผลงานสุนทรภู่

สุนทรภู่ หรือ พระสุนทรโวหาร (ภู่) จางวางกรมพระอาลักษณ์ ฝ่ายพระราชวังบวรสถานมงคล เป็นกวีเอกสมัยรัตนโกสินทร์ที่มีผลงานเป็นที่รู้จักยิ่งกว่ากวีอื่นใดในสยามประเทศ รวมทั้งได้รับการยกย่องจากองค์การการศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) ให้เป็นบุคคลสำคัญที่มีผลงานดีเด่นทางด้านวัฒนธรรมระดับโลกประจำปี พุทธศักราช 2529 แต่กลับนำเสียดายที่ไม่มีการเก็บรวบรวมประวัติสุนทรภู่ไว้อย่างดีเท่าที่ควรในเวลาที่สามารถสอบถามได้จากผู้ที่ร่วมสมัยกับสุนทรภู่

ด้วยเหตุนี้เราจึงรู้จักสุนทรภู่ในลักษณะของ “บุคคลในตำนาน” ยิ่งกว่าบุคคลผู้มีตัวตนจริงในประวัติศาสตร์ ความเป็นบุคคลในตำนานของสุนทรภู่ (รวมถึงความเชื่อว่าสุนทรภู่เป็นคนลักษณะเช่นนี้เช่นนั้น) จึงขัดแย้งกลับหลักฐานและบริบททางประวัติศาสตร์หลายประการ ไม่ว่าจะ เป็นตำแหน่งของสุนทรภู่ในสมัยรัชกาลที่ 2 ซึ่งกล่าวกันว่า สุนทรภู่เป็น “ขุนสุนทรโวหาร” ในกรมพระอาลักษณ์ ก็ขัดแย้งกับหลักฐานว่าตำแหน่งนี้ไม่ได้สังกัดกรมพระอาลักษณ์โดยตรง แต่เป็นตำแหน่งที่ถูกให้ย้ายจากกรมราชบัณฑิตย์มาช่วยราชการในกรมพระอาลักษณ์ เป็นต้น¹

¹ ศานติ ภักดีคำ, สุนทรภู่ : ในประวัติศาสตร์สังคมรัตนโกสินทร์ มุมมองใหม่ : ชีวิตและผลงาน, (กรุงเทพฯ : มติชน, 2550), 7.

สุนทรภู่เป็นกวีเอกแห่งยุคสมัยที่มีผลงานอมตะ ชื่อเสียงของท่านดำรงอยู่ควบคู่กับตำนานหลากหลายที่ถ่ายทอดประวัติของมนุษย์คนหนึ่งในกระแสความเปลี่ยนแปลงแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ผ่านปากต่อปาก ยุคต่อยุค และเมื่อมีการบันทึกประวัติของสุนทรภู่ครั้งแรกอย่างเป็นทางการในสมัยรัชกาลที่ 6 ตำนานหรือองค์ความรู้เกี่ยวกับสุนทรภู่จึงกลายเป็นสิ่งที่ถูกสร้างให้ยอมรับกันต่อมา เกินกว่าจะมีการย้อนกลับไปพิจารณาว่าตำนานเหล่านั้นมีข้อเท็จจริงเพียงไร²

ประวัติและตำนานสุนทรภู่ที่เรียบเรียงขึ้นครั้งแรกหลังพระสุนทรโวหาร(ภู่) เสียชีวิตและได้รับความเชื่อถือทางวิชาการในการศึกษาเกี่ยวกับประวัติของสุนทรภู่มาถึงปัจจุบันคือ “เรื่องประวัติของสุนทรภู่” พระนิพนธ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ พิมพ์ครั้งแรกพร้อมกับ “เสภาเรื่องพระราชพงศาวดาร สุนทรภู่แต่งถวายในรัชกาลที่ 4” ซึ่งพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (พระยศในเวลานั้น) โปรดให้พิมพ์ในงานฉลองพระชันษาครบ 60 ทศ เมื่อปีจอ พ.ศ.2465³

ทรงนิพนธ์ “เรื่องประวัติสุนทรภู่” มาจากคำบอกเล่าหรือสันนิษฐานมาจากข้อความที่มีเค้าเงื่อนมาจาก “นิราศ” เรื่องต่างๆบ้าง ก็ได้ทรงระบุสถานที่เกิดของสุนทรภู่ ทรงกล่าวเพียงว่า “บิดาของสุนทรภู่เป็นชาวบ้านกร่ำ ในเขตอำเภอเมืองแกลง จังหวัดระยอง ฝ่ายมารดาเป็นชาวเมืองอื่น มาอยู่ด้วยกันในกรุงเทพฯ เกิดสุนทรภู่เมื่อสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ได้ 4 ปี”

หนังสือเล่มนี้แบ่งเนื้อหาออกเป็น 7 ตอน คือ ประวัติตอนก่อนรับราชการ ประวัติตอนรับราชการ ประวัติตอนออกบวช ประวัติตอนตกยาก ประวัติตอนสิ้นเคราะห์ ว่าด้วยหนังสือที่สุนทรภู่แต่ง ว่าด้วยคุณวิเศษของสุนทรภู่ หนังสือเล่มนี้พิมพ์ต่อมาอีกหลายครั้ง และกลายเป็นหนังสือหลักในการศึกษาเกี่ยวกับสุนทรภู่จนถึงปัจจุบัน

หนังสืออีกเล่มที่เรียบเรียงขึ้นในเวลาใกล้เคียงกัน คือ “ประวัติสุนทรภู่” ของพระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษมณ์) เรียบเรียงขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ.2456 เล่มนี้ผู้เขียนพยายามรวบรวมข้อมูลจากคำบอกเล่าของผู้ที่เคยทันเมื่อสุนทรภู่ยังมีชีวิตอยู่ คำบอกเล่านี้มีลักษณะของมุขปาฐะ และสุนทรภู่จากปากคำของผู้เล่าแต่ละคนจะมีลักษณะเหมือนสุนทรภู่เป็นบุคคลในตำนาน จึงมี

² ศานติ ภักดีคำ, สุนทรภู่ : ในประวัติศาสตร์สังคมรัตนโกสินทร์ มุมมองใหม่ : ชีวิตและผลงาน, 3.

³ เรื่องเดียวกัน, 4.

ข้อมูลบางอย่างต่างจาก “ประวัติสุนทรภู่” พระนิพนธ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาต่อราชกุมารภาพ ซึ่ง น่าสนใจและควรค่าแก่การนำมาศึกษาถึง แต่น่าเสียดายที่ผลงานเรื่องนี้กลับไม่แพร่หลายมากนัก

หลังจากหนังสือ 2 นี้แล้ว การศึกษาเกี่ยวกับสุนทรภู่จะเว้นช่วงไปนาน ในช่วงนี้ได้มีการค้นพบผลงานของสุนทรภู่เพิ่มเติมมากขึ้น เช่น เรื่องรำพันพิลาป ช่วยให้ประวัติบางตอนของ สุนทรภู่กระจ่างยิ่งขึ้น นักวิชาการที่ศึกษาเกี่ยวกับสุนทรภู่ในเวลานั้นที่สำคัญ ได้แก่ นายธนิต อยู่ โภธิ์ และ พ.ณ.ประมวญมารค เป็นต้น

ในเวลาใกล้เคียงกันรัฐบาลในขณะนั้นได้สร้างอนุสาวรีย์สุนทรภู่ที่บ้านกร่ำ อำเภอแกลง จังหวัดระยอง ซึ่งเป็นสถานที่ซึ่งปรากฏตามนิราศเมืองแกลงว่าสุนทรภู่ได้เดินทางไปหาบิดา และนี่ได้กลายเป็นปัญหาสำคัญประการหนึ่งในการศึกษาประวัติสุนทรภู่

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาต่อราชกุมารภาพทรงนิพนธ์ประวัติตอนต้นของสุนทรภู่ที่จะ กลายเป็นความเชื่อของสังคมไทยที่มีต่อสุนทรภู่ว่า บิดาของสุนทรภู่เป็นชาวบ้านกร่ำ อำเภอแกลง จังหวัดจันทบุรี (เวลานั้นอำเภอแกลงขึ้นอยู่กับจังหวัดจันทบุรี) ฝ่ายมารดาเป็นชาวเมืองอื่น มาอยู่ ด้วยกันในกรุงเทพฯ เกิดสุนทรภู่เมื่อสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ได้ 4 ปี แล้วบิดามารดาหย่ากัน บิดา กลับออกไปบวชอยู่ที่เมืองแกลง ฝ่ายมารดามีสามีใหม่ และได้เป็นนางนมพระธิดาในกรม พระราชวังหลัง สุนทรภู่จึงได้อยู่วังหลังกับมารดา⁴

เรื่องนี้ทำให้เกิดความเข้าใจว่าบ้านเกิดของสุนทรภู่อยู่ที่อำเภอแกลง จังหวัดระยอง และกลายเป็นปัญหา เนื่องจากหลักฐานที่ปรากฏในชั้นหลังต่างแสดงให้เห็นว่าสุนทรภู่เกิดที่บ้าน ไกล้วังหลัง (ปัจจุบันเป็นพื้นที่ส่วนหนึ่งของศิริราชพยาบาล) ดังนั้น สุจิตต์ วงษ์เทศ จึงเสนอว่า สุนทรภู่ น่าจะเกิดที่บางกอกน้อย ฝั่งธนบุรีนี้เอง

นอกจากนี้หลังจากที่ อาจารย์ล้อม เพ็งแก้ว ได้ตรวจสอบชำระ “นิราศเมืองเพชร” ใหม่ จากหนังสือสมุดไทย พบว่าเครือญาติมารดาสุนทรภู่ นั้นเป็นพราหมณ์เมืองเพชรบุรี และอาจารย์ บุญเตือน ศรีวรพจน์ เสนออย่างน่าสนใจว่ามารดาสุนทรภู่อาจเกี่ยวข้องเป็นญาติข้างราชินิกุล ห่างๆ กับสมเด็จพระพันวษาใหญ่-น้อย ในรัชกาลพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศแห่งกรุงศรีอยุธยาด้วย ดังนั้นมารดาของสุนทรภู่จึงได้รับการคัดเลือกให้เขาเป็นแม่นม

พ.ณ.ประมวญมารคเป็นนักวิชาการคนแรกๆ ที่กล่าวว่าสุนทรภู่ไม่ได้เป็นกวีชาวบ้าน ธรรมดา หากแต่เป็นกวีกระฎุมพีที่มีฐานะพอสมควร อันนำไปสู่การศึกษาของ ศ.ดร.นิธิ เอียวศรี

⁴ ศานติ ภักดีคำ, สุนทรภู่ : ในประวัติศาสตร์สังคมรัตนโกสินทร์ มุมมองใหม่ : ชีวิตและ ผลงาน, 5.

วงศ์ ที่ว่าด้วยความเป็นพระกุมารของสุนทรภู่ เช่นเดียวกับความคิดการเมืองในวรรณกรรมสุนทรภู่ ซึ่ง ดร.สมบัติ จันทรวงศ์ นำเสนอในเวลาต่อมา

นอกจากนี้ยังมีนักวิชาการอีกมากมายหลายคนที่ศึกษาเกี่ยวกับชีวิตสุนทรภู่ เช่น ไมเคิล ไรท์ ที่นำเสนอว่า พระอภัยมณีเป็นวรรณคดีระเบิดปัญญาในสังคมสมัยรัตนโกสินทร์ ฯลฯ

ดังนั้นในปัจจุบันจึงมีข้อเสนอใหม่ๆ เกี่ยวกับสุนทรภู่ ได้แก่ การเสนอว่าสุนทรภู่เกิดที่บางกอกน้อย โดยมีมารดาเป็นเชื้อสายชาวเพชรบุรี สุนทรภู่เป็นกวีพระกุมาร กลอนของสุนทรภู่ ไม่ได้คิดขึ้นเองหากแต่ดัดแปลงมาจากกลอนกลบทมธุรสวาที เนื้อเรื่องวรรณกรรมสุนทรภู่บางเรื่อง มีที่มาจากหลายแหล่ง เช่น นิทานลาว สุภาสิตโบราณ และวรรณกรรมจีน เป็นต้น⁵

อย่างไรก็ดี ผู้ศึกษาจึงขอยึดถือแนวทางการเขียนเกี่ยวกับชีวประวัติของสุนทรภู่จากหนังสือ “สุนทรภู่เกิดวังหลัง ผู้ดี “บางกอก” มหากวีพระกุมาร มีวิชารู้เท่าทันโลก” โดย สุจิตต์ วงษ์เทศ เนื่องจากที่การอ้างอิง ปีพุทธศักราชที่เด่นชัด และบทวิเคราะห์เกี่ยวกับผลงานวรรณกรรมสุนทรภู่ จาก “โลกทัศน์ของสุนทรภู่” โดย สมบัติ จันทรวงศ์ ด้วยมีการพิจารณาแบ่งเป็นประเภทของงานเขียน ทำให้สามารถเข้าใจแนวคิดของสุนทรภู่และใจความสำคัญที่มีอยู่ในวรรณกรรมได้เป็นอย่างดี

1.1 ชีวิตประวัติโดยย่อ⁶

สุนทรภู่มีชีวิตวนเวียนอยู่ในวังและวัด เริ่มตั้งแต่เกิด-วังหลัง(พระราชวังบวรสถานพิมุข)สมัยรัชการที่ 1 โต-วังหลวง (พระบรมมหาราชวัง) สมัยรัชการที่ 2 บวช-วัดหลวง (วัดเทพธิดาราม) สมัยรัชกาลที่ 3 และตาย-วังหน้า (พระราชวังบวรสถานมงคล) สมัยรัชกาลที่ 4

เกิด-วังหลัง(พระราชวังบวรสถานพิมุข) สมัยรัชการที่ 1

พ.ศ. 2329 สุนทรภู่เกิด วันที่ 26 มิถุนายน 2329

พ.ศ.2329-2352 (อายุ 1-23 ปี) ตั้งแต่กำเนิดเมื่อต้นแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ 1 ตลอดจนถึงแผ่นดินในระยนี้สุนทรภู่เป็นข้ากรมพระราชวังหลัง

⁵ ศานติ ภักดีคำ, สุนทรภู่ : ในประวัติศาสตร์สังคมรัตนโกสินทร์ มุมมองใหม่ : ชีวิตและผลงาน, 6.

⁶ สุจิตต์ วงษ์เทศ, สุนทรภู่ เกิดวังหลัง ผู้ดี “บางกอก” มหากวีพระกุมาร มีวิชารู้เท่าทันโลก: ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ, (กรุงเทพมหานคร: มติชน, 2547), 8-9.

พ.ศ. 2349 กรมพระราชวังหลังทิววงศ์ สุนทรภู่ก็ได้เป็นมหาดเล็กของพระองค์เจ้าปฐมวงศ์ (ถูกยาในกรมพระราชวังหลัง) ขณะทรงผนวชอยู่วัดระฆังโฆสิตาราม

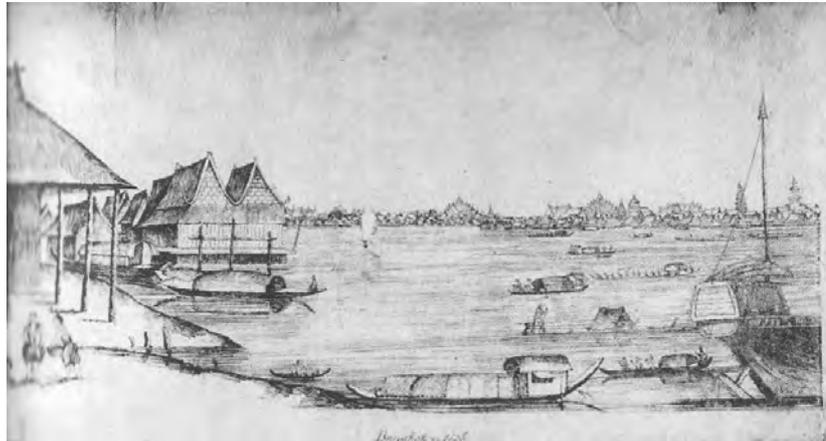
พ.ศ. 2350 อายุราว 21 ปีตอนต้นปีไปหาบิดาที่เมืองแกลง แต่นิราศเมืองแกลงตอนปลายปีเสด็จตามพระองค์เจ้าปฐมวงศ์ไปนมัสการพระบาท แต่งเรื่องนิราศพระบาท (เล่ากันว่าสุนทรภู่แต่งนิราศเรื่องโคบุตรก่อนไปเมืองแกลง และแต่งเรื่องลักษณะวงศ์ก่อนเข้ารับราชการ

แผนภาพที่ 11 ลำดับช่วงชีวิต 4 รัชกาลของสุนทรภู่

โต-วังหลวง(พระบรมมหาราชวัง) สมัยรัชกาลที่ 2

พ.ศ. 2352-2367 (อายุ 23-38 ปี) ตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2 เสด็จราชย์จนถึงสวรรคต (ครองราชย์ ระหว่าง พ.ศ. 2352-2367) สุนทรภู่เข้ารับราชการเป็นที่โปรดปรานและได้เป็นขุนสุนทรโวหาร ในกรมพระอาลักษณ์ได้รับพระราชทานเรือนแพ ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ตรงท่าช้างวังหลวง เล่ากันว่าช่วงนี้สุนทรภู่แต่งเรื่องสิงหนไตรภพ (ตอนต้น) แต่งเรื่องพระอภัยมณี (ตอนต้น) และแต่งเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนกำเนิดพลายงาม

ภาพที่ 7 แม่น้ำเจ้าพระยา บริเวณท่าช้างวังหลวง ที่รัชกาลที่ 2 พระราชทานเรือแพให้สุนทรภู่
(รูปวาดฝีมือชาวยุโรป พ.ศ.236)

ที่มา : สุนทรภู่ วรรณคดี, สุนทรภู่ เกิดวังหลัง ผู้ดี "บางกอก" มหากวีกระฎุมพี มีวิชารู้เท่าทันโลก:
ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ,(กรุงเทพมหานคร: มติชน, 2547), 25.

ภาพที่ 8 เรือแพปากคลองบางหลวง ฉากหลังคือ พระปรางค์วัดอรุณ ริมน้ำเจ้าพระยา
(ภาพถ่ายเก่า รัชกาลที่ 5)

ที่มา : สุนทรภู่ วรรณคดี, สุนทรภู่ เกิดวังหลัง ผู้ดี "บางกอก" มหากวีกระฎุมพี มีวิชารู้เท่าทันโลก:
ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ, 21.

ภาพที่ 9 เรือนแพและตลาดแพ ที่อยุธยา (ภาพถ่ายเก่า รัชกาลที่ 5)

ที่มา : สุจิตต์ วงษ์เทศ, สุนทรภู่ เกิดวังหลัง ผู้ดี "บางกอก" มหากวีกระฎุมพี มีวิชารู้เท่าทันโลก: ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ, 21.

บวช-วัดหลวง สมัยรัชกาลที่ 3

พ.ศ. 2367-2358 (อายุ 38-56 ปี) ตั้งแต่บวชจนสึก รวม 17 ปี อยู่ในแผ่นดิน
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 (ครองราชระหว่าง พ.ศ.2367-2394)

พ.ศ.2371 (อายุ 42 ปี) ไปอยุธยาแตงนिरาศภูเขาทอง

พ.ศ.2372 (อายุ 43 ปี) เจ้าฟ้ากลางกับเจ้าฟ้าปิ๋วมาเป็นลูกศิษย์ แต่งเพลงยาว

ถวายโอวาท

พ.ศ.2374 (อายุ 45 ปี) ไปเพชรบุรี แต่งนिरาศเมืองเพชร

พ.ศ.2375 (อายุ 46 ปี) ไปอยุธยา แต่งนिरาศวัดเจ้าฟ้า (สำนวน "ณรหนูพัด")

พ.ศ.2379 (อายุ 50 ปี) ไปสุพรรณบุรี แต่งนिरาศสุพรรณ (คำโคลง)

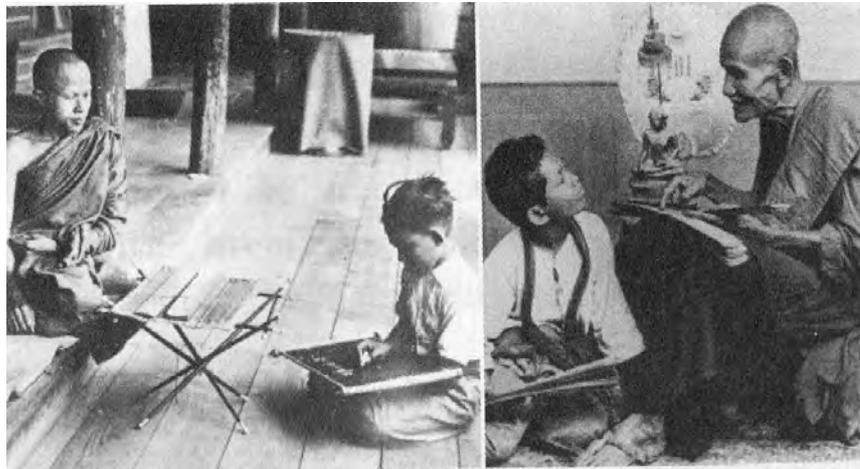
พ.ศ.2380 (อายุ 51 ปี) ต่อเรื่องพระอภัยมณี

พ.ศ.2383 (อายุ 54 ปี) ต่อเรื่อง สิงหไตรภพ

พ.ศ.2384 (อายุ 55 ปี) ไปพระปฐม (นครชัยศรี) แต่งนिरาศพระปฐม

พ.ศ.2385 (อายุ 56 ปี) แต่งรำพันพิลาป แล้วลาสิกขา

ระหว่างบวชเป็นพระอยู่วัดเทพธิดาราม ได้แต่งกาพย์ลำนำเรื่อง พระไชยสุริยา
และอาจได้แต่งนिरาศอิเหนา เห่กล่อมพระบรรทม และพระอภัยมณี ส่วนเห่เรื่องอื่นๆ อาจแต่งแต่ใน
รัชกาลที่ 2

ภาพที่ 10 เด็กสมัยก่อนเรียนหนังสือกับพระสงฆ์ในวัด ล้วนเป็นลูก “ผู้ดี” สะท้อนให้เห็นลักษณะ
 การเรียนการสอนสมัยที่สุนทรภู่เรียนหนังสืออยู่ สำนักวัดชีปะขาวในคลองบางกอกน้อย
 ที่มา : สุจิตต์ วงษ์เทศ, สุนทรภู่ เกิดวังหลัง ผู้ดี “บางกอก” มหาควีระกุ่มพี มีวิชารู้เท่าทันโลก:
ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ, 35.

ภาพที่ 11 วัดเทพธิดาราม กรุงเทพฯ ที่สุนทรภู่จำพรรษา
 ที่มา : สุจิตต์ วงษ์เทศ, สุนทรภู่ เกิดวังหลัง ผู้ดี “บางกอก” มหาควีระกุ่มพี มีวิชารู้เท่าทันโลก:
ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ, 30.

ภาพที่ 12 ภูมิสุนทรภู่ ในวัดเทพธิดาราม กรุงเทพฯ

ที่มา :สุจิตต์ วงษ์เทศ, สุนทรภู่ เกิดวังหลัง ผู้ดี "บางกอก" มหาทวิกระฎุมพี มีวิชารู้เท่าทันโลก:

ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ, 31.

ภาพที่ 13 รูปปั้นภูมิสุนทรภู่ ในวัดเทพธิดาราม กรุงเทพฯ

ตาย-วังหน้า/วังเดิม สมัยรัชกาลที่ 4

พ.ศ.2385-2398 (อายุ 56-69 ปี) อยู่ในช่วงปลายแผ่นดินรัชกาลที่ 3 จนถึงต้นแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 (ครองราชย์ระหว่าง พ.ศ.2394-2411) เมื่อสึกแล้วสุนทรภู่ได้ไปอยู่กับพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่พระราชวังเดิม (ขณะนั้นดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ แต่เรียกกันเป็นสามัญว่า “เจ้าฟ้าน้อย”)

เมื่อรัชกาลที่ 4 เสด็จราชสมบัติ “เจ้าฟ้าน้อย” ได้รับบรรดาศาภิเชก ได้ทรงแต่งตั้งให้สุนทรภู่เป็นพระสุนทรโวหาร อาลักษณ์ในกรมพระราชวังบวรฯ เข้าใจว่าได้เรื่องสวัสดิรักษา และเสภาเรื่องพระราชพงศาวดาร

สุนทรภู่ถึงแก่กรรมเมื่อ พ.ศ.2398 อายุ 69 ปี มีผู้จำได้ว่าถึงแก่กรรมที่บ้านนวนบางระมาดในคลองบางกอกน้อย แล้วทำศพที่วัดชีโนรสฯ ริมคลองมอญ ธนบุรี

1.2 ผลงานวรรณกรรมของสุนทรภู่

จาก “โลกทัศน์ของสุนทรภู่” โดย สมบัติ จันทรวงศ์ มีการพิจารณาแบ่งเป็นประเภทงานวรรณกรรมของสุนทรภู่ออกเป็นประเภทใหญ่ๆ 4 ประเภท ต่อไปนี้คือ

1.2.1 งานเขียนประเภทจินตนาการ ได้แก่ งานเขียนประเภทนิทาน ไม่ว่าจะ เป็นนิทานคำกลอน หรือนิทานบทละคร อันประกอบด้วย โคบุตร ลักษณะวงศ์ พระอภัยมณี สิงห์ไกรภพ ไชยสุริยา และ อภัยนุราช

ลักษณะสำคัญของงานเขียนประเภทนี้อยู่ที่ว่า ถึงแม้สุนทรภู่อาจจะได้ความคิดเกี่ยวกับโครงเรื่องตลอดจนลักษณะต่างๆ ของตัวละครเอก รวมทั้งเหตุการณ์สำคัญๆ บางตอนมาจากเค้าโครงเรื่องอื่นๆ หรือจากเรื่องจริงก็ตาม แต่งานประเภทนี้ก็ต้องอาศัย จินตนาการของสุนทรภู่เป็นหลักสำคัญ

จากงานเขียนประเภทนี้ เราสามารถเห็นไม่เพียงแต่สังคมไทยอย่างที่เป็นอยู่ แต่ในบางกรณีอาจเห็นสิ่งที่ถือได้ว่าเป็นภาพสะท้อนของสังคมไทย หรือโลกที่สุนทรภู่อยากเห็น หรืออยากให้เป็นไปได้อีกด้วย ในงานเขียนประเภทนี้สุนทรภู่จะมีอิสระทางความคิดมากที่สุด เพราะไม่ว่าสุนทรภู่จะมีจินตนาการล้ำสมัยไปแค่ไหนก็คงไม่มีใครสามารถที่กักเออว่านั่นเป็นเรื่องจริงจังของสุนทรภู่ได้⁷

1.2.2 งานเขียนประเภทจินตนาการภายในกรอบ ได้แก่ งานนิราศต่างๆ เหตุที่กล่าวว่าการเขียนประเภทนี้เป็นจินตนาการภายในกรอบก็เนื่องจากว่า นิราศมีเนื้อเรื่องที่ถูกจำกัดอยู่ในกรอบของแบบคำประพันธ์ คือ มีแก่นอยู่ที่การคร่ำครวญถึงหญิงคนรัก และการพรรณนาถึงสิ่งที่กวีได้พบเห็นในการเดินทาง ดังนั้นโอกาสที่กวีจะจินตนาการถึงโลกหรือสังคมโดยรอบจึงมีน้อย เพราะการพรรณนาส่วนใหญ่จะมีจำกัดอยู่เฉพาะการบรรยายถึงฉากต่างๆ ที่กวี

⁷ นิธิ เอียวศรีวงศ์, สมบัติ จันทรวงศ์, "สุนทรภู่" ดูโลกและสังคม, (กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรม, 2529), 45.

ได้พบเห็นและพาดพิงไปถึงคนรักเท่านั้น อย่างไรก็ตาม ภูมิความรู้ของกวีในส่วนอื่นที่ปรากฏออกมาในงานประเภทนี้แม้จะโดยบังเอิญ แต่ก็คงจะมีความเปิดเผย และตรงไปตรงมามากกว่าในกรณีของงานเขียนประเภทแรก

โดยสรุปสิ่งที่ปรากฏในนิราศน่าจะมีประโยชน์อย่างยิ่งในการวิเคราะห์โลกทัศน์ของสุนทรภู่ในส่วนที่ปรากฏนั้นจริงๆ หรือเป็นประสบการณ์ส่วนตัวของสุนทรภู่

งานเขียนประเภทนี้ได้แก่ นิราศเมืองแกลง นิราศพระบาท นิราศภูเขาทอง นิราศเพชรบุรี นิราศพระแท่นดงรัง นิราศวัดเจ้าฟ้า นิราศสุพรรณบุรี นิราศพระปฐม และน่าจะรวมถึง บทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน และ บทเสภาพระราชพงศาวดาร เข้าไปด้วย เพราะในงานเหล่านี้สุนทรภู่อีกไม่ได้แต่งเรื่องเอง สุนทรภู่เพียงแต่ดัดแปลงและสอดใส่อารมณ์ความรู้สึกประกอบเข้าไปกับเนื้อเรื่องเดิมเท่านั้น

1.2.3 งานเขียนประเภทสั่งสอนหรือแสดงความในใจ ในงานเขียนประเภทนี้ สุนทรภู่เขียนโดยวัตถุประสงค์ที่เด่นชัด คือ เป็นการระบายความในใจ หรือ เป็นการอบรมสั่งสอนในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง

ในแง่หนึ่งงานเขียนประเภทนี้อันได้แก่ สุภาพิตสอนหญิง สวัสดิรักษา เพลงยาวถวายโอวาท รำพันพิลาป จึงมีความสำคัญอย่างมากสำหรับเรื่อง หรือปรากฏการณ์ที่สุนทรภู่กล่าวถึง เพราะเป็นการแสดงเจตนาหรือความเห็นของตนออกมาโดยตรงในเรื่องนั้นๆ

1.2.4 งานเขียนประเภทประกอบหรือสวयงาม ในงานเขียนประเภทสุดท้ายนี้ ไม่เพียงแต่จินตนาการของสุนทรภู่จะถูกจำกัดโดยเนื้อหาของเรื่องที่ถูกกำหนดมาอย่างตายตัวแล้วเท่านั้น หากแต่ว่าวัตถุประสงค์หลักของการเขียนยังดูเหมือนว่าจะเน้นอยู่ที่ความสวยงามของสำเนียงกลอน ซึ่งมักจะนำไปประกอบกับศิลปะอื่นๆ อีกด้วย

งานเขียนประเภทนี้ได้แก่ นิราศอิเหนา บทเห่เรื่องพระอภัยมณี บทเห่จรรย์ระบำเรื่องโคบุตร บทเห่เรื่องกาگی เป็นต้น ซึ่งดูจะมีความสำคัญน้อยที่สุดในการศึกษาโลกทัศน์ของสุนทรภู่⁸

⁸ นิธิ เอียวศรีวงศ์, สมบัติ จันทรวงศ์, "สุนทรภู่" ดูโลกและสังคม, 46.

ตารางที่ 1 รวมผลงานวรรณกรรมของสุนทรภู่

ที่	ประเภท	เรื่อง	ความยาว	ปี พ.ศ.	รัชกาลที่	วัตถุประสงค์เพื่อ
1	กลอนนิราศ	เมืองแกลง	1 เล่มสมุดไทย	2350 ต้นปี	ที่ 1	บันทึกการเดินทาง
2	กลอนนิราศ	พระบาท	1 เล่มสมุดไทย	2350 ปลายปี	ที่ 1	บันทึกการเดินทาง
3	นิทานคำกลอน	โคบุตร	8 เล่มสมุดไทย	2356	ที่ 1	การบันเทิง
4	กลอนเสภา	ขุนช้าง-ขุนแผน (ตอนกำเนิดพลายงาม)	1 เล่มสมุดไทย	2367	ที่ 2	การขับเสภา
5	สุภาษิตคำกลอน	สวัสดิรักษา	1 เล่มสมุดไทย	2367	ที่ 2	ถวายเจ้าฟ้าอาภรณ์
6	นิทานคำกลอน	สิงห์ไตรภพ	15 เล่มสมุดไทย	2383	ที่ 2 – 3	การบันเทิง
7	นิทานคำกลอน	พระอภัยมณี	94 เล่มสมุดไทย	2358	ที่ 2 – 3	เล่นละครนอก
8	กลอนนิราศ	ภูเขาทอง	1 เล่มสมุดไทย	2371	ที่ 3	บันทึกการเดินทาง
9	สุภาษิตคำกลอน	เพลงยาวถวายโอวาท	1 เล่มสมุดไทย	2373	ที่ 3	ถวายเจ้าฟ้ากลางและเจ้าฟ้าปิ๋ว
10	กลอนนิราศ	วัดเจ้าฟ้า	1 เล่มสมุดไทย	2375	ที่ 3	บันทึกการเดินทาง
11	กลอนนิราศ	อิเหนา	1 เล่มสมุดไทย			สดุดีพระเกียรติ ร.2
12	โคลงนิราศ	สุพรรณ	1 เล่มสมุดไทย	2397	ที่ 3	บันทึกการเดินทาง
13	สุภาษิตคำกลอน	สุภาษิตสอนหญิง	1 เล่มสมุดไทย	2380-82	ที่ 3	สอนสตรีทั่วไป
14	กลอนนิราศ	รำพันพิลาป	1 เล่มสมุดไทย	2358	ที่ 3	บันทึกชีวิต
15	กลอนนิราศ	พระประธม	1 เล่มสมุดไทย	2358	ที่ 3	บันทึกการเดินทาง
16	กลอนนิราศ	เพชรบุรี	1 เล่มสมุดไทย	2392	ที่ 3	บันทึกการเดินทาง
17	นิทานคำกาพย์	พระไชยสุริยา	1 เล่มสมุดไทย	2383	ที่ 3	ตำราเรียน
18	นิทานคำกลอน	ลักษณะวงศ์ (ตอนต้น)	9 เล่มสมุดไทย			การบันเทิง
19	กลอนบทละคร	อภัยนุราช	1 เล่มสมุดไทย	2394	ที่ 4	การแสดงละคร
20	กลอนเสภา	พระราชพงศาวดาร	2 เล่มสมุดไทย	2394	ที่ 4	การขับเสภา
21	บทเห่กล่อม	เห่ จักรบ่า	1 เล่มสมุดไทย	2394	ที่ 4	ขับกล่อมพระบรรทม พระโอรส ธิดา ในรัชกาลที่ 4
เห่ กากี						
เห่ พระอภัยมณี						
เห่ โคบุตร						

2 อ่านวรรณกรรมสุนทรภู่ด้วยหลักสัญวิทยา (Semiology)

ผู้ศึกษาใช้การรวบรวมการถอดความในวรรณกรรมของสุนทรภู่ จากวรรณกรรมวิจารณ์ที่ปรากฏเป็นผลงานทางวิชาการในรูปแบบ หนังสือ วารสาร บทความทางวิชาการ และเอกสารต่างๆที่เกี่ยวข้องจากอดีตจนถึงปัจจุบัน ที่จะสามารถทำให้เข้าใจในชีวประวัติและผลงานของ สุนทรภู่ได้อย่างแท้จริง ทั้งนี้ เพื่อหาระเบียบ วิธี ที่สุนทรภู่ใช้ในการผลิตผลงานวรรณกรรม

ในการศึกษาผลงานวรรณกรรมของสุนทรภู่นั้น พบว่า แฝงไปด้วยสาร ข้อความ (Message) ที่สะท้อนให้เห็นในแง่มุมต่างๆมากมาย ทั้งในเรื่องของประวัติศาสตร์ สภาพสังคม ค่านิยม วิถีชีวิต ของคนในยุคสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ผู้ศึกษาขอแยกให้เห็นเป็นประเด็นตามความน่าสนใจในเนื้อหาของวรรณกรรม เพื่อให้ง่ายต่อการวิเคราะห์หาความหมายที่แท้จริงของคำว่า “สุนทรภู่” ผู้การหาแนวทางในการออกแบบงานสถาปัตยกรรม มีหัวข้อดังต่อไปนี้

2.1 แง่มุมทางประวัติศาสตร์

วรรณกรรมสุนทรภู่ จะบอกเล่า บันทึกเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ ในเรื่องของกายภาพ สภาพบ้านเมือง สภาพแวดล้อมสังคมในสมัยนั้น เป็นในรูปแบบของ นิราศ เมื่อมีการเดินทางพบเห็นสภาพแวดล้อมต่างถิ่น ก็จะมีพรรณนาบรรยายภาค รวมถึงบันทึกชื่อสถานที่นั้นๆไว้ด้วย ทำให้สามารถมองเห็นภาพรวมทางพื้นที่ประวัติศาสตร์ได้อีกทางหนึ่ง ดังเช่นสุนทรภู่ บรรยายเกี่ยวกับบ้านเกิดสมัยเด็ก อยู่กับ “ตลาดแพ” และชุมชนชาวสวน

กลอนนิราศพระปฐมตอนที่บอกว่า “ตลาดแพแลตลอดทอดพวน แลแต่ล้วนเรือตลาดไม่ขาดครว” เป็นหลักฐานชัดเจนว่าบริเวณปากคลองบางกอกน้อยเป็นย่านตลาดแพและเรือตลาด อย่างที่รู้จักกันในสมัยนี้ว่าตลาดน้ำ คือมีทั้งที่มีแพติดกันเป็นพืด กับมีเรือบรรทุกสินค้ามาจอดขายแน่นขนัด ตั้งแต่หัวโค้งตรงที่สบกับแม่น้ำเจ้าพระยา แล้วต่อเนื่องลึกเข้าไปในคลองบางกอกน้อย ผ่านสถานีรถไฟปัจจุบันและบ้านบุตีชั้นลงหิน ผ่านวัดทองคือวัดสุวรรณาราม ผ่านวัดชีปะขาวคือวัดศรีสุदारาม จนถึงบางบำหรุ ก็หมดแพหรือแพเบาบางลง เข้าเขตเรือกสวน เพราะสุนทรภู่เขียนบอกในนิราศพระปฐมว่า

“บางบำหรุเหมือนบ่ารูบ่ารุงรักจะ

ไม่เห็นมีอนนี่กตริกตรองเพราะสองราย

พอสิ้นแพแลล้วนสวนสังกัด

ยิ่งดีก็ดาวาวความดังตามโคม

ฟังพัคตรพิศวาดเหมือนมาดหมาย

เห็นผักฝ่ายเพื่อนลงด้วยทรงโลม

พายัพัดฮือฮือกระพือโหม

น้ำค้างไทรมแสนหนาวให้เปล่าใจ”

ทั้งหมดนี้แสดงว่าครั้งนั้นมีเรือนแพตั้งแต่ปากคลองบางกอกน้อยอยู่ต่อเนื่องเข้าไปไกลลึก มีผู้คนทำสวนและค้าขายอยู่มาก

เมื่อสุนทรภู่เป็นชาววังหลังอยู่เรือแพปากคลองบางกอกน้อย ชีวิตประจำวันย่อมเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับผู้คนในตลาดแพและชุมชนท้องถิ่นคลองบางกอกน้อย รวมถึงย่านใกล้เคียงที่เป็นชาวสวน เพราะเดินเข้าสวนไปๆ มาๆ เสมอๆ

สุนทรภู่ไม่เพียงมีชีวิตประจำวันคุ้นเคยสวนของราษฎรเท่านั้น ยังเที่ยวล่องเที่ยวเล่นในสวนของเจ้านายด้วย เพราะเขียนบอกไว้ว่าเมื่อยังเป็นเด็กน้อยเคยตามเสด็จกรมพระราชวังหลังไปสวนหลวงในคลองบางกอกน้อย เลยวัดชีปะขาวเข้าไป จนยางบำรุ บางระมาด ถึงสวนหลวง ว่า

“สวนหลวงแลสว่างล้วน	พฤษา
เคยเสด็จวังหลังมา	เมื่อน้อย
ข้าหลวงเล่นปิดตา	ต้องอยู่ โยงเอย
เห็นแต่พลับกับสร้อย	ซ่อนซุ่ม คลุมโปง”

เมื่อฉิมกับนิ่มน้องสาวต่างบิดามาล้มตายทั้งสองคนพร้อมกัน ได้ปลงศพเสียที่วัดทองคือวัดสุวรรณาราม ที่อยู่ทางตะวันตกนอกกำแพงเมืองธนบุรีเดิม เป็นวัดริมคลองบางกอกน้อย ก่อนถึงวัดชีปะขาวนั่นเอง สุนทรภู่เขียนพรรณนางานศพน้องสาว 2 คนไว้ในนิราศพระปฐมว่า

“ถึงวัดทองหมองเศร้าให้เหงาเสียบ	เย็นยะเยียบหย่อมหญ้าป่าช้าผี
สงสารฉิมนิม้องสองนารี	มาปลงที่เมรุทองทั้งสองคน”

นอกจากนั้นสุนทรภู่มองมีความสัมพันธ์ทางสังคมอย่างใกล้ชิดกับชาวบ้านในท้องถิ่นวังหลังอย่างกว้างขวาง ซึ่งไม่ได้จำกัดอยู่แต่สองปากคลองบางกอกน้อยเท่านั้นแต่เชื่อมโยงไกลไปถึงชาวสวนย่านพรานนกด้วย เพราะที่นั่นเป็นแหล่งของชุมชนชาวละครนอกและคณะปีพาทย์ซึ่งมีนายบุญยัง เป็นหัวหน้า (หรือโตโหมหรือนายโรง) แล้วสร้างวัดละครทำ (ปัจจุบันอยู่ถนนอิสรภาพ ตรงสี่แยกพรานนกติดกับโรงพยาบาลนครธนบุรี)⁹

ในแง่มุมมองทางประวัติศาสตร์ที่มีผู้นำเสนอที่น่าสนใจคือ ศานติ ภักดีคำ ในหนังสือเรื่อง “สุนทรภู่ ในประวัติศาสตร์สังคมรัตนโกสินทร์ มุมมองใหม่: ชีวิตและผลงาน” นำเสนอว่า

⁹ สุจิตต์ วงษ์เทศ, สุนทรภู่ เกิดวังหลัง ผู้ดี “บางกอก” มหาภิวัตน์ระดมพี มีวิชารู้เท่าทันโลก: ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ, 22-24.

เสภาเรื่องพระราชพงศาวดารเป็นงานของสุนทรภู่ที่มีผู้คนกล่าวถึงน้อยที่สุดเรื่องหนึ่ง นักวิชาการหลายท่านให้ความเห็นว่าเนื่องจากเป็นผลงานเรื่องสุดท้ายที่ไม่เด่นนักเพราะมีพงศาวดารมากำกับ สุนทรภู่จึงไม่สามารถแต่งเพิ่มความมากได้ เสภาพระราชพงศาวดารจึงเป็นงานเรื่องสุดท้ายของสุนทรภู่ที่ถูกมองข้ามไปอย่างน่าเสียดาย

อย่างไรก็ตามแม้เสภาพระราชพงศาวดารจะจัดว่าเป็นผลงานของสุนทรภู่เรื่องที่ไม่โดดเด่นมากนักในทัศนะของนักวรรณคดี แต่เมื่อนำเนื้อหาของเสภาเรื่องพระราชพงศาวดารมาพิจารณากลับพบว่าเสภาเรื่องนี้มีความน่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง

โดยเฉพาะในฐานะความเป็นเอกสารที่แสดงให้เห็นถึงมุมมองการรับรู้ประวัติศาสตร์ของคนไทยสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์และในช่วงที่เริ่มมีการปรับรับมุมมองความคิดทางประวัติศาสตร์แบบตะวันตกในสมัยรัชกาลที่ 4 ได้เป็นอย่างดี

2.1.1 สุนทรภู่กับเสภา เรื่องพระราชพงศาวดาร¹⁰

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงพระนิพนธ์อธิบายเรื่องที่มาของเสภาพระราชพงศาวดารไว้ในหนังสือ เสภาเรื่องพระราชพงศาวดาร สุนทรภู่แต่งถวายในรัชกาลที่ 4 แล เรื่องประวัติของสุนทรภู่ ซึ่งสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพโปรดให้พิมพ์ครั้งแรกในงานฉลองพระชันษา 60 ทศ เมื่อปีจอ พ.ศ. 2465 ว่า

"เสภาเรื่องพระราชพงศาวดารที่พิมพ์ในสมุดเล่มนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระบรมราชโองการดำรัสฯ สั่งให้พระสุนทรโวหาร ซึ่งคนทั้งหลายเรียกเปนสามัญว่า "สุนทรภู่" นั้น แต่งขึ้นสำหรับขับถวายทรงฟังในเวลาทรงเครื่องใหญ่ ตามแบบอย่างครั้งรัชกาลที่ 2 แลต่อมาโปรดฯ ให้ใช้เปนบทสำหรับนางในขับส่งมโหรีหลวงด้วย..."

ในทำยพระนิพนธ์ประวัติของสุนทรภู่ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงสรุประยะเวลาที่แต่งเสภาเรื่องพระราชพงศาวดารว่า "...เสภาเรื่องพระราชพงศาวดารนี้น่าจะเป็นหนังสือเรื่องหลังที่สุดที่สุนทรภู่แต่ง เข้าใจว่าแต่งเมื่อราวปีชวด พ.ศ. 2397..."

พ. ณ ประมวญมารคเคยตั้งข้อสงสัยเกี่ยวกับที่มาของเสภาเรื่องพระราชพงศาวดารไว้ว่า "...มีข้อฉงนเพียงว่า พระสุนทรโวหาร (ภู่) เป็นอาลักษณ์วังหน้า เหตุไฉนพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงมีพระบรมราชโองการให้แต่งได้..."

¹⁰ ศานติ ภักดีคำ, สุนทรภู่ : ในประวัติศาสตร์สังคมรัตนโกสินทร์ มุมมองใหม่ : ชีวิตและผลงาน, (กรุงเทพฯ : มติชน, 2550), 78.

แล้วในที่สุดท่านก็สรุปว่า "...แต่สุนทรภู่จะได้แต่งตามพระบรมราชโองการหรือพระบรมราชโองการในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว แลเจ้าน้องนำถวายเจ้าพี่ไปขับเมื่อทรงเครื่องใหญ่ ก็ดูจะไม่มีควมสำคัญอย่างไรเลย เพราะท่านก็เป็นพี่น้องคลานตามกันออกมาแท้ๆ"

อย่างไรก็ดีเมื่อพิจารณาจากตัวบทเสภา สุนทรภู่ได้แต่งบทขึ้นต้นว่า

".....

พระยศอย่างปางนารายณ์วายุภูถ	๐ กราบบังคมสมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ
ทุกประเทศเขตรอบมานอบน้อม	มาเพิ่มพูนเกียรติยศในโลกลา
ของพระเดชพระคุณกาฤณา	สะพรั่งพร้อมเป็นสุขทุกภาษา
	ด้วยเสภาถวายนิยายความฯ..."

ข้อความข้างต้นแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าสุนทรภู่แต่งถวายพระเจ้าแผ่นดิน คือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และในสมัยรัชกาลที่ 4 ข้าราชการวังหน้าหลายคน เช่น พระยามณเฑียรบาล 5 ก็เป็นที่โปรดปรานของวังหลวง ด้วยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงคุ้นเคยมาแต่ก่อน

ดังนั้นจึงไม่น่าแปลกแต่ประการใดที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงโปรดให้สุนทรภู่ (ซึ่งก็น่าจะทรงคุ้นเคยอยู่ก่อน) แต่งเสภาเรื่องพระราชพงศาวดารถวาย

ปัจจุบันเสภาเรื่องพระราชพงศาวดารมี 2 ตอน คือตอนพระเจ้าอู่ทองสร้างกรุงศรีอยุธยาและระบอบม กับตอนสงครามกับพม่าในรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ

เหตุที่เสภาขาดออกเป็น 2 ตอนนั้น สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานว่า น่าจะเป็นเพราะเมื่อสุนทรภู่แต่งตอนต้นถวายแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่าเรื่องพงศาวดารตอนนั้นแม้เอามาแต่งเป็นเสภาคงไม่น่าฟัง จึงโปรดฯ ให้ข้ามไปแต่งตอนศึกพระเจ้าหงสาวดีในรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ และเห็นจะเป็นด้วยสุนทรภู่ถึงแก่กรรม เสภาพระราชพงศาวดารจึงจบเพียงเท่านั้น

แม้กระนั้นก็น่าคิดพิจารณาว่า เหตุใดจึงเลือกแต่งเสภาเรื่องพระราชพงศาวดารเฉพาะ 2 ตอนนี้เท่านั้น และเมื่อพิจารณาจะเห็นว่า ตอนหนึ่งเป็นเหตุการณ์เกี่ยวพันกับเขมร และเหตุการณ์หนึ่งเกี่ยวพันกับพม่า หรือจะมีการเมืองแฝงอยู่ในเรื่องเหล่านี้ หากไม่คงเป็นเพราะทรงใฝ่พระราชหฤทัยในเรื่องทั้งสอง

2.1.2 สุนทรภู่ใช้พระราชพงศาวดารฉบับใด แต่งเสภาเรื่องพระราชพงศาวดาร¹¹

เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบระหว่างเนื้อความในเสภาพระราชพงศาวดารกับพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับต่างๆ เห็นได้ว่าสุนทรภู่นำโครงเรื่องมาจากพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับความพิสดารที่ชำระกันในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์นั่นเอง

เนื่องจากในเสภาเรื่องพระราชพงศาวดารขึ้นต้นเรื่องด้วยการกล่าวถึง พระเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนากรุงศรีอยุธยาและมีเมืองขึ้น 16 หัวเมือง ดังความที่ว่า

"จะกล่าวพงศาวดารกาลแต่หลัง	เมื่อแรกตั้งอยุธยาภาษาสยาม
ทำวอู่ทองท่านอุตสาห์พยายาม	ซีพ่อพรหมณัปรโรหิตคิดพร้อมกัน
มีจดหมายลายลักษณ์อักษร	เจ็ดร้อยสิบสองคาตเป็นข้อขึ้น
ปีชกาลโทศกตกสำคัญ	เดือนห้าวันศุกร์ขึ้นหกค่ำควร
พลาสามนาฬิกาเก็บเก้าบาท	ตั้งพิธีไสยศาสตร์พระอิศวร
ได้สังขทัทธิณาวรรตมงคลดควร	ได้ตั้งหมันตามกระบวนแต่โบราณ..."

จะเห็นได้ว่าข้อความในเสภาเรื่องพระราชพงศาวดารตรงกับพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับ ความพิสดารที่ชำระในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น และพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับความพิสดารขึ้นต้นด้วยข้อความอย่างเดียวกันทุกฉบับ คือ

"ศุภมัศดุศักราช 712 ปีชกาล โทศก วันศุกร์ เดือนห้า ขึ้นหกค่ำ เพลาสามนาฬิกาเก้าบาท สถาปนากรุงศรีอยุธยา ซีพ่อพรหมณัให้ตั้งพิธีกลบบาต ได้สังขทัทธิณาวรรตได้ตั้งหมันขอนหนึ่ง..." หรือในข้อความที่กล่าวถึงเมืองขึ้นของกรุงศรีอยุธยา 16 หัวเมือง

"...มีเมืองขึ้นสิบหกพระบุรี	คือเมืองตะนาวศรีนครสวรรค์
เมืองขวามละกาพิจิตรนั้น	เมืองสวรรคโลกสุโขไทย
เกาะลำเลิงบุรีศรีธรรมราช	ทั้งสงขลามากิยาวไม่ขาดได้
พิศณุโลกกำแพงเพชรเมืองพิไชย	ทวายใหญ่เกาะตะมะจันทบุรี..."

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับความพิสดารทุกฉบับบันทึกเรื่องนี้ไว้ว่า "...ครั้งนั้นพระยาประเทศราชขึ้น 16 เมือง คือ เมืองมลากา เมืองชวา เมืองตะนาวศรี เมืองนครศรีธรรมราช เมืองทวาย เมืองเกาะตะมะ เมืองเกาะลำเลิง เมืองสงขลา เมืองจันทบุรี เมือง

¹¹ ศานติ ภัคดีคำ, สุนทรภู่ : ในประวัติศาสตร์สังคมรัตนโกสินทร์ มุมมองใหม่ : ชีวิตและผลงาน, (กรุงเทพฯ : มติชน, 2550),80.

พิชฌุโลก เมืองสุโขทัย เมืองพิชัย เมืองสวรรคโลก เมืองพิจิตร เมืองกำแพงเพชร เมืองนครสวรรค์."

แม้จะเรียงลำดับไม่ตรงกันเนื่องด้วยต้องนำชื่อเมืองมาเรียงกันให้ลงชั้นท
ลักษณะก็ตามแต่ แสดงให้เห็นว่าพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาที่สุนทรภู่นำมาใช้เขียนเสภาเรื่อง
พระราชพงศาวดาร น่าจะเป็นพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับความพิสดารซึ่งก็น่าจะได้แก
ฉบับที่เรียกว่า พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพนนั่นเอง

2.1.3 ความสนใจประวัติศาสตร์ไทยกับประเทศเพื่อนบ้านที่ปรากฏใน เสภาเรื่องพระราชพงศาวดาร¹²

ดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทวัญวิมลพรหมนิพนธ์อธิบายเหตุที่สุนทร
ภู่เลือกแต่งเสภา เรื่องพระราชพงศาวดารว่าที่ทรงเลือกแต่งเฉพาะสองตอนนี้นั้นเนื่องจากตอนอื่นๆ ไม่
สามารถนำมาแต่งได้นั้นเป็นประเด็นที่น่าสงสัย

เมื่อพิจารณาแล้วจะเห็นว่าเหตุที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
โปรดฯ ให้สุนทรภู่แต่งพระราชพงศาวดารทั้งสองตอนนี้ ไม่น่าจะเกี่ยวข้องกับเรื่องที่พระราช
พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาตอนอื่นจะแต่งไม่ได้ ตามพระมติของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทวัญวิมลพร
หม

หากแต่น่าเป็นเพราะเหตุการณ์ทั้งสองนี้ เป็นพระราชพงศาวดารกรุงศรี
อยุธยาตอนที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสนพระราชหฤทัยมากกว่า

ความสนพระราชหฤทัยในเรื่องเขมร ความสนพระราชหฤทัยในเรื่อง
เกี่ยวกับเขมรในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแสดงให้เห็นอย่างชัดเจน เนื่องจากในเวลา
นั้นเป็นเวลาช่วงที่สมเด็จพระหริรักษรามมา (พระองค์ด้วง) เริ่มติดต่อกับฝรั่งเศส สิ่งนี้น่าจะทำให้
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอาจไม่ไว้วางพระราชหฤทัย ทำให้ทรงสนพระราชหฤทัย
เกี่ยวกับประเทศเขมรมากขึ้น ดังจะเห็นได้จากการที่โปรดฯ ให้แปลพงศาวดารเขมร (ฉบับออกญา
วงศาสรพรเพชญ์ (นง)) เป็นภาษาไทย เมื่อปี พ.ศ. 2398 และทรงเป็นผู้เริ่มกำหนดว่า "เขมรแปร
พักตร์" หมายถึงหัวเมืองเขมรที่ขึ้นตรงกับกรุงเทพฯ อันได้แก่ เมืองพระตะบอง เมืองเสียมราฐ และ
เมืองศรีโสภณ

¹² ศานติ ภักดีคำ, สุนทรภู่ : ในประวัติศาสตร์สังคมรัตนโกสินทร์ มุมมองใหม่ : ชีวิตและ
ผลงาน, (กรุงเทพฯ : มติชน, 2550),81.

ความสนพระราชหฤทัยในเรื่องพม่า หากพิจารณาดูจะเห็นว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสนพระราชหฤทัยเกี่ยวกับประเทศพม่ามากไม่ต่างกับความสนพระราชหฤทัยในประเทศเขมร ด้วยในเวลานั้นประเทศพม่าได้เกิดสงครามกับอังกฤษ และโปรดฯ ให้คัดคำให้การขุนหลวงหาวัดฉบับภาษามอญและนำมาแปลเก็บรักษาไว้ในหอหลวงเพื่อใช้ตรวจสอบในการชำระพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา นอกจากนี้ยังโปรดฯ ให้แปลพงศาวดารมอญ เมื่อปี พ.ศ. 2400 อีกด้วย

แม้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะโปรดให้แปลพงศาวดารเขมร-มอญ และคำให้การขุนหลวงหาวัดหลังจากที่สุนทรภู่แต่งเสภาเรื่องพระราชพงศาวดารแล้ว ในทางตรงกันข้ามเสภาเรื่องพระราชพงศาวดารอาจจะแสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีความสนพระราชหฤทัยต่อประเทศเขมร-พม่า มาเป็นเวลานานก่อนจะมีการแปลพงศาวดารเขมร-มอญแล้วก็เป็นได้

ดังนั้นจึงมีความเป็นไปได้หากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงเลือกพระราชพงศาวดารทั้งสองตอนนี้ให้สุนทรภู่ใช้เป็นโครงเรื่องในการแต่งเสภาพระราชพงศาวดาร

2.1.4 มุมมองเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ไทยของสุนทรภู่ในเสภาเรื่องพระราชพงศาวดาร¹³

ดังได้กล่าวไปบ้างแล้วว่า เหตุที่แต่งเสภาเรื่องพระราชพงศาวดารก็เพราะพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้สุนทรภู่แต่งถวาย ดังนั้นนอกจากเสภาเรื่องพระราชพงศาวดารจะแสดงให้เห็นถึงความรับรู้เรื่องประวัติศาสตร์ในคนรุ่นสุนทรภู่ (หรือคนสมัยกรุงรัตนโกสินทร์) แล้ว ยังสะท้อนถึงแนวพระราชดำริ (และความสนพระราชหฤทัย) เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทยในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้เห็นได้อีกด้วย

จึงอาจกล่าวได้ว่า เสภาเรื่องพระราชพงศาวดารเป็นภาพสะท้อนให้เห็นคือ มุมมองและความเข้าใจต่อประวัติศาสตร์ของคนรัตนโกสินทร์ตอนต้น (หรือในตัวสุนทรภู่) ในภาพอดีตที่ย้อนกลับไปของกรุงศรีอยุธยา

¹³ ศานติ ภักดีคำ, สุนทรภู่ : ในประวัติศาสตร์สังคมรัตนโกสินทร์ มุมมองใหม่ : ชีวิตและผลงาน, (กรุงเทพฯ : มติชน, 2550), 83.

ความเข้าใจเกี่ยวกับระบบเครือญาติ ราชวงศ์อู่ทอง-สุพรรณภูมิ¹⁴

ภาพความสัมพันธ์ระบบเครือญาติระหว่างราชวงศ์อู่ทอง-สุพรรณภูมิตามที่ปรากฏในเสภาเรื่องพระราชพงศาวดารแสดงให้เห็นถึงความเข้าใจของคนสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ว่ามีความเข้าใจว่า สมเด็จพระบรมราชาธิราช (ขุนหลวงพ่องั่ว) เป็นพระเชษฐาร่วมพระครรภ์ของพระเจ้าอู่ทอง

บทเสปายังกล่าวต่อไปว่า เดิมขุนหลวงพ่องั่วไม่ได้เป็นเจ้าของสุพรรณภูมิ หากเพิ่งได้รับสถาปนาเป็นพระบรมราชาเจ้าเมืองสุพรรณบุรีเมื่อตั้งกรุงศรีอยุธยา

"...ทรงรำพึงถึงองค์พระเชษฐา	ร่วมครรรภาอัคเณนรังสรรค์
จำจะไปบำรุงกรุงสุพรรณ	ด้วยท่านนั้นสิร่วมสุริยวงศ์...
คำริพลางทางออกพระโรงรัตน	ตั้งกระษัตริย์ขนานนามต้องตาม
ที่เฉลิมเดชเชษฐาธิบัติ	ให้เป็นที่พระบรมราชา..."

ฉะนั้นตามความเข้าใจของคนสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ขุนหลวงพ่องั่วจึงไม่ได้เป็นพระเชษฐาพระมเหสีของพระเจ้าอู่ทอง เหมือนกับที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ซึ่งแนวความคิดในเรื่องนี้เปลี่ยนไปแล้ว ดังความที่ว่า

"...แล้วโปรดให้ขุนหลวงพะงั่วซึ่งเป็นพี่พระมเหสี และตรัสเรียกว่าพระเชษฐานั้น เป็นสมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้า ไปครองราชสมบัติ ณ เมืองสุพรรณบุรี..."

อันเป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าสุนทรภู่ไม่ได้ใช้พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาเป็นโครงเรื่องในการเขียนเสภา เรื่องพระราชพงศาวดาร

ความเข้าใจเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทย-เขมร¹⁵

ความเข้าใจเกี่ยวกับภาพสงครามไทย-เขมรในรัชกาลพระเจ้าอู่ทองที่ปรากฏในเสภาเรื่องพระราชพงศาวดาร แสดงให้เห็นถึงความคิดของคนสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์เรื่องเขมร "คดประทุษร้าย" ดังความในบทเสภา

"...สถิตย์แท่นแสนสำราญดาลฤดี	ด้วยบุรีขอมคดประทุษร้าย..."
"...นี่แน่เจ้าเยวดยอดปิโยรส	อ้ายขอมคดดูถูกนะลูกเอ๋ย..."

¹⁴ ศานติ ภัคดีคำ, สุนทรภู่ : ในประวัติศาสตร์สังคมรัตนโกสินทร์ มุมมองใหม่ : ชีวิตและผลงาน, (กรุงเทพฯ : มติชน, 2550), 84.

¹⁵ เรื่องเดียวกัน, 83.

ความสัมพันธ์ระหว่างพม่ากับมอญ โดยเฉพาะในเรื่องกษัตริย์ที่เสภาพระราชพงศาวดารให้พระเจ้าหงสาวดีเป็นมอญ ดังที่กล่าวไว้ว่า

“จะกลับกล่าวถึงพระเจ้าเมืองหงษา เป็นป็นรามัญประเทศทุกเขตรัณษี
พม่าทวายฝ่ายลาวเมื่อคราวนั้น อภิวัตน์หงษาพึงบารมี”

นอกจากนี้ยังปรากฏการกล่าวถึงพระเจ้าหงสาวดีเป็นกษัตริย์มอญอีกหลายครั้ง เช่น “กับผู้ผ่านหงษาเจ้ารามัญ”, “ฝ่ายพระองค์หงษาพระยามอญ” หรือ “พระเจ้ารามัญ” แสดงให้เห็นว่าสุนทรภู่มองว่าพระเจ้าหงสาวดีเป็นกษัตริย์ของมอญ ส่วนพม่า, ทวาย และลาว (เชียงใหม่) เป็นเมืองออกที่ยอมอยู่ใต้อำนาจ ซึ่งตามความจริงพระเจ้าหงสาวดี (ขณะนั้นคือบุเรงนอง) เป็นพม่าแต่สามารถรบชนะมอญและตั้งราชธานีอยู่ที่เมืองหลวงเก่าของมอญคือหงสาวดี

ส่วนทั่วยกมารบกับกรุงศรีอยุธยา ก็กล่าวว่าเป็นทัพรามัญ (แท้จริงทัพใหญ่คือพม่า) เช่น “ว่ากองทัพมอญตั้งนครสวรรค์” แสดงให้เห็นว่าความคิดของคนไทยสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นมองเกี่ยวกับสงครามระหว่างกรุงศรีอยุธยากับพม่าในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นว่าเป็นสงครามระหว่างไทย-มอญ มิได้ให้ความสำคัญกับพม่ามากนัก

ความรู้เกี่ยวกับพระเจ้าหงสาวดีล้นด้ากับพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนอง ก็เป็นอีกเรื่องหนึ่งที่เสภาพระราชพงศาวดารให้ภาพที่สับสน โดยรวมพระเจ้าหงสาวดีล้นด้า (ตะเบ็งชะเวตี้) เป็นองค์เดียวกับพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนอง ดังนั้นจึงปรากฏว่าแม้ในสงครามข้างเฝือกที่พระเจ้าแผ่นดินพม่าเวลานั้นคือบุเรงนอง แต่ในเสภาพระราชพงศาวดารก็ยังคงเรียกว่า “พระเจ้าหงสาวดีล้นด้า” อยู่ ดังความในเรื่อง

“...ฝ่ายปิ่นปักนัคเรศประเทศถิ่น พระเจ้าล้นด้าดำรงเมืองหงษา...”

สอดคล้องกันกับพระราชนิพนธ์พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับความพิสดาร ว่าพระเจ้าหงสาวดีในสงครามข้างเฝือกคือพระเจ้าหงสาวดีล้นด้า แสดงให้เห็นว่า ตามความเข้าใจของคนไทยสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์พระเจ้าหงสาวดีในสงครามคราวเสียพระสุริยทัยกับสงครามข้างเฝือกเป็นพระเจ้าหงสาวดีล้นด้าองค์เดียวกัน

เมื่อเปรียบเทียบเนื้อหาของบทเสภาเรื่องพระราชนิพนธ์พงศาวดารในส่วนที่ว่าด้วยรบศึกพม่าตั้งแต่สงครามข้างเฝือกจนกระทั่งจบ กับพระราชนิพนธ์พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับความพิสดาร (โดยเฉพาะฉบับพระพนรัตน์) แสดงให้เห็นความสอดคล้องของเอกสารทั้ง ๒ เล่ม ซึ่งอาจจะเนื่องมาจากเสภาเรื่องพระราชนิพนธ์พงศาวดารได้โครงเรื่องมาจากพระราชนิพนธ์พงศาวดารกรุงศรี

อยุธยาฉบับความพิสดาร อย่างไรก็ตามส่วนหนึ่งน่าจะมาจากความคิดความเชื่อของคนไทยสมัย
ต้นกรุงรัตนโกสินทร์ด้วย

การจำแนกกลุ่มชาติพันธุ์ตามลักษณะภาษา¹⁷

การจำแนกกลุ่มชนชาติตามภาษาเป็นวิธีการที่นิยมและแสดงให้เห็น
อิทธิพลการศึกษาแบบตะวันตกอันเริ่มมีอิทธิพลต่อความคิดของปัญญาชนไทยตั้งแต่ในสมัย
รัชกาลที่ ๒ เป็นต้นมา ดังจะพบได้อย่างชัดเจนในงานพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๓ เรื่องนางนพ
มาศ ซึ่งมีการจำแนกกลุ่มชน (ชาติพันธุ์) ตามภาษาที่ใช้

ในงานเสภาเรื่องพระราชพงศาวดาร ปรากฏการกล่าวถึง "ภาษา" ที่ใช้ในการ
การจำแนกกลุ่มชนที่สำคัญประมาณ ๕ ภาษา คือ ภาษาสยาม, ภาษามอญ, ภาษาพม่า, ภาษา
ทวาย, ภาษาลาว (เชียงใหม่)

อยุธยา กับ ภาษาสยาม เมื่อมีการกล่าวถึงกรุงศรีอยุธยาหรือไทย เสภา
พระราชพงศาวดารมักระบุว่าเป็นกลุ่มที่ใช้ "ภาษาสยาม" เช่น "...เมื่อแรกตั้งอยุธยาภาษาสยาม..."
หรือ "...อยุธยาเขต ยอดสยามภาษา..." เป็นต้น

น่าสนใจที่สุนทรภู่ไม่ใช้คำว่า "ภาษาเขมร" หรือ "ภาษาขอม" เลย แต่กลับใช้
คำว่า "พวกขอม" แทน และเมื่อจะเรียกประเทศก็จะใช้คำว่า "กัมพูชา" จะเป็นไปได้หรือไม่ที่สุนทรภู่
และคนไทยสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์มองว่าเขมรเป็นส่วนหนึ่งของไทย จึงไม่จัดแยกเป็นอีกภาษา
หนึ่งต่างหาก

อย่างไรก็ดีภาพเขมรที่ปรากฏในเสภาเรื่องพระราชพงศาวดารเป็นภาพที่
ค่อนข้างไม่ดีนัก ดังความที่ว่า

"...ทำไม่กับทัพเขมรเดนเขาเลือก มีแต่เปลือกลูกไทยจะได้ฤา..."

แสดงให้เห็นภาพความรู้สึกนึกคิดของไทยสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ที่มีต่อ
เขมรในเวลานั้นได้ชัดเจน

ภาษาพม่า ในที่นี้ใช้ระบุว่าพวกพม่าคือเมืองอังวะ ดังความที่ว่า
"...พวกอังวะพม่าว่าลาแคะ..." นอกจากนี้สิ่งที่เด่นชัดอีกประการหนึ่งในเสภาพระราชพงศาวดารที่

¹⁷ ศานติ ภักดีคำ, สุนทรภู่ : ในประวัติศาสตร์สังคมรัตนโกสินทร์ มุมมองใหม่ : ชีวิต
และผลงาน, (กรุงเทพฯ : มติชน, 2550), 87.

แสดงโลกทัศน์และความรู้ของสุนทรภู่ไว้คือมีการแทรกภาษาพม่าไว้ด้วยว่า "...พวกพม่าว่าเลอะระพะ พยาเยชะดองรำยของย่อ..."

ภาษามอญ เสภาพระราชพงศาวดารจัดเป็นชนอีกกลุ่มหนึ่ง และแทรกภาษามอญลงไว้ด้วย เช่น "...มอญว่าแกละอาระเคลิงเกลิงเมาะ..." หรือ "...มอญทะแยแซ่ซ้องเสียงพองคอ โอรระอระหมายเฮยเยาะเย้ยกัน..."

ภาษาลาว ภาษาลาวที่เสภาเรื่องพระราชพงศาวดารระบุถึงหมายถึงภาษาลาวเชียงใหม่ ซึ่งในเสภาพระราชพงศาวดารกล่าวไว้ในช่วงนั้นลาวเป็นเมืองขึ้นของพม่า ภาษาลาว (เชียงใหม่) สุนทรภู่ได้ยกตัวอย่างคำแทรกไว้เพื่อแสดงความหลากหลายในกองทัพพม่าไว้ด้วย สุนทรภู่แต่งว่า "...ลาวว่าเบอเจอละน้ำหั่วร้อเยาะ..." และกล่าวถึงการละเล่นของลาวเชียงใหม่ในกองทัพพม่าว่า "...พวกเชียงใหม่ได้แพนอ้อร้องซอลลาว โอเจ้าสาวสาวเอ๋ยเจียละน้ำ..."

ภาษาทวาย ภาษาทวายเป็นอีกภาษาหนึ่งที่ระบุไว้ในเสภาพระราชพงศาวดารว่าเป็นภาษาที่มีใช้ในกองทัพพม่าด้วย สุนทรภู่ยกตัวอย่างภาษาทวายไว้วรรคเดียว และไม่มีกล่าวถึงการละเล่นของทวายเหมือนกับภาษาพม่า ภาษาลาว และภาษามอญ สุนทรภู่กล่าวถึงภาษาทวายว่า "...ทวายว่าเดาะยามะเวเฮฮากัน..."

บทสรุป

เสภาพระราชพงศาวดารเป็นงานเขียนเรื่องสุดท้ายของสุนทรภู่ที่แต่งขึ้นตามรับสั่งของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว บทเสภาที่เหลืออยู่ในปัจจุบันมี ๒ ตอน เป็นเรื่องการรบเขมรสมัยพระเจ้าอู่ทอง กับการสงครามกับพม่าในรัชสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ

เหตุหนึ่งที่สุนทรภู่เลือกพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาทั้งสองตอนนี้มาแต่งไม่น่าจะเป็นเพียงเพราะพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาตอนอื่นนำมาแต่งไม่ได้ แต่น่าจะเป็นรับสั่งในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงเจาะจงให้สุนทรภู่แต่งบทเสภาเรื่องพระราชพงศาวดารสองตอนนี้ซึ่งสอดคล้องกับเรื่องที่ทรงสนพระราชหฤทัย

ดังนั้นนอกจากเสภาเรื่องพระราชพงศาวดารจะสะท้อนความรู้ทางประวัติศาสตร์ของสุนทรภู่และคนไทยสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์แล้ว ยังน่าจะสะท้อนให้เห็นถึงความสนพระราชหฤทัยในเรื่องเขมร-พม่า ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอีกด้วย

ความรู้ทางประวัติศาสตร์ของคนไทยสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์หลายเรื่องแตกต่างกับผลการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยในปัจจุบัน แต่นั่นมิได้หมายความว่าความรู้ในสมัยนั้น

เป็นสิ่งที่ใช้ไม่ได้ หากเป็นสิ่งที่สะท้อนวิวัฒนาการความรู้ทางประวัติศาสตร์ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ (โดยผ่านสายตากวี) นอกเหนือจากมุมมองของนักพงศาวดารโดยตรง

สิ่งหนึ่งที่เห็นได้ชัดถึงความแตกต่างในประเด็นนี้คือ การที่กวีให้ความสนใจกับกลุ่มชนชาติ หรือกลุ่มชาติพันธุ์โดยใช้ภาษามาเป็นเครื่องกำหนด ซึ่งสอดคล้องกับเอกสารหรือวรรณคดีเรื่องอื่นซึ่งมีอายุร่วมสมัย (คือแต่งในยุครัชกาลที่ ๒-๔) ที่ให้ความสนใจกับเรื่อง "ภาษา" เช่นเดียวกัน อันแสดงถึงวิถีคิดแบบตะวันตกที่เริ่มเข้ามามีอิทธิพลต่อปัญญาชนไทยสมัยนั้น

แม้เสภาเรื่องพระราชพงศาวดารผลงานเรื่องสุดท้ายของสุนทรภู่จะไม่โดดเด่นนักในคุณค่าด้านวรรณคดี แต่ด้วยคุณค่าทางด้านประวัติศาสตร์ที่ปรากฏ เสภาเรื่องนี้ก็มีคุณค่าควรแก่การศึกษาเช่นกัน บทความเรื่องนี้เป็นเพียงข้อเสนอเบื้องต้นอันควรมีการศึกษาในระดับลึกต่อไป

2.2 สภาพสังคม รสนิยม ค่านิยม และ วิถีชีวิต

นิธิ เอียวศรีวงศ์ เขียนเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ในหัวข้อ "วรรณกรรมสุนทรภู่ในสังคมกระฎุมพี" วรรณกรรมของสุนทรภู่เป็นเสมือนสมุดบันทึกเรื่องราวสภาพสังคม รสนิยม ค่านิยม และวิถีชีวิตของคนในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ความนิยมอันคงทนและกว้างขวางของสุนทรภู่นั้นจึงน่าจะเกิดขึ้นเพราะวรรณกรรมสุนทรภู่มีความสอดคล้องกับทัศนคติและค่านิยมของพวกกระฎุมพีซึ่งเป็นผู้อ่านวรรณกรรมของต้นรัตนโกสินทร์เป็นผู้อ่านวรรณกรรมที่เพิ่มจำนวนขึ้นตามลำดับของวรรณกรรมไทยสืบมาจนถึงปัจจุบัน

ทัศนคติและค่านิยมของกระฎุมพีในต้นรัตนโกสินทร์นั้นเป็นสิ่งที่เปรียบเทียบไม่ได้กับทัศนคติและค่านิยมของกระฎุมพีในปัจจุบัน ทั้งนี้เป็นเพราะต้นรัตนโกสินทร์เป็นยุคเริ่มต้นที่พวกกระฎุมพีเริ่มจะมีอำนาจทางการเมืองและเป็นผลให้มีอิทธิพลกำหนดลักษณะวัฒนธรรมกับความคิดเด่น ๆ ของสังคมได้ อีกทั้งพวกกระฎุมพีในระยะนี้ก็ยังต้องการรักษารูปแบบของระบบศักดินาเท่าที่จะอำนวยประโยชน์แก่ตนเอาไว้ แม้ว่าจำนวนของกระฎุมพีจะเพิ่มมากขึ้นด้วยเศรษฐกิจแบบเงินตราก็ยังเป็นคนกลุ่มน้อยนิดเดียวเมื่อเทียบกับประชากรทั้งหมด ทัศนคติของกระฎุมพีจึงเป็นสิ่งที่ค่อย ๆ รู้สึกและยึดถือโดยไม่รู้ตัวในคนหมู่น้อยเหล่านี้ซึ่งผลิตและบริโภควรรณกรรมตัวเขียนแต่กลุ่มเดียวในสังคม¹⁸

¹⁸ นิธิ เอียวศรีวงศ์, สมบัติ จันทรวงศ์, "สุนทรภู่" ดูโลกและสังคม, 15.

ลักษณะเด่นของความคิดของพวกกระฎุมพีที่มีต่อโลกรอบตัวก็คือความมีเหตุมีผล ความดีลัทธิและปฏิกิริยาต่าง ๆ ไม่ว่าจะในระบบการเมือง เศรษฐกิจ หรือศาสนา ไม่ค่อยจะมีเสน่ห์แก่พวกกระฎุมพี งานของสุนทรภู่สะท้อนความมีเหตุมีผลในแง่นี้ แม้ว่าจะมีการคละเคล้าอยู่กับรูปแบบและจารีตของวรรณกรรมที่นิยมปฏิกิริยาและความดีลัทธิของพวกศักดินาอยุธยา แต่ความมีเหตุมีผลก็ปรากฏให้เห็นในงานของสุนทรภู่อยู่เสมอ พระอภัยมณีนั้นแม้จะมี “ฤทธิ์” อยู่บ้าง แต่ก็เป็นที่มิได้มีมาจากกำเนิดเหมือนพระสมุทโฆษหรือพระอนิรุทธ หากเป็นฤทธิ์ชนิดที่ตัวเองของวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์อีกหลายเรื่องมี คือเป็นฤทธิ์ที่มนุษย์สามารถเรียนรู้ได้โดยผ่านการศึกษา เช่นเดียวกับขุนแผนและพระวอยหรือไกรทอง ความสามารถของพระอภัยมณีนั้นได้จากการศึกษาและประสบการณ์ในชีวิต เป็นสิ่งปกติธรรมดาซึ่งเกิดขึ้นได้แก่คนทั่วไปในสังคมต้นรัตนโกสินทร์ซึ่งเป็น “เสรี” กว่าสังคมศักดินาแท้ ๆ ของอยุธยา โอกาสของชีวิตเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างให้แก่ตนเองได้บ้าง ดังที่ได้กล่าวแล้วว่าการเคลื่อนย้ายทางสังคมที่สูงขึ้นให้บทเรียนเช่นนี้แก่พวกกระฎุมพี การค้าและการศึกษาเปิดโอกาสให้คนใต้ต่ำสูงขึ้นในบันไดสังคมอยู่บ้างเหมือนกัน จึงไม่ประหลาดที่พระอภัยมณีจะมีลักษณะเป็นคนกว่าพระเอกในวรรณกรรมอยุธยา¹⁹

ไสยศาสตร์เป็นสิ่งที่สุนทรภู่โจมตีในงานของตน แต่ก่อนจะพิจารณาเรื่องนี้ควรทำความเข้าใจกันในเรื่องไสยศาสตร์เสียก่อน ถ้าเราให้คำจำกัดความว่าไสยศาสตร์คือสิ่งที่ไม่สามารถพิสูจน์ได้ด้วยเหตุผลและด้วยข้อเท็จจริง ทุกคนก็เชื่อในไสยศาสตร์ทั้งสิ้น เพราะในความเชื่อของทุกคนย่อมมีบางส่วนที่มีลักษณะเป็นความเชื่อแท้ ๆ กล่าวคือพิสูจน์ไม่ได้อยู่บ้างไม่มากก็น้อย วิธีชีวิตของคนที่แตกต่างกันทำให้ไสยศาสตร์ของแต่ละคนไม่เหมือนกัน และด้วยเหตุฉะนั้นไสยศาสตร์จึงเป็นสมบัติของชนชั้นด้วย

การที่กล่าวว่าสุนทรภู่โจมตีไสยศาสตร์นั้นหมายความว่าโจมตีไสยศาสตร์ของชนชั้นไพร่หรือของชาวต่างชาติ แต่ไสยศาสตร์ใดที่เกี่ยวข้องกับหลักธรรมในศาสนาเป็นสิ่งที่สุนทรภู่และกระฎุมพีในสมัยนั้นยอมรับได้ พระปีย์ไปน พระอภัยมณี มีอิทธิฤทธิ์ทางไสยศาสตร์อยู่มาก เช่นเห็นการณ์อนาคต เป็นต้น ไสยศาสตร์ของกระฎุมพีมักจะต้องเกี่ยวข้องกับตำรับตำราและการศึกษาค้นคว้า เช่นสุนทรภู่เองก็เชื่อในการเล่นแร่แปรธาตุในโหราศาสตร์ ในการหาสมบัติลายแทง และฉะนั้นจึงเชื่อในอิทธิปาฏิหาริย์ของกรูสมบัติลายแทงด้วย (ดูนิราศวัดเจ้าฟ้า) สิ่งเหล่านี้ล้วนนอกเหนือความสามารถและโอกาสของไพร่จะยุ่งเกี่ยวด้วยได้ (ขอให้สังเกตความสนพระทัยในโหราศาสตร์ของพระจอมเกล้าฯ ซึ่งเป็นผู้ปฏิรูปศาสนา “ให้มีเหตุมีผล” ขึ้นด้วย) ไสยศาสตร์ที่

¹⁹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, สมบัติ จันทรวงศ์, “สุนทรภู่” ดูโลกและสังคม, 16.

สุนทรภู่ดูเหมือนจะเป็นไสยศาสตร์ของชนชั้นไพร่หรือของชาวต่างชาติที่สุนทรภู่ได้เคยประสบมา ส่วนใหญ่เกี่ยวกับการรักษาพยาบาลซึ่งประชาชนธรรมดา มักจะใช้การทรงเจ้าเข้าผี อันเป็นวิธีการรักษาพยาบาลที่สิ้นเปลืองน้อยที่สุด และเหมาะกับเศรษฐกิจของไพร่อยู่แล้ว

สุนทรภู่เคยไปป่วยที่เมืองแกลง ญาติพี่น้องจึงช่วยพยาบาลรักษาไปตามวิถีทางที่พวกเขาเคยชินและเชื่อถือ สุนทรภู่เล่าและวิจารณ์ว่า²⁰

“ให้คนทรงลงผีมือที่เจ็บ	ว่าเพราะเก็บดอกไม้ที่ท่ายเขา
ไม่มือน้อยขอสูทำดูเบา	ท่านปู่เจ้าเคืองแค้นจึงแทนทด
ครั้นตาคอมขอโทษก็โปรดให้	ที่จริงใจที่รู้ที่อยู่ว่าปด
แต่ชาวบ้านท่านถือข้างทำวมด	จึงสู้อดนิ่งไว้ในอุรา”

ที่น่าประหลาดก็คือสุนทรภู่หายเจ็บหลังจากนั้น ด้วยเหตุผลอย่างใดก็ตามที่ แต่สุนทรภู่เลือกที่จะเชื่อเสียแล้วว่า การทรงผีปู่เจ้านั้นเป็นเรื่อง “ปด” ลักษณะที่เชื่อในเหตุผลเช่นนี้เป็นแบบพวกกระฎุมพีโดยทั่วไป การรักษาโรคด้วยหมอยาเป็นที่น่าเชื่อถือกว่า เพราะหมอยามีตำราและต้องศึกษามาก่อนที่จะรักษาได้ นอกจากนี้เราจะเห็นความแตกต่างของทัศนคติที่ปรากฏในกลอนที่ยกมานี้จากทัศนคติที่มีต่อ “ปู่เจ้า” ในเรื่อง พระลอ อย่างมาก

ในบางที่ สุนทรภู่ถึงกับมองเห็นว่าผู้ทรงเจ้าเข้าผีเป็นคนหลอกลวงเลยที่เดียวในนิราศพระประทมน

“ที่ทำยบ้านศาลเจ้าของชาวบ้าน	บวงสรวงศาลเจ้าผีบายศรีตั้ง
เห็นคนทรงปลงจิตอนิจจัง	ให้คนทั้งปวงหลงลงอบาย
ซึ่งคำปดมดเท่าว่าเจ้าช่วย	ไม่เห็นด้วยที่จะได้ตั้งใจหมาย
อันผีนี้ถึงรับก็กลับกลาย	ถือเจ้านายที่ได้พึ่งจึงจะดี

สิ่งที่น่าสนใจในบทกลอนนี้อยู่ที่ว่า ทัศนคติของสุนทรภู่นั้นเห็นว่าการทรงเจ้าเข้าผีนั้นมีโทษบาปแต่เพียงผู้ประทับทรงซึ่งหลอกลวงผู้อื่นเท่านั้น หากแต่ว่าเป็นบาปแก่ชาวบ้านที่เชื่อถือต้องตกนรกไปด้วย²¹

สุนทรภู่ยังชี้ให้เห็นด้วยว่า คุณค่าซึ่งเคยยึดถือกันมาว่าเป็นของสูงส่งคือกำเนตสูงนั้น เมื่อเปรียบเทียบกับทรัพย์แล้วก็ยังเป็นรอง การกล่าวเช่นนี้ยิ่งน่าจะเป็นที่ถูกต้องใจของกระฎุมพีชั้น

²⁰ นิธิ เอียวศรีวงศ์, สมบัติ จันทรวงศ์, "สุนทรภู่" ติวโลกและสังคม, 16.

²¹ เรื่องเดียวกัน, 17.

ไปอีก เพราะกำเนตสูงเป็นสิ่งที่กรรมพีส่วนใหญ่ไม่มี และการให้อภิสัทธีก่กำเนตสูงขัดขวางผลประโยชน์ของกรรมพีอย่างเห็นได้ชัด สุนทรภู่จึงกล่าว ในสุภาสิตสอนหญิงว่า²²

“สุภาสิตท่านประดิษฐ์ประดับไว้ ว่าผู้ใดงามพักตร์สูงศักดิ์ศรี
ถึงเป็นองค์สุริยวงศ์พงศ์จักรี แม้ไม่มีสินทรัพย์ก็กลับไป”

โครงสร้างสังคมศักดินาที่จัดลำดับชั้นของคนด้วยกำเนตเริ่มคลอนคลายลง ชุมนางบางคนมีอำนาจกว่าเจ้านาย คนจีนบางคนมีทรัพย์มากและเป็นที่ยอมรับนับถือทั่วไป เจ้านายบางองค์ตกยากเพราะไร้สินทรัพย์ค่าชู กล่าวอีกนัยหนึ่งการเคลื่อนย้ายทางสังคมซึ่งเพิ่มขึ้นและมองเห็นได้ชัดแก่คนสมัยนั้น ทำให้การจัดฐานะของคนด้วยกำเนตเป็นสิ่งที่ไม่ตายตัวอีกต่อไป สถานะทางสังคมที่สูงขึ้นของพวกกรรมพีมิได้มีรากฐานอยู่บนกำเนตแท้ ๆ

วรรณกรรมเรื่อง รำพันพิลาป เป็นสิ่งที่ไม่มีอะไรของอยุธยาจะเปรียบได้เลย การรำพันถึงความรักที่แหวกวงล้อมของกรอบศักดินาอย่างเปิดเผยเช่นนี้จะเกิดขึ้นได้ก็แต่ในความฝัน และสุนทรภู่ก็เสนอความรู้สึกนี้ในรูปของความฝัน แต่ฝันของสุนทรภู่เป็นฝันที่ผู้อ่านรู้ได้ทันทีว่าเป็นความจริง²³

วรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์เริ่มพูดถึงความรักที่ผิดฝาผิดตัวทางสังคมและประเพณี ความรักที่ตัวละครเป็นผู้เลือก และเป็นความรู้สึกใหม่ที่ไม่ปรากฏในวรรณกรรมสมัยเหนือขึ้นไป เช่น อิเหนากับนางจินตะหราและต่อมานางบุษบา ชุนข้างกับนางพิมและชุนแผนกับนางพิมซึ่งเป็นเมียชุนข้าง เป็นต้น รำพันพิลาป เสนอความรักแบบใหม่ที่เน้นความรู้สึกในใจอย่างชัดเจนกว่าวรรณกรรมอื่น ๆ นับเป็นความรักที่เกิดได้ในสังคมที่เปิดมากขึ้นและมีลักษณะเสมอภาคกว่าความรักศักดินาของวรรณกรรมอยุธยา สุนทรภู่เคยรำพึงถึงความรักของตนที่ไปขัดแย้งกับเจตจำนงของอำนาจศักดินาไว้ก่อนหน้า รำพันพิลาป เมื่อครั้งที่ไปหลงรักนางจันทร์รายาคนแรกของตน ในนิราศเมืองแกลง²⁴

“ถึงชาตินี้มีได้สมอารมณ์คิด ด้วยองค์อิศราภิรมย์จะหักหาญ
ขอให้ห้องครองสัจย์ปฏิญาณ ได้พบพานกายหน้าเหมือนอารมณ์”

²² นิธิ เอียวศรีวงศ์, สมบัติ จันทรวงศ์, "สุนทรภู่" ติวโลกและสังคม, 19.

²³ เรื่อง เดียวกัน, 20.

²⁴ เรื่อง เดียวกัน, 21.

สุนทรภู่เขียนเพลงยาวถวายโอวาทแก่เจ้าฟ้า การสอนนั้นรวมไปถึงวิธีการครองชีวิตทั้งแทรกเรื่องส่วนตัวดัดพ้อว่า “องค์ใหญ่” แลกหน้าในบางทีก็ดูจะมีนัยะทางการเมืองแฝงอยู่ เช่น “ให้พระชนมย์ยังยืนหมื่นพรรษา ได้สี่บวงศ์วงศ์มกุฎอยู่ชยา บำรุงราชภริยาศาสนาถึงห้าพัน” (เพลงยาวถวายโอวาท) และในตอนท้ายที่ว่า “จงสิ่งสูงอยู่แต่ห้องทองประจง กว่าจะทรงปีกกล้ากาทะยาน ขึ้นร่อนเร็วเวหนให้คนเห็น ว่าชาติเช่นหงสาศักดาหาญ” (เพลงยาวถวายโอวาท) การสอนเจ้าฟ้าโดยสามัญชนในเรื่องล้าลึกเช่นนี้มีใช้สิ่งปกติมักตั้งสุนทรภู่เองก็ต้องคอยออกตัวอ้างเอาความรักภักดีอยู่เสมอในเรื่อง เช่น “อนึ่งคำนำถวายนามว่าชอบ แม้นทรงสอบเสียดทราบว่าหยาบหยาม อย่าเฉียวฉุนหุนหวนว่าลวนลาม เห็นแก่ความรักโปรดซึ่งโทษกรรม” (เพลงยาวถวายโอวาท) มีเช่นนี้อยู่หลายครั้ง ส่ออยู่แล้วว่าเป็นอาการที่ไม่ใช้สิ่งอันพึงทำกันเป็นปกติ แต่สุนทรภู่ออกอย่างกระแถมพิกล่าวคือบทบาทของตนในฐานะเป็นครุมีอายุมากกว่าย่อมสำคัญกว่ากำเนิด จึงสามารถสอนเหมือนญาติผู้ใหญ่สอนเด็กในเรื่องเล็กน้อยเช่นกิริยามารยาทไปจนเรื่องใหญ่ เช่น การเลือกคู่ครอง การใช้คน การปกครองคน และลามปามไปจนถึงการเมืองก็ไม่มีไร²⁵

กระแถมที่ผู้อ่านของสุนทรภู่จะจับความรู้สึกเช่นนี้ของสุนทรภู่ได้ในงานวรรณกรรมทั้งไม่รู้สึกอึดอัดขัดเขินด้วย เพราะเป็นสิ่งที่ตนรู้สึกอยู่แล้ว ตัวเอกรุ่นเล็กใน พระอภัยมณี นั้นล้วนมีมารดาเป็นหญิงต่ำศักดิ์ทั้งสิ้น เช่น สตินสมุทรและสุดสาคร ตัวละครทั้งสองนี้เป็นที่นิยมยอมรับของผู้อ่าน เพราะทั้งสองมีกำเนิดเหมือนกระแถมที่เด่น ๆ ที่ตนยกย่องในขณะนั้นอยู่ไม่น้อย กล่าวคือไม่ต่างจากลูกเจ้าลูกขุนนางที่มั่งคั่ง ซึ่งมีมารดาเป็นลูกสาว “เจ้าสัว” จีนที่ส่งเข้าไปถวายหรือจัดการ “ดอง” กับตระกูลขุนนางอื่น ๆ ในทางตรงกันข้ามผู้อ่านสุนทรภู่คงจะรู้สึกอึดอัดกว่าถ้าอ่านรามเกียรติ์ ดาหลัง หรือ อุณรุท ซึ่งล้วนพระเจ้าในร่างมนุษย์และประสบความสำเร็จในชีวิตได้ด้วยกำเนิดที่เป็นพระเจ้าหรือเชื้อสายพระเจ้าเท่านั้น

ความคิดที่เป็นเหตุเป็นผลแบบกระแถมที่ทำให้ความคิดทางศาสนาเปลี่ยนแปลง ศักดิ์ศรีของกำเนิดลดความสำคัญลง และยังนำไปพวกกระแถมที่อยากได้รัฐบาลที่มีประสิทธิภาพกว่าเดิมด้วย กระแถมที่ยังมีจำนวนน้อยและยังอาศัยโครงสร้างของศักดินาในการสร้างและเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ของตน จึงไม่ประสงคืถึงกับจะปฏิวัติระบอบการปกครอง พวกกระแถมที่ต้องการเพียงแต่ให้ประเพณีการปกครองแบบเก่าบางอย่างที่ขัดผลประโยชน์ของตนลี้ลับไปเสียเท่านั้น²⁶

²⁵ นิธิ เอียวศรีวงศ์, สมบัติ จันทรวงศ์, "สุนทรภู่" ดุสิตและสังคม, 21.

²⁶ เรื่องเดียวกัน, 22.

วรรณกรรมสุนทรภู่ตอบสนองทัศนะทางการเมืองเช่นนี้ของกระฎุมพี กล่าวคือมีการวิพากษ์วิจารณ์การทำงานของรัฐบาลบางอย่าง แต่โดยทั่วไปยอมรับและช่วยจรรโลงระบบทั้งหมดเอาไว้ โดยสรุปสิ่งที่สุนทรภู่เรียกร่องในวรรณกรรมคือ รัฐบาลหรือการปกครองที่มีเหตุมีผลแบบกระฎุมพี แต่สุนทรภู่ไม่เคยเรียกร่องสิทธิเสมอภาคแก่ประชาชนส่วนใหญ่ซึ่งเป็นไพร่ อย่างมากก็เป็นแต่เพียงการเรียกร่องให้มุลนายปฏิบัติต่อไพร่ด้วยความเมตตากรุณาขึ้นเท่านั้น

ในด้านสถาบันกษัตริย์ สุนทรภู่ไม่เคยคิดถึงระบบอื่นใดที่ไม่มีกษัตริย์ แต่สถาบันกษัตริย์ในอุดมคติของสุนทรภู่นั้นต้องเป็นอำนาจที่ “คาดได้” (Predictability) คือทำสิ่งที่ควรทำอย่างไม่มีทางหลีกเลี่ยง และเว้นสิ่งควรเว้นอย่างไม่มีทางหลีกเลี่ยง อันที่จริงชีวิตของสุนทรภู่อเองก็ได้ตกกระทำลำบากเพราะการคาดไม่ได้ของสถาบันกษัตริย์มาแล้ว ดังที่พระปี่ไปโน พระอภัยมณีกล่าวสอนศิษย์ของตน ในพระอภัยมณี ว่า

“บาทหลวงว่าอย่าประมาทชาติกษัตริย์ เหลือจำกัดกลความตามวิไสย
เมื่อดีเย็นเช่นมหาศาลาลัย โกรธเหมือนไฟฟุนฟอนให้ร้อนทรวง”

สุนทรภู่มองไม่ได้คิดไปถึงการมีกฎหมายที่ตายตัวเช่นรัฐธรรมนูญเพื่อกำหนดอำนาจกษัตริย์ให้เกิดการ “คาดได้” ขึ้นมา เพียงแต่ที่ว่าอำนาจนั้นต้องเป็นเหตุเป็นผล (ตามความหมายของแมกซ์เวเบอร์) คือสามารถอธิบายได้ว่าการกระทำต่าง ๆ นั้น มีขึ้นเพื่อเป้าหมายอย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งเป็นที่ยอมรับกัน เช่นเพื่อความผาสุกของประชาชน (อันมีความหมายแต่เพียงพวกกระฎุมพีเท่านั้นได้) เป็นต้น การกริ้วเพราะไปทำให้พระเป็นเจ้าไม่พอพระทัยเป็นส่วนตัวไม่น่าจะเกิดขึ้น แต่การกริ้วจนถึงรับสั่งให้ประหารชีวิต หากสอดคล้องกับเป้าหมายของการปกครองก็ไม่ใช่ความผิดอย่างไร การกระทำของท้าวอภัยนุราชเป็นตัวอย่างที่ดีของการขาดความเป็นเหตุเป็นผลของสถาบันกษัตริย์ ท้าวอภัยนุราชตรัสสั่งให้ประหารชีวิตราชครู มิใช่เพราะราชครูคิดบงกชหรือชั่วร้ายบังหลวง หากเพราะไปทูลเตือนว่าทรงลุ่มหลงนางสนมที่เป็นนางผีสิงจนปกครองบ้านเมืองไม่เป็นธรรม ราชครูจึงประกาศในตอนที่ถูกประหารใน บทละครเรื่องอภัยนุราช ว่า

“ประกาศก็ร้องสั่งคนทั้งนั้น เรากตัญญูจึงโทษถึงตาย
ท่านที่อยู่ดูไปเกิดไม่ซ้ำ ทั้งเวียงไชยไฟฟ้าจะฉิบหาย
เพราะอีผีสิงต้องหญิงร้าย เราต้องตายก่อนกรรมได้ทำมา”

การที่ราชครูต้องตายเพราะความกตัญญูเป็นสิ่งที่ส่อให้เห็นว่าสถาบันกษัตริย์ขาดความเป็นเหตุเป็นผลซึ่งสามารถ “คาดได้” ความเดือดร้อนจึงแผ่กระจายไปทั่วเพราะกษัตริย์ “มิได้ชานการบุรี”

“ราชภรรยาร้อนใจดังไฟลาม	เพราะถ้อยความมีคู่ความอุทธรณ์
ทั้งดีกลองร้องทุกข์พลุกพล่าน	ความโง่ศาลเก่าแก่แช่สลอน
ไม่รู้ที่ชี้ขาดราชภรรยา	ยิ่งขับช้อนเก่าใหม่แน่นในวัง
ผู้ชำระจะคอยทูลฉลอง	ที่ขัดข้องต้องบังคับรับสั่ง
เสนาในใหญ่น้อยเขาคอยฟัง”

ในทางตรงกันข้าม พระอภัยมณีเป็นกษัตริย์ที่สร้างความเป็นเหตุเป็นผลแก่สถาบัน พระอภัยมณีอาจมิใช่กษัตริย์ที่รบเก่งมีอิทธิฤทธิ์มาก แต่ทรงเป็นกษัตริย์ที่ฉลาด เช่น การส่งลูกน้องเก่าออกไปเป็นพ่อค้าตามเมืองต่าง ๆ จนทำให้สามารถรู้ความเคลื่อนไหวของโลกได้รวดเร็ว คุณสมบัติที่สุนทรภู่ยกย่องมากก็คือการรู้จักใช้คนดีมีฝีมือในราชการที่เด่นชัดคือการยอมรับนางวาฬเป็นสนมเอกเพราะเป็นผู้มีสติปัญญามาก ผลจากการกระทำเช่นนี้ของพระอภัยมณีก็คือ

“แต่นั้นมาซ้ำเฝ้าเหล่าอำมาตย์	ประชาราษฎร์รู้แจ้งแถลงไข
ว่าทรงฤทธิคิดบำรุงซึ่งกรุงไกร	น้ำพระทัยรักผู้รู้วิชา
ซ้ำแผ่นดินยินดีเป็นที่ยิ่ง	ชั้นผู้หญิงก็รักเสียหนักหนา”

ในอีกด้านหนึ่งสุนทรภู่ประณามและเสียดสีข้าราชการทุจริตของสมัยนั้น ควรสังเกตด้วยว่าการทุจริตนั้นมิใช่เกิดขึ้นจากการกระทำ แต่เกิดจากความคิดว่าการกระทำนั้นเกินสิทธิ์ของผู้กระทำหรือไม่ ในแง่นี้การโจมตีการทุจริตของข้าราชการบางเหล่าจึงสะท้อนความเปลี่ยนแปลงในความคิดของพวกกระฎุมพีด้วย ข้าราชการประเภทที่ถูกสุนทรภู่โจมตีมากที่สุดคือ ตระลาการ และเจ้าหน้าที่ตามด่านขนอน ถัดจากนั้นจึงถึงพวก “ขุนนาง” โดยทั่วไปไม่เจาะจง สุนทรภู่โจมตีตระลาการไว้ในนิราศสุพรรณว่า²⁷

“หีบหั้นนั้นแหละเหล่า	ตระลาการ
ขู่ข่มเหี้ยขกหาญ	ห่อนเว้น
เข้าพวกคิดอ่านพาล	เอาผิด พ่อเอย
กลหีบหนีบนิคเน้น	นีกช้ำน้ำใจ”
“ยางเจ้าเขาจับจ้อง	จกปลา
กินเล่นเป็นภักษา	สุขล้ำ
ตระลาการท่านศรัทธา	ถือสัตย์ สวัสดิ์แฮ
บนทรัพย์กลับกลืนกล้ำ	กล่าวคล้ายฝ่ายยาง”

²⁷ นิธิ เอียวศรีวงศ์, สมบัติ จันทรวงศ์, “สุนทรภู่” *ดูโลกและสังคม*, 22-23.

เจ้าหน้าที่ของรัฐอีกพวกหนึ่งที่สุนทรภู่โจมตีไว้อย่างเปิดเผยคือเจ้าหน้าที่ตามด่าน
ขนอน ในนิราศวัดเจ้าฟ้า

“ถึงด้านทางบางไทรไขว่เฉลว	เห็นไพร่เลวหลายคนอยู่บนด่าน
ตั้งก่าตั้งนั่งชักรักน้ำตาล	คอยว่าขานขู่คนลงคั้นเรือ
ไม่เห็นของต้องห้ามก็ลามขอ	มะละกอทุ้งแห้งแดงมะเขือ
ขอส้มสุกจุกจิกทั้งพริกเกลือ	จนชาวเรือเหลือระอาดำในใจ”

ทัศนคติของสุนทรภู่ที่มีต่อขุนนางโดยทั่วไปก็มีใช้ว่าดีนัก มีข้อความในวรรณกรรม
ของสุนทรภู่ที่สร้างภาพของขุนนางว่าเป็นผู้ก่อกรรมทำเข็ญแก่ประชาชน เป็นผู้ใช้อำนาจบาตรใหญ่
อย่างไม่เป็นธรรม

นางละเวงเดินป่าแต่ผู้เดียวพบโจรป่า ได้พยายามเกลี้ยกล่อมให้ช่วยเหลือตนและ
กลับใจเสีย “จะเที่ยวปล้นคนกินเหมือนสิ้นแกน ถึงมาดมั่นมีทรัพย์ก็อับอาย อันดีชั่วตัวตายเมื่อ
ภายหลัง ชื่อก็ยังยืนอยู่ไม่รู้หาย” (พระอภัยมณี) แต่คำตอบของโจรไพร่ที่ให้แก่การอ้างเกียรติศักดิ์
ของมนุษย์กลับเป็นว่า

“ฝ่ายโจรไพร่ใจพาลชาญฉกาจ	หมิ่นประมาทตอบความตามภาษา
แต่ขุนนางยังเบียดชาวพารา	จะมาว่าแต่เราเป็นชาวดง”

สุนทรภู่เคยเปรียบลักษณะ “พาล” ของขุนนางว่าเป็นเหมือนกาที่ล่าปลาเป็น
ภักษาหาร เหมือนนกาก็เพราะอยู่ในฐานะสูงทางสังคมและการเมือง อาจบินว่อนอยู่บนฟ้าได้สูงและ
มองเห็น “เหยื่อ” ได้กว้างไกล การเปรียบประชาชนว่าเหมือนปลาก็ทำให้ได้ความรู้สึกว่าเป็นผู้
อ่อนแอปราศจากการคุ้มกัน มองไม่เห็นแม้แต่ภัยที่อยู่เหนือหัวของตน ในนิราศสุพรรณ

“กาเหยี่ยวเที่ยวว้าว่อน	เวหา
ร่อนร้ายหมายมัจฉา	โฉบได้
ขุนนางอย่างเหยี่ยวกา	กินสัตว์ สูเอย
โจมตีปรับใหม่ใช้	เช่นฆ่าดำดี”

ระบบการปกครองก็อนุญาตให้ทำได้โดยนัยอยู่แล้ว ความน่าสนใจในการโจมตี
สิ่งเหล่านี้ของสุนทรภู่จึงมิได้อยู่ที่ว่าเป็นหลักฐานสะท้อนภาพที่เป็นจริงของระบบราชการไทยในต้น
รัตนโกสินทร์ แต่อยู่ที่ว่าสะท้อนความคิดที่เปลี่ยนแปลงไปของคนไทยกลุ่มหนึ่ง ซึ่งมองเห็นว่าการ
กระทำที่เคยยอมรับกันมานั้นเป็นสิ่งที่ไม่น่าจะทนได้ คนไทยกลุ่มนั้นซึ่งรวมสุนทรภู่อยู่ด้วยคือพวก
กระฎุมพีที่เริ่มมีอิทธิพลในสมัยนั้น การฉ้อราษฎร์ของเจ้าหน้าที่ด้านภาษีกระทบกระเทือน
ผลประโยชน์ของพวกกระฎุมพีที่ทำการค้าภายในอยู่มากโดยตรง ส่วนระบบศาลก็เป็นสิ่งที่พวก

ปรนนิบัติผู้ใดโดยไม่ต้องหวังกังวลฐานะทางเศรษฐกิจของครอบครัวซึ่งย่อมมั่งคั่งโดยผ่านกำเนิดอยู่แล้ว สุนทรภู่จึงสอนหญิงสาวว่า²⁹

“อยู่สถานบ้านช่องนั้นต้องคิด ให้รู้จักการหญิงทุกสิ่งสา
เผื่อมีผู้พลเรือนเหมือนกันนา จะได้หาเลี้ยงกันจนวันตาย”

พลเรือน คือคนธรรมดาที่ไม่ได้เป็นขุนนางหรือผู้ที่ได้อภิสิทธิ์มาโดยกำเนิด ลูกสาวกระฎุมพีจะต้องเตรียมตัวเพื่อมีส่วนในเศรษฐกิจของครอบครัวในภายหน้าด้วย ในบางแห่งสุนทรภู่ถึงกับสอนเกี่ยวกับการค้าขายด้วยเลยว่า

“แม่นจะเรียนวิชาทางค้าขาย อย่าปากร้ายพูดจาอัชฌาศัย
จะซื้อขายขายดีมีกำไร ด้วยเขาไม่เคืองจิตระอิดระอา”

และเช่นเดียวกับที่ได้ยกตัวอย่างไปแล้ว การพูดไพเราะมิใช่เป็นคุณสมบัติที่ดีอันส่อให้เห็นความเป็น “สุขุมลชาติ” อย่างที่วรรณกรรมศักดิ์คตินาในสมัยอยุธยาเคยแสดง แต่การพูดไพเราะจะนำมาซึ่งประโยชน์ในด้านการค้าขาย หรือให้ “กำไร” อย่างดีคุ้มกับการฝึกพูดให้ไพเราะ นอกจากนี้ควรสังเกตด้วยว่า การค้าขายซึ่งทำให้ต้องสมาคมคบหาชายมากหน้าหลายตาก็มิใช่สิ่งที่สุนทรภู่หรือพวกกระฎุมพีรังเกียจ การเก็บเมียไว้ลับตาเพื่อใช้สอยของตนเพียงคนเดียว นับว่าเป็นการสุรุ่ยสุร่ายในทางเศรษฐกิจ ซึ่งผู้กระฎุมพีก็ไม่หวังจะทำอยู่แล้ว เพราะเมียก็เป็นกำลังทางเศรษฐกิจของตนอยู่เช่นกัน

วรรณกรรมเรื่อง สุภาสิตสอนหญิง นั้นอาจนับได้ว่าแปลกใหม่กว่าวรรณกรรมแนวเดียวกันที่เคยมีมาก่อนและเห็นได้ชัดว่าสนองตอบต่อสภาพชีวิตของกระฎุมพีของต้นรัตนโกสินทร์อย่างแท้จริง การจะเข้าใจข้อนี้ได้ควรเปรียบเทียบ สุภาสิตสอนหญิง กับ กฤษณาสนน่องคำฉันท์

เช่นเดียวกับวรรณกรรมอีกหลายเรื่องของกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส กฤษณาสนน่อง ก็เป็นการดัดแปลงวรรณกรรมที่มีอยู่แล้ว กฤษณาสนน่องคำฉันท์ฉบับเก่าที่สุดมีต้นฉบับซึ่งคัดลอกในรัชกาลพระเจ้าบรมโกศ

ทั้งนี้ก็เพราะวรรณกรรมสุนทรภู่มุ่งจะสั่งสอนหญิงจากครอบครัวกระฎุมพี จึงมุ่งตอบปัญหาที่เกิดจากสภาพชีวิตของกระฎุมพีมากกว่า สุภาสิตสอนหญิง เน้นความประพฤติของหญิงสาวมากกว่าหญิงที่แต่งงานแล้ว เพราะปัญหาของสังคมกระฎุมพีต้นรัตนโกสินทร์เกิดขึ้นที่

²⁹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, สมบัติ จันทรวงศ์, "สุนทรภู่" ดูโลกและสังคม, 25.

ความขัดแย้ง (Contradiction) ของชีวิตอิสระกับผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ ประมาณร้อยละ 60 ของคำสอนจึงเกี่ยวกับการให้หญิงรักษาวงศ์วงศ์ กัลวการทอ้งไม่มีพ้อ กัลวการหนีตามกันไป ส่วนคำสอนเกี่ยวกับกิริยามารยาทมีอยู่เพียงประมาณร้อยละ 40 เท่านั้น³⁰

ไม่มีปัญหาว่าความขัดแย้งของสภาพที่เป็นจริงกับความต้องการของกระฎุมพี ย่อมก่อให้เกิดปัญหา “ความรัก” ที่ผู้ใหญ่ไม่ต้องการย่อมเกิดขึ้นในสภาพสังคมเช่นนั้นได้เสมอ อาชีพที่ส่งเสริมความรักแบบใหม่เช่นนี้จึงเป็นที่น่ารังเกียจ ประเภทที่กระทบกระฎุมพีมากที่สุดคือ แม่สื่อซึ่งสุนทรภู่ถึงกับประณามไว้ว่า

“อันแม่สื่อคือปีศาจที่อาจหาญ ไครบนบานเข้าสักหน่อยก็พลอยฝัง
อย่าเชื่อนักมักคับจะคับใครง มันชักโยงอยากกินแต่สินบน”

อันที่จริงในธรรมเนียมของชนชั้นไพร่ไทย แม่สื่อคือคนแก่ซึ่งเป็นที่นับหน้าถือตา ของชุมชน เป็นผู้รู้ขนบธรรมเนียมและเป็นที่ไว้วางใจของชุมชน มีหน้าที่เจรจาขอลูกสาวแทนบิดา มารดาของฝ่ายชาย จะเห็นได้ว่าในธรรมเนียมของไพร่แต่โบราณมาแม่สื่อเกี่ยวข้องกับ การแต่งงาน ซึ่งยังให้สิทธิ์แก่บิดามารดาฝ่ายหญิงจะปฏิเสธได้อยู่ แต่ในต้นรัตนโกสินทร์ในชุมชนเขต เมือง (และขออย่าว่าเฉพาะในชุมชนเขตเมืองซึ่งเป็นที่อยู่ของพวกกระฎุมพีเท่านั้น) แม่สื่อกลายเป็น ผู้ที่ “สื่อ” ความรักระหว่างหญิงชาย ทั้งไม่จำเป็นว่าจะต้องเกี่ยวข้องกับ การแต่งงานตามประเพณี นิยมอีกด้วย พฤติกรรมเช่นนี้เป็นของใหม่ ข้าไม่แน่ใจว่าไว้วางใจเพราะกระทำโดยขาดการรู้เห็นของ ผู้ใหญ่ แม่สื่อชนิดใหม่นี้จึงไม่เป็นที่ยอมรับของกระฎุมพีและถูกเหยียดหยามอย่างมาก³¹

การขยายมาตรฐานของกระฎุมพีในเวลาต่อมาไปยังชนชั้นไพร่ จะทำให้ธรรมเนียมการบั่นรอนอิสรภาพของผู้หญิงขยายตัวขึ้นในหมู่ประชาชน แท้ที่จริงแล้วในวัฒนธรรมไพร่นั้น ผู้หญิงมีสิทธิ์และอิสรภาพกว้างขวางกว่าผู้หญิงกระฎุมพีและผู้หญิงศักดินาในสมัยอยุธยา เหตุ ฉะนั้นการขยายตัวของมาตรฐานกระฎุมพีในแง่นี้จึงกลับเป็นการลดรอนสิทธิเสมอภาคของสตรี ต้องรอความคิดจากตะวันตกเข้ามาปลดปล่อยลงได้ส่วนหนึ่งในภายหลัง

โดยสรุป มาตรฐานที่พวกกระฎุมพียกย่องคือมาตรฐานของตนเอง ซึ่งเป็นสิ่งที่ สร้างขึ้นจากการผสมวัฒนธรรมไพร่และศักดินาเข้าด้วยกัน ดัดแปลงให้ได้ประโยชน์แก่วิถีชีวิตของ ตนเอง กระฎุมพีไม่ค่อยจะมีขันติธรรมให้แก่วิถีชีวิตที่แตกต่างออกไป สิ่งที่ผิดมาตรฐานของตนแล้ว

³⁰ นิธิ เอียวศรีวงศ์, สมบัติ จันทรวงศ์, "สุนทรภู่" *ดูโลกและสังคม*, 26-27.

³¹ *เรื่องเดียวกัน*, 27.

ก็เป็นของน่าฆ่า หรือน่ารังเกียจไปเสียสิ้น (ดูเหมือนพวกคักดินาแม้จะไม่ยอมรับมาตรฐานอื่นแต่ก็ถือว่าเป็นอีกโลกหนึ่งที่ตนไม่เกี่ยวข้องด้วย ได้แต่หวังสมบัติของตน มิให้ผู้อื่นมาร่วมใช้ด้วยเช่นในอยุธยาหงซอ ปราสาทละครผู้หญิง เครื่องต้น ฯลฯ ไว้เป็นของหลวงเท่านั้น) และเนื่องจากพวกกระฎุมพีอาศัยอยู่ในเขตเมืองเท่านั้น มาตรฐานของคนในเมืองจึงกลายเป็นมาตรฐานสูงสุด และมาตรฐานของชนบทเป็นสิ่งที่น่าหัวเราะเยาะหรือน่ารังเกียจ มหาากวีกระฎุมพีและศิษย์ก็เป็นกวีของเมือง แม้ว่าได้ออกท่องเที่ยวไปในชนบทเสมอ แต่ก็ไม่เคยพยายามเข้าใจวิถีชีวิตและมาตรฐานที่ผูกพันกับวิถีชีวิตชนบทเลย ชนบทของสุนทรภู่คือความงามของธรรมชาติและความน่าเกลียดของคนใน นิราศเมืองแกลง

“ถึงทับนางวางเวงฤทัยวับ	เห็นแต่ทับชานาอยู่อาศัย
นางชานาก็ไม่น่าจะชื่นใจ	คราบขี้โคลคร่ำครำดังทาคราม
อันนางในนคราถึงทาสี	ดีกว่านางทั้งนี้สักสองสาม
ไอ้พลัดพรากจากบุรินทร์แล้วสิ้นงาม	ยิ่งคิดความขวัญหายเสียดายกรุง”

มาตรฐานของบ้านนอกเป็นสิ่งที่สุนทรภู่รับไม่ได้ แม้แต่ในหมู่ขุนนางบ้านนอกก็ยังเป็นที่น่าหัวเราะเยาะแก่สุนทรภู่ เพราะขาดความโอ้อออย่างที่ขุนนางกระฎุมพีในกรุงเทพฯ เคยชิน ดังที่สุนทรภู่ล้อเชิงเยาะเย้ยกวีบทเมืองแกลงว่า “ยกกระบัตร์ขัดช้อนทุกเช้าเย็น เมียที่เป็นท่านผู้หญิงนั่งปิ้งปลา” (นิราศเมืองแกลง) แต่ในขณะที่เดียวกันการรับมาตรฐานของกระฎุมพีในกรุงโดยชาวบ้านนอก เป็นสิ่งที่น่าหยันอีกเช่นกัน เพราะไม่สามารถทั้งโดยการอบรมหรือโดยฐานะ เศรษฐกิจที่จะลอกเลียนให้เหมือนได้

“นางบ้านนอกขอกนาหน้าตาดีน	จะนั่งยื่นเคียงข้างไม่ท้าวผัว
ห่มแพรสีสองชั้นดูพันพัว	ต่างแต่งตัวเต็มประดาทุกนารี”

ในทางตรงกันข้ามสุนทรภู่และศิษย์ดูจะมีความเข้าใจชาวบ้านนอกที่อยู่ในอาชีพค้าขายแบบ “กระฎุมพีน้อย” มากกว่าไพร่ที่เป็นชาวไร่ชาวนาอย่างยิ่ง การกล่าวถึงแม่ค้าแม่ขายในนิราศมักจะมีการหยอกเย้าอย่างทะลึ่ง ๆ ปนอยู่ด้วย แต่ไม่ค่อยจะได้ดูถูกเหยียดหยามนัก เช่น ในนิราศพระบาท³²

“ถึงแขวงแควแพตตลอดตลาดขวัญ	เป็นเมืองจันตประเทศรโหฐาน
ดลิ่งเบื้องบูรพาศาลาลาน	เรือขนานจอดโฉบกันจอบแจ
พิณจนางแม่ค้าก็น่าชม	ทำกรรมเร็วเร่งอยู่เชิงแช่
ใส่เสื้อตั้งริงรัดดูอัดแอ	พี่แลแลเครื่องเล่นเห็นเสียดาย”

³² นิธิ เอียวศรีวงศ์, สมบัติ จันทรวงศ์, “สุนทรภู่” *ดูโลกและสังคม*, 28-29.

ในสมัยหนึ่งการแสดงเป็นสิ่งทีประชาชนมิได้ยึดถือเป็นอาชีพจริงจัง ส่วนหนึ่งของนักแสดงเป็นบริวารของเจ้าศักดินาที่มั่งคั่งหรือกระฎุมพีเศรษฐี ในหมู่ประชาชนธรรมดาที่พอมีฝีมือด้านนี้ก็อาจหากินได้บ้างในเวลาว่างหนานานา แต่ในเขตชุมชนเมืองการแสดงอาจยึดถือเป็นอาชีพได้จริงจังในต้นรัตนโกสินทร์ มีกระฎุมพีจำนวนมากเพียงพอที่จะ “อุปถัมภ์” นักแสดงอาชีพด้วย “งานหา” เราได้รู้จักชื่อศิลปินทางการแสดงในต้นรัตนโกสินทร์หลายคนที่มีได้อยู่ในระบบอุปถัมภ์ของศักดินาบางคนประสบความสำเร็จจนมั่งคั่งเช่นนายบุญยังหรือเจ้ากรับ ถึงขนาดที่สามารถสร้างวัดขึ้นเองได้ ค่านิยมของกระฎุมพีต่อการแสวงหาความรู้จึงเริ่มเปลี่ยนไป ความรู้ที่มีคุณค่ามิได้จำกัดอยู่เฉพาะความรู้ทางศาสนาและขนบประเพณีเก่า ๆ เท่านั้น ความรู้เฉพาะสาขาก็ให้คุณประโยชน์แก่ชีวิตเช่นกัน คำกล่าวของสุนทรภู่ที่ว่า “รู้อะไรไม่สู้รู้วิชา” นั้น คำว่าวิชาน่าจะมีความหมายไปในทางความรู้เฉพาะมากกว่าความรู้กว้าง ๆ เพราะความรู้เฉพาะในสังคมกระฎุมพีนั่นอาจทำให้ “รู้รักษาตัวรอดเป็นยอดดี” อันเป็นวรรคต่อไปได้ ค่านิยมใหม่ที่เห็นคุณค่าของความรู้เฉพาะที่สามารถรักษาตัวให้รอดได้นั้นเห็นได้ชัดเจนในเรื่องพระอภัยมณี คำประณามของบิดาพระอภัยมณีที่รู้ว่าลูกชายไปเรียนวิชาดนตรีมานั้นเป็นทัศนคติของยุคศักดินาที่มีต่อความรู้เฉพาะเช่นนี้³³

“อันดนตรีไพเราะทะโชนเพลง	เป็นนักเลงเหล่าโลนเล่นโชนหนัง
แต่พวกกูผู้หญิงที่ในวัง	มันก็ยังเรียนรำได้ชำนาญ
อันวิชาอาวุธแลโล่เขน	ชอบแต่เกณฑ์ศึกเสือเขี้ยวทหาร
เป็นกษัตริย์จักรพรรดิพิสดาร	มาเรียนการเช่นนั้นด้วยอันใด”

สุนทรภู่ชี้ให้เห็นในเรื่องข้างหน้าว่าวิชาเหล่านี้จะสามารถทำให้ “เอาตัวรอด” ได้อย่างดี แม้มิใช่เป็นความรู้ของ “จักรพรรดิพิสดาร” ก็ตาม ทัศนคติเช่นนี้สุนทรภู่จะให้ศรีสุวรรณย้ำอีกในการปลอบโยนพี่ชายว่า “มีความรู้อยู่กับตัวกลัวอะไร ชีวิตไม่ปลดปลงคงได้ดี” (พระอภัยมณี : ๙) เห็นได้ชัดว่าความรู้ในที่นี้หมายถึงความรู้เฉพาะด้าน (เพื่อถือเอาเป็นอาชีพเฉพาะด้าน) ดังที่สุนทรภู่เองเคยสอนไว้ว่า “อันความรู้รู้กระจ่างแต่อย่างเดียว แต่ให้เชี่ยวชาญเกิดจะเกิดผล” ทัศนคติเช่นนี้เกิดและแพร่หลายอยู่ได้ก็ด้วยโอกาสใหม่แก่คนที่มีอาชีพเฉพาะ ซึ่งสังคมกระฎุมพีในเมืองได้ให้ไว้เท่านั้น

รสนิยมของกระฎุมพีต้นรัตนโกสินทร์นั้นเน้นที่ความ “น่าผาสุกสนุกสนาน” จะผ่านด้านใดก็ไม่ “ระทอ” คือเต็มไปด้วยสีสัน ให้ความตื่นเต้น และแน่นอนคงขาดด้วย ความ

³³ นิธิ เอียวศรีวงศ์, สมบัติ จันทรวงศ์, “สุนทรภู่” ดูโลกและสังคม, 29.

ตรงนี้น่าจะเปรียบได้ดีกับคำชมเมืองของวรรณกรรมอยุธยา ซึ่งเน้นความงามสง่ามากกว่าสีสันตระการตาและความ “สนุก” ทั้งนี้เพราะ “เมือง” ของอยุธยาแสดงบุญญาธิการของกษัตริย์ในรูปของอำนาจ ขณะที่เมืองของกรุงเทพฯ แสดงบุญญาธิการของกษัตริย์ความต้องการของกระฎุมพีที่ชอบ “ลดเลี้ยวเที่ยวเล่น” นอกจากนี้ชนชั้นนำที่เป็นกระฎุมพีของต้นรัตนโกสินทร์ยังชอบของใหม่ไม่ซ้ำซากจำเจ ความน่าตื่นตาตื่นใจของวังหลวงและเมืองกรุงเทพฯ ตามคำชมของนายมีนั้นเกิดขึ้นเพราะ “ล้วนยกอย่างยิ่งยงทรงประดิษฐ์” กล่าวคือสร้างให้แปลกและใหม่ขึ้นไป กษัตริย์เองเป็นผู้นำของวัฒนธรรมกระฎุมพี กระจายรสนิยมใหม่เช่นนี้ออกไปแก่ชนชั้นสูงทั่วไป และต่อมายังแก่คนที่อยู่ในระดับต่ำลงไปอีก สิ่งเหล่านี้น่าจะเป็นของแหวนหวงสำหรับวังหลวงเหมือนเป็นเครื่องราชูปโภค แต่กษัตริย์ในต้นรัตนโกสินทร์มิได้เป็นศักดิ์นาแท้เหมือนกษัตริย์อยุธยา หากทรงเป็นผู้นำในหมู่พวกกระฎุมพีด้วยกันมากกว่า “แก่งและตึก” ทั้งแบบอย่างที่ทรง “ยกย่อง” ไว้จึงแพร่หลายไปในหมู่กระฎุมพีทั่วไปอย่างสะดวก³⁴

2.3 เศรษฐกิจ การเมือง

สภาพภาคกลางในประเทศไทยที่สุนทรภู่และศิษย์เสนอไว้ในนิราศ มีการซื้อขายค่อนข้างคึกคัก เศรษฐกิจแบบส่งออกขยายตัวมากขึ้น การผลิตสินค้าออกที่มีในนิราศอย่างมาก ได้แก่ น้ำตาล (การผลิตส่วนใหญ่ใช้ทุนและแรงงานชาวจีน) ลักษณะการผลิตเป็นไปเพื่อตลาดโดยแท้ มิได้แฝงอยู่ในเศรษฐกิจแบบเลี้ยงตนเองเหมือนข้าว

เนื่องจากส่วนของเศรษฐกิจที่มีการส่งออกนี้เองทำให้คนจำนวนหนึ่งเข้ามามีชีวิตในเศรษฐกิจแบบเงินตราอันเป็นผลให้เกิดการซื้อขายและเกิดการผลิตนอกเหนือการเลี้ยงตัวเองในหมู่ประชาชน ตลาดหรือแหล่งซื้อขายมักจะอยู่ในเขตเมืองซึ่งจะมีสินค้าทั้งที่ผลิตมาจากต่างประเทศและผลิตในประเทศดังภาพตลาดปลาสร้อย³⁵ ในนิราศเมืองแกลง

“.....	เที่ยวฆ่าเลื่องแลชมตลาดเรียง
เป็นสองแถวแนวถนนคนสะพรั่ง	บ้างยืนบ้างนั่งร้านประสานเสียง
ดูรูปร่างนางบรรดาแม่ค้าเคียง	เห็นเกลี้ยงเกลี้ยงกลิ้งแก๊งเป็นอย่างกลาง
ขายหอยแครงแมงกู่กับปูม้า	หมึกแมงดาหอยดองรองกระถาง
พวกเจ้าจิ้นสินค้าเอามาวาง	มะเขือคางพะเผือกผักกาดดอง

³⁴ นิธิ เอียวศรีวงศ์, สมบัติ จันทรวงศ์, “สุนทรภู่” *ดูโลกและสังคม*, 30.

³⁵ สุจิตต์ วงษ์เทศ, บรรณานุกรม, *เศรษฐกิจ-การเมือง เรื่องสุนทรภู่ มหาภิวัตน์กระฎุมพี : ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ*, (กรุงเทพมหานคร: มติชน, 2545), 19.

ที่ชายผ้าหน้าถึงก็เปิดใจ
สักยี่สิบหีบออกเป็นกอบกอง

ล้วนเบี้ยโปงหญิงชายมาจ่ายของ
พี่เที่ยวท่องทัศนางจรรย์นทร์”

เศรษฐกิจแบบเงินตรา ในรัตนโกสินทร์ตอนต้นแม้จะยังไม่ครอบงำเศรษฐกิจไทย แต่ก็กระจายออกไปอย่างกว้างขวางพอสมควรโดยเฉพาะเขตที่ราบลุ่มภาคกลาง ผลจากการนี้ทำให้คนที่ต่างฐานะทางสังคมกัน ต้องมาเกี่ยวพันกันกันอย่างใกล้ชิด กล่าวอีกนัยหนึ่ง สังคมปิดแบบเก่าเริ่มสลายตัวลงในหลายท้องที่ มาตรฐานเก่าๆ ของศักดินาซึ่งมีกฎหมายค้ำจุนเริ่มสั่นคลอนทองคำเป็นสิ่งที่คนมีทรัพย์พึงหาใช้ได้ทั้งที่กฎหมายห้ามไว้ มาตรฐานใหม่เป็นสิ่งที่ระดมพิธีสร้างขึ้น แม้จะอาศัยแบบอย่างพวกศักดินาแต่เป็นมาตรฐานที่เสรีกว่า กล่าวคือไม่ผูกพันกับกำเนิดหรือฐานะทางสังคม เงื่อนไขก็มีเพียงต้องมีทรัพย์และเวลาว่างพอจะถือมาตรฐานนั้นได้ มาตรฐานเช่นนี้ขยายตัวเร็วพอๆ กับภาวะทางเศรษฐกิจ เกิดการกระจายมาตรฐานของระดมพิธีในเมืองไปสู่ชนบท

“ที่แพรหลายนางสำอางโฉม
ขมิ้นเอ๋ยเคยใช้แต่ในเมือง
พวกโพงพางนางแม่ค้าขายปลาเต่า

งามประโลมเปล่งปลั่งอลังเหลือ
มาฟังเพียงฝ่ายเหนือทั้งเรือแพ
จับกระเหม่มาได้เหลือชั้นเรือแห”³⁶

2.6 ด้านการศึกษา

สุนทรภู่ “รู้” วิชาอะไรบ้าง? เรื่องนี้ไม่มีหลักฐานตรง ๆ แต่มีร่องรอยอ้อม ๆ อยู่ในงานของสุนทรภู่เอง ว่าเริ่มต้นเรียนหนังสือที่สำนักวัดชีปะขาวในคลองบางกอกน้อย ซึ่งเป็นแหล่งศึกษาของลูกหลาน “ผู้ดี” ยุคนั้นนับแต่บัดนั้นก็แสวงแหล่งเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง เช่นเอกสารในวังหวัง ใน “หอหลวง” ฯลฯ ซึ่งสงวนไว้สำหรับผู้มีตระกูลสูง

ในเสภาฯ ตอนกำเนิดพลายงาม สุนทรภู่แต่งให้ขุนแผนฝากฝังนางทองประศรี “ช่วยสอนให้พลายงามเรียนความรู้” แล้วบอกให้ค้นตำรับตำราของตนที่เก็บรักษาไว้ในตู้อยู่ที่บ้านกาญจนบุรีว่า

“อันตำรับตำราสารพัด
ถ้าลืมหลงตรงไหนไขออกดู

ลูกเก็บจัดแจงไว้ที่ในตู้
ทั้งของครูของพ่อต่อกันมา”

³⁶ สุจิตต์ วงษ์เทศ, บรรณารักษ์, เศรษฐกิจ-การเมือง เรื่องสุนทรภู่ มหาโกวิตรัชมงคล : ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ, 24-25.

แสดงว่า “ตำรับตำราสารพัด” เป็นตัวเขียนลงบนสมุดข่อยซึ่งมักจะมีทั้งที่เขียนด้วยอักษรไทยและอักษรขอม แต่เป็นภาษาไทยเลยเรียก “ขอมไทย” และเป็นสมบัติสืบทอด “ทั้งของครูของพ่อต่อกันมา” สุนทรภู่คงเอาประสบการณ์ของตัวเองมาแต่งตอนนี้ด้วย แล้วเพิ่มบรรยายากาความรู้อื่น ๆ เข้าไปให้สมเรื่องขุนช้างขุนแผนว่า³⁷

“อันเรื่องราวกล่าวความพलयามน้อย	ค่อยเรียบร้อยเรียงรู้ครูของประศรี
ทั้งขอมไทยได้ลึนก็ยินดี	เรียนคัมภีร์พุทธเทพพระเวทมนตร์
ปัดมั่งตั้งตัวนะปัดตลอด	แล้วถอนถอดถูกต้องเป็นล่องหน
หัวใจรีดอิทธิเจเส่นหัทธ	แล้วเล่ามนต์เสกขม้นกินน้ำมัน
เข้าในห้องล่องวิชาประสาเด็ก	แทงจนเหล็กแหลมลู่อยู่ขยับ
มหาหมื่นยืนยงคงกระพัน	ทั้งเลขยันต์ลากเหมือนไม้เคลื่อนคล้าย
แล้วทำพัวหัวใจอิติปิโส	สะเดาะไซ้ตรวนได้ตั้งใจหมาย
สะกดคนมนต์จั้งงักำบังกาย	เมฆฉายสุริยจันทรย์ขยับดี
ทั้งเรียนธรรมกรรมฐานนิพพานสูตร	ร้องเรียกภูตพรายปราบกำราบผี
ผูกพยนต์หุ่นหญ้าเข้าราววิ	ทองประศรีสอนหลานช้านาญมา”

อีกตอนหนึ่ง เมื่อขุนแผนพาพलयามไปฝากตัวให้อยู่กับจมีนศรีเสาวรักษ์ราชเพื่อฝึกหัดทำราชการ จมีนศรีชอบบรมสั่งสอนพलयามว่า จะต้องเรียนความรู้ต่าง ๆ ดังนี้

“พระกำหนดกฎหมายมีหลายเล่ม	เก็บไว้เต็มตู้ใหญ่ไขออกอ่าน
กรมศักดิ์หลักชัยพระอัยการ	มณฑลเกียรติพระบัญญัติตัดสินานวน
แล้วให้รู้สุภาษิตบัณฑิตพระร่วง	ตามกระทรวงผดชอบคิดสอบสวน
ราชาศัพท์รับสั่งให้บังควร	รู้จถ้วนถี่ไว้จึงได้การ”

หนังสือสำคัญ ๆ ที่กล่าวถึงล้วนเกี่ยวกับกฎหมายลักษณะต่าง ๆ ที่มีมาแต่ยุคกรุงศรีอยุธยา เช่นลักษณะกรมศักดิ์ ลักษณะหลักไชย³⁸ ลักษณะพระอัยการ รวมทั้งกฎมนเฑียรบาลซึ่งเป็นข้อกำหนดในราชสำนัก ส่วนสุภาษิตกับราชาศัพท์ เป็นความรู้พื้นฐานทางอักษรศาสตร์สำหรับนักปราชญ์ราชสำนักนอกจากนั้นพलयามยังต้องหาความรู้อื่น ๆ อีกเช่น “ครั้นอยู่บ้านอ่านคำพระธรรมศาสตร์ ตำรับราชสงครามตามกระแส” ด้วย

³⁷ สุจิตต์ วงษ์เทศ, สุนทรภู่ เกิดวังหลัง ผู้ดี “บางกอก” มหาภิกษุระกุ่มพี มีวิชารู้เท่าทันโลก: ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ, 32.

³⁸ เรื่องเดียวกัน, 33.

น่าสังเกตว่า วิชาความรู้ที่สุนทรภู่แต่ง (สมัยรัชกาลที่ 2) ให้เจมีนศรีฯบอกกับพลายงามนั้น ส่วนหนึ่งตรงกับวิชาความรู้ที่สุนทรภู่แต่ง (สมัยรัชกาลที่ 3) เพลงยาวถวายโอวาทถวายลูกศิษย์ที่เป็นเจ้าฟ้าเล็ก ๆ สององค์ เช่น “กรมศักดิ์หลักชัยพระอัยการ มนเทียรบาลพระบัญญัติัดสำนวน”ม “สุภาษิตบัณชิตพระร่วง”, “ราชาศัพท์” ฯลฯ กลอนเพลงยาวถวายโอวาทมีดังนี้³⁹

“อนึ่งให้รู้สุภาษิตบัณชิตพระร่วง	โคลงเพชรพวงผิดชอบทรงสอบสวน
ราชาศัพท์รับสั่งให้บังควร	ทราบให้ถ้วนถี่ไว้จะได้ทูล
ทั้งพุทธไสยไตรดาทวยาศู	ให้ทราบทุกที่ถวิลบดินทร์สุร
พระยศศักดิ์จักเฉลิมให้เพิ่มพูน	ได้ฟังทูลกระหม่อมของฉันทสององค์”

วิชาต่าง ๆ ที่สุนทรภู่กล่าวถึงนั้นทุกวันนี้อาจถือเป็นเรื่องพื้นสมัยเป็นความมกมาย แต่สมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์เป็นวิชา “ศิลปศาสตร์” คำคำนี้ที่ “ชนชั้นสูง” ต้องเรียนรู้ แม้สุนทรภู่จะไม่ใช้ “ชนชั้นสูง” แต่ก็อยู่ในแวดวงอุปถัมภ์ของ “ชนชั้นสูง” นอกจากนี้จะมีเชื้อสายตระกูลพรหมณ์ เมืองเพชรบุรีที่ถือว่าเชี่ยวชาญทางอักษรศาสตร์และประเพณีพิธีกรรมระดับสูงแล้ว แม่ของสุนทรภู่ยังจะต้องใกล้ชิดกับ “ชนชั้นสูง” มาก่อนแผ่นดินรัชกาลที่ ๑ มิฉะนั้นแล้วก็จะเข้าไปเป็นคนใกล้ชิดของกรมพระราชวังหลังไม่ได้⁴⁰

ทั้งหมดนี้คือสภาพแวดล้อมที่เต็มไปด้วยปวง “ปราชญ์” ที่ช่วยเหลือหลอมให้สุนทรภู่มี “วิชาชั้นสูง” โดยเฉพาะอย่างยิ่งวิชากาพย์กลอนโบราณอย่างสุภาษิตบัณชิตพระร่วง, โคลงพวงเพชร และอื่น ๆ เช่นกาพย์กลอนตำรับไพเราะสงคราม ฯลฯ

นอกจากนั้น ยังมีร่องรอยหลายประการที่แสดงว่าสุนทรภู่เป็นนักวาทกลอนเพลง “ด้น” เช่น เพลงยาวถวายโอวาท บอกว่า “เป็นอาลักษณ์นักเลงทำเพลงยาว เขมรลาวสี่เลื่องถึงเมืองนคร” และยังสามารถบอกบทละครได้ด้วย

ที่ว่า “บอกบทละคร” นี้หมายถึง “ละครนอก” ที่ตัวแสดงแต่งกลอนไม่เป็น จึงต้องมีคน “บอกบท” ให้ร้องเป็นกลอน คนที่แต่งกลอนเป็นอย่างสุนทรภู่จึงมีอาชีพรับจ้าง “บอกบท” ให้คณะละครนอก ร่องรอยนี้มีอยู่ในนิราศพระบาทที่สุนทรภู่เขียนไว้ตอนหนึ่งว่า

“พอแรมค่ำหนึ่งวันนั้นท่านพระคลัง หาบุญยังไปฉลองศาลาลัย”

³⁹ สุจิตต์ วงษ์เทศ, สุนทรภู่ เกิดวังหลัง ผู้ดี “บางกอก” มหาจักรีระฎุมพี มีวิชารู้เท่าทันโลก: ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ, 34.

⁴⁰ เรื่องเดียวกัน, 35.

สมเด็จพระยาตำรากราชานุกาพ มีรับสั่งว่า “บุญยัง” เป็นนายโรงละครนอกที่มีชื่อเสียงและเป็นผู้สร้างวัดลครท่า (ใกล้สี่แยกพรานนก) ฝั่งธนบุรี และสุนทรภู่คงจะมีอาชีพในทางเป็นผู้บอกบทละครบ้างแล้ว โดยเฉพาะบอกบทให้คณะนายบุญยัง เพราะมีกล่าวไว้ในโคลงนิราศสุพรรณอีกว่า “บางระมาดมีมิตรครั้ง คราวงาน บอกบทบุญยังพยาน พักหน้า” เมื่อไปเห็นละครนายบุญยังที่พระบาท สระบุรี สุนทรภู่จึงเล่าเรื่องละครได้ตลอด ดังบรรยายไว้ในนิราศพระบาทว่า

“มีละครผู้คนอลหม่าน	กรับประสานสวบสวบส่งเสียงใส
สุวรรณหงส์ทรงว่าวแต่เข้าไป	พี่เลี้ยงใส่หอกบนตักไว้บนแกล
ตะวันปายเข้าห้องก็ต้องหอก	ชาวบ้านนอกตกใจร้องไห้แซ่
บ้างฮาครืนยืนยัดอยู่อัดแอ	บ้างจ้อแจสุรเสียงที่เถียงกัน”

จะบอกบทได้ต้องรู้เพลงดนตรีด้วย มิฉะนั้นก็บอกพลาด แต่สุนทรภู่รู้เพลงดนตรีดีอยู่แล้วดังแสดงให้เห็นอยู่ในนิราศพระบาทนี้เองว่า

“สดับเสียงลับปฤษฎีที่หยุดพัก	เขาร้องล้ากว่าอึ้งทั้งครึ่งท่อน
บ้างชมป่าช้าปีที่ละคร	ถึงสบทลอนที่จะรู้ก็สู้เมิน”

ความรู้ต่าง ๆ รวมทั้งวิชาดนตรีและละคร ทำให้สุนทรภู่เข้ารับราชการในวังหลวงและจะได้แต่งเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนถวายรัชกาลที่ ๒⁴¹

จากทัศนะที่ปรากฏบ่อยครั้งในวรรณกรรมแสดงให้เห็นว่าสุนทรภู่เป็นผู้เล็งเห็นความสำคัญของการศึกษาอย่างยิ่งผู้หนึ่งจึงมักเน้นความนิยมยกย่องคุณค่าของวิชาความรู้ให้เห็นได้ชัด เช่น

“อันความคิดวิทยาเหมือนอาวุธ	ประเสริฐสุดซ่อนใส่เสียในฝัก
สงวนคมสมนึกใครอีกชัก	จึงค่อยชักเชือดฟันให้บรลย”
“ซึ่งยศศักดิ์จักประกอบทำรอบรู้	ได้เชิดชูช่วยเฉลิมให้เพิ่มพูน”
“หนึ่งนักปราชญ์ราชครูซึ่งรู้หลัก	อย่าถือศักดิ์สนทนาอักษมาคัย
อุตสาห์ถามตามประสงค์จำนงใน	จึงจักได้รอบรู้ประกอบภาร”

⁴¹ สุจิตต์ วงษ์เทศ, สุนทรภู่ เกิดวังหลัง ผู้ดี “บางกอก” มหาากวีกระฎุมพี มีวิชารู้เท่าทันโลก: ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ, 36-37.

2.7 ด้านศาสนา

วรรณกรรมสุนทรภู่ช่วยย้ำทัศนคติต่อพุทธศาสนาเช่นนี้ในหมู่ภรรยาผู้ได้อย่างดี ตัวเอกชายของวรรณกรรมสุนทรภู่มีลักษณะเดียวกับตัวเอกชายในวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์ โดยทั่วไปคือเจ้าชู้ ลักษณะเจ้าชู้มิใช่เป็นของตัวเอกวรรณกรรมอยุธยา พระราม พระอนิรุทธ พระลอ หรือพระเวสสันดร มิใช่คนเจ้าชู้ แต่พระเอกของสุนทรภู่เจ้าชู้ขนาดทิ้งความเพียรในทางศาสนาเพื่อไปหาผู้หญิง พระอภัยมณีตั้งใจจะบวชหวังนิพพาน แต่ครั้นพบนางสุวรรณมาลี ก็ “ยังปลาบปล้ำลี้มลิภวานานั่ง ด้วยใจยังอยู่ข้างหนุ่มให้ลุ่มหลง” (พระอภัยมณี : ๑๗๓) ความอ่อนแอเช่นนี้ของพระอภัยมณีอาจทำให้ต้องเผชิญปัญหาหลายอย่างในชีวิต แต่ในที่สุดก็ประสบความสำเร็จตามที่ต้องการหาได้รับผลกรรมที่ละทิ้งพระนิพพานมาทางโลกีย์ไม่ สิ่งที่เป็นของน่ารังเกียจเช่นผู้หญิงหรือดนตรีซึ่งเป็นสิ่งที่ผู้คนให้ติดข้องในโลกียวิสัย ก็มีได้ชั่วร้ายเกินไป แต่บางที่ยังเป็นคุณเสียอีก (อย่างที่ว่าสุวรรณมาลีเป็นคุณประโยชน์อย่างมหันต์แก่พระอภัยมณี) สุนทรภู่ให้ตัวเอกบรรยายคุณของคนตรีว่า

“แต่ใจที่รักทางนักเลง	หมายความว่าเพลงดนตรีนี้ดีจริง
ถึงการเล่นเป็นที่ประโลมโลก	ได้ดับโศกศุนย์หายทั้งชายหญิง”

ลักษณะที่เป็น “นักเลง” (ตามความหมายของต้นรัตนโกสินทร์คล้ายกับที่เรียกในปัจจุบันว่า “เพลย์บอย”) นั้นเป็นลักษณะของพระเอกต้นรัตนโกสินทร์ทั่วไป แต่ที่จริงแล้วออกจะขัดกับค่านิยมในทางพุทธอยู่ไม่น้อย ตัวสุนทรภู่เองเสนอมโนภาพของตนเองในนิราศในเชิง “นักเลง” อยู่ไม่น้อย คือกล่าวผจญภัยท่องเที่ยว เมาเหล้าอยู่เป็นอาจิดน และมีความสัมพันธ์พิเศษกับผู้หญิงเกือบตลอดเวลา นับผู้หญิงที่สุนทรภู่อ้างว่ามีสัมพันธ์พิเศษกับตนจนถึงได้เสียกันในนิราศจะพบว่ามึกว่าสิบคน อาจเป็นไปได้ว่าสุนทรภู่จะอวดความเป็นนักเลงของตนไว้เกินจริง เพื่อเสนอมโนภาพของผู้เขียนนิราศที่ถูกใจผู้อ่านภรรยาผู้เพิ่มเสน่ห์แก่งานนิราศของตนไม่น้อย ที่น่าสนใจก็คือสุนทรภู่อวดอ้างสิ่งเหล่านี้โดยเฉพาะในเรื่องผู้หญิงอย่างไม่ออกตัวในเชิงเห็นว่าเป็นบาปแต่อย่างไร การที่กล่าวเสนอมโนภาพของตนเองเช่นนี้ให้ผู้อ่านชาวพุทธก็เกิดขึ้นได้ในมาตรฐานทางศีลธรรมของภรรยาผู้เท่านั้น ข้อนี้จะเห็นได้ชัดเจนขึ้น ถ้าเปรียบเทียบกับ “นิราศ” อยุธยาเช่น กำศรวล หรือ ทวาทศมาส ผู้เขียนงานทั้งสองกล่าวถึงความสัมพันธ์ของตนกับหญิงคนเดียว และไม่มีใจเพื่อแม่แก่หญิงอื่นเลย แต่เฉพาะใน นิราศเมืองเพชร ของสุนทรภู่เพียงเรื่องเดียวก็จะพบว่า ผู้เขียนอ้างความสัมพันธ์กับผู้หญิงจนแทบนับไม่ถ้วน⁴²

⁴² นิธิ เอียวศรีวงศ์, สมบัติ จันทรวงศ์. “สุนทรภู่” *ดูโลกและสังคม*, 18.

ภาพพระไชยสุริยา ท่านสุนทรภู่แต่งขึ้นเมื่อประมาณปี พ.ศ. ๒๓๘๓ - ๒๓๘๕ ขณะที่
บวชเป็นพระอยู่ที่วัดเทพธิดาราม

“พระสงฆ์ลงจากกุฏิ	วิ่งอุตุตุอุตุมือเอน
หลวงชีหนีหลวงเณร	ลงโคลนเลนแผ่นผาดเอน
พวกวัดพลัดเข้าบ้าน	ล้านศ่อล้านชานเซโดน
ต้นไม้ไกวเอนเอน	ลึงค่างโจนเอนหกหัน
พวกผีที่ปั้นลูก	ติดจุมูกูกตาพลัน
ซิกซิกระริกกัน	ปั้นไม้ทันมันเด็ดใจ
สององค์ทรงสังวาส	โลกธาตุนวดหัวนไห
ตีนนอนอ่อนอกใจ	เดินไม่ได้ให้อาดู”

การนำพระสงฆ์และชาววัดเข้ามาเกี่ยวข้องกับบทธัจจธรรมยิ่งดูเป็นเรื่องชวนขัน
ทัศนคติที่ผ่อนคลายเป็นนี้สอดคล้องกับทัศนคติของพระภิกษุที่วิพากษ์วิจารณ์ดำเนินชีวิต
ปฏิบัติของสงฆ์บางกลุ่มมาเป็นเวลานาน

มักมีหลักธรรมในพระพุทธศาสนาสอดแทรกอยู่เป็นจำนวนมากนิราศเมืองแกลงที่
ยกมากล่าวเข้าทำนองตามหลักธรรมว่า สัตว์โลกย่อมเป็นไปตามกรรม

“ชะรอยกรรมทำสัตว์ให้พลัดพลาย	จึงแยกย้ายปีศาจญาติกา
มาพบพ่อทันใจด้วยไกลแม่	ให้ตั้งแต่เศร้าสร้อยละห้อยหา
ชนนีอยู่ศรีอยุธยา	บิดามาอ้างว่างอยู่กลางไพร”

นิราศวัดเจ้าฟ้า

“กุศลบุญหนุนบุญส่งประจงช่วย	ทำอย่างไรก็ไม่ม้วยอย่ามั้นหมาย
ไม่ถึงกรรมทำอย่างไรก็ไม่ตาย	ถ้าถึงกรรมทำลายต้องวายปราณ”

พระอภัยมณี จะขอนำคำเทศนาของพระอภัยมณี เกี่ยวกับพระนิพพาน มากล่าวไว้
เป็นปัจฉิมวาทนะว่า

“ทรงแก้ไขในข้อพระปรมาตย์	วิสัยสัตว์สิ้นภพล้วนศพบมี
ยอมสะสมถมจังหวัดปัต	ไพร่ผู้ดีที่เป็นคนไม่พ้นตาย
พระนิพพานเป็นสุขสิ้นทุกข์ร้อน	เปรียบเหมือนนอนหลับไม่ฝันท่านทั้งหลาย
สิ้นถวิลสิ้นทุกข์สุขสบาย	มีร่างกายอยู่ก็เหมือนเรือโรคา
ทั้งแก่เฒ่าสาวหนุ่มย่อมลุ่มหลง	ด้วยรูปทรงกลมเล่ห์เสนาหา
เป็นผิวเมียเคลือบคลอครันมรณา	ก็กลับว่าผีสงเหินห่างกัน

จงหวังพระปรมาศิวาไมกซ์
เสวยสุขทุกเวลาทีววัน

เป็นสิ้นโคกสิ้นสุดมนุษย์สวรรค์
เหลือจะนับกับกัลป์พุทธันดร”

ในมงคลสูตร กล่าวว่า การกล่าววาจาสุภาสิต เป็นมงคลอันสูงสุด คำสุภาสิตนั้น พระพุทธองค์ ตรัสว่า “สัตบุรุษกล่าวคำเป็นสุภาสิตว่าสูงสุด ภิกษุพึงกล่าวคำเป็นธรรม ไม่พึงกล่าว คำไม่เป็นธรรม นั้นเป็นข้อที่ 2 พึงกล่าวคำเป็นที่รัก ไม่พึงกล่าวคำไม่เป็นที่รัก นั้นเป็นข้อที่ 3 พึง กล่าวคำสัตย์ ไม่พึงกล่าวคำเหลวไหล นั้นเป็นข้อที่ 4” ท่านสุนทรภู่กล่าวความสอดคล้องกับ พระพุทธพจน์ว่าใน สุภาสิตสอนหญิง

“เป็นมนุษย์สุดนิยมที่ลมปาก
แม้พูดดีมีคนเขาเมตตา

จะได้ยากโหยหิวเพราะชีวหา
จะพูดจาจงพิเคราะห์ให้เหมาะสม”

ใน นิราศภูเขาทอง

“ถึงบางพูดพูดดีเป็นศรีศักดิ์
แม้พูดชั่วตัวตายทำลายมิตร

มีคนรักสรรถ้อยอวยวจิต
จะชอบผิดในมนุษย์เพราะพูดจา”

ใน เพลงยาวถวายโอวาท

“อันอ้อยตาลหวานลิ้นแล้วสิ้นซาก แต่ลมปากหวานหูไม่รู้หาย”

ในไตรลักษณ์นี้ สุนทรภู่ ท่านนำไปกล่าวไว้หลายที่ เช่นใน พระอภัยมณี

“.....
พระไตรลักษณ์หักประหารการรำพึง
หวังประโยชน์โพธิญาณการกุศล

เข้าห้องตรองตรีกระลึกถึง
คิดตัดซึ่งห่วงใยในสันดาน
จะให้พ้นกองทุกข์สนุกสนาน”

“จงปลงจิตคิดในพระไตรลักษณ์
นิราศทุกข์สุชาพยายาม

จงประจักษ์มันคงในองค์สาม
คงมีความวัฒนาในสามัญ”⁴³

2.5 ด้านการคมนาคม

“นิราศ” เป็นสัญญาณอย่างหนึ่งของการคมนาคมที่เพิ่มพูนขึ้น ธุรกิจการค้า และการแลกเปลี่ยน สินค้าในวงกว้างขวาง ทำให้การเดินทางไกลไปสู่แหล่งผลิต และตลาดเพิ่ม

⁴³ ถอดรหัสหลักธรรม จากวรรณกรรม ‘สุนทรภู่’[ออนไลน์], เข้าถึงเมื่อ 16 มีนาคม 2551, เข้าถึงได้จาก <http://www.agalico.com/board/archive/index.php/t-13391.html>.

ปริมาณขึ้น อย่างน้อยชื่อของสถานที่ห่างไกลก็เป็นที่ยึดกันทั่วไปตามชนิดของสินค้าที่มีชื่อเสียงของถิ่นนั้น เช่น ยาสูบจากเพชรบูรณ์ ก็ทำให้เพชรบูรณ์มีชื่อเสียงสถานที่สุดหล้าฟ้าเขียวของคนกรุงเทพฯ สัมผัสได้ และหมดความเป็นดินแดนในเทพนิยายไป อาจกล่าวได้โดยสรุปว่าเศรษฐกิจแบบตลาดทำให้ขอบข่ายของชีวิตคนกว้างขวางขึ้น ทั้งนี้ได้จำกัดอยู่เฉพาะสถานที่ในประเทศไทยเท่านั้น แต่รวมแหล่งต่างๆ ซึ่งคนไทยในเมืองรู้จักเพราะเป็นแหล่งผลิตสินค้าที่ตนใช้สอยหรือแหล่งที่มาของพ่อค้าบางเหล่า โลกที่คนไทยพวกกระฎุมพีรู้จักจึงมีความเป็นจริงเชิงประสบการณ์ขึ้น มิใช่โลกในไตรภูมิอย่างที่เคยรู้จักกันมา⁴⁴

จากการศึกษาวรรณกรรมประเภทนิราศของ ศานติ ภัคดีคำ ในหนังสือ เรื่อง "สุนทรภู่ : ในประวัติศาสตร์สังคมรัตนโกสินทร์ มุมมองใหม่ : ชีวิตและผลงาน" โดยให้ความสำคัญกับ "คนชายขอบ (Marginal People)" ไว้อย่างชัดเจน มุมมองนี้เป็นมุมมองของ "กระฎุมพี" ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น แต่ลักษณะดังกล่าวก็ยังคงปรากฏในสังคมไทยปัจจุบันด้วยเช่นกัน เพียงแต่มีความแตกต่างกันไปเพราะความเปลี่ยนแปลงของ "บริบท" ของสังคม⁴⁵

สุนทรภู่เป็นผู้บันทึกเรื่องราววิถีชีวิตของชาวบ้านที่พบเห็นไว้ค่อนข้างละเอียด จากประสบการณ์ที่พบระหว่างการเดินทาง เมื่อพิจารณาจากวรรณกรรมนิราศของสุนทรภู่ทั้งหมดจำนวน 8 เรื่อง พบว่ามีกรกล่าวถึง คนชายขอบ (Marginal People) 2 กลุ่ม

กลุ่มแรกคือ กลุ่มคนไทยที่เป็นชาวบ้าน ชาวชนบท⁴⁶ เป็นคนชายขอบที่ถูกมองจากสายตาของสุนทรภู่ที่เป็นคนเมือง กลุ่มนี้มีลักษณะตรงตามลักษณะของคนชายขอบที่กล่าวว่า เป็นกลุ่มคนที่อยู่ในพื้นที่ไกลจากศูนย์กลางอำนาจ และความเจริญด้านต่างๆ ซึ่งในเวลานั้นศูนย์กลางทางอำนาจการปกครอง และความเจริญต่างๆ รวมทั้งแบบแผนทางวัฒนธรรมที่ได้รับการยกย่องว่า เป็นวัฒนธรรมชั้นสูง คือ กรุงรัตนโกสินทร์/กรุงเทพมหานคร

<i>“ถึงทับนางวังเวงฤทัยวับ</i>	<i>เห็นแต่ทับชานาอยู่อาศัย</i>
<i>นางชานาก็ไม่น่าจะชื่นใจ</i>	<i>คราบขี้โคลคร่ำคร่ำดั่งทาดราม</i>
<i>อันนางในนคราถึงทาสี</i>	<i>ดีกว่านางทางนี้สักสองสาม</i>
<i>ไฉ่พลัดพรากจากบุรินทร์แล้วสิ้นงาม</i>	<i>ยังคิดความขวัญหายเสียดายกรู”</i>

⁴⁴ นิธิ เอียวศรีวงศ์, สมบัติ จันทรวงศ์. "สุนทรภู่" ดูโลกและสังคม, 13.

⁴⁵ ศานติ ภัคดีคำ, สุนทรภู่ : ในประวัติศาสตร์สังคมรัตนโกสินทร์ มุมมองใหม่ : ชีวิตและผลงาน, 56.

⁴⁶ เรื่องเดียวกัน, 59.

จากตัวอย่างจะเห็นได้ว่า สุนทรภู่มองหญิงชานานว่า ไม่มีความงามเท่ากับหญิงชาวเมือง แม้แต่นางทาสในกรุง หญิงชานานก็ไม่สามารถเปรียบเทียบได้ อันเป็นการแสดงให้เห็นถึงโลกทัศน์ของสุนทรภู่ที่มองว่าเมืองหลวง และชาวกรุงเทพฯ เป็นศูนย์กลาง และชานานตามหัวเมืองเป็นคนอื่นที่ไม่สามารถเปรียบเทียบกับชาวกรุงได้

นอกจากการแต่งกายที่แตกต่างจากคนเมืองหลวงแล้ว สุนทรภู่ยังกล่าวถึงลักษณะของชาวไร่ที่ต้องทำงานหนักจนร่างกายสทกปรกไม่น่าดูว่า

“เห็นสาวสาวชาวไร่เขาไถที่ บ้างพาที่อื้อเออเสียงเหนอเหนอ
แลชี้ไคลใส่ตาบเป็นคราบคอ ผ้าห่มหอมมากแห่งตะแบงมาน”

นอกจากการทำนาทำไร่ที่สุนทรภู่กล่าวไว้แล้ว สุนทรภู่ยังกล่าวถึงอาชีพประมงไว้ในนิราศเมืองแกลงว่า

“ถึงหย่อมย่านบ้างบางมังงนั้น ดูเรียงรันเรือนเรียบชลาสินธุ์
แต่ล้วนบ้านตากปลาภิรมวาริน เหม็นแต่กลิ่นเน่าอบตลบไป”

สุนทรภู่กล่าวถึงการดำเนินชีวิตและการทำมาหากินของชาวประมงว่า เมื่อจับปลามาได้ก็มีการนำมาตากแห้งเพื่อบริโภคและขาย แต่สุนทรภู่ก็แสดงความรังเกียจไม่ได้ว่า “เหม็นแต่กลิ่นเน่าอบตลบไป”

หรือ

“อันพวกเขาชาวประมงไม่โหย่างหยิบ ล้วนตีนถีบปากกัดขัดเขมร
จะได้กินข้าวเข้าก็คราวเพล ดูจัดเจนโอดโผนในโคลนตม
จึงมั่งคั่งตั้งบ้านในการบาป แต่ต้องสาปเคหาให้สาสม
จะปลุกเรือนก็มีได้ใส่ปั้นลม ใครขึ้นทำก็ระทมด้วยเพลิงลาม”

จากข้อความข้างต้นแสดงให้เห็นว่าสุนทรภู่ถือว่าการประมงเป็นอาชีพที่เหนื่อยยาก แม้จะกินข้าวก็ต้องรอจนสายเพราะการทำประมงเป็นบาป ดังนั้นเมื่อปลุกบ้านจึงไม่ใส่ปั้นลม เพราะอาจเกิดเพลิงไหม้ได้ ซึ่งสุนทรภู่เชื่อว่าเป็นเพราะผลบาปที่จับปลา แม้จะมั่งมีก็ตาม

การพูดสำเนียงต่างไปจากสำเนียงเมืองหลวงสุนทรภู่ก็ถือว่าเป็นเสียง “เหนอ” ที่แสดงถึงความเป็นชาวบ้านไม่ใช่ชาวเมืองหลวง สุนทรภู่กล่าวถึงเสียงเหนอไว้ทั้งในนิราศเมืองแกลง และนิราศเมืองเพชร

สำหรับนิราศเมืองแกลงนั้นสุนทรภู่กล่าวถึงเสียงเหนอของชาวระยอง ดังปรากฏข้อความกล่าวไว้ว่า

“เห็นสาวสาวชาวไร่เขาไถที่ บ้างพาที่อื้อเออเสียงเหนอเหนอ”

สำหรับนิราศเมืองเพชร นั้นสุนทรภู่กล่าวถึง “เสียงเหนือ” ของหญิงชายทับทิมว่า
 “มาตั้งชายฝ่ายเจ้าของไม่ต้องถือ เห็นเรือล่องร้องว่าชื่อทับทิมเหนือ
 จะพูดจาควรระวังจะเออ เสียงเหนือเหนือหน้าตาน่าเอ็นดู”

นอกจากนี้ยังกล่าวถึงเสียงชาวเพชรบุรีนั้น “แปร่งเปรี้ยวหู” และ “พูดด้วยยากชาว
 บางกอกจนกลอกหัว” ดังข้อความว่า

“..... แต่เสียงแปร่งเปรี้ยวหูไม่รู้กลัว
 เจ้าสำนวนชวนดีแต่ฝีปาก พูดด้วยยากชาวบางกอกจนกลอกหัว”

บางครั้งสุนทรภู่อีกกล่าวถึงภาษาถิ่น เช่น ภาษาถิ่นเพชรบุรี ที่เรียกผักทองว่า
 “น้ำเต้า” หรือเรียกผักเขียวว่า “ชีฝรั่งแดง” ว่า

“เป็นถิ่นฐานบ้านนาป่าไร่ไร เขาทำไร่ถั่วผักปลูกผักแพง
 แต่ผักทองร้องเรียกว่าน้ำเต้า ผักเขียวเล่าเรียกว่าชีฝรั่งแดง”

อาจกล่าวได้ว่า การพูดเสียงเหนือเป็นตัวอย่างหนึ่งของการกำหนดอัตลักษณ์ทาง
 ภาษาของคนชายขอบที่ถูกกำหนดจากภาษามาตรฐาน หรือภาษากลางเพื่อแบ่งความเป็นสำเนียง
 “บางกอก” กับสำเนียงอื่นที่ไม่ใช่บางกอก (ในกรณีที่ยกตัวอย่างคือการแบ่งแยกเสียงเหนือแบบ
 “เพชรบุรี” ออกจากเสียง “บางกอก”) เพื่อสร้างตัวตนให้แก่คนชายขอบ ซึ่งไม่ใช่คนเมืองหลวง
 ลักษณะหนึ่งด้วย

แม้แต่ในเรื่องอาหารบริโภคของชาวพื้นเมือง สุนทรภู่ออกไม่ได้ที่จะเปรียบเทียบ
 กับอาหารการกินของชาวเมืองหลวง ดังที่ปรากฏข้อความว่า

“เวลาเช้าเขาก็ชวนกันออกไป มันไม้หมาไล่เนื้อไปเหลือหลาย
 พอเวลาสายณห์ตะวันชาย ได้กระต่ายตะกวดวางมาอย่างแกง
 ทั้งแยบย้งอ่องอ่างเนื้อค่างคั่ว เขาทำครัวครั้นไปปะชยะแขยง
 ต้องอดสิ้นกินแต่ข้าวกับเต้าแดง จนเรี่ยวแรงโรยไปมิใครมี
 อยู่บุรีนกินสำราญทั้งหวานเปรี้ยว ตั้งแต่เที่ยวยากไร้มาไพรศรี
 แต่น้ำตาลมิได้พานในนา บัถวีวายก็หย่อนลง”

เมื่อพิจารณาจากประวัติของสุนทรภู่อะไรจะเห็นได้ว่าสุนทรภู่ออกเกิดที่พระราชวังหลัง
 อาหารการกินที่สุนทรภู่อุเคยรับประทานจึงแตกต่างจากอาหารชาวบ้านอย่างมาก ดังนั้นเมื่อสุนทรภู่อ

ต้องเดินทางออกมาถึงเมืองแกลงจึงไม่สามารถรับประทานอาหารของชาวบ้านที่เป็นอาหารพื้นเมืองได้

กลุ่มสองคือ กลุ่มชาติพันธุ์อื่น⁴⁷ ในวรรณกรรมนิราศของสุนทรภู่อาจจำแนกออกได้ตามกลุ่มชาติพันธุ์ ดังนี้

กลุ่มชาวจีน(เจ๊ก) กลุ่มชาวจีนในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นอาจแบ่งออกได้เป็น 2 กลุ่ม จีนกลุ่มแรกเป็นกลุ่มที่ทำการค้าจำรายจนสามารถกลืนเข้าสู่ระบบราชการในสมัยนั้นได้ และกลายเป็นกลุ่มขุนนางไทยเชื้อสายจีน ในขณะที่อีกกลุ่มหนึ่งนั้นเป็นกลุ่มคนจีนระดับล่าง ที่เป็นกลุ่มพ่อค้ารายย่อยขนาดเล็ก หรือทำงานระดับล่าง ชาวจีนกลุ่มนี้มักถูกเรียกว่าเป็น “เจ๊กจีน” กลุ่มจีนเหล่านี้เป็น “คนชายขอบ” ที่ถูกสร้างอัตลักษณ์ให้ในเชิงลบหลายๆด้าน ดังที่ปรากฏในวรรณกรรมนิราศของสุนทรภู่ในประเด็นต่างๆ คือ

ในด้านกิริยามารยาทของพวก “เจ๊ก” จะถูกมองว่าเป็นพวกที่พูดจาเสียงดังไม่มีมารยาท วาทกรรมดังกล่าวยังคงเป็น “อัตลักษณ์” ที่คนนอกมองกลุ่มคนจีน (เจ๊ก) สืบมาจนถึงปัจจุบันดังที่สุนทรภู่กล่าวว่า

“เห็นศาลเจ้าเหล่าเจ๊กอยู่แข็งแรงแช่ ปูนเก้าก่องค์แกฆ่าเพศไทย”

หรือที่สุนทรภู่กล่าวถึง “เจ๊ก” ที่บางปลาสร้อยว่า

“พวกเจ๊กจีนกินโต๊ะเสียงโหลหลล บ้างลุยเลนล้วงปูดุไซเซ”

ชาวจีนบางกลุ่มเป็นคนที่เพิ่งเดินทางเข้ามาอยู่ในเมืองไทย ดังนั้นจึงพูดไทยไม่ชัด ดังที่สุนทรภู่กล่าวถึงในนิราศเมืองแกลงว่า “จีนใหม่” ดังความว่า

“เข้าถามเจ๊กลูกจ้างตามทางไป เป็นจีนใหม่อ้อแอ้ไม่แน่นอน
ร้องได้ชื่อมือชี้ไปที่เขา

อาชีพของ “เจ๊ก” เหล่านี้ สุนทรภู่เล่าว่าเป็นพวกที่นิยมประกอบการค้า ดังที่สุนทรภู่กล่าวถึงในนิราศเมืองแกลงว่า “พวกเจ๊กจีนสินค้าเอามาวาง”

⁴⁷ ศานติ ภัคดีคำ, สุนทรภู่ : ในประวัติศาสตร์สังคมรัตนโกสินทร์ มุมมองใหม่ : ชีวิตและผลงาน, 63.

จีนที่เข้ามาอยู่ในสังคมไทยบ้างก็ค้าขายจนร่ำรวยสามารถแต่งหญิงไทยเป็นภรรยาได้ ดังสุนทรภู่เขียนไว้ว่า

“ถึงบางหลวงล่องล่องเข้าคลองเล็ก	ล้วนบ้านเล็กขายหมูอยู่อักโข
เมียขาวขาวสาวสวยล้วนรวยไป	หัวอกใจอายใจมิใช่เล็ก
ไทยเหมือนกันครั้นขอเอาหอห้อง	ต้องขัดข้องแข็งกระด้างเหมือนอย่างเหล็ก
มีเงินมัดคักจ้างเหมือนอย่างแจ็ก	ดังลวดเหล็กกลนร้อนอ่อนละไม่”

ในกรุงรัตนโกสินทร์มีความเติบโตทางด้านเศรษฐกิจมากขึ้น ดังนั้นวิถีการดำรงชีวิตจึงเปลี่ยนไป พวกชาวจีนที่เข้ามาทำมาหากินจนร่ำรวยก็ถูกมองว่าดีเพราะมีเงินทอง เมื่อไปขอหญิงไทยมาเป็นภรรยา บิดามารดาหญิงก็นิยมยกให้เพราะมีเงินทอง

กลุ่มชาวมอญ⁴⁸ ชาวมอญเป็นกลุ่มที่มีการเคลื่อนย้ายจากดินแดนมอญในประเทศพม่าเข้ามาพึ่งบรมโพธิสมภารตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา การอพยพนี้มีอยู่เป็นระยะๆ จนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

กลุ่มครัวอพยพที่สำคัญและเป็นบรรพบุรุษของกลุ่มคนมอญที่สุนทรภู่กล่าวถึงในนิราศเป็นกลุ่มชาวมอญที่อพยพเข้ามาในสมัยกรุงธนบุรีพร้อมกับพระยาเจ่ง(ต้นสกุลคชเสนี) นิยมเรียกในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นว่า “มอญเก่า” และมอญที่อพยพมาครั้งหลังเรียกว่า “มอญใหม่” ซึ่งอพยพเข้ามาสมัยรัชกาลที่ 2

ชาวมอญที่อพยพเข้ามาทั้งสองครั้งนี้เป็นชาวมอญที่ค่อนข้างมีวัฒนธรรมที่เด่นชัดเพราะเพิ่งอพยพเข้ามาไม่นานนัก ลักษณะการแต่งกายของ “ชาวมอญ” ที่เป็นแบบฉบับจึงถือว่าเป็น “อัตลักษณ์” อย่างหนึ่งของชาวมอญ ดังที่สุนทรภู่กล่าวไว้ในนิราศว่า

“ได้รู้เรื่องเมืองปทุมค้อยชุ่มชื่น	ดูภูมิพื้นวัดบ้านขนานหน
เห็นพวกชายฝ้ายมอญแต่ก่อนมา	ล้วนสักขาเขียนหมึกจากรีกพุง
ฝ้ายสาวสาวเกล้ามวยสวยสะอาด	แต่ขยาดอยู่ว่านุ่งผ้าถุง
ทั้งหม่มผ้าตาถี่เหมือนสีรุ้ง	ทั้งผ้าถุงนั้นก็อ้อมลงกรอมตีน”

นอกจากนี้ชาวมอญที่เข้ามาอาศัยอยู่ที่เมืองปทุมธานียังมีอาชีพปั้นตุ้มปั้นกระถางต้นไม้ด้วย ดังที่สุนทรภู่บันทึกไว้ในนิราศวัดเจ้าฟ้าว่า

⁴⁸ ศานติ ภัคดีคำ, สุนทรภู่ : ในประวัติศาสตร์สังคมรัตนโกสินทร์ มุมมองใหม่ : ชีวิต

“ชาวบ้านนั้นปั้นอิเล็งใส่เพิงพะ กระโดนกระทะอ่างโองกระโงกกระถาง”

วาทกรรมเกี่ยวกับ “อัตลักษณ์คนชายขอบ” ของชาวมอญ ในวรรณกรรมนิราศของสุนทรภู่โดยมากกล่าวถึงในด้านวัฒนธรรมที่แตกต่างไปจาก “คนไทย” ซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ อย่างไรก็ตามวาทกรรมที่ปรากฏบางครั้งก็แสดงให้เห็นถึงการครอบงำทางวัฒนธรรม (Hegemony) ของไทยต่อ “ชาวมอญ” ซึ่งเป็นคนชายขอบด้วย เช่น

“ถึงเกร็ดย่านบ้านมอญแต่ก่อนเก่า ผู้หญิงเกล้ามวยงามตามภาษา
เดี๋ยวนี้มีมอญถอนไรจุกเหมือนตุ๊กตา ทั้งมัดหน้าเขม่าเหมือนชาวไทย”

วาทกรรมดังกล่าวข้างต้นแสดงให้เห็นโลกทัศน์ของสุนทรภู่ว่าแม้ “ชาวมอญ” เหล่านี้จะเปลี่ยนการแต่งตัวไว้ผมมาเป็นอย่างไทยอันอาจถือว่าเป็นการเลียนแบบวัฒนธรรม (Mimicry) ของ “คนไทย” แล้วก็ตาม แต่ยังคงแฝงน้ำเสียงของการดูถูกเหยียดหยามว่าแม้จะเปลี่ยนแปลงให้เหมือนคนไทย “คนส่วนใหญ่” อย่างไรก็ตามแต่ก็ยังคงถือเป็น “คนอื่น” ในสายตาของ “คนส่วนใหญ่” อยู่นั่นเอง

กลุ่มชาวลาว⁴⁹ เป็นกลุ่มคนชายขอบที่ถูกกวาดต้อนเข้ามาในลักษณะที่อาจเรียกได้ว่าเป็นการเคลื่อนย้ายที่เป็นผลพวงจากสงครามในสมัยกรุงธนบุรีและในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ชาวลาวที่อพยพเข้ามาอยู่ในกรุงเทพฯ และหัวเมืองต่างๆ ในเวลานั้นมีหลายกลุ่ม คือ (เวียงจันทน์) ลาวพวน และลาวโซ่ง(ไทยทรงดำ) เป็นต้น

ดังนั้นเมื่อสุนทรภู่กล่าวถึงลาวที่พบในบริเวณบ้านลาว ก่อนถึงบางพูด จังหวัดปทุมธานี ชาวลาวกลุ่มนี้จึงมีอัตลักษณ์ที่แตกต่างไปจากชาวลาวในกรุงเทพฯ ดังที่สุนทรภู่เขียนไว้ว่า

“ถึงบ้านลาวเห็นแต่ลาวพวกชาวบ้าน ล้วนหูยานอย่างบ่วงเหมือนห่วงหวาย
ไม่เหมือนลาวชาวกรุงที่มั่งลาย ล้วนกรี้ตกรายหีบหย่งทรงสำอาง”

เหตุที่สุนทรภู่เขียนว่าชาวลาวหูยานก็เนื่องมาจากเป็นลักษณะการแต่งกายที่นิยมเจาะหูใส่ตุ้มหู ดังปรากฏการณ์กล่าวถึงอีกในนิราศสุพรรณว่า

⁴⁹ ศานติ ภัคดีคำ, สุนทรภู่ : ในประวัติศาสตร์สังคมรัตนโกสินทร์ มุมมองใหม่ : ชีวิตและผลงาน, 66.

“หูเจาะเหมาะแต่หน้า

แฉ่งน้อยกลอยใจ”

จากการเปรียบเทียบระหว่าง “ลาวชาวกุง” กับ “ลาวเมืองปทุมธานี” จะเห็นได้ว่า แม้จะเป็นกลุ่มคนที่ถูกเรียกว่าเป็นชาติพันธุ์ “ลาว” เหมือนกัน แต่ก็มี “อัตลักษณ์” ทางวัฒนธรรม การแต่งกายที่ต่างกันออกไป ทั้งนี้ความต่างนี้นัยอมสัมพันธ์กับการครอบงำทางวัฒนธรรมของ “วัฒนธรรมสายหลัก” อีกด้วย

ลักษณะการนุ่งผ้าถุงเป็นลักษณะการแต่งกายของชาวลาวโดยทั่วไป แม้แต่ลาวที่ สุพรรณบุรีก็นุ่งผ้าซิ่นเช่นเดียวกัน ดังที่สุนทรภู่ได้กล่าว

“ถึงระยะระประโยชน์หย้าน	บ้านลาว
ผ้าถุงถุงทบยาว	ย่างย้าย
กลีบกลับวับแววาว	แวบแวบ แทบแฮ
เด็กว่าฟ้าแลบชะมัย	มุงค้อนองนามฯ”

นอกจากเรื่องการแต่งกาแล้ว อัตลักษณ์อย่างหนึ่งที่ชาว “ลาว” ถูกสร้างขึ้นในวาทกรรมของสุนทรภู่ก็คือ สำเนียงภาษาที่ “เสียงเหนือ” ดังสุนทรภู่กล่าวไว้ในนิราศสุพรรณว่า

“บ้านตั้งฝั่งน้ำที่	กระฎีทอง
ลาวอยู่รู้เสียงสนอง	เหนือช้า
ปลุกผักหักพินตอง	ตามเถื่อน เพื่อนแฮ
หูเจาะเหมาะแต่หน้า	แฉ่งน้อยกลอยใจ ฯ”

“การไม่นุ่งผ้า” ก็เป็น “อัตลักษณ์ในแง่ลบ” ของชาวลาวที่ถูกกำหนดโดยคนนอก ในที่นี้คือสายตาของสุนทรภู่ซึ่งเป็นคนต่างถิ่น ดังที่สุนทรภู่กล่าวไว้ในนิราศสุพรรณว่า

“ศีรษะเวียงเสียงแซ่ล้วน	พวนลาว
แก้มชุ่มชุ่มปลาฉาว	แซ่น้ำ
ผ้าบ่มุ่งพุงขาว	ขวยจิต ระอิดเอย
เด็กด้วนชวนเพื่อค้า	คำมให้ไกลลาวฯ
“โพท้วงห้วงน้ำลึก	ไหลเนือย
ปะแต่ลาวเปล่าเปลือย	ปลอดผ้า
อาบน้ำคล้ำริมเพ็ช	ฝูงหนุ่ม กลุ่มแฮ
เด็กเกลียดเบียดเบือนหน้า	นิ้วร้องสยอแสง”

เมื่อมองจากสายตาของคนเมือง “การไม่นุ่งผ้า” ของชาวลาวเป็นสิ่งที่ไม่เหมาะสม และมีนัยการมองว่าคนที่ไม่นุ่งผ้าเป็นคนน่ารังเกียจแฝงอยู่ในวาทกรรมชุดนี้ด้วย ดังบทที่ว่า “เด็ก

ด่วนชวนเพื่อค้า ค่ำมาให้ไกลลาว” และ “เด็กเกลียดเบียดเบือนหน้า นี่วร้องสยของแสยง” ดังนั้น การมองความเป็น “ลาว” ในสายตาของสุนทรภู่จึงเป็นการมองในแง่ลบ และรู้สึกเหยียดว่ามีความแตกต่างจากไทย

แม้ว่าลาวในแต่ละที่ซึ่งสุนทรภู่ไปพบอาจเป็นคนละชาติพันธุ์กันเช่นลาวปทุมธานี อาจเป็นคนละกลุ่มกับลาวพวนที่สุพรรณบุรี และเป็นคนละกลุ่มกับลาวในกรุงเทพฯ ก็ได้ แต่ลักษณะทางวัฒนธรรมบางประการไม่ว่าจะเป็นการแต่งกายและภาษาที่ต่างไปจากเสียงสำเนียงกรุงเทพฯ จึงทำให้สุนทรภู่อ้างว่าคนชายขอบเหล่านี้เป็น “ลาว” เหมือนกัน อาจกล่าวได้ว่าการกำหนดดังกล่าวเป็นผลมาจาก “อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม” ของ “ลาว” กลุ่มต่างๆ เช่น การนุ่งซิ่น การไม่นิยมสัก หรือ การพูดเสียงเหน่อลาวก็เป็นได้

2.9 มโนทัศน์ของสุนทรภู่

นิธิ เอียวศรีวงศ์ เขียนเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้อย่างชัดเจนในหัวข้อ “สังคมกรรมพิในวรรณกรรมสุนทรภู่” ทำให้เห็นความคิดที่สุนทรภู่ที่มีต่อสังคมในสมัยนั้น สุนทรภู่ได้แสดงความคิดเห็น ความรู้สึก มุมมองของตนในแง่มุมมองต่างๆ ที่พิจารณาสังคม ไว้เกือบทุกวรรณกรรม

ดังในนิราศภูเขาทอง สุนทรภู่มองว่า การเคลื่อนย้ายทางสังคมที่รวดเร็วขึ้นนี้เอง เป็นสิ่งที่ทำให้เกิดความงุนงงและขมขื่นแก่คนอย่างสุนทรภู่อย่างมาก ด้วยความรังเกียจสุนทรภู่รำพึง ว่า⁵⁰

“กระนี้หรือชื่อเสียงเกียรติยศ จะมิหมดลวงหน้าทันทาเห็น
เป็นผู้ดีมีมากแล้วยากเย็น คิดก็เป็นอนิจจังเสียทั้งนั้น”

เป็นเพราะ เศรษฐกิจแบบเงินตราทำให้เกิดการเคลื่อนย้ายทางสังคมอย่างรวดเร็ว และผิดแบบแผนจากที่เคยทำมาในระบบศักดินา โดยปราศจากการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง ปราศจากตำแหน่งใกล้ชิดกษัตริย์ คนก็อาจเลื่อนฐานะได้ด้วยการครองทรัพย์ เป็นแต่เป็นคนมั่งมีก็จะได้รับความนับถือจากสังคมไม่น้อยไปกว่าสถานะในระบบศักดินา⁵¹

ในบรรดาสิ่งที่น่างุนงงและขมขื่นที่สุด ได้แก่การก้าวขึ้นสู่สถานะที่สูงขึ้นของชาวจีน เนื่องจากพวกหนึ่งของบรรดาชาวจีนได้มีโอกาสสร้างความมั่งคั่งอย่างรวดเร็วแก่ตนเอง

⁵⁰ สุจิตต์ วงษ์เทศ, บรรณานิการ, เศรษฐกิจ-การเมือง เรื่องสุนทรภู่ มหาภิวัตน์กรรมพิ : ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ, 27.

⁵¹ เรื่องเดียวกัน, 26.

ชาวต่างชาติที่ได้อภิสิทธิ์หลายอย่างจากรัฐบาล ผู้ที่เคยเป็นเพียงกู่ลี ผู้ถือวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน อย่างเห็นได้ชัด ผู้รับประมวลสิ่งที่เป็นอบายมุขในสายตาของชาวพุทธไทยจากรัฐบาล เช่น บ่อนเบี้ย หวย ก.ข. และโรงกลั่นสุรา และผู้ที่สามารถใช้ทรัพย์สินจำนวนมากที่สะสมมาไว้ได้เพื่อ “ซื้อ” สิ่งที่ต้องการ นับตั้งแต่ความสนิทสนมกับกษัตริย์ เชื้อพระวงศ์ ขุนนาง จนถึงนับเป็นเครือญาติกันด้วยการแต่งงาน บุตรหลานหรือถวายบุตรหลาน ไปจนถึงอภิสิทธิ์อื่นๆ และตำแหน่งราชการกับราชทินนาม นอกจากนี้ยังสามารถ “ซื้อ” หญิงไทยที่งามๆ มาเป็นภรรยาได้อย่างอีกด้วย ทั้งหมดนี้เป็นสิ่งที่น่าชมชื่นสำหรับสุนทรภู่ ทรัพย์สินกลายเป็นปัจจัยอันใหม่สำหรับการกำหนดฐานะและสิทธิ์ของคนในสังคม จึงเป็นสิ่งที่น่าขนงงเช่นกัน ความรู้สึกเช่นนี้สุนทรภู่ได้บรรยายไว้⁵² ใน นิราศเมืองเพชรว่า

“ถึงบางหลวงล่องล่องเข้าคลองเล็ก	ล้วนบ้านเล็กขายหมอยู่อีกไซ
เมียขาวขาวสาวสวยล้วนรวบไป	หัวอกไอ้อายใจมิใช่เล็ก
ไทยเหมือนกันครั้นขอเอาหอห้อง	ต้องขัดข้องแข็งกระด้างเหมือนอย่างเหล็ก
มีเงินนัคคั่งจ้างเหมือนอย่างแจ็ก	ดังลวดเหล็กกลนร้อนอ่อนละไม”

ในอีกที่หนึ่งสุนทรภู่เสียดสีชาวจีน ไว้ใน นิราศพระประทม ว่า

“ถึงปากน้ำลำคลองที่ท้องทุ่ง	แจ็กเข้าหุงเหล้ากลั่นควนโขมง
มีรางวัลสองชั้นทำคั่นโพง	ผูกเชือกโยงยี่นชักคอยดักเต็ม
น่าชมบุญขุนพัฒนาไม่ขัดข้อง	มีเงินทองทำทวิภาซีเสริม
เมียน้อยน้อยพลอยเป็นสุขไรจุกเจิม	ได้พูนเพิ่มวาสนาเสียวว่าไทย”

2.10 โลกทัศน์ (vision)

เมื่อสุนทรภู่อายุ 56 ปี ท่านเป็นพระภิกษุจำพรรษาอยู่วัดเทพธิดาราม กรุงเทพฯ แล้วแต่งหนังสือเรื่อง “รำพันพิลาป” (พ.ศ. 2385) กล่าวถึงตัวเองว่าเป็นนักเดินทางท่องเที่ยว “ทางบกเรือเหนือใต้เที่ยวไปทั่ว จังหวัดหัวเมืองสิ้นทุกถิ่นฐาน” แล้วเล่าว่าไปเมืองเพชรบุรี เมืองราชบุรี เมืองกาญจนบุรี เมืองสุพรรณบุรี เมืองพิษณุโลก รวมทั้งสถานที่ศักดิ์สิทธิ์อื่น ๆ อีกหลายแห่ง แต่ไม่พบหลักฐานว่าท่านเคยไปต่างประเทศ และเคยไปปักชำได้

ตามประวัติ บรรพชนของสุนทรภู่อยู่ในสกุลพราหมณ์เมืองเพชรบุรี “เป็นถิ่นฐานบ้านพราหมณ์รามราช ล้วนโคตรญาติย้ายายฝ่ายวงศ์” สุนทรภู่เดินทางไปได้สุดแค่เมืองเพชรบุรี

⁵² สุจิตต์ วงษ์เทศ, บรรณานิการ, เศรษฐกิจ-การเมือง เรื่องสุนทรภู่ มหาภิวัตน์ : ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ, 27.

ไม่เคยเดินทางไปถึงภาคใต้ไม่เคยเดินทางไปฝั่งทะเลอันดามัน และไม่เคยเดินทางออกต่างประเทศ แม้ “เขมรลาวลือเลื่องถึงเมืองนคร” ก็ไม่เคยไป

แต่ด้วยวิญญาน “นักเดินทางท่องเที่ยว” ที่แท้จริง ท่านเลยคิด แล้ว “ฝัน” ว่า “จริงจริงนะจะไปคุ้มเนื้อนุ่มนวม ลงนั่งร่วมเรือกลพยนต์ผยอง” ไปเที่ยวไกลถึงท้องทะเลและบ้านเมืองแถบอ่าวเบงกอลในมหาสมุทรอินเดียที่ศึกษาหา “ความรู้” ด้วยตนเองจากแหล่งเรียนรู้ต่าง ๆ ในยุคนั้นเช่น หนังสือเก่าและชาวต่างชาติ ฯลฯ ดังมี “รำพันพิลาป” ถึงสถานที่อันมีจริงในยุคนั้นไว้ดังนี้⁵³

ไปเกาะชวา (ในอินโดนีเซีย) ไปเมืองมะละกา (ในมาเลเซีย) ที่เพิ่งตกเป็นของฝรั่งอย่างฮอลันดาและอังกฤษ แต่ไม่เคยไปจริง จึงเข้าใจว่าเป็นเกาะ

“แล้วจะชวนนวลละอองตระกองคุ้ม	ให้ชมเพลินเนินมะงุมมะงาหรา
ไปเกาะที่อิเหนาชาวชะวา	วงศ์อัญญาแดหวาน่าหัวเราะ
จุกโด่งโง้งจุ่มทั้งหนุ่มสาว	ไม่เหมือนกล่าวราวเรื่องหูเหียงเงาะ
ไม่เฟริศพริ้งหญิงชายคล้ายคล้ายเงาะ	ไม่มีเหมาะหมดจดไม่ดงาม
ไม่แงงอนอ่อนแอँแซนไม่อ่อน	ไม่เหมือนสมรสเสมอภาษาสยาม
รูปก็งามนามก็เพราะเสนาะนาม	จะพาข้ามเขาละเมาะเกาะมาลากา
เดิมของแขกแตกฝรั่งไปตั้งตึก	และพิลึกครึกครื้นชายป็นผา
เมื่อครั้งนั้นปันหยีคุ้มวิยะดา	ชี้ชมสัตว์มีจฉาในสาคร”

ท้องทะเลแถบมะละกา

“แม่นเหมือนหมายสายสุดใจไปด้วยที่	จะช่วยชี้ชมตลิ่งสิงขร
ประคองเคียงเคียงเอกเขนกันนอน	ร้องละครอิเหนาเข้ามาลาภา
แล้วจะใช้ใบปากออกจากฝั่ง	ไปชมละเมาะเกาะวังกัลพังหา
เกิดในน้ำดำนิลดังศิลา	เหมือนรูกษาขึ้นสร้างหว่างคีริน”

ไปอินเดียแถบ “เมืองสุหรัต” หมายถึงเมืองสุราษฎร์ ปากแม่น้ำตาปี (Tapi) อยู่เมืองบอมเบย์ (จังหวัดสุราษฎร์ธานีและแม่น้ำตาปี เอาชื่อมาจากเมืองนี้) ที่อังกฤษยึดครองเป็นเมืองท่ามีตึกกรมแบบยุโรป

⁵³ สุจิตต์ วงษ์เทศ, สุนทรภู่ เกิดวังหลัง ผู้ดี “บางกอก” มหาจักรวรรภูมิ มีวิชารู้เท่าทัน

“แล้วจะใช้ไปไปดูเมืองสุหรัค	ท่าคลื่นซัดซึ่งวนชลสาย
ตั้งตึกงามตามตลิ่งแขกหญิงชาย	แต่มีผ้าลายกะลาสีพวกตีพิมพ์
พื้นม่วงตองทองซ้ายามะหวาด	ฉีกวิลาศลายล่ายองเขียนทองจิ้ม
ทำที่อยู่ดูพิลึกลั่นตึกทิม	เรียบเรียงริมฝั่งสมุทรแลสุดตา”

ไป “มังกล่า” หมายถึง เบงกอล (Bengal) ในอินเดียตะวันออก ชาวสยามเรียก “แขกบังคล่า” คือบังกลาเทศ แต่ในที่นี้น่าจะหมายถึงกัลกัตตา?

“จะตามใจให้เพลินเจริญเนตร	ชมประเภทพาหุมนั้แขกแปลกภาษา
ได้แย้มสรวลชวนใช้ใบลีลา	ไปมังกล่าฝาดหวังระว่างตระเวน
กำปั่นไฟใหญ่่น้อยออกลอยเที่ยว	ตลบเลี้ยวแลวิ่งดั่งจิ้งเหลน
ถ้วนเดือนหนึ่งจึงจะผัดพวกหัดเคน	เวียนตระเวนไปมาทั้งตาปี
เมืองมังกล่าฝาดหวังอยู่ทั้งแขก	พวกแจ๊กแทรกแปลกหน้าทำภาษา
แลพิลึกตึกงามงามงามดี	ตึกเศรษฐีมีทรัพย์ประดับประดา
ดูวาวแววแก้วกระหนกกระจกกระจ่าง	ประตูหน้าต่างติดเครื่องรอบเฟื่องฝา
ลั่นชาเพชรเจ็ดสีมีราคา	วางไว้หน้าตึกร้านใส่จานราย
แล้วตัวไปไม่นั่งระวางของ	คนซื้อร้องเรียกหาจิ้งมาขาย
ด้วยไม่มีดีโบยขโมยขมาย	ทั้งหญิงชายเข้าค้ำเขาสำราญ”

“บ้านตลาดกวาดเลี่ยนเตียนตะล่ง	ถึงของหลงลืมไว้ก็ไม่หาย
ไปชมเล่นเช่นฉันว่าประสาสบาย	บ้านเมืองรายหลายประเทศต่างเพศพันธุ์”

ไปลังกาของชาวสิงหล

“จะพาไปให้สร้างทางกุศล	ขึ้นสิงหลเห็นจะได้ไปสวรรค์
ไหว้เจดีย์ที่ทำเลเวฟุวัน	พระรากลขั้วอันเป็นยิ่งเขาสิงคุตร”

ไป “สะดือสมุทร” เป็นสถานที่สำคัญที่สุนทรภู่ “ฝัน” จะพาเดินทางไปที่องเที่ยว ซึ่งน่าจะอยู่กลางทะเลอันดามัน แถบหมู่เกาะนิโคบาร์หรือใต้ลงไป

“ออกลี้กซึ่งถึงชื่อสะดือสมุทร	เห็นน้ำสุดสูงพุ่มดั่งภูมิผา
ดูพลุ่งพลั่งวู้งวงหว่างคองคา	สูดนาวาเวียนวนไม่พันไป
เรือลูกค้าวานิชไม่ขีดเฉียด	แล่นก้าวเสียดหนีดล้าตามน้ำไหล
แลชะเลเกตราบ้างมาไป	เห็นไรไรรั้วรื้อเท่านิ้วมือ
แม้พรายน้ำทำฤทธิ์นิมิตรรูป	สว่างวูบวงแดงดั่งแสงกระสือ
ต้องสูมไฟใส่ประคิมให้ไหมฮือ	พัดกระพือเผาหนั่งแก้งความ

แต่ตัวที่มีอุปบายแก้พรายพุด

ทั้งพรายน้ำทำลายวอดวายปราด

เศกเพลิงซุดเซ่นกับไฟประลัยผลาญ

มิให้พานพักตร์น้องอย่าหมองมัว”

“ความรู้” เหล่านี้สุนทรภู่น่าจะได้จาก “ประสบการณ์” นอกกระบบ คือสนทนาหาความรู้จากบรรดาประชาชนชาติต่าง ๆ และกาลาสีเรือที่เข้ามาค้าขายกับกรุงสยามในสมัยรัชกาลที่ 2 และรัชกาลที่ 3 รวมทั้งเอกสารต่าง ๆ

ที่สำคัญอย่างหนึ่งคือสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจและสังคมสมัยต้นรัตนโกสินทร์ที่มีลักษณะเศรษฐกิจเพื่อ “ตลาด” ทำให้สุนทรภู่เป็น “กระฎุมพี” ที่มีโลกกว้างขวางกว่ายุคก่อน ๆ (ดังอาจารย์นิธิ เอียว ศรีวงศ์ อธิบายไว้)

บรรยากาศของการแสวงหา “ความรู้” ที่กว้างขวางย่อมมีอยู่จริง เพราะอย่างน้อยที่สุดก็มีหนังสืออีก 2 เล่ม ที่แสดงให้เห็นโลกทัศน์ที่เปลี่ยนแปลงไปจากยุคก่อน ๆ คือเรื่อง “นางนพมาศ” พระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 3 และ “แสดงกิจจานุกิจ” ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า) ⁵⁴

ผลงานวรรณกรรมเรื่อง “พระอภัยมณี” สะท้อนให้เห็นโลกทัศน์ของสุนทรภู่อ่างเด่นชัด สุนทรภู่วรรณมองค์ความรู้ ประสบการณ์ชีวิต มโนทัศน์ จินตนาการสุดล้ำลึกสร้างสรรค์งานมหากาพย์อันทรงคุณค่า แสดงความเป็นสุนทรภู่อ่างหมดไว้ในวรรณกรรมเรื่องนี้

ดังเช่นบางประเด็น ในสังคมกระฎุมพี การที่ได้ติดต่อใกล้ชิดกับคนต่างชาติต่างภาษาโดยตรงหรือทางอ้อม ทำให้มีสำนึกต่อโลกที่กว้างขึ้นสังคมในวรรณกรรมสุนทรภู่อ่างเช่นเดียวกันกับวรรณกรรมร่วมสมัยอื่น ๆ สะท้อนสำนึกในลักษณะสากลของสังคม หนึ่งในความสามารถของพระอภัยมณีคือพูดได้หลายภาษา เพราะเคยใช้ชีวิตร่วมกับแขกและฝรั่งที่เกาะแก้วพิสดาร พระอภัยมณีเรียนรู้ภาษาเหล่านี้เอง เหมาะกับชีวิตผจญภัยเร่ร่อนของพระอภัยมณีซึ่งสะสมความสามารถจากประสบการณ์ในชีวิตมากกว่าครอบครองฤทธิ์เดชมาแต่กำเนิด ⁵⁵

วรรณกรรมของสุนทรภู่อ่างสะท้อนสำนึกในขอบข่ายของชีวิตที่กว้างขึ้นนี้ของพวกกระฎุมพีอย่างดี (ดู *ขุนวิจิตรมาตรา, ภูมิศาสตร์สุนทรภู่อ่าง เป็นตัวอย่าง*) กลอนตอนหนึ่งใน พระอภัยมณีแสดงความสำนึกนี้ไว้อย่างน่าสนใจ

⁵⁴ สุจิตต์ วงษ์เทศ, สุนทรภู่อ่าง เกิดวังหลัง ผู้ดี “บางกอก” มหากวีกระฎุมพี มีวิชารู้เท่าทันโลก, ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ, 43.

⁵⁵ สุจิตต์ วงษ์เทศ, บรรณานิกการ, เศรษฐกิจ-การเมือง เรื่องสุนทรภู่อ่าง มหากวีกระฎุมพี, ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ, 25.

“พวกจีนแล่นแผนที่วันออก	ออกเส้นนอกแหลมเรือวเลี้ยวเฉลียง
ไปกิ่งตั้งกังจิวจนตัวเซียง	เข้าลัดเลียงอ้ายม้วยแล่นอุยมา
ข้างพวกแขกแยกเยื้องเข้าเมืองเทศ	อรุณเขตคัมสุหรัดปีตหนา
ไปปะหังปังกะเราะเกาะชวา	มะละกาทะเลหวังตังกะนู
วิลันดามาแหลมโล่บ้านข้าม	เข้าคั้งฉลามแหลมเงาะเกาะราหู
อัจแจจามข้ามหน้ำมลายู	พวกญวนอยู่เวียดนามก็ข้ามไป
ข้างพวกพรหมณ์ข้ามไปเมืองสาวกี	เวลาสี่วาหุโลมโรมวิสัย
กบิลพัสดุ์โรมพัฒนถัดถัดไป	เมืองอภัยสาลีเป็นที่พรหมณ์
ข้างพวกไทยได้ลมก็แล่นรี	เข้ากรุงศรีอยุธยาภาษาสยาม
พม่ามอญย่อนเข้าอ่าวพุกาม	ฝรั่งข้ามฝากเข้าอ่าวเยี่ยระมัน
ที่บางเหลก็เข้าอ่าววิลาส	เมืองมะงาดมะงาดามะงาสวรรค์
ข้ามเกาะเซามาลิกะปัตัน	หาพงศ์พันธุ์พวกพ้องพี่น้องตัว” ⁵⁶

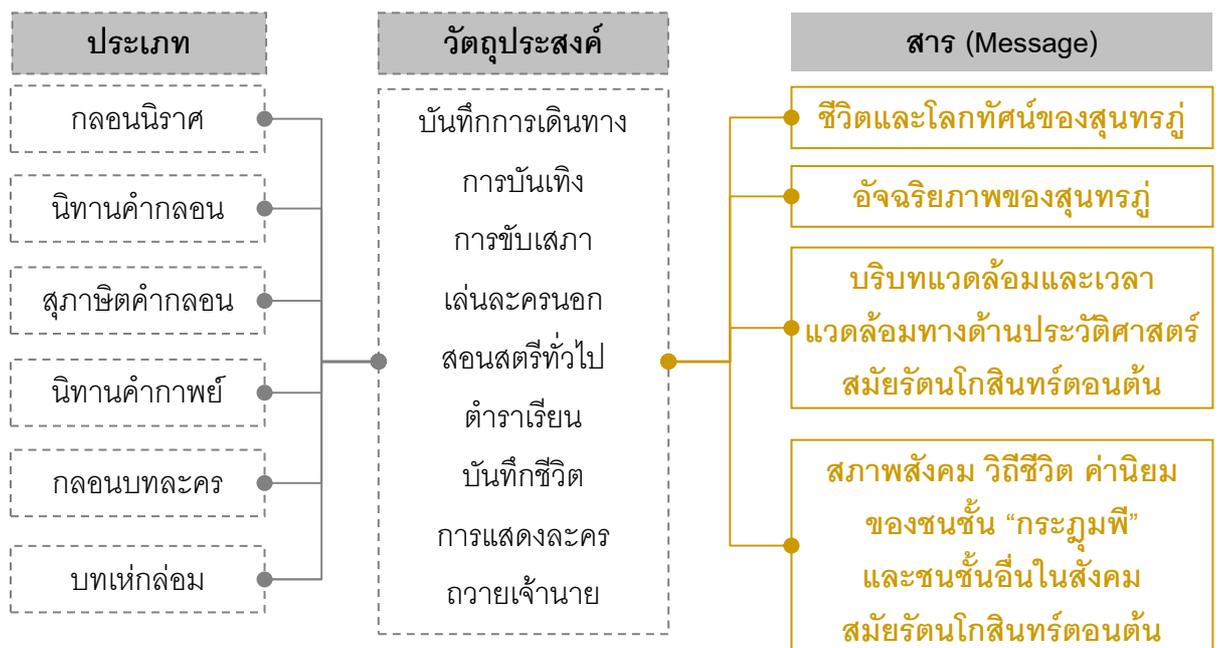
อันที่จริงอาจกล่าวได้ว่า พระอภัยมณี เป็นวรรณกรรมของเอเชียในความหมายที่ใช้เกือบทั้งทวีปเอเชียเป็นฉากของท้องเรื่อง การใช้ฉากมโหฬารเช่นนี้มีใช้ในวรรณกรรมไทยจักรวาลทั้งหมดเป็นฉากของเรื่องรามเกียรติ์ด้วยซ้ำ แต่ความใหม่อยู่ที่ว่าฉากของพระอภัยมณี เป็นโลกที่มีจริงตามประสบการณ์ (อย่างน้อยผู้เขียนก็พยายามจะให้เชื่อเช่นนั้น) เหตุฉะนั้นการเดินทางส่วนใหญ่ในเรื่องไม่ว่าจะเป็นการท่องเที่ยวหรือการยกทัพ หรือการเยี่ยมญาติจึงใช้การเดินทางทางทะเล ซึ่งก็ตรงกับความเป็นจริงของการสัญจรระหว่างประเทศของเอเชียที่สุนทรภู่ และกระฎุมพีร่วมสมัยรู้จัก “ทะเล” ซึ่งเคยเป็นที่น่ากลัวกลับเป็นที่ซึ่งตัวเองไปท่องเที่ยวพักผ่อน เพราะความที่ผู้เขียนและผู้อ่านคุ้นเคยการเดินทางทางทะเลมากขึ้น เนื่องจากการค้าสำเภาในต้นรัตนโกสินทร์ นางสุวรรณมาลามีเรื่องกลัดกลุ้มใจจึงขอไปเที่ยวทะเล แทนที่จะไปเที่ยวป่าอย่างวรรณกรรมไทยเรื่องอื่น นางกำนัลที่จะตามเสด็จก็ดูจะคาดหวังความสนุกสนานมากกว่าหวาดวิตกต่อภัยของทะเล ดังที่นางกำนัลคนหนึ่งรำพันว่า”ไปทะเลหาหอยสักร้อยใบ”⁵⁷

⁵⁶ สุจิตต์ วงษ์เทศ, บรรณานิการ, เศรษฐกิจ-การเมือง เรื่องสุนทรภู่ มหาภีระภุมพี : ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ, 30-31.

⁵⁷ เรื่องเดียวกัน, 31.

บทสรุป “สาร” (Message) ที่ได้จากการอ่านวรรณกรรม

จากประเด็นต่างๆที่ได้ศึกษาจากวรรณกรรมสุนทรภู่ พบว่า งานเขียนส่วนใหญ่ตลอดช่วงชีวิตของสุนทรภู่ ได้แก่ งานเขียนประเภทนิทานคำกลอน และนิราศ เป็นการบันทึกเรื่องราวจากประสบการณ์ชีวิตที่ได้พบเห็นจากการเดินทาง จากการแสวงหาความรู้ จากบริบทแวดล้อมในสังคมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้น โดยเนื้อหาส่วนใหญ่ อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า เป็นเรื่องราวของ “สังคมกรรมพิในวรรณกรรมสุนทรภู่”⁵⁸ ซึ่งเป็นมโนทัศน์ โลกทัศน์ของสุนทรภู่ ในฐานะที่เป็นกรรมพิที่มีต่อกรรมพิด้วยกัน และ “วรรณกรรมสุนทรภู่ในสังคมกรรมพิ”⁵⁹ ภาพของสังคมกรรมพิในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่สุนทรภู่บรรจุบันทึกไว้ในงานวรรณกรรม นอกนั้นยังรวมไปถึงอิทธิพลของชนชั้นอื่นในสังคมที่มีผลต่อกรรมพิอีกด้วย และที่สำคัญที่สุด สารเหล่านั้นที่พบในงานวรรณกรรมยังเป็นตัวสะท้อนให้เห็นอย่างเด่นชัดใน “อัจฉริยภาพของสุนทรภู่”

แผนภาพที่ 12 สาร (Message) ในวรรณกรรมของสุนทรภู่

⁵⁸ สุจิตต์ วงษ์เทศ, บรรณารักษ์, เศรษฐกิจ-การเมือง เรื่องสุนทรภู่ มหาภิวัตน์กรรมพิ : ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ, 18.

⁵⁹ เรื่องเดียวกัน, 33.

3. ระบบการสร้างความหมาย (Signifying system) ของสุนทรภู่

จากการอ่านวรรณกรรมด้วยหลักสัญวิทยา และจากนักวิชาการหลายท่านที่ได้ทำการค้นคว้า ค้นหาข้อเท็จจริงเกี่ยวกับสุนทรภู่ พบว่า งานวรรณกรรมของสุนทรภู่ส่วนใหญ่เป็นเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับ “สังคมกรรมพี” รัตนโกสินทร์ตอนต้น นิธิ เอียวศรีวงศ์ กล่าวว่า “...สุนทรภู่ย่อมเป็นผลผลิตของยุคสมัยของตน เหตุฉะนั้นงานของสุนทรภู่จึงสะท้อนลักษณะความเปลี่ยนแปลงหรือโลกทัศน์ของกรรมพีในสมัยของตนไว้อย่างมาก ในขณะที่เดียวกันความยิ่งใหญ่ของสุนทรภู่ในฐานะกวีทำให้เขาเป็นผู้สร้างมาตรฐานความงามและความจริงให้แก่คนร่วมยุคสมัยของเขาด้วย ซึ่งเมื่อวิเคราะห์แล้วก็จะพบลักษณะกรรมพีอีกเช่นเดียวกัน...”⁶⁰

ความหมายของกรรมพีในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

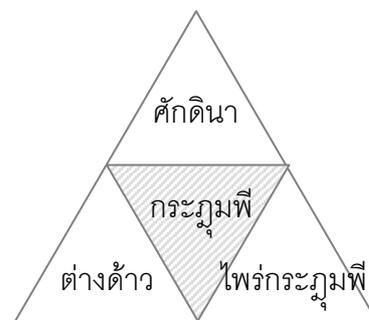
Meaning of bourgeois culture

อาจารย์นิธิ เอียวศรีวงศ์ อธิบายอย่างละเอียดถึงการก่อตัวและเติบโตใหญ่ขึ้นมาของกลุ่มชนที่เรียกว่ากรรมพีในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ลักษณะเด่นคือการที่กำเนิดและแหล่งที่มาของกรรมพีในสังคมรัตนโกสินทร์ไม่ได้กำเนิดแยกเป็นอิสระจากชนชั้นศักดินาที่ครอบครองอำนาจและผลประโยชน์เศรษฐกิจของอาณาจักรมาก่อน ตรงกันข้ามกรรมพีไทยถือกำเนิดมาภายในจากระบบศักดินาเอง จึงไม่แปลกใจว่ากรรมพีที่เป็นชนชั้นนำในยุคแรกนั้นล้วนเป็นชนชั้นศักดินาด้วย เงื่อนไขสำคัญของการก่อเกิดและขยายตัวของกรรมพีไทย ซึ่งไม่ต่างไปจากกรรมพีฝรั่งในตะวันตก ก็หนีไม่พ้นการขยายตัวและเติบโตใหญ่ของการค้าและการผลิตโภคทรัพย์นานาประการ ที่สร้างความมั่งคั่งให้กับคนจำนวนหนึ่งที่สามารถและมีโอกาสในการควบคุมเข้าถึงและจัดการกับมันได้ ในระยะต่อๆ มามีมิติด้านวัฒนธรรมของชาวกรรมพีจึงพัฒนายกระดับขึ้น เมื่อพื้นที่และปฏิสัมพันธ์ทางสังคมสร้างความเคลื่อนไหวให้กับคนจำนวนมากขึ้นในหลากหลายสถานที่ในเวลาเดียวกัน นั่นคือการก่อตัวขึ้นของวัฒนธรรมหนังสือ และความคิดแบบ “เป็นเหตุเป็นผล” อันเป็นคุณลักษณะที่ขาดไม่ได้ของกรรมพีทั้งหลาย หนังสือ เช่น “ขุนช้างขุนแผน” ในทวศนะของนิธิ เอียวศรีวงศ์ จึงเป็นเรื่องราวของบรรดาคนที่เป็นกรรมพีทั้งนั้น “เป็นวรรณกรรมกรรมพีโดยแท้... ตัวละครกรรมพีที่เผชิญปัญหาของกรรมพีและแก้ปัญหาได้อย่างกรรมพี”

⁶⁰ สุจิตต์ วงษ์เทศ, บรรณานิการ, เศรษฐกิจ-การเมือง เรื่องสุนทรภู่ มหากวีกรรมพี : ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ, 10.

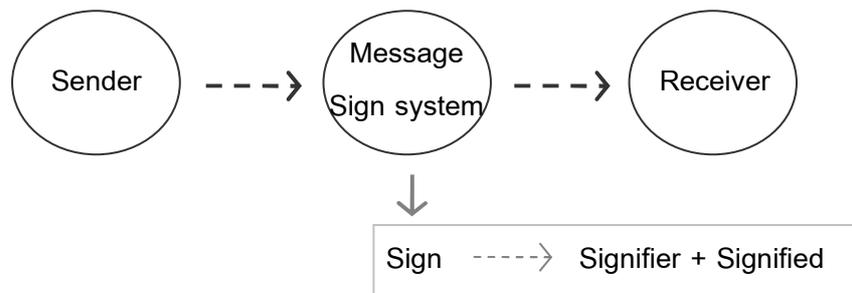
ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ อธิบายไว้ในหนังสือเรื่อง “ไพร่กระฎุมพี” แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ คำว่า “กระฎุมพี” นั้นหมอบรัดเลย์เขียนและอธิบายดังนี้ “กะตุมภี ว่าคนเจ้าทรัพย์ ฤคนมั่งมีทรัพย์ มากนั้น” จากหนังสืออักขราภิธานศรับท์ หากเปรียบกับความเข้าใจปัจจุบันนี้ได้ง่ายๆ ก็ตรงกับคำว่า “นายทุน” หรือคนมีทรัพย์นั่นเอง ส่วนคำว่า “ไพร่กะตุมภี” นั้นอธิบายว่า “คือคนพลเมืองที่มีเงินพอใช้เลี้ยงชีวิตไม่เป็นทาสบุคคลผู้ใดนั้น” สมัยก่อนคำว่า “ไพร่กระฎุมพี” ใช้พูดถึงในลักษณะดูถูกว่าเป็นคนชั้นต่ำ ในหนังสือนี้ผมใช้คำนี้ในความหมายดั้งเดิมที่หมอบรัดเลย์ให้ไว้ คือพลเมืองที่มีเงินพอเลี้ยงชีพ และมุ่งให้ครอบคลุมถึงวัฒนธรรมและการคลี่คลายขยายตัวของคนชนชั้นนี้ในประวัติศาสตร์ไทยสมัยรัตนโกสินทร์เป็นสำคัญ ในหนังสือเล่มนี้ ผมใช้กระฎุมพีในเชิงมิติวัฒนธรรม ความคิดมากกว่าทางชนชั้น ข้อที่น่าสังเกตคือการที่วัฒนธรรมกระฎุมพีต้นรัตนโกสินทร์มีความหลากหลาย อย่างน้อยก็หลากหลายกว่าวัฒนธรรมคักดิดินา (อยุธยา) ที่พวกเขาได้รับและเรียนกันมาก่อนแล้ว ทำให้กระฎุมพีสยามมีความพร้อมที่จะรับวัฒนธรรมแปลกใหม่ๆ ที่เป็น “ต่างด้าว” ได้ อย่างไม่ขัดเขิน ทั้งนี้ยังรวมไปถึงการรับและรู้สึกถึงวัฒนธรรมของราษฎรชาวบ้านธรรมดาด้วย

พื้นที่ทางสังคมของกระฎุมพี
ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

แผนภาพที่ 13 พื้นที่ทางสังคมของกระฎุมพีในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

จากแบบจำลองการสื่อสารของหลักสัญวิทยา เมื่อนำมาวิเคราะห์ในเชิงประวัติและผลงานของสุนทรภู่ ทำให้พบว่า สุนทรภู่ ในฐานะ “ผู้ส่งสาร” (sender) พยายามที่จะสรรค์สร้างงานวรรณกรรม พยายามที่จะสื่อ “สาร” บางอย่าง ให้แก่ “ผู้รับ” (Receiver) ได้แก่ “กระแอมพื”

แผนภาพที่ 14 แบบจำลองของการสื่อสารเกี่ยวกับเครื่องหมายและองค์ประกอบของเครื่องหมาย

แผนภาพที่ 15 แบบจำลองการสื่อสารของสุนทรภู่ขั้นที่ 1

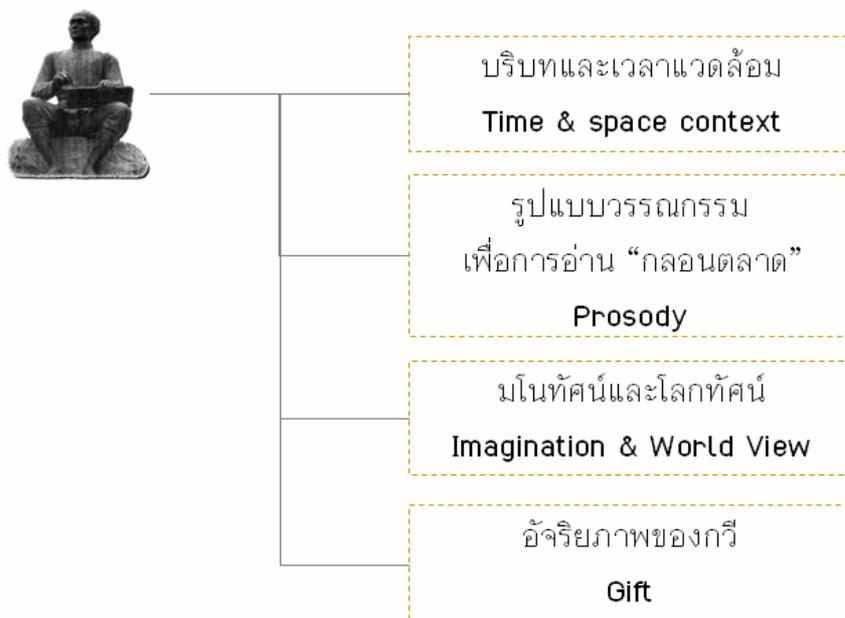
ความหมายแฝงในงานวรรณกรรมสุนทรภู่ (Message/Sign System)

ข้อความ (Message) เครื่องหมาย (Sign) ที่พบในวรรณกรรมสุนทรภู่ ส่วนใหญ่เป็นเรื่องราวของสังคมกระแอมพื บันทึกประสบการณ์ใน “สถานะกวีกระแอมพื” ด้วยมีความผูกพันกับสังคมนี้ ตั้งแต่เกิดจนตลอดช่วงชีวิต งานวรรณกรรมจึงสะท้อนให้เห็นถึง รสนิยม ค่านิยม วิถีชีวิตที่เป็นไปในสังคมกระแอมพืต้นรัตนโกสินทร์ รวมไปถึงมโนทัศน์ และโลกทัศน์ของสุนทรภู่ในสังคมกระแอมพืในสมัยนั้นด้วย

แผนภาพที่ 16 แบบจำลองการสื่อสารของสุนทรภู่ขั้นที่ 2

ระบบการสร้างความหมาย (Signifying system) ของสุนทรภู่ ประกอบด้วยส่วนสำคัญ 4 ประการ ได้แก่ ประการแรกคือ รูปแบบวรรณกรรมเพื่อการอ่าน ประการที่สองคือ บริบทและเวลาแวดล้อม (Space & Time) ประการที่สาม คือ มโนทัศน์ และโลกทัศน์ของกวี (Imagination and World view) และประการสุดท้ายที่สำคัญที่สุด คือ อัจฉริยภาพทางวรรณกรรมของกวี (Gift)

แผนภาพที่ 17 แสดงองค์ประกอบสำคัญ 4 ประการ ในระบบการสร้างความหมายของสุนทรภู่ (Signifying system)

3.1 บริบทและเวลาแวดล้อม (Space & Time Context)

สุนทรภู่เป็นกวีที่มีความแตกต่างจากกวีที่เคยมีมาก่อนในสมัยอยุธยา เราไม่สามารถนำท่านไปเปรียบเทียบกับกวีในสมัยอยุธยาได้เลยสักคนเดียว การที่จะเข้าใจงานของสุนทรภู่ว่าจะควรกระทำโดยพิจารณาในท่ามกลางสภาวะที่เป็นจริงทางประวัติศาสตร์ และไม่ควรเปรียบเทียบกับกวีในสังคมอื่น ยุคอื่น เพราะในความเป็นจริงกวีมิใช่พระเจ้าที่อยู่พ้นจากกาลเวลา เขาเป็นมนุษย์คนหนึ่งซึ่งมีปฏิสัมพันธ์กับเวลาที่แวดล้อมตัวเขาเช่นเดียวกับเรา⁶¹

สังคมไทยสมัยสุนทรภู่ ต้องพิจารณาอิทธิพลมาจาก 2 ทางควบคู่กันไป ได้แก่ อิทธิพลของสังคมภายในประเทศ และอิทธิพลจากการเคลื่อนไหวนอกประเทศ ซึ่งเป็นส่วนที่มีความสำคัญต่อความคิดความอ่านของสุนทรภู่ ในการสร้างงานวรรณกรรม

คนไทยสมัยแรกตั้งกรุงเทพ ก็คือคนไทยสมัยอยุธยานั่นเอง ชาวกรุงเทพส่วนใหญ่ก็คือชาวกรุงเก่าปนกับชาวเมืองธนบุรี เพราะฉะนั้น ความรู้ ความคิด ความเชื่อของคนไทยตลอดจนโครงสร้างของสังคมไทยสมัยกรุงเทพ จึงไม่น่ามีอะไรผิดแผกไปจากสมัยกรุงเก่า

ในสมัยนั้นลักษณะที่เด่นของโครงสร้างสังคมกรุงเทพในตอนต้น คือ เจ้านายเป็นชนชั้นสูงสุด ที่อำนาจราชศักดิ์เป็นที่เกรงกลัวของขุนนางและราษฎรทั่วไป ชั้นของสังคมที่รองลงมาจากเจ้าคือ ขุนนาง (ซึ่งอาจแบ่งต่อได้อีกสองชั้น คือ ขุนนางและขุนหมื่น และอาจแบ่งย่อยภายในขุนนางชั้นนี้ได้เป็น ขุนนางผู้ใหญ่ ขุนนางผู้น้อยและข้าราชการชั้นเลว) ถัดจากพวกขุนนางไปก็คือพวกไพร่ ซึ่งมีจำนวนมากที่สุด มากกว่าทั้งพวกเจ้าและพวกขุนนางรวมกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในทางเศรษฐกิจ ชนชั้นไพร่เป็นพวกที่เป็นกำลังสำคัญ ที่สุดของบ้านเมือง เฉพาะความมั่นคงทางเศรษฐกิจของประเทศขึ้นอยู่กับการประกอบอาชีพของชนชั้นไพร่ที่ประกอบอาชีพทุกชนิด เช่น ทำนา ทำไร่ ทำสวน ทำการประมง หาของป่า ตัดฟัน เลี้ยงสัตว์ ฯลฯ แต่ในทางสังคม พวกไพร่ถูกถือเป็นพวกต่ำซ้ำถึงขนาดที่ความหมายของคำว่า “ไพร่” กลายเป็น “เลวทรามต่ำช้า” ไปเลย อย่างไรก็ดี บุคคลที่อยู่ในสภาพต่ำสุด คือ ต่ำกว่าพวกไพร่ก็มี คือ พวกทาส ซึ่งไม่มีอิสระที่จะไปไหนมาไหนหรือประกอบอาชีพใดๆ หากต้องอยู่ในบังคับของเจ้าทาส จะใช้งานอย่างไรก็ได้หรือแม้แต่ยกให้ผู้ใด หรือขายให้ผู้ใด ก็ทำได้ตามใจชอบ เพราะฉะนั้นถ้าแบ่งเอาเป็นแค่ 3 ชั้น คือ สูง กลาง ต่ำ ก็

⁶¹ สุจิตต์ วงษ์เทศ, บรรณานิการ, เศรษฐกิจ-การเมือง เรื่องสุนทรภู่ มหากวีกระฎุมพี : ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ, 10.

จะได้พวกเจ้าพวกขุนนางเป็น “ชนชั้นสูง” พวกข้าราชการชั้นขุนหมื่นรวมทั้งกำนันนา กำนันบ้าน ผู้ใหญ่บ้านราษฎรที่มีฐานะดีเป็น “ชนชั้นกลาง” พวกไพร่และทาสเป็น “ชนชั้นต่ำ”⁶²

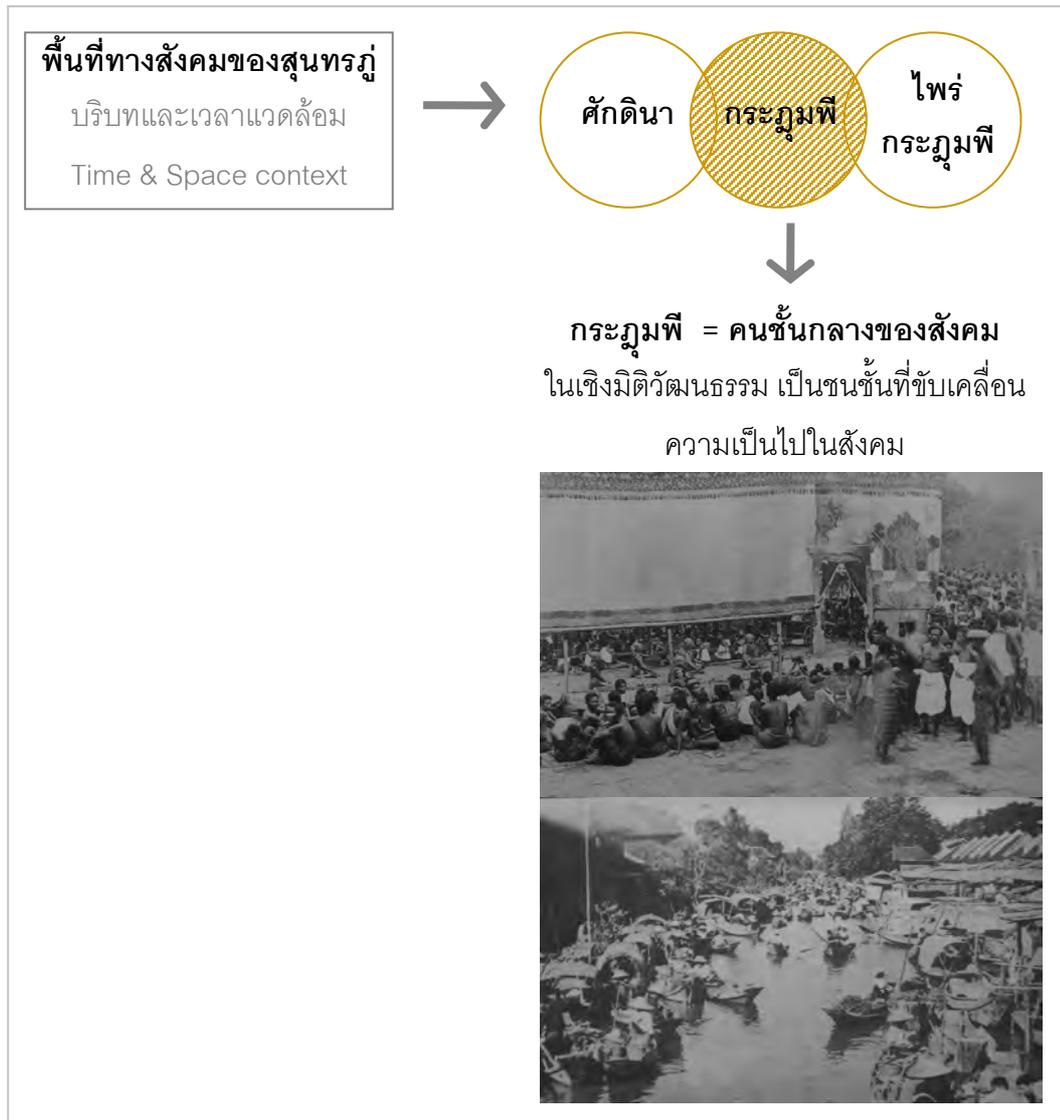
ส่วนการที่บุคคลใดจะอยู่ในชนชั้นนั้นโดยปรกติแล้วเป็นเรื่องของกำเนิด คือใครเกิดมาในตระกูลเจ้ก็เป็นเจ้ ใครเกิดมาในตระกูลไพร่ก็ต้องเป็นไพร่ การที่จะเลื่อนชั้นหรือฐานะทางสังคมนั้นเป็นเรื่องที่ทำได้ยาก เพราะแม้แต่การแต่งตั้งราชการหรือขุนนางรัฐบาลไทยก็วางกฎเกณฑ์ไว้ว่า ต้อง “ประกอบด้วยวุฒิสี่ประการ คือ ทิวุฒิ วิทยุฒิ คุณวุฒิ และปัญญาวุฒิ” กล่าวคือถือเอาตระกูลเป็นเกณฑ์ตั้งข้าราชการให้ดำรงตำแหน่งสูงๆ ต่อมาเมื่อขาดคุณสมบัติเรื่องตระกูล จึงเอาคุณสมบัติอื่นๆ ลงมาเป็นเกณฑ์พิจารณา เมื่อเป็นเช่นนี้ การที่บุคคลชั้นสามัญจะเข้ารับราชการจึงทำได้ยาก แม้ว่าจะได้รับการศึกษามาเป็นอย่างดีและโดยปกติแล้วบ้านเมืองสมัยก่อนก็ไม่ได้มีความคิดที่จะให้การศึกษาแก่ประชาชน หรือถือว่าเป็นหน้าที่แต่อย่างใด ทางวัดเป็นผู้ทำหน้าที่ให้การศึกษาอันค่อนข้างจะจำกัดนี้แทน กล่าวโดยสรุปก็คือ ลักษณะชนชั้นของสังคมดังได้กล่าวมาแล้วนั้นมึลักษณะค่อนข้างตายตัว

ในสังคมที่มีการแบ่งบุคคลออกเป็นชั้นๆ ดังที่ได้กล่าวมานี้ จะเห็นได้ว่าสิ่งที่มีความสำคัญหรือกำหนดทิศทางของสังคมได้มากที่สุด คือ ความคิด ความอ่าน หรือความเป็นอยู่ของชนชั้นสูง เพราะถึงแม้จำนวนบุคคลในชนชั้นสูงจะมีน้อย แต่ความคิดเห็นของชนชั้นนี้แหละที่ก่อให้เกิดชนบประเพณีทางสังคมที่สำคัญทุกด้าน ไม่ว่าจะเป็นในด้านการปกครอง เศรษฐกิจ หรือสังคม อันเกี่ยวข้องและกระทบกระเทือนต่อความเป็นอยู่ของราษฎรทั่วประเทศ เช่นในด้านการเมือง ชนชั้นสูงถือว่าเป็นเรื่องของตนเท่านั้น ราษฎรไม่มีสิทธิ์เข้ามาเกี่ยวข้อง ประชาชนโดยทั่วไปไม่มีความสำคัญ มีแต่หน้าที่ที่ต้องปฏิบัติตามคำสั่งของผู้ปกครอง

ในงานเขียนประเภทเดียวกันของสุนทรภู่สะท้อนให้เห็นว่า ความคิดดังกล่าวเป็นที่ยอมรับของชนชั้นรองๆ ลงไปด้วยเหมือนกัน ออกมาในรูปการเน้นความสำคัญของตัวผู้ปกครองที่เป็นเจ้าแต่เพียงฝ่ายเดียว⁶³

⁶² นิธิ เอียวศรีวงศ์, สมบัติ จันทรวงศ์. "สุนทรภู่" ดูโลกและสังคม, 46-47.

⁶³ เรื่องเดียวกัน, 47.

แผนภาพที่ 18 แสดงพื้นที่ทางสังคมของสุนทรภู่

3.2 รูปแบบวรรณกรรมเพื่อการอ่าน (Prosody)

นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้กล่าวถึงรูปแบบทางวรรณกรรมของสุนทรภู่ใน “สุนทรภู่มหากวีกระฎุมพี” ว่า “...งานส่วนหนึ่งของสุนทรภู่อยู่ในรูปของ “กลอนบทละคร” รูปแบบนี้เป็นสิ่งที่มีมาจากปลายอยุธยาแล้ว แต่กลอนอยุธยาที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อ การแสดงโดยเฉพาะ ผิดจากกลอนบทละครในต้นรัตนโกสินทร์ ซึ่งกลายเป็นวรรณกรรมเพื่อการอ่านไปด้วย...”

“...นอกจากกลอนบทละครแล้ว ก็อาจกล่าวได้ว่างานของสุนทรภู่ที่เหลือตกทอดมาถึงปัจจุบันนี้ทั้งหมด เป็นวรรณกรรมเพื่อการอ่าน (หรือฟังการอ่าน) สอดคล้องกับยุคสมัยที่มี

ผู้อ่านออกเขียนได้มากขึ้น อันเป็น “ตลาด” ของผลิตภัณฑ์ของสุนทรภู่ รสนิยมของผู้อ่านเหล่านี้ มิใช่เป็นอย่างไรเดียวกับชนชั้นสูงครั้งอยุธยา ซึ่งซาบซึ้งกับโคลงฉันท์ที่ใช้ศัพท์แสงสูงๆ อัดแน่นความไว้แน่นในบทประพันธ์สั้นๆ เพื่อให้เกิดความรู้สึกสะเทือนอารมณ์อย่างลึกซึ้ง การศึกษาและวิถีชีวิตของผู้อ่านของสุนทรภู่แตกต่างจากเจ้าศักดินาของอยุธยา เขาต้องการความบันเทิงใจอย่างง่ายๆ ไม่ลึกซึ้งจนต้องเสียเวลาคิดนาน สิ่งที่คนเรานี้ชื่นชอบในวรรณกรรมนั้น มีอยู่ 3 ลักษณะ ได้แก่

3.1.1 นิยายสนุก ๆ ตื่นเต้น ผจญภัย และชิงรักหักสวาท ในด้านนิยาย สุนทรภู่ก็นับได้ว่าเป็นเจ้าแห่งนิยายผู้หนึ่ง เพราะรู้นิทานโบราณมาก ซ้ำยังแต่งเองได้ด้วย งานประเภทนิยายชิ้นแรก คือ โคบุตร ส่วนงานชิ้นสำคัญยิ่งใหญ่อันในชีวิต คือ พระอภัยมณี ก็เป็น “นิทานคำกลอน”

3.1.2 การเดินทางท่องเที่ยวไปที่แปลก ๆ ความอยากรู้อยากเห็นสถานที่แปลกๆ ใหม่นั้น สุนทรภู่อาศัยรูปแบบของเพลงยาว ชนิดจดหมายเหตุเหตุการณ์หรือการเดินทาง มาผสมกับคำประพันธ์ประเภทคำสรวล นิราศของสุนทรภู่จึงมีรูปลักษณะใหม่ กล่าวคือ แต่งด้วยกลอนเพลงยาวเป็นส่วนใหญ่ มีการบรรยายสิ่งที่จริงตามที่ได้พบเห็นคล้ายเพลงยาวจดหมายเหตุ แต่ก็ผสมการรำพันถึงหญิงที่รักแบบนิราศคำสรวลลงไว้ด้วยพอให้อ่านได้เพลิดเพลินทั้งสองรส นิราศของสุนทรภู่จึงมีวิญญานใหม่ จึงเป็นที่นิยมมาก และกลายเป็นแม่แบบแก่นิราศประเภทนี้สืบต่อมาอีกนาน

ความแพร่หลายของรูปแบบนิราศสุนทรภู่ นั้นเกิดขึ้นเพราะรูปแบบนี้ตอบสนองความกระหายใคร่รู้จักสถานที่แปลกๆ ใหม่ๆ ซึ่งเคยได้ยินชื่อพร้อมไปกับแง่คิด แง่ข่าว ตลอดจนสำนวนไพเราะรำพันถึงความรักตามที่จริง มิใช่ความรักและหญิงงามในอุดมคติตามแบบนิราศที่พวกศักดินาโบราณนิยม

3.1.3 คำสั่งสอนสั้น ๆ เกี่ยวกับความดีซึ่งจะสามารถให้ผลตอบแทนในชาติ นี้ งานวรรณกรรมประเภท คำสั่งสอน เช่น สุภาษิตสอนหญิง สวัสดิรักษา เพลงยาวถวายโอวาท เป็นคำสั่งสอนง่ายๆ ไม่ลึกซึ้ง สามารถปฏิบัติได้ในชีวิตจริงเพราะยอมรับความจริงซึ่งชีวิตได้ไว้มาก จึงไม่มีลักษณะเป็นอุดมคติเลื่อนลอยเกินไป ที่สำคัญ คำสอนเหล่านี้สอดคล้องกับค่านิยมของกระฎุมพี ซึ่งเป็นผ่านของสุนทรภู่ จึงยิ่งเป็นที่นิยมของผู้อ่านใช้อำงในการสั่งสอนบุตรหลาน

รูปแบบวรรณกรรมของสุนทรภู่

วรรณกรรมเพื่อการอ่าน

- 1 นิยายสนุกๆ ตื่นเต้น ผจญภัย และชิงรักหักสวาท
- 2 การเดินทางท่องเที่ยวไปในที่แปลกๆ
- 3 คำสั่งสอนพินิจเกี่ยวกับความดีซึ่งจะสามารถให้ผลตอบแทนในชาตินี้

แผนภาพที่ 19 รูปแบบวรรณกรรมของสุนทรภู่

สุนทรภู่ พัฒนา “กลอนสุภาพ” มาจาก “กลอนตลาด”

“...สิ่งที่ทำให้สุนทรภู่แตกต่างจากกวีรุ่นก่อนหน้าและกวีร่วมยุคสมัยคนอื่นๆ คือการใช้รูปแบบฉันทลักษณ์ที่ต่างจากที่เคยใช้กันมา นั่นคือ “กลอนตลาด” ซึ่งเป็นกลอนที่พบตั้งแต่ปลายอยุธยา มีลักษณะเด่นที่การเลือกใช้คำที่ค่อนข้างใหม่และเป็นชาวบ้าน...”

กลอนแปดนั้นถือว่าเป็นชนบทกวีนิพนธ์พื้นฐานที่นิยมที่สุดในวงการวรรณคดีไทย เหตุเพราะมีฉันทลักษณ์ที่เรียบง่ายไม่ซับซ้อน สามารถแสดงอารมณ์ได้หลากหลาย และคนทั่วไปสามารถเข้าถึงเนื้อความได้ไม่ยาก รูปแบบของกลอนแปดที่ถือว่าพัฒนาได้ถึงขีดสุด คือ รูปแบบกลอนแปดของสุนทรภู่ ซึ่งปรับปรุงจากกลอนตลาดทั่วไปที่นิยมเล่นกันมาแต่ก่อน ให้มีความแพรวพราวด้วยสัมผัสในผสมผสานกันไป และชนบดดังกล่าวนี้ก็ได้รับการสืบทอดต่อมาในงานกวีนิพนธ์ยุคหลังๆ กระทั่งปัจจุบัน

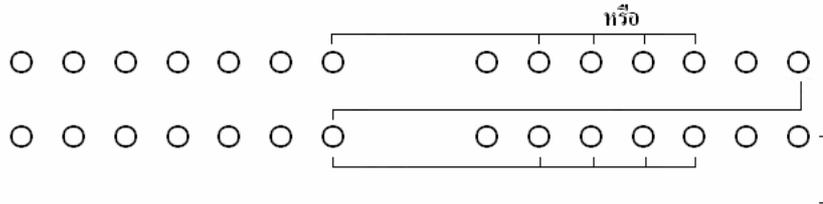
กลอนสุภาพ เป็นกลอนประเภทหนึ่ง ซึ่งลักษณะคำประพันธ์ของภาษาไทย ที่เรียบเรียงเข้าเป็นคณะ ใช้ถ้อยคำและทำนองเรียบๆ ซึ่งนับได้ว่ากลอนสุภาพเป็นกลอนหลักของกลอนทั้งหมด เพราะเป็นพื้นฐานของกลอนหลายชนิด หากเข้าใจกลอนสุภาพ ก็สามารถเข้าใจกลอนอื่นๆ ได้ง่ายขึ้น

คณะของกลอนสุภาพมีแบบแผนอยู่ คือ หนึ่งบทมี ๒ บาท บาทที่ ๑ จะเรียกว่า *บาทเอก* ในบาทเอก มี ๒ วรรค คือ *วรรคสลับ* และ *วรรครับ* บาทที่ ๒ จะเรียกว่า *บาทโท* ในบาทโท มี ๒ วรรค คือ *วรรครอง* และ *วรรคส่ง*

พยางค์ คือ คำในแต่ละวรรคของกลอน เช่น กลอนแปด มี ๘ คำ ใน ๑ บท มี ๔ วรรค รวม ควรมีคำทั้งหมด ๓๒ คำ, กลอนหก มี ๖ คำ ใน ๑ บท มี ๔ วรรค รวม ควรมีคำทั้งหมด ๒๔ คำ

“แล้วสอนว่าอย่าไว้ใจมนุษย์
 แม้เถาวัลย์พันเกี่ยวที่เลี้ยวลด

มันแสนสุดลึกล้ำเหลือกำหนด
 ก็ไม่คิดเหมือนหนึ่งในน้ำใจคน”

แผนภาพที่ 20 แสดงแผนผังกลอนสุภาพ

3.3 อัจฉริยภาพทางวรรณกรรมของกวี (Gift)

ครั้งหนึ่งในประวัติช่วงชีวิตของสุนทรภู่ที่มีหลักฐานแสดงถึงความสามารถ
 อัจฉริยภาพทางวรรณกรรมของกวี ก็คือ “สุนทรภู่เข้ารับราชการในวังหลวง เมื่ออายุ 23-38 ปี ช่วง
 รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2 เสวยราชย์จนถึงสวรรคต (ครองราชย์
 ระหว่าง พ.ศ. 2352-2367) เป็นที่โปรดปรานและได้เป็น ขุนสนทรวโหวร ในกรมพระอัครดิลก
 ได้รับพระราชทานให้อยู่เรือนแพ ริมน้ำเจ้าพระยา ตรงท่าช้างวังหลวง มีบอกรไว้ใน นิราศสุพรรณ
 ว่า

“ท่าช้างหว่างค่ายล้อม	แหล่งสถาน
ครั้งพระโกศโปรดประทาน	ที่ให้
เคยอยู่คู่สำราญ	ร่วมเหย้า เจ้าเอย
เห็นแต่ที่มีได้	พบน้องครองสงวน”

ท่าช้างวังหลวง เป็นย่าน “เรือนแพ” ของขุนนาง “ผู้ดี” ข้าราชการมาแต่แรก
 สถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ ได้ซื้อท่าช้าง เพราะเป็นบริเวณที่เอาช้างหลวงมาเล่นน้ำอาบน้ำในแม่น้ำ
 เจ้าพระยาตรงนี้ (อีกชื่อหนึ่งเรียก ท่าพระ เพราะรัชกาลที่ 1 โปรดให้อัญเชิญพระศรีศากยมุนี จาก
 วัดมหาธาตุ เมืองสุโขทัยขึ้นบกที่นี่ เอาไปไว้วัดสุทัศน์ฯ)

สมัยนั้นท่าช้างวังหลวงเป็นย่าน “ผู้ดี” หรือเป็นชุมชนข้าราชการที่ทำราชการในวัง
 หลวง ศูนย์กลาง “อำนาจ” และใกล้ชิดติดพระเจ้าแผ่นดิน ย่อมมีผู้ไปมาหาสู่สม่าเสมอ เช่น ขุนนาง
 ข้าราชการด้วยกันเอง รวมทั้งพ่อค้าทั้งภายในและภายนอกที่เป็นชาวต่างชาติ มีจีน แขก ฝรั่ง
 มลายู เป็นต้น บรรยากาศในระบบเศรษฐกิจแบบตลาดอย่างนี้มีส่วนเสริมให้สุนทรภู่สังสมแสวงหา

จะเห็นว่านอกจากไม่ “รังแก” แล้ว รัชกาลที่ 3 ยังยกย่องให้ความสำคัญต่อความรู้ความสามารถด้วยซ้ำไป เพราะทรงรู้อยู่เต็มพระทัยว่าสุนทรภู่เป็น “ปราชญ์กวี” ที่ไม่มีใครในครั้งนั้นเทียบได้ จนอีก 10 ปีต่อมา เมื่อ พ.ศ. 2382 ยังพระราชทานอนุญาตให้พระธิดาใหญ่องค์โปรด คือ กรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ ทรงอุปถัมภ์อุปฐากพระภิกษุสุนทรภู่ให้ไปจำพรรษาอยู่วัดเทพธิดารามที่รัชกาลที่ 3 ทรงสร้างประทานพระธิดาองค์นี้ ครั้งนี้เองที่สุนทรภู่แต่งพระอภัยมณีตามรับสั่ง แล้วมีผู้นิยมอ่านมากตั้งแต่นั้น (อันเป็นช่วงที่พระนางเจ้าวิคตอเรียเป็นราชินีเสด็จขึ้นครองราชย์อังกฤษ ซึ่งมีลังกาเป็นเมืองขึ้นแล้ว เท่ากับเป็นกษัตริย์ลังกาไปพร้อมกัน)

สุนทรภู่อยู่วังหลังตั้งแต่เกิด จนถึงอายุ 23 แล้วรับราชการวังหลวง จนอายุ 38 แล้วบวชเป็นพระภิกษุอีก 18 ปี จนอายุ 56 ควรมีช่วงกินเหล้าเมายาบ้างเล็กน้อยระหว่างอายุ 20-38 ราว 18 ปี ซึ่งยังไม่มีการแต่งหนังสือเป็นชิ้นเป็นอันโดดเด่นอะไรนัก เช่น นิราศเมืองแกลง นิราศพระบาท เสภากำเนิดพลายงาม ฯลฯ แต่ช่วงบวชเป็นพระ 18 ปี ซึ่งไม่ได้แต่งต้องสุรกายาเมา สุนทรภู่สร้างผลงานแต่งหนังสือวรรณคดีกวีนิพนธ์อันยิ่งใหญ่หลายเรื่อง เช่น นิราศภูเขาทอง นิราศเมืองเพชร โคลงนิราศสุพรรณ เพลงยาวถวายโอวาท กาพย์พระไชยสุริยา รำพันพิลาป ฯลฯ แต่งานมหากาพย์ระดับนานาชาติคือ “พระอภัยมณี”⁶⁶

สุนทรภู่แสวงหาความรู้ตลอดชีวิตของท่าน มีความรู้กว้างขวางมากมายที่แฝงในวรรณกรรม อาจแยกกว้าง ๆ เป็นความรู้ทั่วไป 2 ชุด คือ ความรู้ของหลวงกับความรู้ของราษฎร

ความรู้ของหลวง เป็นประเภทพระราชนิพนธ์ เช่น รามเกียรติ์ อุณรุท ดาหลัง อิเหนา ฯลฯ แล้วยังมีหนังสือแปล เช่น สามก๊ก ไชยอัน ราชาริราช นิทานสิบสองเหลี่ยม ฯลฯ ดังรัชกาลที่ ๕ ทรงมีพระราชนิพนธ์สุนทรภู่ได้เค้าเรื่องพระอภัยมณีบางส่วนจากเรื่องอาหรับราตรี ส่วนสมเด็จพระยาดำรง ทรงเห็นว่าเรื่องพระอภัยมณีเป่าปี่มีเค้าในพงศาวดารจีนเรื่องไชยอันที่กรมพระราชวังหลัง ทรงอำนวยการแปลในวังหลัง

นอกจากนั้นยังมีต้นฉบับกลอนอ่านเรื่องปาจิตตกุมาร หรือตำนานปราสาทพิมาย แต่งเมื่อ พ.ศ. 2316 ยุคกรุงธนบุรี (กรมพระราชวังหลังเคยเป็นเจ้าของนครราชสีมาในสมัยกรุงธนบุรี มีชื่อตำแหน่งว่าพระยาสุริยอภัย) ที่มีเรื่องจันทโครพแทรกอยู่ด้วย แล้วเชื่อว่าสุนทรภู่เรื่องนี้แล้วอ่านกลอนแบบนี้จนชำนาญ จนได้ความบันเทิงใจคิด “กลอนสัมผัส” เป็นลักษณะเฉพาะตัวขึ้นมา แล้วแต่งจันทโครพขึ้นใหม่เป็นของตัวเองด้วย

⁶⁶ สุจิตต์ วงษ์เทศ, สุนทรภู่ เกิดวังหลัง ผู้ดี “บางกอก” มหากวีกระฎุมพี มีวิชารู้เท่าทันโลก: ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ, 30-31.

ความรู้ของราษฎร ส่วนมากสุนทรภู่ได้จากคำบอกเล่าชาวบ้านที่เรียกนิทานสถานที่ เช่น นิทานทำวออุทอง เป็นต้น แล้วยังเรียนรู้จากมอญ ดังมีพิธีเรียกขวัญแบบมอญในเสภาเรื่องกำนิดพลายงาม⁶⁷

3.4 มโนทัศน์และโลกทัศน์ของกวี (Imagination and World view)

งานวรรณกรรมของสุนทรภู่^{นั้น} ในทุกคำกลอนเกิดการผสมผสานระหว่าง มโนทัศน์(Imagination) และโลกทัศน์ (World view) ของสุนทรภู่ ด้วยสุนทรภู่เป็นกวีที่เกิดในกรุงเทพฯ ซึ่งต่างจากอยุธยาที่เดียว เพราะกรุงเทพฯ มีชนชั้นกระฎุมพี

“กระฎุมพี” คือ พวกที่ไม่ได้มีฐานอำนาจหรือฐานผลประโยชน์จากการปกครองหรือการเกษตรกรรม หรือล่องแพ เป็นพวกที่ได้ประโยชน์จากการค้า ซึ่งไม่ได้มีอยู่แต่ในเฉพาะกรุงเทพฯ แต่มีอยู่ตามหัวเมืองใหญ่ๆ เช่น อยุธยา คือมีการเกี่ยวข้องกับการค้า คนพวกนี้ไม่ได้มีอาชีพทำนาปลูกข้าวกินเอง เมื่อซื้อข้าวก็ทำให้ชาวนาปลูกข้าวให้เหลือพอที่จะขาย พูดังๆ ก็คือว่า สังคมกรุงเทพฯ มีกลุ่มคนที่ไม่ได้ผลิตข้าวเอง แต่ต้องทำการค้าขายแล้วเอาเงินไปซื้อข้าวปลา มาบริโภค ตลอดจนถึงเสื้อผ้าอาภรณ์ จำนวนของกระฎุมพีมีไม่มาก แต่คนเหล่านี้เข้ามาครอบงำธรรมเนียม ครอบงำวัฒนธรรม

สุนทรภู่เองก็ถือว่า ตนเป็นชนชั้นกระฎุมพีด้วย เพราะในวรรณกรรม สุนทรภู่ก็เคยพรรณนาถึงชนชั้นที่ต่ำกว่าน่าจะเป็นไพร่ หรือทาส บรรยายว่ามีรูปร่างลักษณะที่สกปรก

ในแง่ของกลุ่มคนที่อ่านผลงานของสุนทรภู่^{นั้น} มีเจ้านายหลายพระองค์ที่เป็นผู้อ่านกวีนิพนธ์สุนทรภู่ รวมถึงบางพระองค์ที่นอกจากอ่านแล้วยังเป็นผู้อุปถัมภ์คำชูสุนทรภู่ด้วย แต่นอกเหนือจากนั้นกลุ่มผู้อ่านของสุนทรภู่ยังรวมเอากลุ่มคนจำนวนมากที่เรียกว่า “กระฎุมพี” หรือกลุ่มคนที่ทำการค้า เป็นคนมีการศึกษาพอสมควร ในยุคหลังสุนทรภู่จะพบว่ามามีกวีที่ทำงานในลักษณะรับใช้ตลาดมากขึ้น

อาจกล่าวได้ว่าสุนทรภู่เป็นกวีกระฎุมพีคนแรกที่สร้างผลงานรับใช้ชนชั้นกระฎุมพีด้วยกัน และยังเป็นกวีที่ผลิตผลงานรับใช้ชนชั้นนี้ไว้มากที่สุดอีกด้วย...”

⁶⁷ สุจิตต์ วงษ์เทศ, สุนทรภู่ เกิดวังหลัง ผู้ดี “บางกอก” มหากวีกระฎุมพี มีวิชารู้เท่าทันโลก: ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ, 37.

4. จินตภาพ(Image) ในการสื่อ สาร (Message) ผ่านรูปทรงและที่ว่างทางสถาปัตยกรรม (Form & Space)

จากหัวข้อการศึกษา ชีวิตประวัติและผลงานสุนทรภู่ อ่านวรรณกรรมสุนทรภู่ด้วยหลักสัญวิทยา (Semiology) และการวิเคราะห์หาระบบการสร้างความหมาย (Signifying system) ของสุนทรภู่ ในเบื้องต้นนั้น นำมาวิเคราะห์ การสื่อความหมายในระดับของมายาคติ เพื่อพิจารณาการสื่อสารของสุนทรภู่ในระดับวัฒนธรรม “สาร” ในที่นี้ คือ “วรรณกรรม” เพื่อเข้าใจวัตถุประสงค์หลักของสุนทรภู่อย่างแท้จริง

ในความหมายระดับที่ 1 “ระดับของสัญวิทยา”

สุนทรภู่ผู้ลิตวรรณกรรมให้สอดคล้องกับบริบทที่ตื่นเต้น มีสีสัน แปลกใหม่ สนุก และฉาบฉวยของระบุมณี เราได้กล่าวไปแล้วถึงลักษณะฉาบฉวยของลีลากลอนสุนทรภู่ ซึ่งนักวิจารณ์บางคนเห็นเป็นจุดอ่อน แต่แท้ที่จริงแล้วลักษณะที่ง่ายและไม่ลุ่มลึกนั่นเองต่างหากที่ทำให้สุนทรภู่ได้รับความนิยมอย่างกว้างขวางจากผู้อ่าน ในด้านจารีตทางวรรณกรรมสุนทรภู่มีส่วนช่วยให้เกิดสิ่งใหม่ ๆ ขึ้นหลายอย่างแม้ว่าสุนทรภู่มิใช่ต้นตำรับเองทั้งหมดแต่ก็เป็นผู้ช่วยทำให้จารีตใหม่ ๆ ทางวรรณกรรมเหล่านั้นแพร่หลายขึ้น หนึ่งในสิ่ง “แปลกใหม่” ที่สุนทรภู่นำเข้ามาก็คือลีลากลอนนั่นเอง ดังจะเห็นได้จากคำวิจารณ์ของ จิตร ภูมิศักดิ์ นักศึกษาวรรณกรรมผู้ยิ่งใหญ่ของยุคปัจจุบันที่ว่า

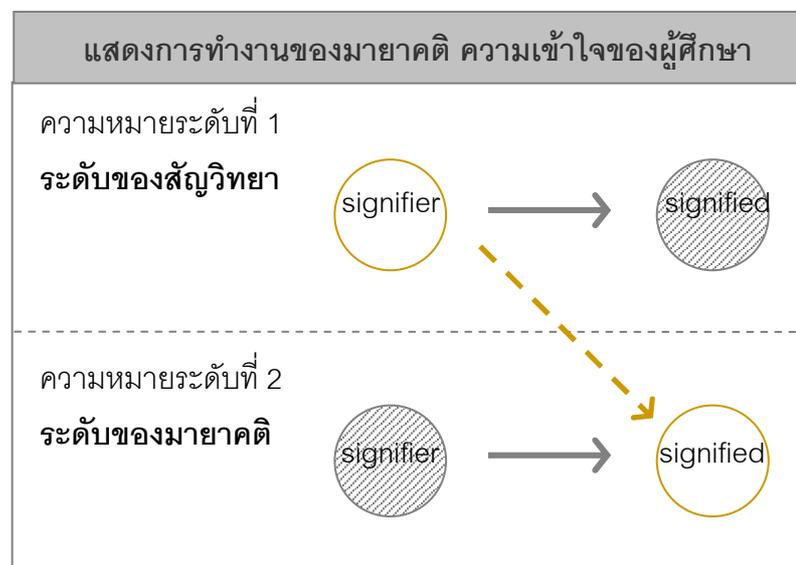
“กลอนแปดของท่านไพเราะมีสัมผัสนอก สัมผัสใน สัมผัสอักษร ครบครัน กลอนแต่ละวรรคมีการวางจังหวะของน้ำหนักคำ ให้มีที่หนัก (ครุ) และเบา (ลหุ) เหมาะแก่การอ่านเป็นทำนองเสนาะ ฟังแล้วเบาหวาน ลื่นไหล เสียงของกลอนที่อ่านระรื่นหวานจับหูจับใจคน นี่คือลักษณะพิเศษของกลอนแปดแบบสุนทรภู่ซึ่งเป็นการริเริ่มขึ้นใหม่ในวงการกาพย์กลอนของไทยในสมัยอยุธยาตอนปลาย”

ลีลากลอนเช่นนี้เหมาะแก่การอ่าน (หรือฟังการอ่าน) เพื่อนำเรื่องราวที่ง่าย ๆ สนุกสนานมาสู่ผู้ฟัง พร้อมทั้งแสดงอารมณ์ที่ฉาบฉวย หรือแสดงความคิดเห็น บรรยายสิ่งใดสิ่งหนึ่งเชิงจดหมายเหตุ หรือเชิงตลก ลีลากลอนเช่นนี้จึงแพร่หลายอย่างรวดเร็วพร้อมกันไปกับการขยายตัวของวรรณกรรมเพื่อการอ่าน⁶⁸

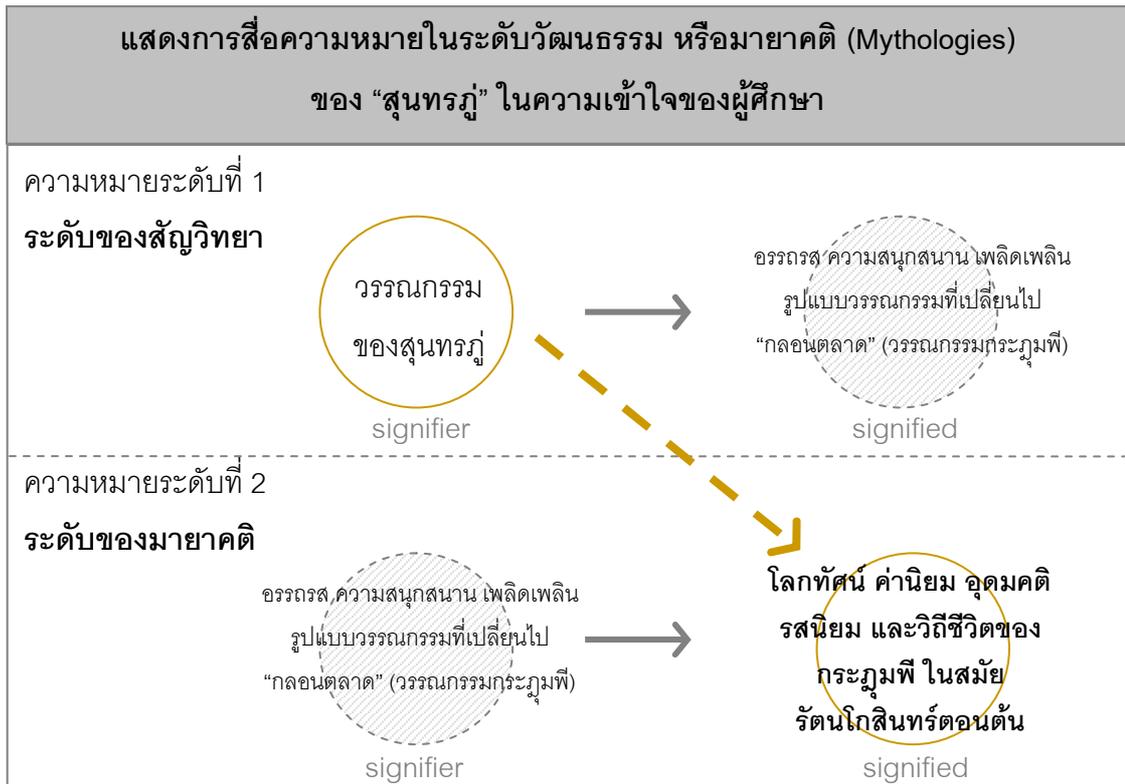
⁶⁸ นิธิ เอียวศรีวงศ์, สมบัติ จันทรวงศ์. "สุนทรภู่" *ดูโลกและสังคม*, 31.

ในความหมายระดับที่ 2 “ระดับของมายาคติ”

เมื่อเรานำมาพิจารณา โดยมองผ่าน “อรรถรส ความสนุกสนาน เพลิดเพลิน” ที่ได้จากการอ่านวรรณกรรมของสุนทรภู่ ลงลึกไปในชั้นของการหาความหมายที่แฝงอยู่ โดยต้องพิจารณาในเวลาและบริบทแวดล้อมนั้นๆ ด้วย เราจะพบว่า สุนทรภู่ได้แฝงอีกความหมายหนึ่งลงไปในงานวรรณกรรม คือ “โลกทัศน์ ค่านิยม อุดมคติ รสนิยม และวิถีชีวิต ของระบอบพีในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น” เป็นเสมือนวิธีการจดบันทึกเรื่องราวในอดีต ในอีกรูปแบบหนึ่งโดยใช้ “สื่อ” อันได้แก่ “วรรณกรรม” เป็นเครื่องมือบอกเล่าเรื่องราว สื่อสาร ส่งสาร ในแง่มุมที่วิพากษ์ถ้อยทอด ดังแผนภาพที่แสดง

แผนภาพที่ 21 แสดงการสื่อความหมายในระดับวัฒนธรรม หรือมายาคติ (Mythologies)

แผนภาพที่ 22 แสดงการสื่อความหมายในระดับวัฒนธรรมหรือมายาคติ (Mythologies) ของสุนทรภู่

จากการศึกษา การอ่านวรรณกรรมสุนทรภู่ด้วยหลักสัญวิทยา (Semiology) ตลอดจนระบบการสร้างความหมาย (Signifying system) และกระบวนการสื่อความหมายของสุนทรภู่พบว่า ในขั้นตอนการศึกษา ผู้ศึกษาดำเนินการศึกษาจาก**เครื่องมือแรก คือ “วรรณกรรม”** ซึ่งเป็น**เครื่องมือที่สุนทรภู่ กวีใช้ในการถ่ายทอด “สาร”** เป็นผลทำให้ผู้ศึกษาได้เข้าใจในความหมายแฝงในวรรณกรรม และกระบวนการถ่ายทอดของกวีได้อย่างชัดเจน **กระทั่งความรู้สึกซาบซึ้งของ “Sign”** หนึ่งที่พบ จากการที่นักวิชาการ นักวิจารณ์วรรณกรรมยกย่องให้สุนทรภู่เป็น **“มหากวีภระกุ่มพี”**

คำว่า “มหากวีกรรมพี”⁶⁹

เสมือนเป็น “เครื่องหมาย” แสดงความหมายที่แท้จริงของ “สุนทรภู่”

อ.นิธิ เอียวศรีวงศ์ เขียนบทสรุปความเป็น “มหากวีกรรมพี” กล่าวว่า ความสำเร็จในงานของ สุนทรภู่นั้นเห็นได้ชัดจากความแพร่หลายของงาน แม้สมัยที่มีการพิมพ์แล้ว วรรณกรรมของเขาก็เปิดยุคของธุรกิจการพิมพ์ในประเทศไทยโดยแท้ トラバจนถึงปัจจุบันวรรณกรรมของสุนทรภู่ออกตีพิมพ์ซ้ำแล้วซ้ำอีกอยู่เสมอมา ความนิยมของผู้อ่านที่ให้แก่สุนทรภู่อีกมิได้จืดจางลงนับเป็นกวีสามัญชนที่โดดเด่นในหมู่อีกวีประจำชาติซึ่งเต็มไปด้วยเชื้อพระวงศ์เสียทั้งสิ้น

ความสำเร็จของสุนทรภู่นี้เรียกร่องคำอธิบายแลได้มีผู้ให้คำอธิบายในแง่วรรณศิลป์มามากแล้ว ไม่มีปัญหาว่าสุนทรภู่อีกวีที่สามารถอย่างสูง แต่ความสำเร็จที่ยืนนานเช่นนี้ของกวีชี้ให้เห็นว่าจะต้องมีรากฐานอื่น ๆ สนับสนุนอยู่ด้วย

บทความนี้ได้พยายามชี้ให้เห็นว่าสุนทรภู่อีกวีชีวิตอยู่ในสังคมไทยที่มีสภาพเปลี่ยนแปลงไปจากสมัยอยุธยาทั้งยังใช้ชีวิตในแวดวงของกลุ่มคนที่ได้รับผลกระทบโดยตรงของความเปลี่ยนแปลงนั้น หรือเป็นผู้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงนั้นด้วยซ้ำ กลุ่มคนเหล่านี้เป็นชนชั้นนำของสังคมซึ่งกำลังกลายสภาพของตนเองในโครงสร้างศักดินามาเป็นกรรมพี กล่าวคือฐานอำนาจของตนได้มาจากการเกี่ยวข้อผูกพันกับเศรษฐกิจแบบส่งออก ความเกี่ยวข้อนี้นี้มิใช่สิ่งใหม่เพราะชนชั้นนำในอยุธยาได้เคยมีมาก่อนแล้วเช่นกัน แต่ในยุคต้นรัตนโกสินทร์ความเกี่ยวข้อนี้นี้เพิ่มความสำคัญขึ้นอย่างมากในปัจจัยต่าง ๆ ที่นับเป็นฐานของอำนาจชนชั้นนำ ทั้งปริมาณก็ขยายตัวขึ้น ทั้งในแง่ของปริมาณการค้าและจำนวนของบุคคลที่ถูกดึงให้เข้ามาเกี่ยวข้อ ส่วนบนของโครงสร้างสังคมจึงแปรสภาพเป็นกรรมพีมากขึ้นแม้ว่าโครงสร้างทั้งหมดยังคงอยู่ในกรอบโครงของศักดินา กวีในสมัยนี้ล้วนสังกัดหรือสัมพันธ์กับส่วนบนของโครงสร้างนี้อย่างใกล้ชิดทั้งสิ้น ต่างจึงสะท้อนโลกทัศน์ของกรรมพีในส่วนบนนี้มากบ้างน้อยบ้างทุกคน แต่สุนทรภู่อีกวีของต้นรัตนโกสินทร์ที่สะท้อนโลกทัศน์ของกรรมพีได้แจ่มชัด ตอบสนองทั้งค่านิยมและรสนิยมของกรรมพี ซึ่งกำลังเปลี่ยนแปลงไปจากค่านิยมและรสนิยมของศักดินา งานของสุนทรภู่อีกวีจึงได้รับความนิยมอย่างสูงเด่นจากผู้บริโภคนิยมอยู่ในแวดวงวัฒนธรรมกรรมพีทั้งสิ้น

ขบวนการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ-สังคมของไทยขยายตัวขึ้นเสมอมาหลังจากนั้น สุนธิสัญญาเบาริงยิ่งเร่งเร้าขบวนการนี้ให้แผ่ไปกว้างขวางขึ้น และดำเนินไปอย่างรวดเร็วขึ้น นั่น

⁶⁹ สุจิตต์ วงษ์เทศ, บรรณารักษ์, เศรษฐกิจ-การเมือง เรื่องสุนทรภู่ มหากวีกรรมพี : ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ, 72-75.

หมายความว่าจำนวนของประชาชนที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับผูกพันกับเศรษฐกิจแบบตลาดก็เพิ่มขึ้นตามไปด้วย การรักษาโครงสร้างของอำนาจการเมืองในกรอบโครงสร้างของศักดินาแบบเก่าไม่สามารถจะทำได้อีกต่อไป แม้การปฏิรูปอย่างกว้างขวางในรัชกาลที่ 5 ก็ได้แต่เพียงยืดอายุของโครงสร้างของอำนาจต่อไปอีกประมาณครึ่งศตวรรษเท่านั้น การปฏิบัติของพวกกระฎุมพีใน พ.ศ. 2475 จึงเกิดขึ้นเพื่อจัดสรรโครงสร้างของอำนาจในหมู่กระฎุมพีด้วยกันใหม่ นับเป็นความสืบเนื่องในประวัติศาสตร์ที่ยาวนานอันอาจมองย้อนหลังไปได้ถึงต้นรัตนโกสินทร์

กระฎุมพีที่รักษาความเป็นชนชั้นนำของตนไว้จากสมัยต้นรัตนโกสินทร์จนถึงปัจจุบัน รู้สึกได้ง่ายกว่าสุนทรภู่ผู้นั้นอยู่ใกล้ชิดกับตน ความรู้สึกของสุนทรภู่เป็นสิ่งที่เข้าใจได้ง่ายแก่กระฎุมพี มุขตลกของสุนทรภู่เป็นสิ่งชวนขันแก่กระฎุมพี สิ่งที่สุนทรภู่เห็นว่าดีหรืองามเป็นที่ยอมรับได้ง่ายในหมู่กระฎุมพี ความนิยมสุนทรภู่จึงไม่เสื่อมคลายลง ยิ่งวัฒนธรรมกระฎุมพีขยายตัวขึ้นเพียงใด สุนทรภู่ในฐานะที่เป็นตัวแทนของวัฒนธรรมนั้นอย่างเด่นชัดที่สุดก็ยิ่งได้รับการยกย่องสูงเด่นขึ้นเพียงนั้น

การศึกษาวรรณกรรมสุนทรภู่ (และวรรณกรรมอื่น ๆ ของต้นรัตนโกสินทร์) เพื่อให้ได้ความเข้าใจและความชื่นชม (ซึ่งนักวรรณกรรมศึกษาบางคนเรียกว่า “วิจักขณ์”) อย่างถ่องแท้ มิใช่ว่าตามกันมาหรือเป็นความชื่นชมที่เกิดขึ้นด้วยมารยา จึงควรกระทำโดยสำนึกถึงสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจ-สังคมที่ก่อให้เกิดวรรณกรรมเหล่านั้น

การแต่งวรรณกรรมเป็นกิจกรรมทางสังคม เหตุฉะนั้นวรรณกรรมจึงมิได้ตั้งอยู่ในความว่างเปล่า

การศึกษาวรรณกรรมที่มุ่งจะมองหาสุนทรียภาพที่ปราศจากเงื่อนไขของกาลเวลา จึงเป็นการศึกษาที่สูญเปล่าเพราะไม่ช่วยให้เข้าใจได้ เป็นการศึกษาที่หลอกลวงเพราะในความเป็นจริงย่อมทำไม่ได้ ต้องนำเอาเงื่อนไขของปัจจุบันเข้าไปใช้โดยไม่รู้สึกตัวจนได้เป็นการศึกษาที่ผิดใจความคิดของผู้เรียนเพราะจะต้องให้อำนาจเด็ดขาดแก่ครูหรือตำราในการสั่งให้คิดและความรู้สึกตาม นับเป็นการทำลายความเป็นคนของผู้ศึกษาไปอย่างน่าเสียดาย

ด้วยความสำนึกในสภาพเศรษฐกิจ-สังคมของวรรณกรรม จึงเป็นสิ่งสำคัญ เพราะจะช่วยให้ผู้ศึกษาใช้ความคิดและจินตนาการของตนอย่างนักศึกษา กล่าวคือไม่เพื่อฝันเตลิดเปิดเปิงจนไม่สัมผัสกับความเป็นจริง แต่มีความรู้เกี่ยวกับสภาพเศรษฐกิจสังคมเป็นกรอบของความคิดและจินตนาการอันรุ่งโรจน์

หัวใจของการศึกษานั้นอยู่ที่การคิดและจินตนาการโดยมีกรอบของระเบียบวิธีและความรู้เป็นหางเสือ มิใช่การคิดเพื่อฝันตามใจชอบของเด็กทารก

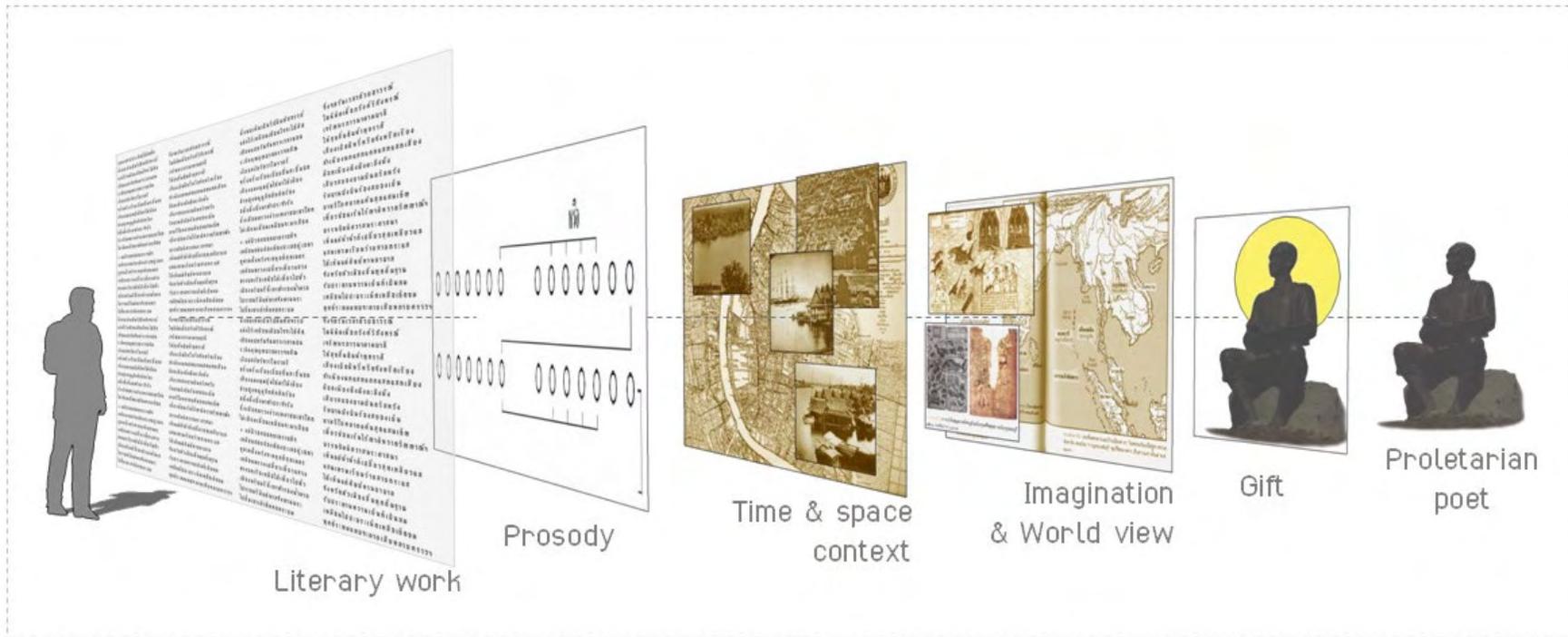
บทความนี้ใคร่เสนอว่าสุนทรภู่ในฐานะมหากวีกระฎุมพีเป็นแนวคิดที่มีประโยชน์สำหรับเป็นกรอบโครงของการใช้ความคิดและจินตนาการของผู้ศึกษาวรรณกรรมสุนทรภู่ด้วยความหวังว่าจะสามารถทำให้รู้สึกอย่างที่สุนทรภู่รู้สึก ขึ้นชอบอย่างที่สุนทรภู่ขึ้นชอบเชื้ออย่างที่สุนทรภู่เชื้อ คิดอย่างที่สุนทรภู่คิดหวังอย่างที่สุนทรภู่หวัง นั่นคือเอาใจไปอยู่ในใจของสุนทรภู่หรืออย่างที่เราเรียกเป็นศัพท์ว่านิเทศนาการ ประโยชน์ทั้งหมดของการศึกษาวรรณกรรมก็อยู่ตรงที่ฝึกให้ใช้จินตนาการอย่างมีระเบียบเพื่อให้สามารถเอาใจตนเองไปไว้ในใจของคนในฐานะอื่นสมัยอื่นและสิ่งแวดล้อมอื่นได้

จินตภาพ(Image) โครงการหอเกียรติยศกวีเอกสุนทรภู่

โครงการหอเกียรติยศกวีเอกสุนทรภู่ มีความมุ่งหมาย เป็นหอเกียรติยศ(Hall of Fame) เพื่อยกย่องเชิดชูเกียรติสุนทรภู่ ในฐานะผู้มีผลงานดีเด่นทางด้านวัฒนธรรม หรือนัยหนึ่งเป็น กวีเอกของโลก รวมทั้งการนำเสนอเรื่องราวชีวิตของท่าน และ คุณค่าความสำคัญในอดีต ตลอดจนมีส่วนร่วมในการปกป้อง อนุรักษ์ สืบสาน มรดกวัฒนธรรมให้คงอยู่ ในการหาแนวทางของการนำเสนอในรูปแบบของงานสถาปัตยกรรม เพื่อที่จะสื่อสารเหล่านี้ให้แก่ผู้เข้าชมได้เข้าใจ เหมือนกับที่ผู้ศึกษามีความเข้าใจสุนทรภู่อย่างจริง

ดังนั้น ผู้ศึกษาเห็นว่า “งานวรรณกรรมของสุนทรภู่” น่าจะเป็นด่านแรก หรือเครื่องมือแรกที่น่ามาใช้ เป็นตัวเชื่อมโยงการสื่อสารใหม่อีกครั้ง ระหว่าง สถาปัตยกรรม และผู้เข้าชม ได้

ภาพรวมของโครงการ หรือกล่าวในทางสัญวิทยา จินตภาพ(Image) ในการสื่อสาร(Message)ของโครงการ โดยการบันทึกภาพสะท้อนจากงานวรรณกรรมของสุนทรภู่ ลงไปในการออกแบบรูปทรงและที่ว่างทางสถาปัตยกรรม (Form & Space) เบื้องหลังการมองผ่านวรรณกรรม จะพบรูปแบบวรรณกรรม หรือฉันทลักษณ์ (Prosody) ที่ใช้ในการแต่งกลอน เมื่อพิจารณาไปในความหมายจะพบบริบททางประวัติศาสตร์ สังคม(context) รวมถึงมโนทัศน์(imagination) และโลกทัศน์(World view) มองเห็นในอัจฉริยภาพของกวี (Gift) จนรู้สึกซาบซึ้งถึง คำว่า “สุนทรภู่มหากวีกระฎุมพี” (Proletarian poet) ดังแสดงในจินตภาพ(Image) ดังจะเป็นภาพรวมที่จะเกิดขึ้นในโครงการ

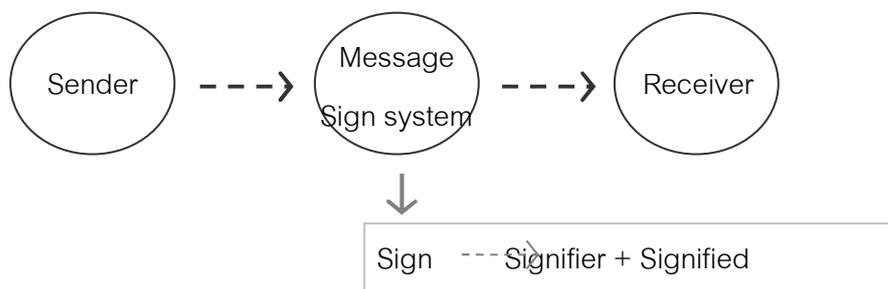
แผนภาพที่ 23 จินตภาพ(Image) ในการสื่อสาร (Message) ผ่านรูปทรง และที่ว่างทางสถาปัตยกรรม (Form & Space)

บทที่ 4 แนวความคิดในการออกแบบ

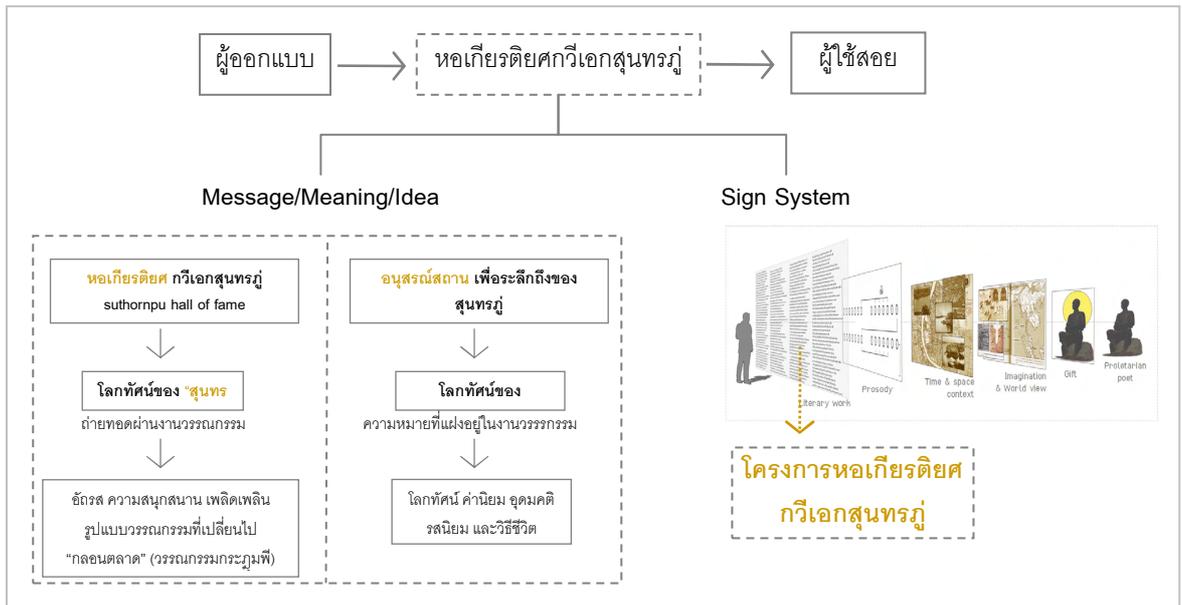
ในบทนี้เป็นการประมวลผลที่ได้จากการศึกษา วิเคราะห์ จากการอ่านวรรณกรรมของสุนทรภู่ด้วยหลักสัญวิทยา นำมาใช้ในการสรุปเนื้อหาสำคัญในโครงการ และแนวคิดในการสื่อความหมายของโครงการ เพื่อกำหนดกรอบที่ชัดเจนของเนื้อหาที่เป็นองค์รวมในการสื่อสาร ด้วยวิธีการออกแบบงานสถาปัตยกรรม หลังจากนั้นจึงเข้าสู่กระบวนการออกแบบ โดยทำการเลือกที่ตั้งโครงการที่เหมาะสมรวมถึงการวิเคราะห์บริบทและที่ตั้งโครงการ และนำไปสู่การหาแนวความคิดในการออกแบบ

1. เนื้อหาสำคัญในโครงการ

จากขั้นตอนการศึกษาแรก ในการอ่านวรรณกรรมด้วยหลักสัญวิทยา(Semiology) ทำให้ผู้ศึกษามีความเข้าใจในศาสตร์ทางด้านนี้เพิ่มมากขึ้น พบว่า หลักสัญวิทยา มีส่วนสำคัญ ในการที่จะต้องกลั่นกรองความหมายของสิ่งที่ต้องการจะสื่อ ในการหาวิธีในการนำเสนอโครงการไปในทางที่ชัดเจน แก่ผู้มาใช้สอยในโครงการ ผู้ศึกษาใช้หลักสัญวิทยา มาใช้ในการวิเคราะห์ จากแผนภาพแสดงการสื่อสารระหว่างผู้ส่ง และผู้รับสาร นำมาวิเคราะห์ได้ว่า “ผู้ออกแบบ” สร้างสื่อกลางคือสถาปัตยกรรม ในโครงการหอเกียรติยศวิเอกสุนทรภู่ ให้ผู้ใช้สอย คือผู้รับสาร ในสาร นั้น มีทั้ง Message และ Sign system

แผนภาพที่ 24 แบบจำลองของการสื่อสารเกี่ยวกับเครื่องหมายองค์และประกอบของเครื่องหมาย

แผนภาพที่ 25 แสดงเนื้อหาสำคัญในโครงการ

1.1 ข้อความ (Message) ความหมาย (Meaning) และแนวคิด (Idea)

ในที่นี้ คือเนื้อหาสำคัญของโครงการ สารที่จะทำการสื่อในโครงการหอเกียรติยศกวีเอกสุนทรภู่ โดย Sign หนึ่ง จะประกอบไปด้วย รูปสัญลักษณ์ (Signifier) และความหมายของสัญลักษณ์ (Signified)

แผนภาพที่ 26 แสดงองค์ประกอบของเครื่องหมาย

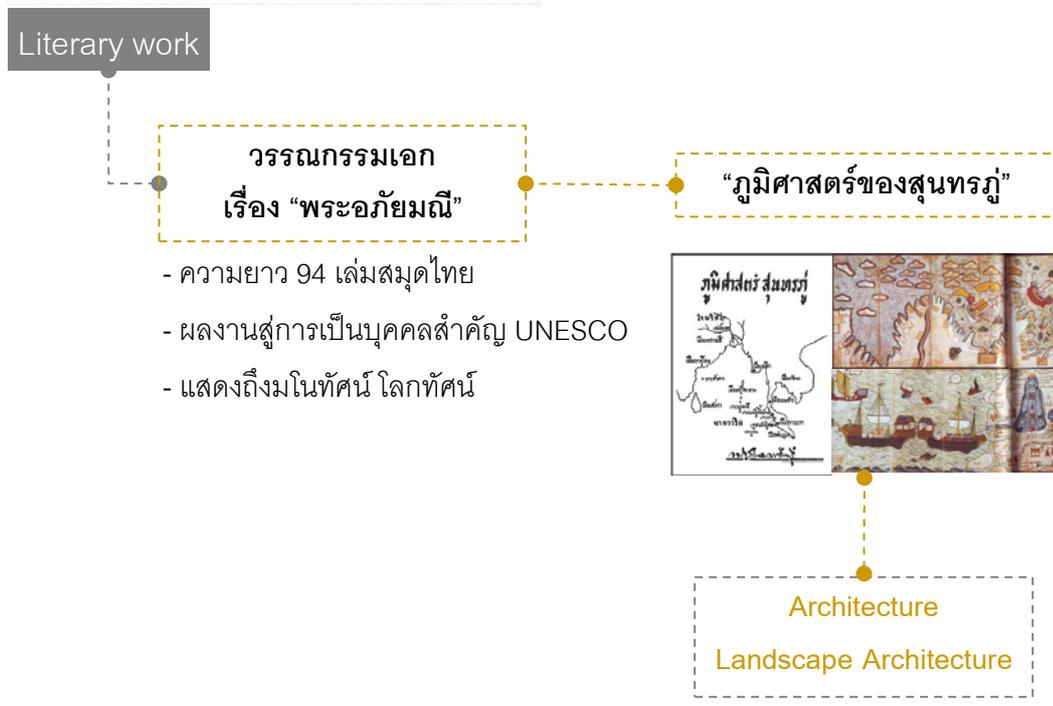
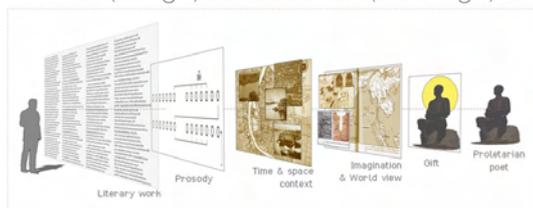
หัวข้อโครงการเป็นด่านแรกที่จะสื่อแก่ผู้เข้าชม Sign ต่างๆ ที่มีอยู่ใน ชื่อโครงการ ก็ล้วนเป็นตัวบอกเล่าเรื่องราวของสื่อได้ตั้งแต่ต้น ฉะนั้น จึงจำเป็นที่จะต้องทำการวิเคราะห์หาความหมายที่แท้จริงของโครงการที่ต้องการสื่ออะไร จากการวิเคราะห์ความหมาย พบว่าคำว่า "หอเกียรติยศ กวีเอกสุนทรภู่" นั้น มีความหมายเป็นการระลึกถึง เชิดชูเกียรติยศ เมื่อพิจารณาแล้ว สุนทรภู่เป็นบุคคลที่เสียชีวิตไปแล้ว แต่ตัวผลงานวรรณกรรมไม่เคยเลือนหายไป เปรียบได้กับว่าในที่นี้ คือ อนุสรณ์สถาน (Monument) เพื่อระลึกถึงของสุนทรภู่

2. แนวคิดในการสื่อความหมายของโครงการ

วรรณกรรมเรื่องเอกของสุนทรภู่ คือ “พระอภัยมณี” วรรณกรรมที่เสมือนเป็นมหากาพย์เรื่องยาว มีความยาวถึง 94 เล่มสมุดไทย คุณค่าที่ปรากฏผ่านชั้นตัวละครในเชิงกลอนทำให้ผลงานสู่การเป็นบุคคลสำคัญของ UNESCO กลายเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาติ และที่สำคัญที่สุดวรรณกรรมเรื่องนี้ เป็นเสมือนตัวตนที่แท้จริงของสุนทรภู่ ที่เมื่อเราได้อ่าน จะสัมผัสถึงมโนทัศน์โลกทัศน์ ของมหากวีกระฎุมพีผู้นี้ได้อย่างแท้จริง

จากงานวรรณกรรมวิจารณ์ ที่มีการเขียนเกี่ยวกับเรื่องราวของสุนทรภู่ มีผลงานหนึ่งที่นำเสนอในแง่มุมที่แตกต่างออกไปจากงานที่เขียน เป็นมุมมองที่ชี้ให้เห็นเรื่อง “โลกทัศน์ของสุนทรภู่” ไว้อย่างชัดเจน คือ งานเขียนของ **ขุนวิจิตรมาตรา (สง่า กาญจนาคพันธุ์)** เรื่อง “**ภูมิศาสตร์สุนทรภู่**”

จินตภาพ(Image) ในการสื่อสาร (Message)

แผนภาพที่ 29 แนวคิดในการสื่อความหมายของโครงการ

2.1 พระอภัยมณี ภูมิศาสตร์สุนทรภู่

พระอภัยมณีเกิดขึ้นกลางทะเลอันดามัน “พระอภัยมณี” ของสุนทรภู่ เป็นวรรณคดีระดับนานาชาติเพราะใช้ฉากและตัวละครถึงค่อนโลก มีฉากและตัวละครหลัก ๆ อยู่ในภูมิภาคอุษาคเนย์ทั้งผืนแผ่นดินใหญ่ถึงหมู่เกาะ และเหตุการณ์ส่วนใหญ่เกิดในทะเลเกือบทั้งหมด

ทะเลในเรื่องพระอภัยมณีไม่ใช่อ่าวไทยหรือ “ทะเลใน” ซึ่งอยู่ทางตะวันออกของประเทศไทย แต่เป็น “ทะเลนอก” ทางฟากตะวันตกของประเทศไทย ซึ่งประกอบด้วย ทะเลอันดามัน อ่าวเบงกอล และมหาสมุทรอินเดีย

ทะเล “นาควารินทร์สินธุ์สมุทร” ที่เป็นศูนย์กลางของเรื่องพระอภัยมณีก็คือทะเลอันดามันและอ่าวเบงกอล อยู่บนเส้นทางคมนาคมการค้านานาชาติที่เชื่อมระหว่าง “ตะวันตก-ตะวันออก” ฉะนั้นจึงมีกำปั่นจากบ้านเมืองต่าง ๆ ผ่านไป-มามากมาย

ภาพที่ 24 ทะเลอันดามัน แผนที่แสดงฉากและบ้านเมืองต่าง ๆ ในพระอภัยมณีอยู่ทางทะเล

อันดามัน เสนอโดย “กาญจนาคพันธุ์” (ขุนวิจิตรมาตรา) เป็นท่านแรก ตั้งแต่ พ.ศ. 2490

สุนทรภู่กำหนดให้เกาะแก้วพิสดารเป็นสถานชุมนุมพวกเรือแตกเมื่อพระอภัยมณี มีอันเป็นไปต้องอยู่เกาะแก้วพิสดาร จึงมี “**सानุศิษย์**” เป็นชวานานาชาติหลายภาษา ครั้นหมดเคราะห์ได้ครองเมืองผลึกแล้ว พระอภัยมณีก็ต้องปูนบำเหน็จศิษย์สำนักเกาะแก้วมาด้วยกันเป็น ธรรมดา

“แล้วรางวัลบรรดาसानุศิษย์	ซึ่งตามติดปรนนิบัติเมื่อขัดสน
ล้วนจันจามพราหมณ์แขกฝรั่งปน	ทั้งร้อยคนคู่ยากลำบากมา
ประทานเมียสาวสาวขาน้อยน้อย	ถ้วนทั้งร้อยรูปร่างตามภาษา
กับกำปั่นบรรทุกเกลือข้าวปลา	ทั้งเงินห้าร้อยทั่วทุกตัวคน”

พวก “**सानุศิษย์**” ก็แยกย้ายกันไปบ้านเมืองของตนดังนี้

“พวกจีนแล่นแพล่นที่ตะวันออก	ออกเส้นนอกแหลมเรือแล้วเฉลียง
ไปกึ่งตั้งกังจิวจันติวเซียง	เข้าลัดเลียงอ้ายม้วยแล่นดูยมา
ข้างพวกแขกแยกเยื้องเข้าเมืองเทศ	อรุณเขตคุ่มสุหรัดปัตหนา
ไปปะหังปังกะเงาะเกาะชวา	มะละกาทะเลหวังตริงกะนู
วิลันดามาแหลมโล่บ้านข้าม	เข้าคังฉลามแหลมเงาะเกาะราหู
อัจแจจามข้ามหน้ามลายู	พวกญวนอยู่เวียดนามก็ข้ามไป
ข้างพวกพราหมณ์ข้ามไปเมืองสาวกี	เวลาลิวาหุโคมโรมวิสัย
กบิลพัสดุ์โรมพัฒนถัดถัดไป	เมืองอภัยสาลีเป็นที่พราหมณ์
ข้างพวกไทยได้ลมก็แล่นรี	เข้ากรุงศรีอยุธยาภาษาสยาม
พม่ามอญย่อนเข้าอ่าวพุกาม	ฝรั่งข้ามฝากเข้าอ่าวเยีระมัน
ที่บางเหลก็เข้าอ่าววิลาส	เมืองมะงาดมะงาดามะงาสวรรค์
ข้ามเกาะเซามาตีกะปัตัน	หาพงศ์พันธุ์พวกพ้องพี่น้องตัว”

ทั้งหมดนี้สะท้อน “ความรู้” ของสุนทรภู่ว่ามีกว้างไกลไปถึงนานาชาติจริง ๆ การพิจารณาเรื่องฉากใน “นิยาย” เรื่องพระอภัยมณีนี้ ไม่อาจจับตัววางตายแน่นอนให้ตรงใจสุนทรภู่ทั้งหมด เพราะ “นิยาย” ก็คือ “นิยาย” ที่ใช้ทั้งสถานที่จริงเป็นฉากก็ได้ และใช้จินตนาการที่สร้างขึ้นเองโดยไม่จำเป็นต้องมีอยู่จริงในโลกเป็นฉากก็ได้¹

¹ สุจิตต์ วงษ์เทศ, สุนทรภู่ เกิดวังหลัง ผู้ดี “บางกอก” มหาภิวัตน์ระดมพิ มีวิชารู้เท่าทันโลก: ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ, (กรุงเทพมหานคร: มติชน, 2547), 44-48.

ภาพที่ 25 แผนที่ เส้นทาง สถานที่ และชื่อเมืองต่างๆมากมายทั้งบนบกและชายทะเล
ที่มา : ทศพร วงศ์รัตน์, พระอภัยมณีมาจากไหน?, (กรุงเทพมหานคร: คอมฟอร์ม, 2550), 141.

นาควารินทร์สินธุ์สมุทรศุนย์กลางของพระอภัยมณี ²

เรื่องพระอภัยมณีมีต้นเหตุเกิดเมื่อท้าวสิลราชเจ้าเมืองผลึกพาลูกสาวชื่อสุวรรณมาลีไปเที่ยวทะเลแล้วถูกพายุ

“ถึงเจ็ดวันเจ็ดคืนเป็นคลื่นคลั่ง

เรือที่นั่งซัดไปไกลนักษะ

จนพื้นแดนแผ่นดินสิ้นสายตา

ไม่รู้ว่าจะไปหนตำบลใด”

จึงตั้งพิธีเซ่นผีปู่เจ้าเพื่อถามทางว่าอยู่ที่ไหน? แล้วจะต้องกลับบ้านเมืองทางไหน?

ปู่เจ้าบอก (ตอนเมาๆ) ว่า

“ฝ่ายปู่เจ้าหาวเธอเหยอหน้า

นั่งหลับตาเขื่องซิมตี้อาหนี

แล้วว่าปู่เจ้าเขาคีรี

ทะเลนี้มีไซ้แคว้นแดนมนุษย์

ปรอมแร่แม่เหล็กก็มีมาก

ชื่อว่านาควารินทร์สินธุ์สมุทร

ฝูงนาคมาอาศัยด้วยไกลครุฑ

ถ้ายังหยุดอยู่ที่นี้จะมีภัย

จงตัดคลื่นผืนไปทิศอีสาน

จะพบพานผู้วิเศษข้างเพทไสย

จึงชักถามตามประสงค์จำนงใจ

จงรีบไปเกิดขอเจ้าเราจะลา”

² สุจิตต์ วงษ์เทศ, สุนทรภู่ เกิดวังหลัง ผู้ดี "บางกอก" มหาภิกษุกรรมพี มีวิชารู้เท่าทันโลก:

เมื่อมุ่งไปทางทิศอีสานก็ได้พบ-พระฤๅษีเกาะแก้วพิสดาร พบพระอภัยมณีกับสินสมุทร พบใครต่อใครอีกมากมาย แล้วเรื่องวุ่น ๆ ทั้งหลายก็เกิดขึ้นรอบ ๆ ทะเล “**นาควารินทร์สินธุ์สมุทร**” นี้ทั้งนั้น อันเป็นชื่อที่สุนทรภู่เอามาจากเกาะนาควารี หรือ Nicobas Islands อยู่กลางทะเลอันดามันซึ่งมีเกาะใหญ่น้อยจำนวนมากเรียงรายตามแนวเหนือใต้ แต่มีหมู่เกาะใหญ่และสำคัญ 2 หมู่ ยาวต่อเนื่องกันคือ **หมู่เกาะอันดามัน (Andaman Islands)** อยู่ตอนบน กับ **หมู่เกาะนิโคบาร์ (Nicobar Islands)** อยู่ตอนล่าง (สมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 ญี่ปุ่นยึดเป็นฐานทัพ แต่หลังสงครามตกเป็นเขตของอินเดียจนถึงปัจจุบัน)

ภาพที่ 26 เกาะนาควารี

ที่มา : สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา-ฉบับกรุงธนบุรี เล่ม 1, กรมศิลปากร, 2542

หมู่เกาะ 2 หมู่นี้อยู่บนเส้นทางการคมนาคมการค้าสมัยโบราณระหว่างภูมิภาคอุษาคเนย์กับบ้านเมืองแถบตะวันตก คืออินเดีย ลังกาและยุโรป จึงมีเอกสารกล่าวถึงเสมอ ๆ โดยเฉพาะหมู่เกาะนิโคบาร์เป็นที่รู้จักกันในชื่อ “**นาควารี**” และชื่ออื่น ๆ อีกหลายชื่อ

ชื่อ “**นิโคบาร์**” เพี้ยนมาจากชื่อ “**นาควาระ**” หมายถึงถิ่นนาค หรืองู หรือคนเปลือย เป็นชื่อเรียกที่เหยียดคนพื้นเมืองลงเป็นสัตว์เลื้อยคลาน ในสมุดภาพไตรภูมิทำขึ้นตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา กรุงธนบุรี และยุคต้นกรุงรัตนโกสินทร์ เขียนแผนที่โบราณระบุมืองท่าชายฝั่ง

จนถึงลังกา ต้องมีชื่อและภาพนาควาริเกาะคนเปลือยทุกฉบับ แสดงว่าเป็นสถานที่สำคัญระหว่างทางไปอินเดีย-ลังกา และเป็นที่รู้จักกว้างขวางในหมู่นักเดินเรือครั้งนั้น

สมัยปลายกรุงศรีอยุธยาในแผ่นดินพระเจ้าบรมโกศ มีคณะสงฆ์จากราชอาณาจักรสยามเดินทางไปประดิษฐานสยามวงศ์ในลังกา เมื่อ พ.ศ. 2298 ต้องไปทางเรืออ้อมแหลมมลายูผ่านเมืองมะละกกา มีบันทึกอยู่ในหนังสือ **“เรื่องประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป”** (พระนิพนธ์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโช ราชานุภาพ) ว่าต้องผ่านเกาะอันตามันกับเกาะนาควาริหรือนิโคบาร์แล้วเล่าเรื่องเกาะนาควาริไว้ด้วยว่า **“ครั้งถึงตรงปากถ้ำมะริดแล้วบ่ายหน้าสำเภาไปข้างตะวันออกแล่นหลีกเกาะอันตามันไป วัน ๑ กับคืน ๑ ถึงเกาะนาควาริ...”** **“ในเกาะนั้นมีคนอยู่เป็นอันมาก แต่ว่าหาหมี่ข้าวกิน หาหมี่ฝ้านุ่งห่มไม่ ผู้หญิงนั้นนุ่งเปลือยไม้แต่พอปิดที่อายหน่อยหนึ่ง ผู้ชายนั้นเอาเชือกคาดเอวแล้วเอาผ้าเตี่ยวเท่าผ้ามือห่อที่ความอายไว้”**

จากเกาะนาควาริ สำเภากำปั่นแล่นไป 7 วัน 7 คืนก็มาถึง **“ถนนพระราม”** ซึ่งเป็นแนวหินเชื่อมระหว่างอินเดียนใต้ (ทมิฬ) กับลังกา (สิงหล)

ครั้งสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ก็ส่งพระสงฆ์ไปลังกาอีกเมื่อ พ.ศ. 2357 คราวนี้ให้พระสงฆ์อาศัยเรือค้าช้างของพ่อค้าลงเรือที่ควนธานี เมืองตรัง ผ่านเกาะยาวหน้าเกาะกลาง แล้วไปเกาะนาควาริใช้เวลา 6 วัน มีบันทึกดังนี้ **“แลเกาะนาควาริอยู่นั้น ผู้คนอยู่เป็นอันมาก คนเหล่านั้นไม่กินข้าว กินแต่เผือกมันและหมากพร้าว ครั้งเห็นเรือเข้าไปใกล้เกาะแล้ว ก็เอาเผือกมันหมากพร้าวกล้วยอ้อยลงมาแลกยา”**

บันทึกของพระสงฆ์ไปลังกายังบอกอีกว่า **“แลเกาะเล็กน้อยมีอยู่ใกล้เคียงเกาะนาควาริที่แลไปเห็นนั้น จะนับประมาณมิได้”** และนับเวลาตั้งแต่ออกจากเมืองตรัง ๑๘ วันก็ถึงเมืองลังกา แล้วบันทึกถึงคำบอกเล่าเกี่ยวกับคนบนหมู่เกาะอันตามันว่า **“คนในเกาะนั้นกินคน ถ้าแลเรือซัดเข้าไปถึงที่นั่นแล้ว มันช่วยกันไลยด้วยหน้าไม้ จับตัวได้เชือดเนื้อกินเป็นอาหาร อันนี้เป็นคำบอกเล่าหลายปากแล้วก็เห็นจะมีจริง แต่มิได้เห็นด้วยจักขุ”**

เรื่องมนุษย์กินคนคงมีหลายเกาะ ในนิราศลอนดอนของหม่อมราชวงศ์ทิพย์ทิพย์ก็เขียนไว้ว่า ที่สุมาตรามีมนุษย์กินคน สุนทรภู่คงได้ยินเรื่องมนุษย์กินคนอยู่ตามหมู่เกาะจากคำบอกเล่าของชาวเรือแล้ว จึงสร้างตัวละครชื่อ **“เจ้าละมาน”** ขึ้นมา แม้จะไม่ได้กินคนแต่ก็กินของสด ๆ คาว ๆ ดังนี้

“ฝ่ายลำหนึ่งถึงละมานสถานถิ่น	เมืองทมิฬพื้นเสียมเหยี่ยมหนักหนา
ไม่กินข้าวชาวบูรินทรกินแต่ปลา	กินช้างม้าสารพัดสัตว์เนื้อนก
ถึงเวลาฆ่าชีวิตเอามัดเชือด	แล้วคลุกเลือดเข้าสักหน่อยอร่อยเหลือ
ทั้งน้ำส้มพรมพล่าน้ำปลาเจือ	ล้วนถือเนื้อดิบกินสิ้นทุกคน”

ภาพที่ 27 แผนที่โบราณแสดงเมืองต่าง ๆ ในประเทศลังกาและมหาสมุทรอินเดีย มีเกาะนาควารี
ที่มา : สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา-ฉบับกรุงธนบุรี เล่ม 2, กรมศิลปากร, 2542

เจ้าละมานนี้ “กาญจนาคพันธุ์” ว่าหมายถึงเจ้าแห่งเกาะละมาน หรือสุละมาน ก็คือเกาะนิโคบาร์หรือนาควารีนั่นเอง จะเห็นว่าข้อมูลตรงกับบันทึกของพระสงฆ์ที่พบชาวเกาะนาควารี

สุนทรภู่ยังบรรยายรูปร่างของเจ้าละมานไว้อีก ว่า “เห็นองค์ท้าวเจ้าละมานเหมือนมารร้าย” และ “จุมุกแหลมแก้มแพบซีกฟันเสี้ยว ดูหน้าเหย้มหาญหนักเหมือนยักษ์” ต่อมาทำศึกกับพระอภัยมณี แล้วถูกจับได้ จึงให้เอาไปปล่อยเกาะ เพราะสุนทรภู่คงรู้ดีอยู่แล้วว่าชาวเกาะอันดามันเป็นพวก “เงาะ” ซึ่งเป็นที่รู้จักกันในปัจจุบันว่า “ชาวเล” หรือ “ชาวน้ำ” จึงกำหนดเรื่องให้เอาเจ้าละมานไป “ปล่อยเสียที่แดนเงาะตามเกาะเกียน”

สรุปว่า สุนทรภู่ได้ชื่อทะเล “นาควารินทรสินธุ์สมุทร” มาจากชื่อเกาะนาควารีหรือนิโคบาร์ในสมุดภาพไตรภูมิ แล้วสมมติให้ทะเลนาควารินทรนี้กว้างไกลมหาศาล จึงอาจหมายถึงทะเลอันดามัน-อ่าวเบงกอล-และมหาสมุทรอินเดียทั้งหมดก็ได้

เกาะแก้วพิสดาร เกาะในจินตนาการสุนทรภู่³

เมื่อท้าวสิลราชเจ้าเมืองผลึกกับลูกสาวคือสุวรรณมาลีติดมรสุมอยู่กลางมหาสมุทร (อินเดีย) ปู่เจ้าบอกทางรอดว่า “จงตัดคลื่นผืนใบทิศอีสาน จะพบพานผู้วิเศษข้างเพทไสย”

เมื่อมุ่งไปทางทิศอีสานก็ได้พบ-พระฤๅษีเกาะแก้วพิสดาร-จริง ๆ แสดงว่าเกาะแก้วพิสดารอยู่ในเขตทะเลอันดามันหรือที่ใดที่หนึ่งของมหาสมุทรอินเดีย ไม่ใช่ “เกาะเสม็ด” ในอ่าวไทยที่จังหวัดระยองอย่างที่เข้าใจกัน

ทะเลอันดามันไม่ได้มีเพียงหมู่เกาะนาคาวรี แต่มีหมู่เกาะอันดามันและหมู่เกาะอื่น ๆ เป็นพืดยืดยาวตามแนวพม่าลงไปถึงสุมาตราของอินโดนีเซียโน่น แม้เกาะของนางผีเสื้อสมุทรสุนทรภู่อีกกำหนดให้อยู่ในบริเวณนี้ด้วย คำว่า “ปีศาจ” – “ยักษ์” – “นาค” รวมทั้ง “ผีเสื้อ” (มาจาก “ผีเสื้อ”) ล้วนหมายถึงคนพื้นเมือง และดูเหมือนว่าเกาะอันเป็นถิ่นของนางผีเสื้อสมุทรจะอยู่ก่อนไปทางตอนบนแถบหมู่เกาะอันดามันที่บันทึกของพระสงฆ์บอกว่ามีมนุษย์กินคน ดังปากคำของนางเงือกที่บอกกับพระอภัยมณี ดังนี้

“ฝ่ายเงือกน้ำคำนับอภิวาท	ข้าพระบาททราบบสิ้นทุกถิ่นฐาน
อันน้ำนี้มีนามตามบุราณ	อโนมานเคียงกันสี่พันดร
เป็นเขตแคว้นแดนที่นางผีเสื้อ	ข้างฝ่ายเหนือถึงมหิงษะสิงขร
ข้างทิศใต้ไปจนเกาะแก้วมังกร	หนทางจรเจ็ดเดือนไม่เคยล่อนคลา
ไปกลางย่านบ้านเรือนหาไม่มี	สมุทรไทซึ่งซีกลิทหนักหนา
แต่สำเภาชาวเกาะเมืองลังกา	เขาแล่นมามีบ้างอยู่กลางปี
ถ้าเสียเรือเหลือคนแล้วนางเงือก	ขึ้นมาเลือกเอาไปชมประสมศรี
เหมือนพวกพ้องของข้ารู้พาที	ด้วยเดิมที่ปู่ย่าเป็นมนุษย์”

ปากค่านางเงือกระบุชัดเจนว่าบริเวณนี้มี “สำเภาชาวเกาะเมืองลังกา” แล่นผ่านไป มาอยู่ด้วย แสดงว่าอยู่บนเส้นทางคมนาคมการค้าแถบทะเลอันดามันชัดเจน

บนเส้นทางคมนาคมการค้าในทะเลอันดามันนี้เองมี “เกาะแก้วพิสดาร” ของพระฤๅษีผู้วิเศษอยู่ด้วย ฉะนั้นจึงมี “พวกเรือแตกแขกฝรั่งแลอังกฤษ ขึ้นเป็นศิษย์อยู่สำนักนั้นหนักหนา” ดังปากคำของนางเงือกบอกว่า

³ สุกิจิตต์ วงษ์เทศ, สุนทรภู่ เกิดวังหลัง ผู้ดี “บางกอก” มหาภิกษุวัชรภูมพี มีวิชารู้เท่าทันโลก: ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ, 54-59.

“แต่โยคีมีมนต์อยู่ตนหนึ่ง	อายุถึงพันเศษถือเพทไสย
อยู่เกาะแก้วพิสดารสำราญใจ	กินลูกไม้เผือกมันพรรณผลา
พวกเรือแตกแซกฝรั่งแลอังกฤษ	ขึ้นเป็นศิษย์อยู่สำนักนั้นหนักหนา
ด้วยโยคีมีมนต์ดลวิชา	ปราบบรรดาภูตพรายไม่กลายเป็น
แม้พระองค์ทรงฤทธิ์จะคิดหนี	ถึงโยคีเข้าสำนักไม่ดักชัย
เมื่อสำเนาเขาซัดพลัดเข้าไป	ก็จะได้โดยสารไปบ้านเมือง
แต่ทางไกลไม่น้อยถึงร้อยโยชน์	ล้วนเขาโชดคีรีรัตนขันธุ์เนื่อง
กลางคองศาสารพัดจะซัดเคือง	จงทราบเรื่องบงกชบทมาลย์
แม้กำลังดั่งข้าจะพาหนี	เจ็ดราตรีเจียวจึงจะถึงสถาน
อสุรีมีกำลังดั่งปลาวาฬ	ตามประมาณสามวันจะทันตัว”

สภาพเกาะแก้วพิสดารที่นางเงือกพาพระอภัยมณีกับสินสมุทรไปถึงก็คือ

“นางเงือกน้ำบอกสำคัญว่านั่นแล้ว	คือเกาะแก้วพิสดารเป็นชานเขา
พระพังนางสร้างโคกค้อยบรรเทา	จึงว่าเราเห็นจะรอดไม่รอดววย
แล้วพิศดูภูผาศิลาล้อม	ชะโงกเงื่อนน้ำวนชลสาย
แลลิบลิบหลังศาลาราย	มีเสาหงส์ธงปลายปลิวระยับ
พระยินดีชี้บอกสินสมุทร	โน่นแน่ะกฎุมภ์กระเบื้องสี่เหลี่ยม
พระหน่อน้อยค้อยเรียงเคียงค้ำับ	หมายประทับที่เสาหงส์ตรงเข้ามา”

จะเห็นว่าเป็น “เกาะ” ในจินตนาการของสุนทรภู่ชัด ๆ คือมีศาลาราย มีเสาหงส์ มีกฎุมภ์กระเบื้องสี่เหลี่ยม ฯลฯ

เกาะแก้วพิสดารในจินตนาการของสุนทรภู่มีลักษณะ “อุดมคติ” สูงมาก ดังกลอนว่า

“อันเกาะแก้วพิสดารสถานนี้	โภชนาสาลีก็มีถม
แต่คราวหลังครั้งสมุทรโคดม	มาสร้างสมศึกษาสมาทาน
เธอทำไร่ไถที่ริมภูเขาลวง	ครั้นแตกรวงออกมาเล่าเป็นข้าวสาร
ได้สืบพืชยึดอยู่แต่บูรณ	จงคิดอ่านมาเคียวมาเกี่ยวไป”

เรื่อง “โภชนาสาลีก็มีถม” นี้ “กาญจนาศพนธ์” ได้สืบค้นนิทานปรัมปราของอินโดนีเซียเกี่ยวกับกำเนิดพันธุ์ข้าวในเกาะชวา เข้าใจว่าสุนทรภู่อ่านนิยายปรัมปราของชวานี้ดี จึงสร้างเรื่องให้เกาะแก้วพิสดารมีข้าวเลี้ยงคนจำนวนมากได้

ข้าวปลาอาหารบนเกาะแก้วพิสดารที่อุดมสมบูรณ์นั้น มีทั้งข้าวเหนียว ข้าวเจ้า ข้าวฟ่าง และข้าวโพด หมายความว่าคนที่อยู่บนเกาะนี้ไม่ได้กินเผือกกินมันเหมือนพวกอินทามัน กับพวกนาควารี

สรุปว่าเกาะแก้วพิสดารในจินตนาการของสุนทรภู่อยู่ทางใต้ของทะเลอินทามัน ค่อยลงไปทางเกาะสุมาตรากับเกาะชวาของอินโดนีเซีย

เมืองลังกา ก็คือศรีลังกาของอังกฤษ⁴

นอกจากพระอภัยมณีกับศรีสุวรรณแล้ว กลุ่มตัวละครสำคัญในเรื่องพระอภัยมณี ก็คืออุศเรนกับนางละเวงวันฟ้าแห่งเมืองลังกา

เมืองลังกา ในเรื่องพระอภัยมณีก็คือเกาะลังกาหรือประเทศศรีลังกาทุกวันนี้ และตรงกับกรุงลังกาของทศกัณฐ์ในเรื่องรามเกียรติ์ ฉะนั้นชาวลังกาจึงนับถือยักษ์เป็นบรรพบุรุษ ทุกวันนี้ยังมีศาลทศกัณฐ์กับศาลพิเภก ต่อมาลังกาดตกเป็นอาณานิคมของอังกฤษ ทำให้สุนทรภู่ วางตัวละครในลังกาเป็น “ฝรั่ง” ชาวยุโรป มีกษัตริย์เป็นผู้หญิงเหมือนพระราชินีวิกตอเรียของ อังกฤษ

ลังกาเป็นชื่อประเทศ แต่ประชาชนเป็นชาว**สิงหล** พูดภาษา**สิงหล**ซึ่งเป็นภาษาตระกูลอินโด-ยูโรเปียน ชาวสิงหลนับถือพุทธศาสนาและนับถือรอยพระพุทธรูปบาทนยอดเขาสมณภูฏ ซึ่งเขานับถือเขาสูงสุดของลังกา ชาวอังกฤษเรียกยอดเขานี้ว่า Adam's Peak แล้วสุนทรภู่เรียกในพระอภัยมณีว่า “**เขาสิงคุตร์**” ดังกลอนตอนพระอภัยมณีออกมาเพ็ญพรตว่า

⁴ สุจิตต์ วงษ์เทศ, สุนทรภู่ เกิดวังหลัง ผู้ดี "บางกอก" มหาวิกิระฆังพี มีวิชารู้เท่าทันโลก: ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ, 60-68.

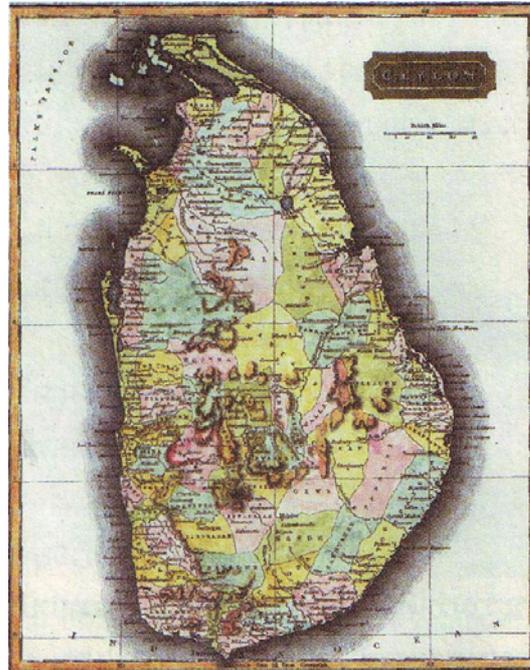

ภาพที่ 28 แผนที่โบราณ จากสมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา-ฉบับกรุงธนบุรี
ที่มา : สุจิตต์ วงษ์เทศ, สุนทรภู่ เกิดวังหลัง ผู้ดี "บางกอก" มหากวีกระฎุมพี มีวิชารู้เท่าทันโลก:
ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ, (กรุงเทพมหานคร: มติชน, 2547), 61.

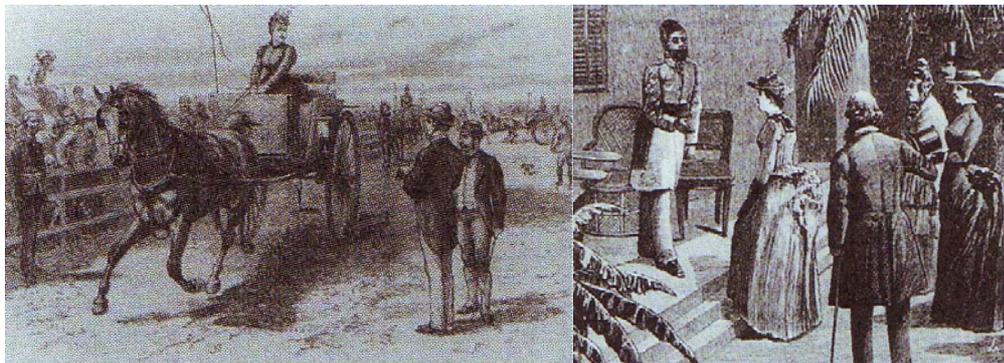
แผนที่โบราณ จากสมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา-ฉบับกรุงธนบุรี (ปัจจุบันเก็บไว้ที่หอสมุดแห่งชาติ) แสดงตำแหน่งของบ้านเมืองน้อยใหญ่ใกล้เคียงที่ตั้งอยู่รอบอ่าวไทย ทั้งชายฝั่งทะเลตะวันตกและตะวันออก มีรูปสำเภาและหมู่เกาะต่าง ๆ ทั้งใกล้และไกลตามความเข้าใจสมัยก่อน สะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์การค้าทางทะเลตั้งแต่ยุคโบราณ และแสดงให้เห็นว่าขอบเขตของโลกในทัศนะของชาวสยามสมัยนั้น ซึ่งสุนทรภู่เรียนรู้สิ่งนี้ทั้งหมดแล้วจึงใช้ฉากเหล่านี้ในพระอภัยมณี

“พอเดือนยี่สี่ค่านำพระบาท
เป็นสิ้นความสามพระองค์อยู่ทรงพรต
ยอดคีรีมีต้นโรทันใหญ่
ครั้นแสงแดดแผดส่องต้องมณฑล
ด้วยคีรีนี้เป็นหลักลังกาทวีป
ครั้นถึงสิบห้าวันก็บันดาล
ไซ้เหล็กล้ามสามสายฝ้ายเหนื่อได้
จึงนับถือลือเลื่องเป็นเรื่องราว
เมื่อแรกตั้งลังกาลงมาเกิด
ว่ารูปทรงองค์สิงคบุรีบุตรพระอินทร์
ครั้นสิ้นเหล่าชาวลังกาจึงฝรั่ง
แต่ก่อนเขาเล่ามาถึงเราจึงรู้

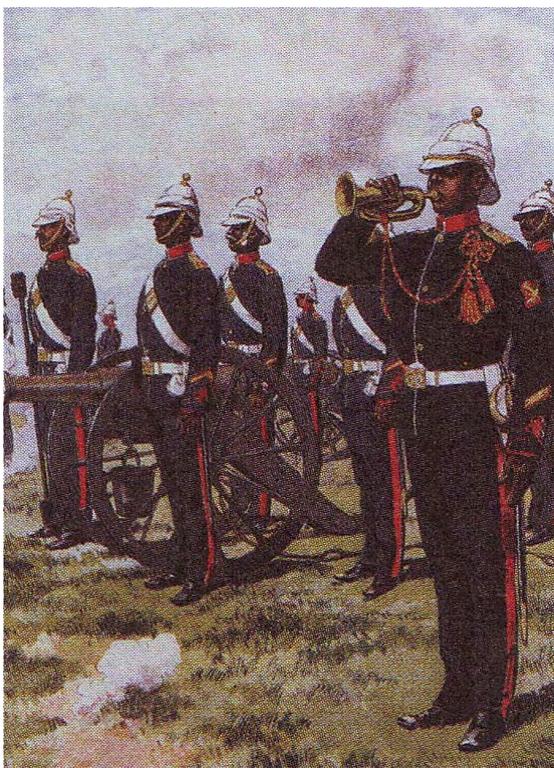
ทรงรกราชญาติวังศ์ตามส่งหมด
ที่บรรพตสิงคบุรีดุจนิมนต์
น้ำปลายใบหยดย้อยเหมือนฝอยฝน
เป็นหมอกมณมืออยู่แต่บูรณ
ยอดเหมือนกลีบจงกลมณฑลสถาน
เป็นฝนชานโสมสาตไม่ขาดคราว
ต่างกระไดป็นปายเหนี่ยวสายสาว
มีรูปเจ้าสิงคบุรีสุดคีรีน
กล่าวกำเนิดนำฟุ้งหวงถวิล
ดำเหมือนนิลกินถ่วงากินสาธุ
ยกมาตั้งตั้งแจ็กจิ้งจิงกินหมู
เท็จจริงอยู่กับผู้เฒ่าที่เล่ามา”

ภาพที่ 30 แผนที่เมืองลังกาที่ชาวยุโรปทำไว้ (Published, 1817 by A. Constable & Co. Edinburgh)
 ที่มา : สุจิตต์ วงษ์เทศ, สุนทรภู่ เกิดวังหลัง ผู้ดี "บางกอก" มหากวีกระฎุมพี มีวิชารู้เท่าทันโลก: ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ, (กรุงเทพมหานคร: มติชน, 2547), 63.

ภาพที่ 31 สตรีชาวยุโรปในเมืองลังกา ยุคตกเป็นเมืองขึ้นอังกฤษ จินตนาการของสุนทรภู่
 ที่มา : สุจิตต์ วงษ์เทศ, สุนทรภู่ เกิดวังหลัง ผู้ดี "บางกอก" มหากวีกระฎุมพี มีวิชารู้เท่าทันโลก: ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ, (กรุงเทพมหานคร: มติชน, 2547), 63.

ภาพที่ 32 ทหารพื้นเมืองลังกา จัดอย่างยุโรป ยุคอังกฤษปกครองเป็นเมืองขึ้น
ร่วมสมัยสุนทรภู่ แต่งพระอภัยมณี

ที่มา : สุนทรภู่, วรรณคดี, สุนทรภู่ เกิดวังหลัง ผู้ดี "บางกอก" มหากวีกระฎุมพี มีวิชารู้เท่าทันโลก:
ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ, (กรุงเทพมหานคร: มติชน, 2547), 63.

ถนนพระราม⁵ รูปจากพระอภัยมณีมาจากไหน

คือแนวหินธรรมชาติจากปลายแหลมอินเดียได้ลงไปเชื่อมเกาะลังกา แล้วผู้จรร
รามเกียรติ์มีจินตนาการว่านี่คือ**ถนนพระราม**ที่พระรามให้อนูมานไปจองถนนเพื่อยกทัพข้ามไปรบ
ทศกัณฐ์

บันทึกจากพระสงฆ์จากกรุงศรีอยุธยาไปลังกาก็กล่าวถึงถนนพระรามว่าเดินทาง
จากเกาะนาคาวรี สำเภากำปั่นแล่นไป 7 วัน 7 คืน ก็ถึง "**ถนนพระราม**" แล้วเรือแตกเพราะไปชน
แนวหิน "**ถนนพระราม**" นี้เอง

⁵ สุนทรภู่, วรรณคดี, สุนทรภู่ เกิดวังหลัง ผู้ดี "บางกอก" มหากวีกระฎุมพี มีวิชารู้เท่าทัน
โลก: ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ, 64.

ภาพที่ 34 ภาพวาด “ควีนวิกตอเรีย”

ที่มา : ทศพร วงศ์รัตน์, พระอภัยมณีมาจากไหน?, (กรุงเทพมหานคร: คอมฟอร์ม, 2550), 153.

ภาพวาด “ควีนวิกตอเรีย” เมื่อพระชนมายุประมาณ 18 พรรษา ประดับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ “การ์เตอร์” อันเป็นเครื่องราชอิสริยาภรณ์ชั้นสูงสุดของพระเจ้าแผ่นดินอังกฤษ เสด็จขึ้นครองราชย์ต่อจาก “ปีตุลา” พระเจ้าวิลเลียมที่ 4 ในปี พ.ศ. 2380 พระยาไทรบุรีทูลเกล้าฯ ถวายภาพนี้แด่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 เมื่อ พ.ศ. 2380 ขณะนั้นสุนทรภู่อกบวชแล้วแต่งเรื่องพระอภัยมณี ปัจจุบันภาพนี้จัดแสดงที่ “ห้องของเล่น” บนพระที่นั่งวิมานเมฆ พระราชวังดุสิต กรุงเทพฯ

ภาพที่ 35 แฮมมในบางกอก ผู้หญิงฝรั่งที่มาอาศัยอยู่ในกรุงเทพฯ สมัยก่อน

ที่มา : สุจิตต์ วงษ์เทศ, สุนทรภู่ เกิดวังหลัง ผู้ดี”บางกอก” มหากวีกระฎุมพี มีวิชารู้เท่าทันโลก: ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ, (กรุงเทพมหานคร: มติชน, 2547), 67.

หม่อมในบางกอก ผู้หญิงฝรั่งที่มาอาศัยอยู่ในกรุงเทพฯ สมัยก่อน เช่น มิซชันนารี นิยมที่จะแต่งกายอย่างฝรั่งตามสมัยนิยม คือแต่งกายอย่างสมัยวิคตอเรีย คือสวมเสื้อคอปิด แขนยาว สวมกระโปรงสู่ม ทรงผมที่นิยมในสมัยนั้นคือ ผมยาว แสกกลางด้านข้างม้วนเป็นหลอด หรือเกล้าผมมวยไว้ด้านหลัง เมื่อออกนอกบ้านจะสวมหมวกที่มีสายรัดใต้คาง เรียกว่าบอนเน็ต และถือร่มผ้าลูกไม้คันเล็ก

เมืองผลึก คือกลาง-ภูเก็ต⁶

เมืองผลึก เป็นเมืองสำคัญ “คู่รัก-คู่แค้น-คู่สงคราม” กับเมืองลังกาตลอดเรื่องพระอภัยมณี หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งว่าเรื่องพระอภัยมณีก็คือกรณีพิพาทระหว่างเมืองผลึกกับเมืองลังกา ซึ่งอยู่ตรงข้ามกันทางทะเลดังมีบอกไว้ตอนฝ่ายลังกาจะยกกองทัพไปตีเมืองผลึกดังนี้

“ฝ่ายลังกาฝรั่งอยู่หลังถนน	พอพักพลฝึกทหารชาญสนาม
ออกจากฝั่งวังวนถนนพระราม	แล้วยกข้ามฟากมาสืบห้าคืน
เข้าเขตคุ้งกรุงผลึกนึกประหลาด	ไม่เห็นลาดตระเวนแขวงมาแข็งขึ้น
เข้าปากน้ำสำคัญให้ลั่นปืน	เสียงปั้งปั้งดังครืนทั้งกรณี”

ตรงที่บอกว่า “ยกข้ามฟาก” ย่อมหมายถึงข้ามทะเลอันดามัน แสดงว่าเมืองผลึกอยู่ตรงข้ามถนนพระราม ห่างกัน 15 คืบ (ในคำกลอน)

ในทางกลับกันเมื่อนางสุวรรณมาลีมีใบบอกเมืองรมจักรกับเมืองเกาะเวกซึ่งอยู่ในละแวกเดียวกัน ให้ยกกองทัพไปลังกา ก็ระบุว่า “ให้รีบตามข้ามฝั่งไปลังกา” แล้วใช้เวลา “นับสิบห้าราตรีไม่มีหยุด ก็ถึงฟากฝั่งลังกาท่าสงคราม” ตรงกับที่ฝ่ายลังกาบอกไว้

ฝั่งตรงข้ามลังกาโดยประมาณก็คือ บริเวณที่ทุกวันนี้เป็นเกาะภูเก็ต แต่ในสมัยสุนทรภู่ยังเรียก “เมืองกลาง”

เรารู้จากตัวบทแล้วว่าเมืองผลึกอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของเกาะแก้วพิสดาร ดังคำบอกของฤๅษีว่า

“อันกรุงไกรไปทางทิศอีสาน แสนกันดารสารพัดจะขัดขวาง”

⁶ สุจิตต์ วงษ์เทศ, สุนทรภู่ เกิดวังหลัง ผู้ดี “บางกอก” มหาภิกษุระฎุมพี มีวิชารู้เท่าทันโลก: ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ, 69-78.

เพราะมีคลื่นลมหนักหนาสาหัสซึ่งเป็นที่รู้จักกันอยู่แล้วในหมู่นักเดินเรือเมื่อเรือจะออกจากเกาะแก้วพิสดาร นายเรือจึงตั้งเข็มทิศไปทางอีสาน

“พวกพลพลนิกรถอนสมอ บ้างขันช่อชวนกันเข้าขันกว่าน
ฝ่ายฝรั่งตั้งเข็มเต็มชำนาญ หมายอีสานสำคัญเป็นมั่นคง”

ถ้าเกาะแก้วพิสดารอยู่แถบเกาะสุมาตรา เมืองผลึกก็จะอยู่ทางทิศอีสานตรงตำแหน่งเมืองถลางหรือเกาะภูเก็ตพอดี สุนทรภู่บรรยายเมืองผลึกไว้ว่า

“จะกล่าวเรื่องเมืองผลึกราษฎร์ฐาน บ่อคมปรากฏเชิงเทินล้วนเนินผา
ซุ้มทวารบานบังใบเสมา ล้วนศิลาเลื่อมลายดูพรายแพรว
มีปราสาทสูงเยี่ยมขึ้นเทียมเมฆ อดิเรกรุ่งฟ้าเวหาหา
นกศูลแสงแก้วดูแวววาว ดังดวงดาวเด่นกระจ่างอยู่กลางวัน
พระโรงธารชานพักตำหนักแก้ว แต่ล้วนแล้วด้วยมุกดาฝาผนัง
ทั้งเสื่อผ้าเงินทองสิบสองคลัง ก็มั่งคั่งยิ่งกว่าทุกธานี
อันไพร่ฟ้าประชาชนออกฉ้นหลาม นิคมคามประเทศล้วนเศรษฐี
ทั้งโหราพฤคามาตย์ราชกวี ชาวบุรีเรจรีนทุกคืนวัน”

อันที่จริงการบรรยายบ้านเมืองเอกในนิยายอย่างเมืองผลึกนี้เป็น “ขนบ” ที่สืบมาแต่ยุคก่อน ๆ ฉะนั้นไม่อาจยึดเป็น “จริง” ได้ทั้งหมด เช่น ปราสาทราชวัง นกศูล พระโรงธาร ฯลฯ รวมทั้ง “ชาวบุรีเรจรีนทุกคืนวัน” แต่กลอนที่ว่า “บ่อคมปรากฏเชิงเทินล้วนเนินผา” – “ล้วนศิลาเลื่อมลายดูพรายแพรว” – “แต่ล้วนแล้วด้วยมุกดาฝาผนัง” พยายามสะท้อนความเป็นเมืองที่ชื่อ “ผลึก” ซึ่งตรงกับธรรมชาติของเมืองถลาง

จริงอยู่ สุนทรภู่ไม่เคยเดินทางท่องเที่ยวไปแถบชายทะเลตะวันตกถึงเมืองถลาง แต่ “ลูกศิษย์” สุนทรภู่เคยไป แล้วเขียนนิราศไว้เล่มหนึ่งคือ “นิราศถลาง” (ถลางคือถลาง) คนเขียนคือนายมี หรือ “เสมียนมี” ที่มีบรรดาศักดิ์ “หมื่นพรหมสมพัตสร” บรรยายสภาพของเมืองถลางสมัยนั้น ทำให้สุนทรภู่รู้แล้วเก็บมาจินตนาการสร้างเรื่องเมืองผลึกว่า

“ถึงถลางกลางวันไม่ทันค่ำ ชวนกันทำที่ประทับออกสับสน
อยู่วัดทำยน้าพังริมฝั่งชล ก็ต่างคนต่างสบายเป็นหลายเดือน
ที่เที่ยวชมนครเขตสถาน จะเปรียบปานเมืองใหญ่นั้นก็เหมือน
เรือนพระยาเป็นสง่ากว่าพลเรือน มีค่ายเขื่อนขอบคูประตูล้ำ
ข้างหลังหน้าธานีค้ำรอบ เป็นขอบเขตเขตเขินเนินไศล
ดูยอดเยี่ยมเทียมเมฆวิเวกใจ แม่น้ำไหลลึกกว้างอยู่กลางเมือง
มีสำเภาเลากามาค้าขาย ทอดอยู่ท้ายเวียงชัยเสาใบเฉียง

มีสินค้าสารพัดไม่ขาดเคือง	พอเลี้ยงเมืองเป็นสุขสนุกสบาย
ตลาดบกตั้งเบียดกันเสียดแทรก	ดีบุกแลกเงินเหรียญเที่ยวเวียนขาย
พวกไทยแจ็กแขกชวชวยผ้าลาย	มาตั้งรายเรียงพับสลับกัน
บ้างขายแสแพรสีมีต่างต่าง	ชาวฉลางนุ่งห่มคลุมสั้น
เห็นสาวสาวรูปร่างสำอางครัน	พื๋ววันพื๋ววันหวาดหวาดไม่อาจุดู”

นิราศฉลางยังบรรยายชายหาเมืองกลางอย่างงดงามราว “ผลึก” ดังนี้

มีเนินทรายชายหาดสะอาดเนียน	เป็นที่เตียนเบื้องขวาเป็นป่าสน
มีเบี้ยหยอยพรอยพรายลายชอบกล	ระคนปนกรวดทรายชายชลา
ทั้งเบี้ยจันเบี้ยไทลูกใหญ่น้อย	มากกว่าร้อยโกฏิแสนดูแน่นหนา
มีทั้งเบี้ยประหลาดสะอาดตา	ดาษดาตีตีสีต่างกัน
บ้างก็แดงแดงก่ำดั่งน้ำฝาง	บ้างดำดำพรอยพรายลายขยัน
บ้างก็เหลืองเหลืองดั่งสีจันทร์	ประหลาดพรรณพิศดูน่าชชม
มีหยอยสังข์สูงศักดิ์ทักษิณวัฏ	สารพัดของดีก็มีถม
มีตัวมุกสุกใสไขกลมกลม	ในย่านยมนานันอำพันมี
ถูกคลื่นจัดซัดสาดขึ้นหาดกว้าง	เข้าเกยค้ำกลิ้งเหม็นเหมือนเช่นผี
ครันแห่งหอมกลิ่นรสหมดราศี	เนื้อเป็นสีสุวรรณอำพันทอง
ที่ดูพลางเดินพลางมากกลางหาด	เลียบลีลาคริมสมุทรรักสุดหมอง
เห็นกรวดทราบพรายแพรวเป็นแก้วทอง	คิดถึงน้องนิกตรมระบมใจ

นอกจากความงามตามธรรมชาติแล้ว ยังมีเรื่องอื่น ๆ อีก เช่น การค้าและการเมืองของชายทะเลด้านตะวันตกที่สุนทรภู่ประมวลเข้าไว้ด้วย

เหตุการณ์สำคัญอันเป็นที่รู้คู่หูทั่วกันคือ “ศึกฉลาง” ที่พม่ายกกองทัพมาตีเมืองฉลางคราวสงครามเก้าทัพสมัยรัชกาลที่ ๑ แล้วเชื่อกันว่าสุนทรภู่ยกเอาเหตุการณ์นี้ไปใส่ฉากศึกเก้าทัพตีเมืองผลึก ดังกลอนว่า

เมืองมะหุ่งกรุงเตนุกูเวณลवाद	เมืองวิลาสวิลยาชวาฉวี
ถึงเมืองเงาะเกาะวลำสำปะลี	จะชิงตีเมืองผลึกเป็นศึกกรม

อังกฤษขยายอิทธิพลเข้ามาในแหลมมลายูแล้วตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 เริ่มด้วยการเข้าเกาะหมาก (ปีนัง) แล้วพยายามขยายไปที่อื่น ๆ อีกล้วนเป็นอันตรายต่อกรุงสยามทั้งนั้น

จากรายงานของครอว์ฟอร์ดที่เข้ามาถึงกรุงเทพฯ ในสมัยรัชกาลที่ ๒ ระบุว่า “ดีบุกในกรุงสยามอุดมสมบูรณ์และมีกระจายอยู่ทั่วไปมากกว่าที่อื่นใดในโลก” แล้วย้ำว่าการผลิตดีบุกที่

“**จิ้งค์ซีลอน**” (หมายถึงเมืองกลางหรือเกาะภูเก็ต) มีปริมาณมากทีเดียว แต่ยังไม่ได้ทำเป็นลำเป็นต้นเท่า นั้น สะท้อนให้เห็นความต้องการบางอย่างของอังกฤษด้วย

ฝ่ายกรุงเทพฯ เองก็พยายามที่จะเข้าไปควบคุมหัวเมืองชายทะเลฝั่งตะวันตกมาตั้งแต่สมัยต้น ๆ แล้ว ยิ่งเมื่อรู้ว่าตลาดดีบุกเปิดกว้างขึ้น ประกอบกับมีความขัดแย้งภายในเกิดขึ้นที่หัวเมืองปักษ์ใต้ทำให้รัชกาลที่ ๒ ทรงตั้งเมืองกลางขึ้นใหม่อยู่ที่เมืองพังงาก่อน แล้วภายหลังจึงย้ายไปอยู่เมืองกลาง นับแต่นั้นมาเมืองกลางก็ทวีความสำคัญจนกระทั่งเป็นเมืองภูเก็ต

บรรยายภาคด้านการค้ากับการเมืองเหล่านี้คงมิได้รอดพ้นความรู้ของสุนทรภู่ไปได้ ท่านจึงสร้าง “**นิยาย**” นานาชาติขึ้นมา โดยใช้ทะเลอันดามันและมหาสมุทรอินเดียเป็นฉากในเรื่องพระอภัยมณี และเป็นที่อยู่ร่วมกันว่าทะเลนี้มีโจรสลัดชุกชุม สุนทรภู่ก็ไม่ละทิ้งความจริงข้อนี้ จึงให้สลัดกลุ่มหนึ่งเป็นพวกยุโรปมีชาติอังกฤษเป็นหัวหน้า เมื่อเรือสุวรรณมาลีแตกก็พบเรือสลัดโจรสลัดอังกฤษดังนี้

“จะกล่าวฝ่ายนายโจรใจฉกาจ	เป็นเชื้อชาติอังกฤษวิชา
คุมสลัดอัศวินวิลันดา	เป็นโจรห้าหมื่นพันทวีป
มีกำปั่นนั้นยาวยี่สิบเส้น	กระทำเป็นตีกกว่านสถานถิ่น
หมากมะพร้าวสัมสุกปลูกไว้กิน	ไม่รู้สิ้นแอมโอบโอบนา
เลี้ยงทั้งแพะแกะไก่สุกห่าน	คชสารม้ามิ่งมิ่งหงสา
กำปั่นหาร้อยลอยล้อมมา	เครื่องศัสตราสำหรับรบทุกลำ
คอยตีเรือเหนือใต้ได้สิ่งของ	เที่ยวแล่นล่องตามคลื่นทุกคืนค่ำ
มาถึงกลางหว่างบรรพตพอดน้ำ	จึงทอดกำปั่นใหญ่ในนที
ให้เรื่อน้อยลอยแล่นเข้าเหลี่ยมเขา	แต่ล้วนเหล่าวิลันดากะลาสี
ประทับจอดทอดท่าหน้าคีรี	พวกโยธีหาบตามกันมา”

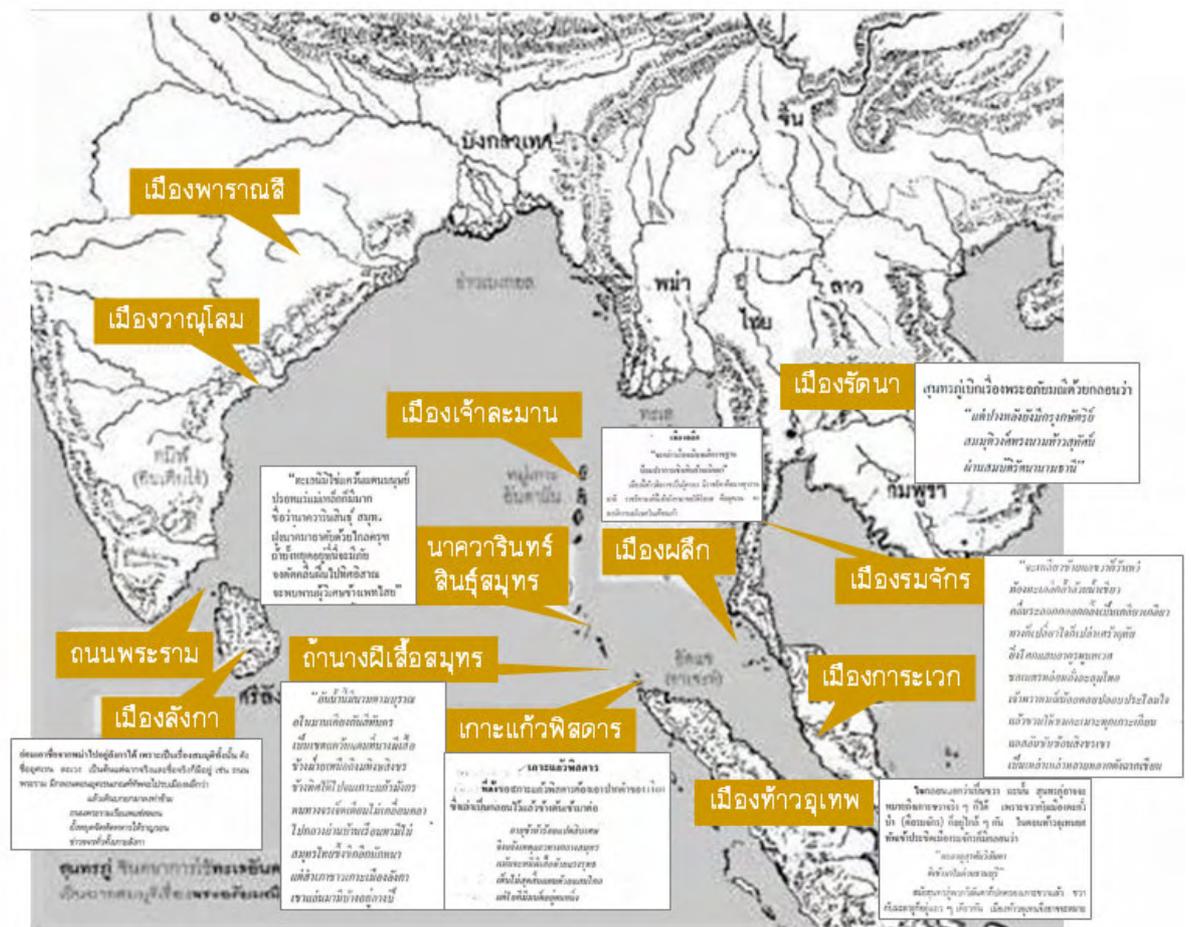
การที่สุนทรภู่ให้หัวหน้าโจรสลัดเป็นชาติอังกฤษ น่าจะเกี่ยวข้องกับสำนึกของคนกลุ่มหนึ่งในยุคนั้นที่รู้ว่าอังกฤษเป็น “**โจร**” ล่าอาณานิคม

ความ “**ทันสมัย**” ของสุนทรภู่ที่แต่งเรื่องพระอภัยมณีโดยเอาความเคลื่อนไหวทาง “**เศรษฐกิจ-การเมือง**” ร่วมสมัยมาสอดแทรกใส่เป็นสัญลักษณ์ไว้ จึงทำให้เป็นที่นิยมอย่างยิ่งของ “**ปัญญาชน**” คนอ่านสมัยนั้น

2.2 หลากหลายมิติในวรรณกรรม เรื่อง “พระอภัยมณี”

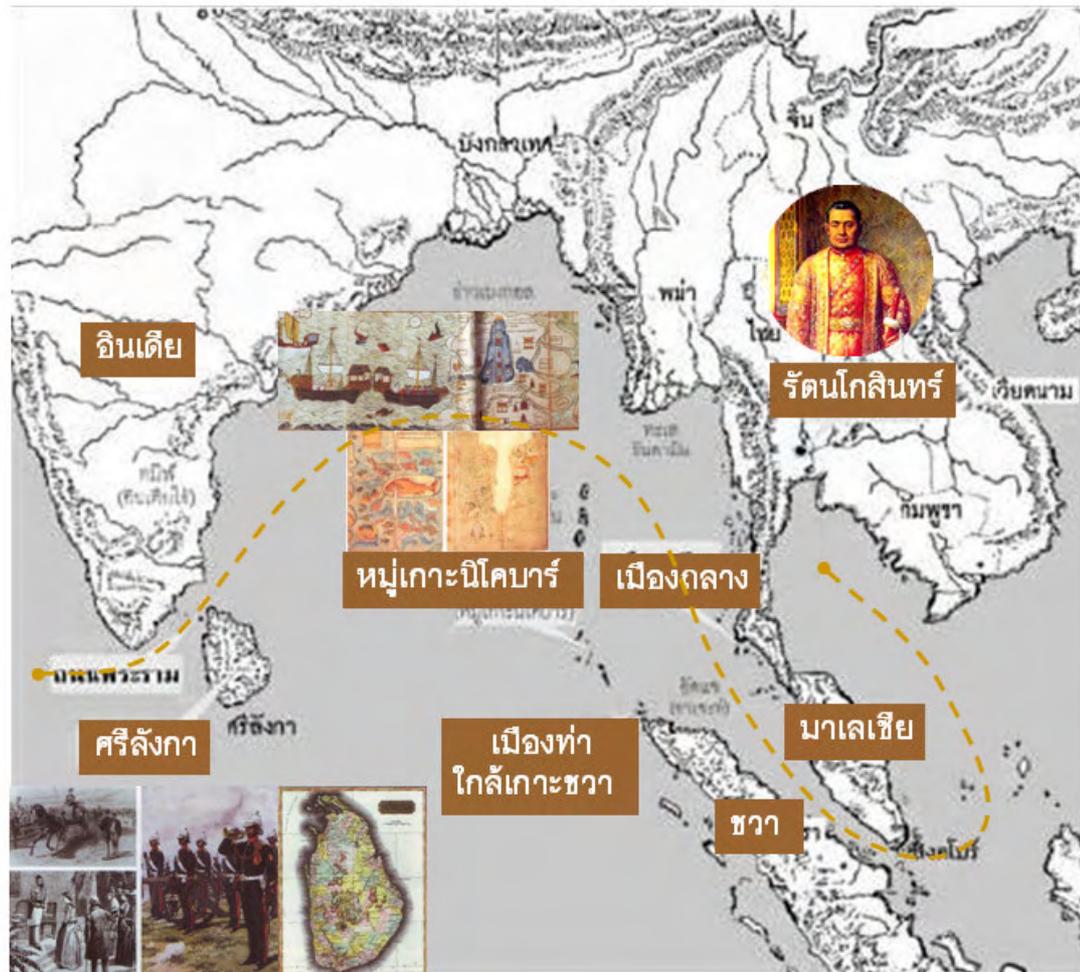
จากการ เรื่อง “ภูมิศาสตร์สุนทรภู่” ผู้ศึกษาได้ทำการแบ่งให้เห็นถึงสิ่งที่สุนทรภู่
แฝงไว้ในเรื่อง “พระอภัยมณี” ออกเป็นมิติที่แสดงถึงความเป็นสุนทรภู่ใน 3 แง่มุม ดังนี้

2.2.1 มิติทางวรรณกรรม

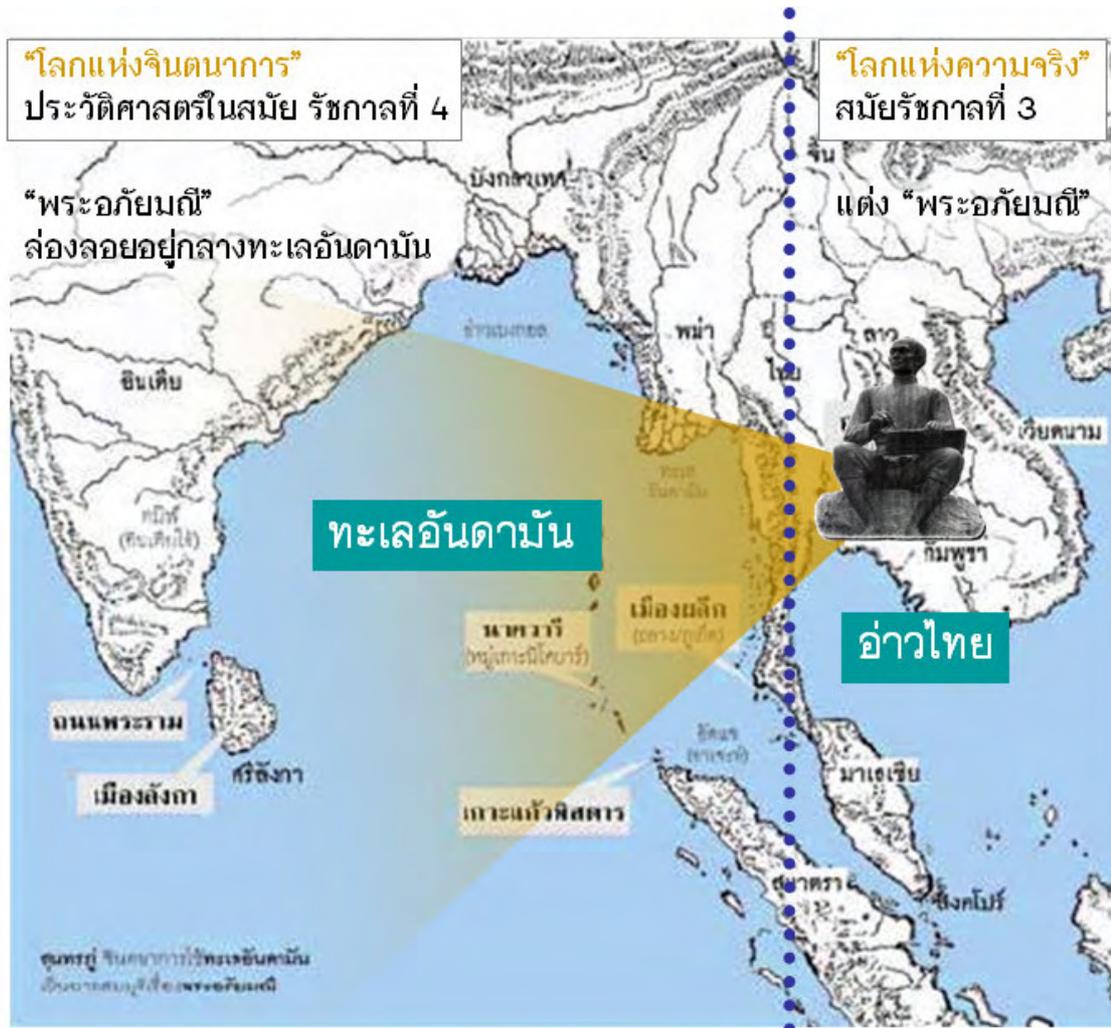
แผนภาพที่ 30 มิติทางวรรณกรรม ใน “พระอภัยมณี”

2.2 มิติทางประวัติศาสตร์

แผนภาพที่ 31 มิติทางประวัติศาสตร์ใน “พระอภัยมณี”

2.3 มิติทางจินตนาการของสุนทรภู่

แผนภาพที่ 32 มิติทางจินตนาการของสุนทรภู่ใน “พระอภัยมณี”

3. การเลือกที่ตั้งโครงการ

3.1 ที่ตั้งโครงการ

โครงการหอเกียรติยศกวีเอกสุนทรภู่ เสมือนเป็นอนุสรณ์สถาน (Monument) เพื่อที่จะระลึกถึงคุณค่าความสำคัญของสุนทรภู่ บุคคลที่มีความสำคัญต่อประเทศชาติ พร้อมไปด้วยกิจกรรมในโครงการต่างๆมากมายที่จะเกิดขึ้นในอนุสรณ์สถานแห่งนี้ เป็นการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจริงบนพื้นฐานความถูกต้อง และประสบความสำเร็จตามเป้าหมายที่ตั้งไว้ ผู้ที่เข้ามาสัมผัสจะได้รับรู้เข้าใจ ตระหนักและซาบซึ้งในสิ่งที่บรรพบุรุษของเราได้สร้างสรรค์ไว้ในอดีต และส่งผ่านทางมรดกวัฒนธรรมอันทรงคุณค่าเอาไว้

การพิจารณาถึงตำแหน่งที่ตั้งโครงการ (Site) จึงเป็นสิ่งที่ต้องคำนึงถึงเป็นลำดับแรกเกี่ยวกับบริบท (Context) ทั้งทางประวัติศาสตร์ ทางสังคม วัฒนธรรม ซึ่งได้แก่ ค่านิยม ความเชื่อ จารีตประเพณี และทางกายภาพ ได้แก่ ลักษณะของภูมิประเทศ ภูมิอากาศ ฯลฯ จึงเป็นประเด็นสำคัญที่จะช่วยส่งเสริมภาพลักษณ์ของโครงการให้มีความหมายชัดเจนยิ่งขึ้น

ที่ตั้งของโครงการที่มีความสัมพันธ์กับสุนทรภู่มีด้วยกัน 2 พื้นที่ ได้แก่

พื้นที่ 1 “พื้นที่เกาะรัตนโกสินทร์ และธนบุรี” สถานที่เกิดของสุนทรภู่ คือ “วังหลัง” วิถีชีวิต และการสร้างสรรค์ผลงาน ส่วนใหญ่มีความสัมพันธ์กับศูนย์กลางราชอาณาจักร

ภาพที่ 36 สถานที่เกิดของสุนทรภู่ “วังหลัง” เกาะรัตนโกสินทร์ และธนบุรี

พื้นที่ 2 “ที่ตั้งแห่งแรกของอนุสาวรีย์สุนทรภู่ ต.บ้านกร่ำ อ.แกลง จ.ระยอง”
สถานที่ทำให้คนไทยรู้จักสุนทรภู่เป็นรูปธรรม และเข้าใจว่าสุนทรภู่เกิดที่จ.ระยองจนถึงปัจจุบัน

ซึ่งทั้งสองพื้นที่ที่มีความสำคัญในมิติและช่วงเวลาที่แตกต่างกัน และจะส่งผลกระทบต่อการเรียนรู้ที่จะเกิดขึ้นในอนาคต จึงจำเป็นที่จะต้องทำการศึกษา วิเคราะห์ เปรียบเทียบหาความเหมาะสมของที่ตั้งในการดำเนินโครงการ ณ ปัจจุบันนี้

ภาพที่ 37 อนุสาวรีย์สุนทรภู่ ต.บ้านกร่ำ อ.แกลง จ.ระยอง

3.2 บริบทพื้นที่ตั้งโครงการที่เกี่ยวข้องกับสุนทรภู่

3.2.1 พื้นที่ 1 : “พื้นที่เกาะรัตนโกสินทร์และพื้นที่ฝั่งธนบุรี”

หากย้อนไปในสมัยรัตนโกสินทร์ต้นต้น ระยะเวลา 70 ปีในช่วงชีวิตของสุนทรภู่มิมีชีวิตอยู่ถึง 4 รัชกาล และอยู่ใกล้ขีดศูนย์กลางการปกครองของราชอาณาจักร มีชีวิตวนเวียนอยู่ในวังและวัด ซึ่งเป็น **ความจริง (Fact)** ของที่ตั้งนี้

แผนภาพที่ 34 เรื่องราวความจริง (Fact) ของพื้นที่เกาะรัตนโกสินทร์และพื้นที่ฝั่งธนบุรี

3.2.2 พื้นที่ 2 :“อนุสาวรีย์แห่งแรกของสุนทรภู่

ต.บ้านกร่ำ อ.เมืองแกลง จ.ระยอง”

บริบทแวดล้อมพื้นที่ตั้งโครงการแห่งนี้ มีความขัดแย้ง ในทางประวัติศาสตร์ ทางสังคม จากเรื่องราวความเป็นจริงในชีวิตสุนทรภู่ เนื่องจาก การดำเนินการก่อสร้างอนุสาวรีย์สุนทรภู่ ซึ่งถือว่าเป็นอนุสาวรีย์แห่งแรกของสุนทรภู่ และเป็นการแนะนำให้คนไทยรู้จักสุนทรภู่มากขึ้น ในสมัยที่ อ เสวตร เปี่ยมพงศ์สานต์ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร จังระยอง ในสมัยนั้น เป็นผู้ริเริ่มเสนอเรื่องราวการสร้างอนุสาวรีย์ต่อรัฐบาล เมื่อปี พ.ศ.2494 ขอจัดสร้าง “อนุสาวรีย์สุนทรภู่” กวีเอกของชาติขึ้น ณ ที่จังหวัดระยอง ได้แถลงความที่เกี่ยวกับสุนทรภู่ ไว้ต้นเรื่องนิราศเมืองแกลง ที่พิมพ์แจกในโอกาสวงศิลลาฤกษ์อนุสาวรีย์ ความตอนหนึ่งว่า “ข้าพเจ้าได้สอบถามผู้มีอายุ 80 ปีคนหนึ่งที่บ้านกร่ำ ซึ่งเชื่อว่าตนเองมีความเกี่ยวข้องกับสุนทรภู่... ฯลฯ... เล่าว่า บ้านของบิดาสุนทรภู่อยูริมทุ่งนา ชายเนินตำบลบ้านกร่ำกับตำบลชากกระโดนต่อกันและสุนทรภู่เกิดที่นั่น” เป็นเหตุให้เข้าใจว่าสุนทรภู่เกิดที่บ้านกร่ำ เมืองแกลง ดังเอกสารที่พิมพ์แจกในพิธีเปิดในครั้งนั้น ซึ่งเป็น “ความเชื่อ” ที่อยู่กับคนไทยมานาน ปัจจุบัน อนุสาวรีย์สุนทรภู่ได้กลายเป็นสัญลักษณ์ที่สำคัญของจังหวัดระยอง และเป็นที่เข้าใจโดยทั่วกันของคนไทยทั้งชาติ เมื่อกล่าวถึงสุนทรภู่ ก็จะมีถึงจังหวัดระยอง

คำขวัญจังหวัดระยอง ที่ว่า “ผลไม้โอชา อุตสาหกรรมก้าวหน้า น้ำปลารสเด็ด เกาะเสม็ดสวยหรู สุนทรภู่กวีเอก”

คำขวัญอำเภอแกลง ที่ว่า “แหลมแม่พิมพ์สวยหรู สุนทรภู่ครูกวี ประเพณีทอดผ้าป่ากลางน้ำ อุตสาหกรรมยางพารา กะป็น้ำปลาขึ้นชื่อ เลื่องลือผลไม้”

ตราเทศบาลใช้สุนทรภู่เป็นสัญลักษณ์

บริเวณอนุสาวรีย์สุนทรภู่ ก่อสร้างในลักษณะเป็นสวนสาธารณะ บริเวณกว้างขวางร่มรื่นโดยมีรูปหล่อโลหะสุนทรภู่นั่งแท่นเด่นเป็นสง่าอยู่บนเนินดิน ด้านหน้าอนุสาวรีย์มีรูปปั้นตัวละครเอกในเรื่องพระอภัยมณีเป็นองค์ประกอบที่งดงามยิ่ง

ภาพที่ 29 อนุสาวรีย์สุนทรภู่ และรูปปั้นตัวละครเอก

ภาพที่ 30 ป้ายถนน ตำบล และร้านค้า ที่มีนามสุนทรภู่

ภาพที่ 31 สถานที่ราชการ สถานีตำรวจ และโรงเรียน ที่มีนามสุนทรภู่

3.3 วิเคราะห์ที่ตั้งโครงการโดยวิธี SWOT Analysis

3.3.1 พื้นที่ 1: “พื้นที่เกาะรัตนโกสินทร์และพื้นที่ฝั่งธนบุรี”

“สุนทรภู่เกิดวังหลัง ผู้ดีบางกอก มหาภิวัฏระภูมพี มีวิชารู้เท่าทันโลก”โดยสุจิตต์ วงษ์เทศ คือหนังสือนำเสนอข้อสันนิษฐานใหม่ที่ว่าสุนทรภู่เกิด ณ วังหลัง ภาษีเมืองแกลงตามหนังสือแบบเรียนภาษาไทย ทั้งยังวิเคราะห์วรรณกรรมเรื่องพระอภัยมณีในเชิงภูมิศาสตร์ เชื่อมโยงกับเรื่องราวและสถานที่อันมีอยู่จริงในสมัยต้นรัตนโกสินทร์

ในทุกๆปีช่วงเดือนมิถุนายนสำนักพิมพ์ศิลปวัฒนธรรมยังจัดพิมพ์ “ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ” ในวาระวันสุนทรภู่ ด้วยข้อมูลใหม่หลักฐานใหม่ที่ได้มีผู้ศึกษาเพิ่มเติมแสดงให้เห็นว่าเรื่องราวของสุนทรภู่และผลงานไม่ได้เป็นเรื่องที่ “ตัน” หากแต่ยัง “ขายได้” มีแง่มุมต่างให้ได้ศึกษาและค้นพบอีกมาก แต่แม้สุนทรภู่จะมีความสำคัญในแง่ “บุคคลในประวัติศาสตร์” แต่ความสำคัญนั้นก็มิได้เทียบเท่ากับ “ผลงาน” อันเป็นมรดกวัฒนธรรมที่ตกทอดให้เยาวชนได้ศึกษาเล่าเรียนทุกรุ่น และเป็นมรดกวัฒนธรรมไร้รูป(Intangible Cultural Heritage) ที่สำคัญทั้งระดับชาติและระดับโลกของไทย

การจัดทำโครงการหอเกียรติยศสุนทรภู่ ในบริเวณสถานที่(ที่เชื่อว่า)เกิดอย่างวังหลัง จึงจะช่วยให้สังคมได้เข้าใจข้อเท็จจริงและเชื่อมโยงกับผลงานของสุนทรภู่ได้ดียิ่งขึ้น

จุดแข็ง (Strength)

1. สร้างโครงการในสถานที่ที่เชื่อว่าเป็น สถานที่เกิด(อันแท้จริง) เป็นการเปิดโอกาสให้สังคมได้รับรู้ข้อมูลใหม่ ตั้งคำถามและเชื่อมโยงกับผลงานที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วง
2. ความสะดวกในการเข้าชมของกลุ่มเป้าหมายหลักคือนักเรียนจากโรงเรียนต่างๆทั่วประเทศ

จุดอ่อน (Weakness)

1. พื้นที่วังหลังและบริเวณใกล้เคียงมีความสำคัญในหลายแง่มุม เกี่ยวเนื่องกับประวัติศาสตร์หลายด้าน สุนทรภู่คือแง่มุมหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่
2. ข้อจำกัดด้านที่ดิน พื้นที่วังหลังหรือบริเวณใกล้เคียงในปัจจุบันนับเป็นพื้นที่หนาแน่นที่ยากแก่การขยายตัวหรือสร้างโครงการใหม่
3. ความพร้อมของพื้นที่ ที่ดินส่วนใหญ่มีขนาดเล็ก กรรมสิทธิ์การครองครองที่ดิน
4. มีสภาพแวดล้อมที่ถูกรบกวนของสังคมเมือง มลภาวะทางเสียง ทางสายตา ไม่ส่งผลดีต่อจินตนาการในการสร้างสรรค์วรรณกรรม

โอกาส (Opportunity)

1. เป็นการนำเสนอชีวิตประวัติ ผลงาน วรรณกรรมวิจารณ์ที่ได้มีผู้ศึกษาและตีความใหม่ ผ่านกระบวนการสื่อความหมายให้สังคมได้เข้าใจและเห็นมุมมองด้านอื่นเพิ่มเติม
2. การก่อสร้างและดำเนินโครงการก่อให้เกิดการจ้างงาน การกระจายรายได้และการจัดเก็บภาษีอากร

การคุกคาม (Threat)

1. พื้นที่อยู่ในบริเวณที่มีข้อจำกัดทางกฎหมาย
2. พื้นที่บางส่วนอาจมีแหล่งโบราณคดีซ้อนทับ
3. การรับรู้ของสังคมที่ว่า “สุนทรภู่เป็นชาวเมืองแกลง”

3.3.2 พื้นที่ 2 : “อนุสาวรีย์แห่งแรกของสุนทรภู่ ต.บ้านกร่ำ อ.เมืองแกลง จ.ระยอง”

วันที่ 26 มิถุนายน ของทุกปีอันถือว่าเป็นวันสุนทรภู่ เทศบาลตำบลสุนทรภู่ อ.แกลง จ.ระยอง จะจัดงานประจำปี ณ บริเวณอนุสาวรีย์สุนทรภู่ ความรับรู้ของคนในสังคมไทยเชื่อว่าสุนทรภู่คือ ชาวเมืองแกลง หลักฐานที่ยืนยันได้ถึงความเชื่อที่สืบเนื่องกันมามีสองกรณี คือ ประการแรก ชุดแบบเรียนภาษาไทย ของกระทรวงศึกษาธิการ ที่ใช้ประกอบการเรียนทั้งมัธยมศึกษาตอนต้นมัธยมศึกษาและตอนปลาย

ประการที่สอง อนุสาวรีย์สุนทรภู่ ต.สุนทรภู่ อ.แกลง จ.ระยอง ผลจากมติคณะรัฐมนตรีสมัยจอมพล ป.พิบูลสงคราม ที่จะสร้างอนุสาวรีย์ ณ พื้นที่ที่เชื่อว่าเป็นภูมิลำเนาเดิมของสุนทรภู่ ไม่ว่าจะเป็ด้วยเหตุผลทางการเมืองที่ต้องการเชิดชูเกียรติ “สามัญชน” ผู้มีผลงานวรรณกรรมชั้นเยี่ยมให้แก่ชาติหรือข้อมูลจากคำบอกเล่าของชาวบ้าน (Oral History) ที่สืบเนื่องกันมาในพื้นที่ แต่ ณ ปัจจุบัน หากพูดถึงสุนทรภู่ คนโดยทั่วไปจะนึกถึงจังหวัดระยอง

ประเด็น Sense of Place ของสุนทรภู่ยังก่อให้เกิดโครงต่อเนื่องคือ “ศูนย์กวีโลกสุนทรภู่” หนึ่งในโครงการย่อยของ “โครงการวางและจัดทำผังพื้นที่ชายฝั่งทะเล จังหวัดระยอง บริเวณแหลมแม่พิมพ์และพื้นที่ใกล้เคียง”

จุดแข็ง (Strength)

1. Sense of Place ระหว่างสุนทรภู่ จังหวัดระยองและการรับรู้ของสังคมไทย
2. ความพร้อมของภาครัฐ องค์กรท้องถิ่นในการให้ความสำคัญและพัฒนา
3. ความพร้อมของพื้นที่ กรรมสิทธิ์การครองครองที่ดิน

4. เป็นการต่อยอดแหล่งท่องเที่ยวสำคัญของจังหวัดคืออุทยานสุนทรภู่ ประกอบด้วยอนุสาวรีย์และประติมากรรมเรื่อง พระอภัยมณี

จุดอ่อน (Weakness)

1. ระยะเวลาที่ใช้เดินทาง ส่งผลต่อโอกาสในการเข้าชมของกลุ่มเป้าหมายหลักคือนักเรียนจากโรงเรียนต่างๆทั่วประเทศ

โอกาส (Opportunity)

1. เป็นการนำเสนอชีวประวัติ ผลงาน วรรณกรรมวิจารณ์ที่ได้มีผู้ศึกษาและตีความใหม่ ผ่านกระบวนการสื่อความหมายให้สังคมได้เข้าใจและเห็นมุมมองด้านอื่นเพิ่มเติม

2. เป็นการเพิ่มแหล่งเรียนรู้และสถานที่ท่องเที่ยวให้แก่จังหวัดอันจะนำมาสู่ภาพลักษณ์ที่ดี

3. การก่อสร้างและดำเนินโครงการก่อให้เกิดการจ้างงาน การกระจายรายได้และการจัดเก็บภาษีอากร

การคุกคาม (Threat)

1. ความขัดแย้งในประเด็นข้อสันนิษฐานใหม่ที่ว่า “สุนทรภู่เกิดวังหลัง”

3.4 สรุปเลือกที่ตั้งโครงการ

การวิเคราะห์เลือกที่ตั้งโครงการสมควรให้สอดคล้องกับมิติของเวลา สถานที่และความเป็นไปได้ของโครงการ จึงสรุปได้ว่าโครงการหอเกียรติยศ กวีเอกสุนทรภู่ (Sunthorn Phu Hall of Fame) สมควรตั้งอยู่ ณ บริเวณอนุสาวรีย์สุนทรภู่ ต.สุนทรภู่ อ.แกลง จ.ระยอง ด้วยเหตุผลดังนี้

1. การรับรู้จากสังคมไทยเชื่อว่า สุนทรภู่เป็นชาวบ้านกร่ำ จังหวัดระยอง ดังกรณีตัวอย่างรายการ เกมอัจฉริยะข้ามคืน เกมโชว์ที่คัดสรรผู้เล่นจากบุคคลผู้มีความสามารถทางวิชาชีพหรือคุณวุฒิของสังคม ได้ตั้งคำถามช่วงวันเกิดของสุนทรภู่ว่าเกิดจังหวัดอะไร ไม่น่าเชื่อว่าทุกทีมตอบว่าสุนทรภู่เกิดที่จังหวัดระยองเหมือนกันหมด ซึ่งเป็นคำตอบที่ผิด ทั้งที่ปัจจุบันในแวดวงวิชาการได้พบหลักฐานใหม่ที่เชื่อว่าสุนทรภู่กำเนิด ณ วังหลัง เป็นกวีระงมพีแห่งยุคสมัย กลับไม่เป็นที่รับรู้เท่าที่ควร ทั้งนี้สังคมไทยได้ถูกปลูกฝังแนวคิดดังกล่าวจากแบบเรียนวิชาภาษาไทย การเลือกที่ตั้งโครงการ ณ อนุสาวรีย์สุนทรภู่จึงมิใช่การปฏิเสธข้อมูลทางวิชาการหรือกระทำการตามความเชื่อของสังคม หากแต่ใช้จุดสำคัญอันเป็นสัญลักษณ์ของสุนทรภู่เพื่อสร้างการรับรู้ใหม่ที่ถูกต้องแก่สังคม

2. การที่รัฐบาลสมัย จอมพล ป.พิบูลสงคราม มีแนวคิดในการสร้างอนุสาวรีย์สุนทรภู่ สันนิษฐานได้ว่าอาจแฝงนัยยะทางการเมือง ยกย่องระบอบเผด็จการโดยระบอบเผด็จการเพื่อสนับสนุนแนวคิดลดบทบาทชนชั้นเจ้านายที่สืบเนื่องนับแต่การเปลี่ยนแปลงการปกครองจากสมบูรณาญาสิทธิราชย์สู่ประชาธิปไตย จึงเปรียบได้ว่าสุนทรภู่เป็นระบอบที่สำคัญที่รัฐบาลใช้เป็นสื่อสร้างแนวคิดใหม่แก่สังคม เป็นทำให้สังคมได้รู้จักตัวจริงของสุนทรภู่เป็น “อุปสรรค” ครั้งแรก มโนภาพของสุนทรภู่สำหรับสังคมไทยจึงเป็นรูปประติมากรรมอนุสาวรีย์สุนทรภู่อย่างชัดเจน ที่ตั้งโครงการ ณ อนุสาวรีย์สุนทรภู่ จึงสอดคล้องกับภาพลักษณ์สุนทรภู่ของสังคม

3. พื้นที่เกาะรัตนโกสินทร์และพื้นที่ฝั่งธนบุรี เป็นอาณาบริเวณที่มีการซ้อนทับเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ของชาติในแต่ละยุคสมัย ซึ่งสุนทรภู่เป็นเพียงหนึ่งในบุคคลประวัติศาสตร์จำนวนมากที่สัมพันธ์กับพื้นที่แห่งนี้

4. ที่ตั้ง ณ อนุสาวรีย์สุนทรภู่ รายล้อมไปด้วยชื่อถนน สถานที่ราชการ โรงเรียนที่สอดคล้องกับชื่อสุนทรภู่ ผลงาน ตัวละครในวรรณคดี กระทั่งเป็นคำขวัญประจำจังหวัดระยองที่ว่า “ผลไม้รสล้ำ อุตสาหกรรมก้าวหน้า น้ำปลารสเด็ด เกาะเสม็ดสวยหรู สุนทรภู่กวีเอก” ประเด็นดังกล่าวแสดงถึง Sense of Place ของสุนทรภู่ที่มีต่อจังหวัดระยอง และฐานะหนึ่งของสุนทรภู่ คือ วีรบุรุษทางวัฒนธรรม (Cultural Hero) เป็น “พ่อปู่” ของชาวระยองที่มีผู้เคารพสักการะ ปัจจุบันเป็นที่หนึ่งที่ชาวระยองมาเคารพสักการะ

5. รัฐบาลและหน่วยงานราชการท้องถิ่นจังหวัดระยองมีแนวคิดจัดทำโครงการ “ศูนย์กวีโลกสุนทรภู่” หนึ่งในโครงการเพื่อส่งเสริมเอกลักษณ์และวัฒนธรรม ตามโครงการวางแผนและจัดทำผังพื้นที่เฉพาะชายฝั่งทะเล จังหวัดระยองบริเวณแหลมแม่พิมพ์และบริเวณใกล้เคียง การเลือกที่ตั้ง ณ อนุสาวรีย์สุนทรภู่ จึงสอดคล้องแก่โครงการจากภาครัฐ อันจะก่อให้เกิดความร่วมมืออย่างเป็นรูปธรรมและสนับสนุนความเป็นไปได้ของโครงการ

ภาพที่ 32 อนุสาวรีย์สุนทรภู่ในปัจจุบัน จ.ระยอง

ภาพที่ 33 ด้านหน้าอนุสาวรีย์มีรูปปั้นตัวละครเอก

ภาพที่ 34 อาคารนิทรรศการเดิม ไม่มีการใช้งาน

ภาพที่ 35 ลานกิจกรรมด้านหน้าอนุสาวรีย์สุนทรภู่

ภาพที่ 36 ด้านหลังโครงการ เป็นที่ว่าง

ภาพที่ 37 เต็นท์ขายของที่ระลึก

ภาพที่ 38 ร้านขายน้ำ

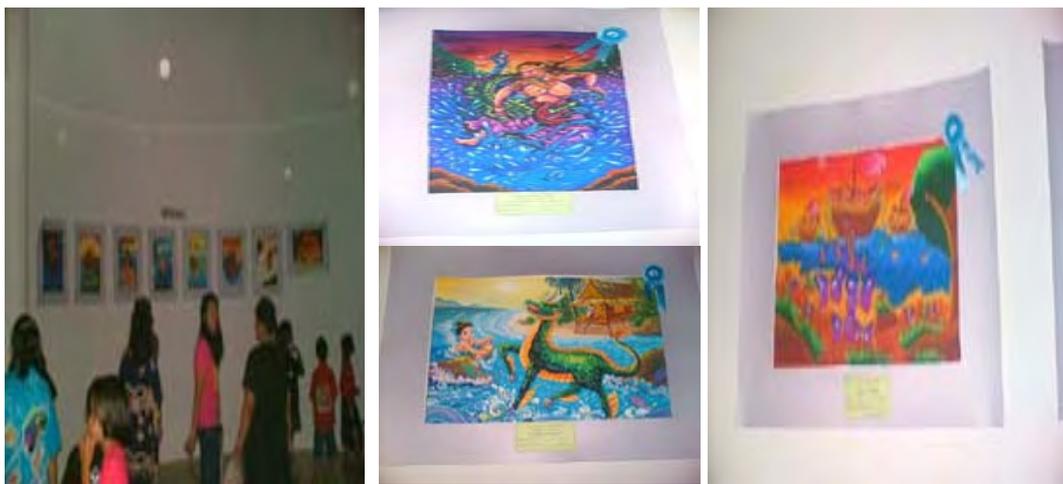

ภาพที่ 39 เวกี้ออกกำลังกาย

ภาพที่ 40 หลักมุดกวี

ภาพที่ 41 รูปปั้นแกะสลักหินสุดสาคร

ภาพที่ 42 การจัดประกวดวาดภาพ งานกิจกรรมวันสุนทรภู่

ภาพที่ 43 งานกิจกรรมวันสุนทรภู่

4. วิเคราะห์บริบทและที่ตั้งโครงการ (Context and Site analysis)

4.1 ที่ตั้งโครงการ

ที่ตั้งโครงการ อนุสาวรีย์สุนทรภู่ ต.บ้านกร่ำ อ.แกลง จ.ระยอง

จังหวัดระยอง เป็นจังหวัดหนึ่งทางฝั่งตะวันออก จังหวัดที่มีการท่องเที่ยวทางทะเล

ขนาดและที่ตั้ง จังหวัดระยองมีพื้นที่ประมาณ 3,552 ตารางกิโลเมตร หรือ 2,220,000 ไร่ ตั้งอยู่ในภาคตะวันออก ของประเทศไทยระหว่างเส้นรุ้งที่ 12-13 องศาเหนือ และเส้นแวงที่ 101-102 องศาตะวันออก ห่างจากกรุงเทพฯ ประมาณ 179 กิโลเมตร

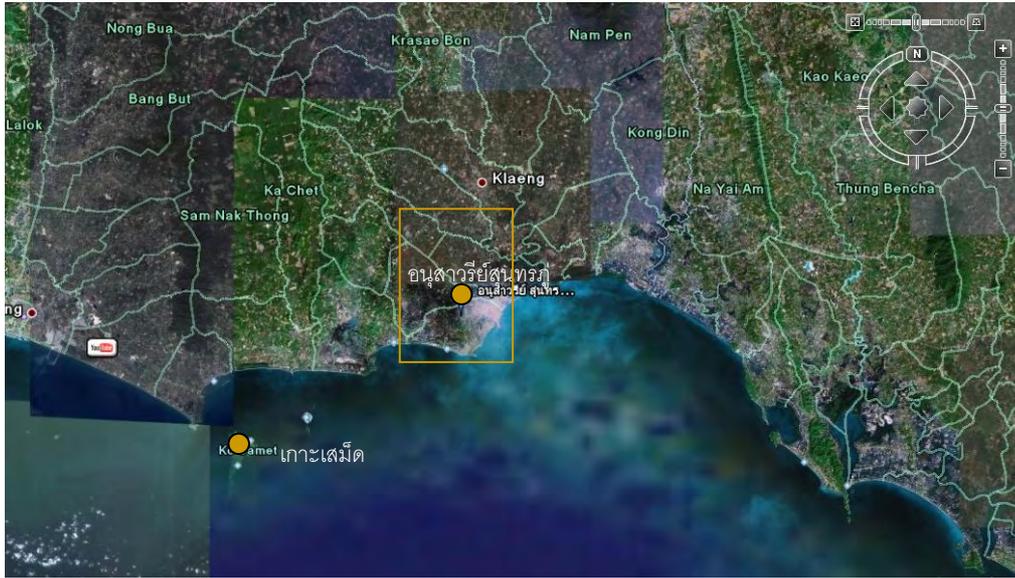

อาณาเขต ทิศเหนือ	ติดต่อกับเขตอำเภอหนองใหญ่ อำเภอบ่อทอง และอำเภอศรีราชา ของจังหวัดชลบุรี
ทิศใต้	จดทะเลอ่าวไทย พื้นที่ฝั่งทะเล ยาวประมาณ 100 กิโลเมตร ของอ่าวไทย
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับเขตอำเภอท่าใหม่ อำเภอนายายอาม ของจังหวัดจันทบุรี
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับเขตอำเภอสัตหีบ อำเภอบางละมุง ของจังหวัดชลบุรี

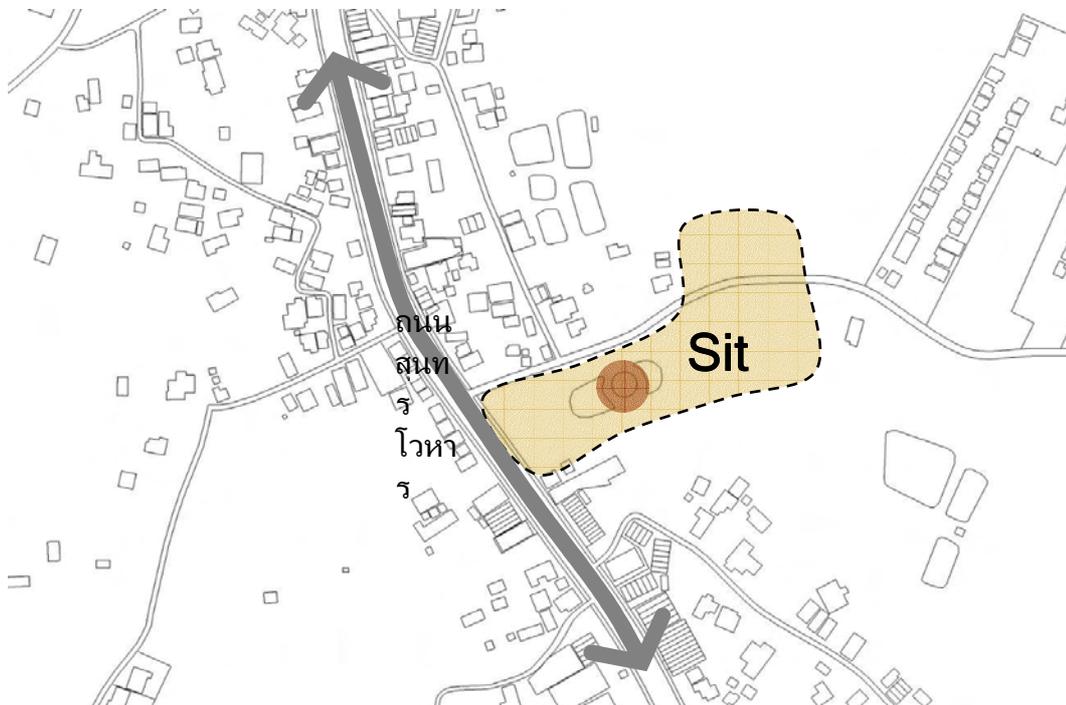

อำเภอแก่ง ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของจังหวัด มีอาณาเขตติดต่อกับเขตการปกครองข้างเคียงดังต่อไปนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อกับอำเภอวังจันทร์ และอำเภอเขาชะเมา
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับอำเภอแก่งหางแมวและอำเภอนายายอาม (จังหวัดจันทบุรี)
ทิศใต้	จรดอ่าวไทย
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับอำเภอเมืองระยอง

ภาพที่ 44 ภาพถ่ายทางอากาศ

ภาพที่ 45 พื้นที่ตั้งโครงการ

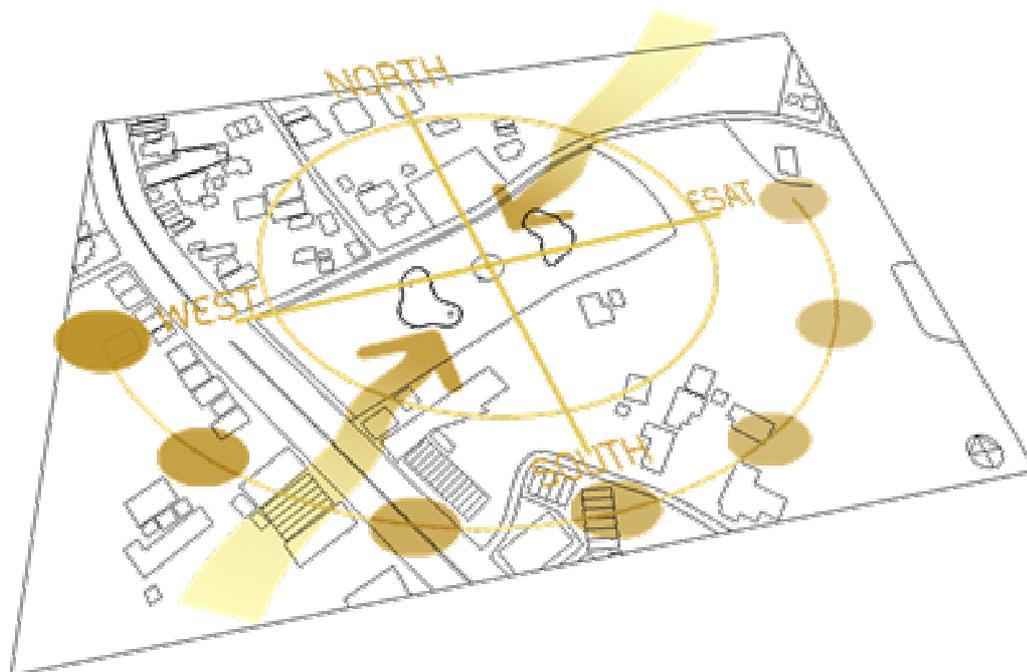
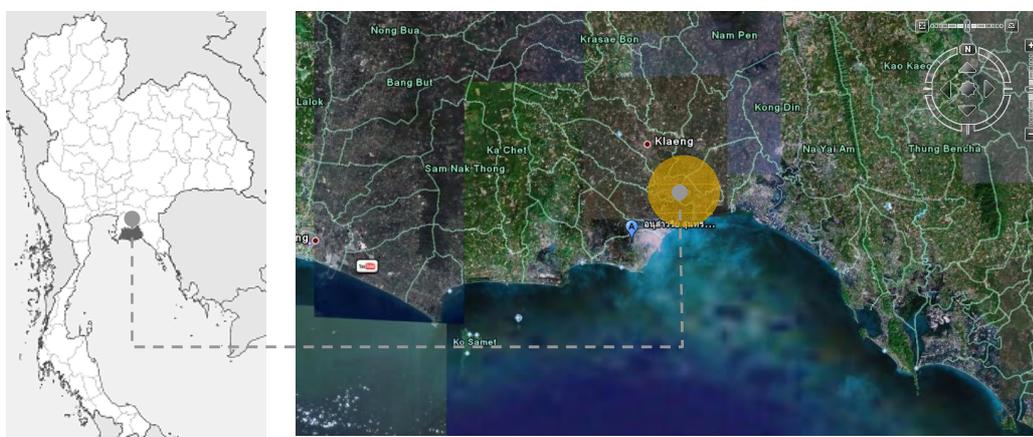
4.4 ตำแหน่งสำคัญ ณ ที่ตั้งโครงการ (Focal Point)

แผนภาพที่ 36 แสดงตำแหน่งสำคัญ ณ ที่ตั้งโครงการ (Focal Point)

4.3 ทิศทางแดด ลม ฝนในพื้นที่โครงการ (Orientation)

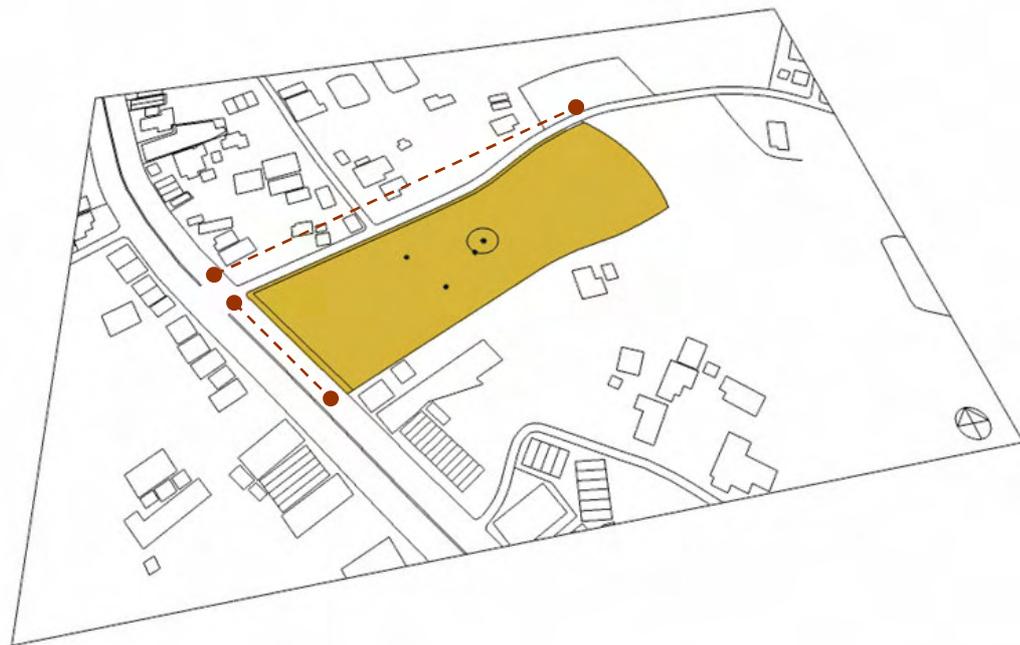
ทางด้านหน้าโครงการเป็นที่ได้รับแดดตะวันตก อาจจะมีประสบปัญหาในเรื่องการวางอาคาร หรือ ทางด้านหน้าอาคารที่อาจจะต้องรับแดดอย่างเต็มที่ ซึ่งเป็นสิ่งที่ผู้ออกแบบต้องคำนึงถึงอย่างมากในการออกแบบ ปัญหาที่สำคัญอีกประการ เนื่องจากที่ตั้งโครงการอยู่ในภูมิภาคประเทศที่ติดชายฝั่งทะเล จะมีปัญหาจากเกลือทะเล และลมทะเลในช่วงมรสุม แต่ที่ตั้งโครงการก็อยู่ห่างจากชายฝั่งทะเลพอสมควร ก็ควรที่จะคำนึงถึงวัสดุที่ใช้ในการก่อสร้างด้วย

แผนภาพที่ 37 แสดงทิศทางแดด ลม ฝนในพื้นที่โครงการ (Orientation)

4.3 วิเคราะห์การวางตำแหน่งพื้นที่ใช้สอยในโครงการ (Zoing)

กายภาพของที่ตั้งโครงการ มีลักษณะทางด้านหน้าแคบประมาณ 70 เมตร และมีความลึกยาวเกือบ 200 เมตร เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ทางด้านขวามีถนนซอยรถสามารถสวนทางได้ ส่วนทางด้านซ้าย มีร้านค้า เป็นตึกแถว 2-3 ชั้น ไม่สะดวกในการขยายพื้นที่ด้านข้าง สามารถขยายพื้นที่ได้ทางด้านลึกของที่ตั้งโครงการเท่านั้น

แผนภาพที่ 38 แสดงกายภาพของที่ตั้งโครงการ (Physical)

เมื่อพิจารณารวมกับ สภาพปัจจุบัน (Existing) ตำแหน่งสำคัญ ณ ที่ตั้งโครงการ (Focal Point) และทิศทางแดด ลม ฝนในพื้นที่โครงการ (Orientation) แล้ว สามารถนำมาวิเคราะห์การวางตำแหน่งพื้นที่ใช้สอยในโครงการ (Zoing) ได้ดังนี้

พื้นที่สาธารณะ (Public area)

เป็นพื้นที่เชื่อมโยงระหว่างพื้นที่สาธารณะกับพื้นที่ในโครงการ เป็นทางเข้าหลักของโครงการ และเป็นพื้นที่ดึงดูดความสนใจของผู้เข้าชมโครงการ

พื้นที่บริการสาธารณะ (Service area)

ส่วนสนับสนุนการดำเนินโครงการ เช่น ร้านอาหารว่างและเครื่องดื่ม ร้านสินค้าที่ระลึก งานระบบ งานรักษาความปลอดภัยและปฐมพยาบาล พื้นที่จอดรถ เป็นต้น

ตำแหน่งสำคัญ ณ ที่ตั้งโครงการ (Focal Point)

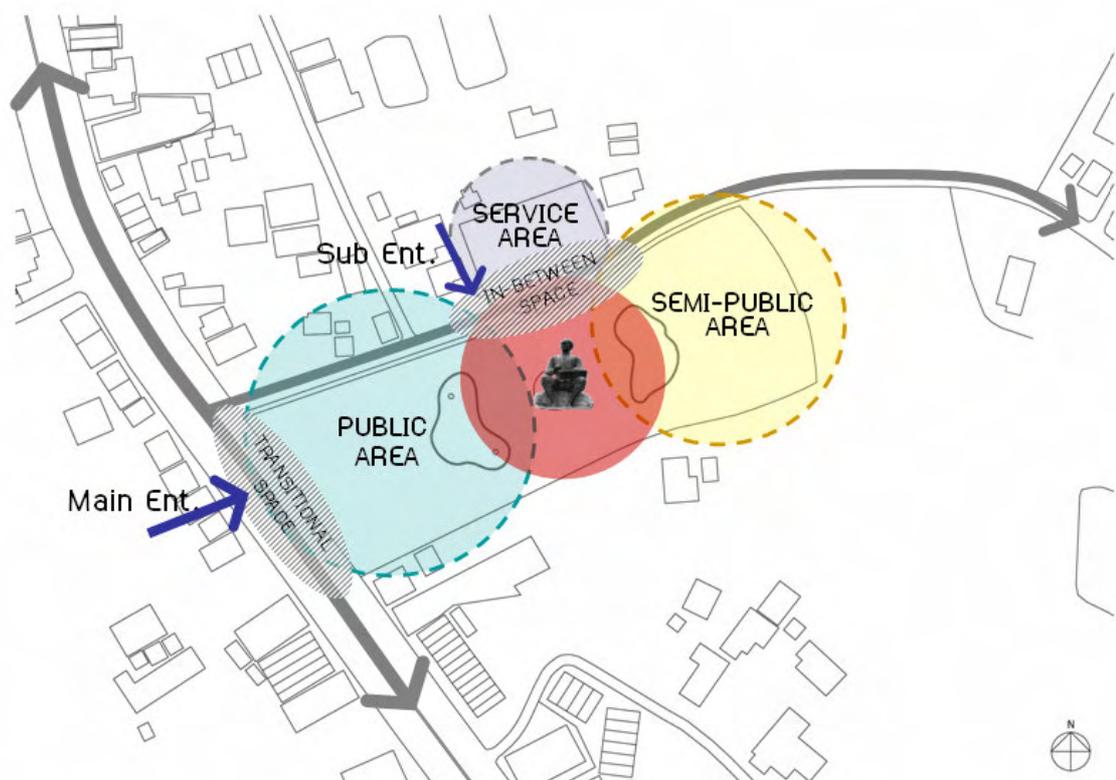
อนุสาวรีย์ของสุนทรภู่เดิม ศูนย์กลางที่จะเชื่อมโยงกับกิจกรรมที่จะเกิดขึ้นในอนาคต เป็นจุดนำสายตา และแนวแกนหลักในการวางอาคารหลักและอาคารประกอบของโครงการ

พื้นที่กึ่งสาธารณะ (Semi-public area)

เป็นพื้นที่ ที่จะสร้างสรรค์ให้เกิด Interactive ระหว่างผู้ชมกับรูปทรง (form) และที่ว่าง (space) ทั้งภายในและภายนอกอาคาร ซึ่งในส่วนนี้จะประกอบไปด้วย

หอเกียรติยศสุนทรภู่ (Hall of Fame) อาคารและที่ว่าง ที่สร้างการรับรู้แก่ผู้เข้าชมในตัวตนของสุนทรภู่ผ่านการจัดแสดงเรื่องราว แบ่งเป็นส่วนย่อย 2 ส่วน คืออดีต (ช่วงชีวิตสุนทรภู่) และปัจจุบัน (ช่วงหลังชีวิตสุนทรภู่) ห้องสมุดวรรณกรรม กวีกระแอมพี กวีเอกของโลก

พื้นที่กิจกรรม ส่วนสร้างเสริมประสบการณ์ทางวรรณคดีผ่านกิจกรรม การพูดคุย สถานที่รองรับการจัดงานวันสุนทรภู่ ประกอบด้วย ร้านสภากาแฟ ลานกิจกรรม ลานประลองวรรณกรรม สวนวรรณคดี สวนประติมากรรม ลานประชุมสัมมนา เป็นต้น

แผนภาพที่ 39 วิเคราะห์การวางตำแหน่งพื้นที่ใช้สอยต่างๆในพื้นที่โครงการ

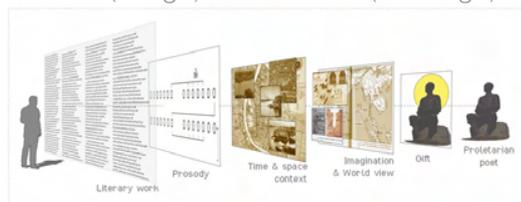
5. แนวความคิดในการออกแบบ

แนวความคิดในการออกแบบโครงการนี้ เกิดจากการวิเคราะห์เนื้อหาต่างๆที่นำเสนอในเบื้องต้น ประกอบด้วยส่วนสำคัญ 3 ประการ ได้แก่

5.1 จินตภาพ (Image) ของโครงการ

นำสื่อเก่า “วรรณกรรมของสุนทรภู่” มาแฝงไว้ในสื่อใหม่ คือ “งานสถาปัตยกรรม” ในการออกแบบรูปทรง (Form) และพื้นที่ว่าง (Space) เพื่อให้ผู้เข้าชมได้สัมผัสและระลึกถึง “มหากวีระกุ่มพีสุนทรภู่” และวรรณกรรมเรื่องเอก “พระอภัยมณี” คือเนื้อหาหลักเป็นเสมือนสิ่งที่เชื่อมโยงกับผู้เข้าชมโครงการเป็นวรรณกรรมที่คนไทยรู้จักเป็นอย่างดี จุดเด่นสำคัญของวรรณกรรมเรื่องนี้ คือ **ฉากของท้องเรื่องเปิดตัว ณ นาควรินทร์สินทร์สมุทร** ได้แก่ **“ท้องทะเลอันดามัน”** และเนื้อเรื่องส่วนใหญ่ก็ดำเนินอยู่ในภูมิศาสตร์แห่งนี้ ซึ่งจะนำมาเป็นส่วนหนึ่งในแนวคิดหลักในการออกแบบโครงการด้วย

จินตภาพ(Image) ในการสื่อสาร (Message)

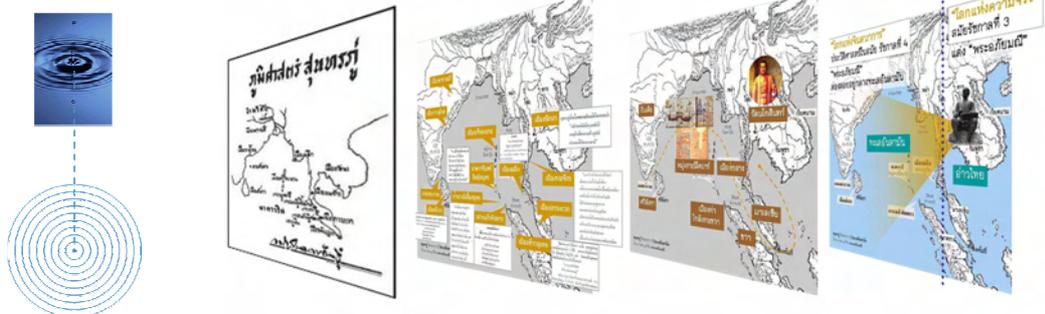

Literary work

วรรณกรรมเอก
เรื่อง “พระอภัยมณี”

“ภูมิศาสตร์ของสุนทรภู่”

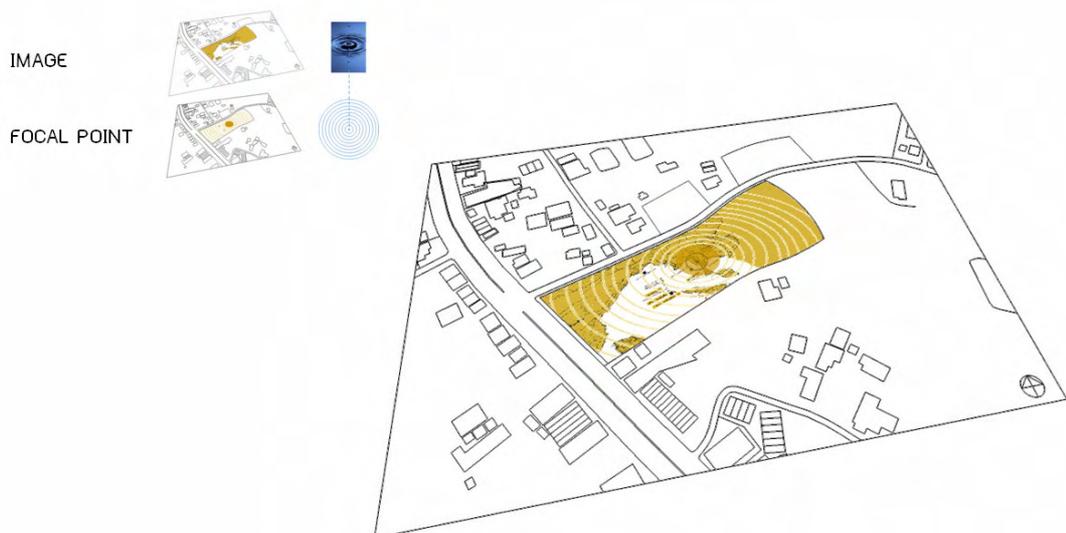
แผนภาพที่ 40 จินตภาพ (Image) ของโครงการหอเกียรติยศกวีเอกสุนทรภู่

แผนภาพที่ 41 Layer 1 จินตภาพ (Image) ของโครงการ

5.2 อนุสาวรีย์สุนทรภู่ (Focal point)

อนุสาวรีย์สุนทรภู่และรูปปั้นตัวละครเรื่องพระอภัยมณี เป็น Focal point ของพื้นที่โครงการ เป็นอนุสาวรีย์แห่งแรกของสุนทรภู่ และทำให้คนไทยรู้จัก พื้นที่สักการะของคนในพื้นที่เดิม เมื่อรวมกับ image ของโครงการ แนวคิดเกี่ยวกับ ภูมิศาสตร์สุนทรภู่ และท้องทะเลอันดามัน ดังแสดงในภาพ

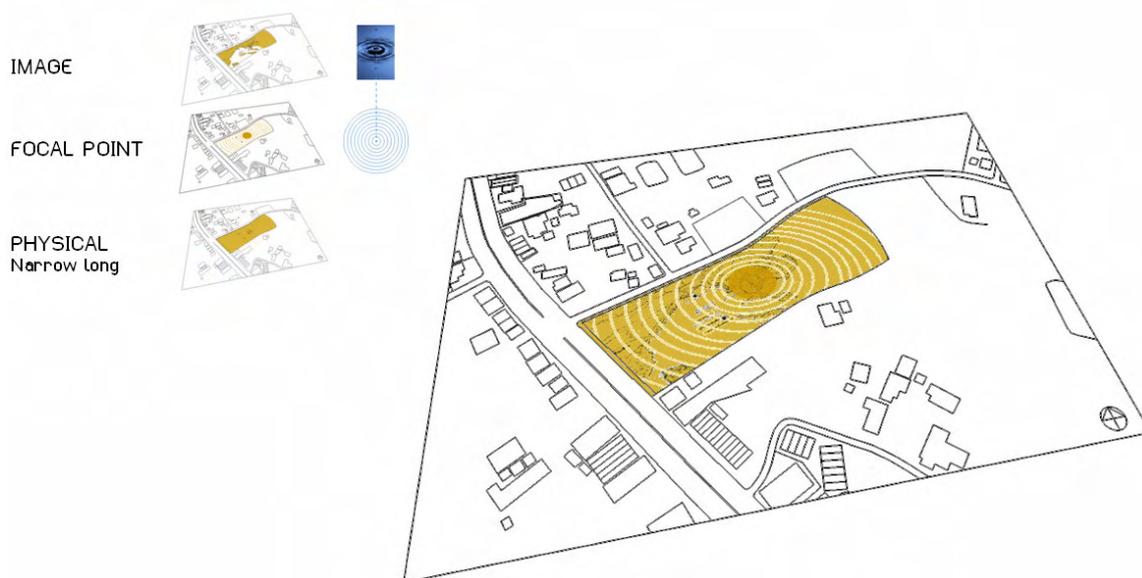
แผนภาพที่ 42 Layer 2 อนุสาวรีย์สุนทรภู่ (Focal point)

5.3 บริบทแวดล้อมของที่ตั้งโครงการ (Context)

ส่วนสุดท้าย ซึ่งเป็นส่วนเติมเต็มให้โครงการมีความสมบูรณ์มากที่สุด ทำการวิเคราะห์บริบทแวดล้อมของที่ตั้งโครงการ (Context) ได้แก่

5.3.1 กายภาพของพื้นที่ (Physical)

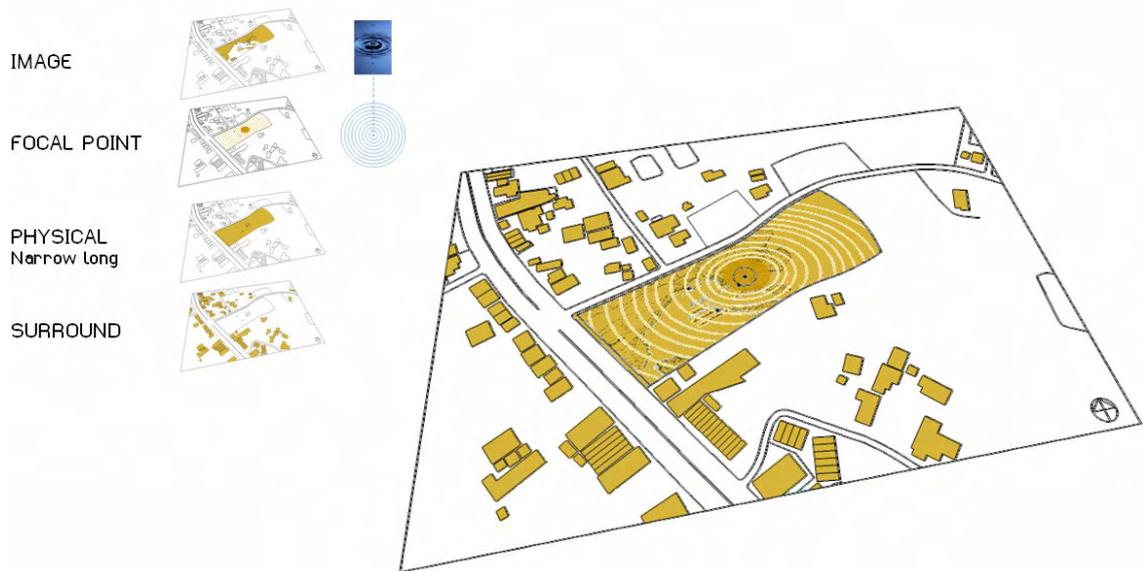
มีลักษณะทางด้านหน้าแคบประมาณ 70 เมตร และมีความลึกยาวเกือบ 200 เมตร เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ทางด้านขวามีถนนซอยรถสามารถสวนทางได้ ส่วนทางด้านซ้ายมีร้านค้า เป็นตึกแถว 2-3 ชั้น ไม่สะดวกในการขยายพื้นที่ด้านข้าง สามารถขยายพื้นที่ได้ทางด้านลึกของที่ตั้งโครงการเท่านั้น

แผนภาพที่ 43 Layer 3 กายภาพของพื้นที่ (Physical)

5.3.2 สภาพแวดล้อมโดยรอบ (Surround)

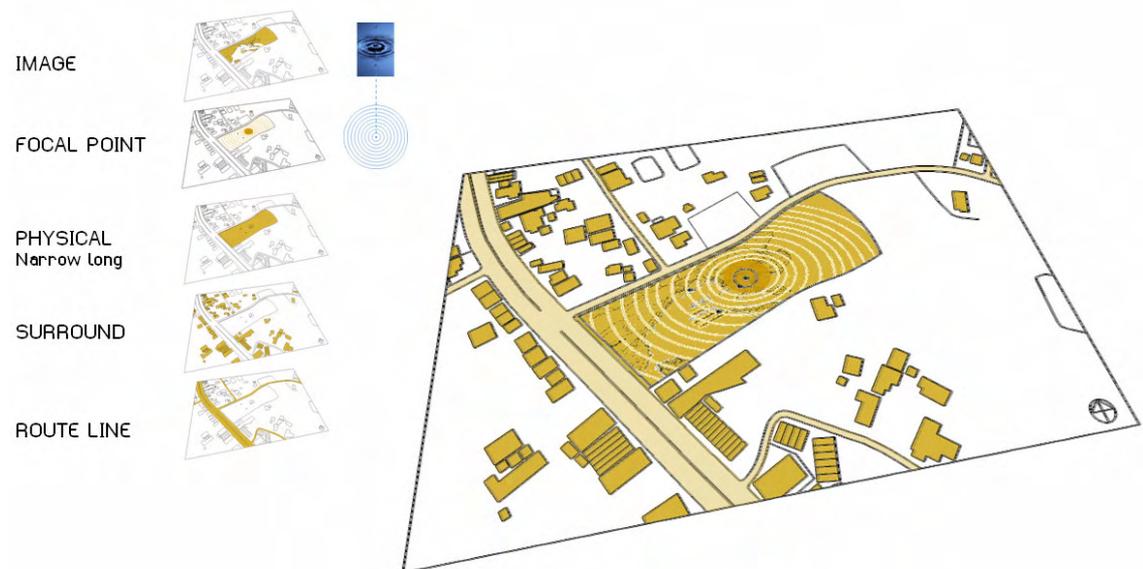
บริเวณที่ตั้งโครงการ ประกอบด้วย บ้านพักอาศัย 1 ชั้น 2 ชั้น เป็นส่วนใหญ่ และมีตึกแถว 4 ชั้น อยู่ห่างออกไปเกือบ 200 เมตร เป็นร้านค้า ร้านอาหาร ขายของที่ระลึก ไม่บดบังทัศนียภาพ และมุมมองของโครงการ

แผนภาพที่ 44 Layer 4 สภาพแวดล้อมโดยรอบ (Surround)

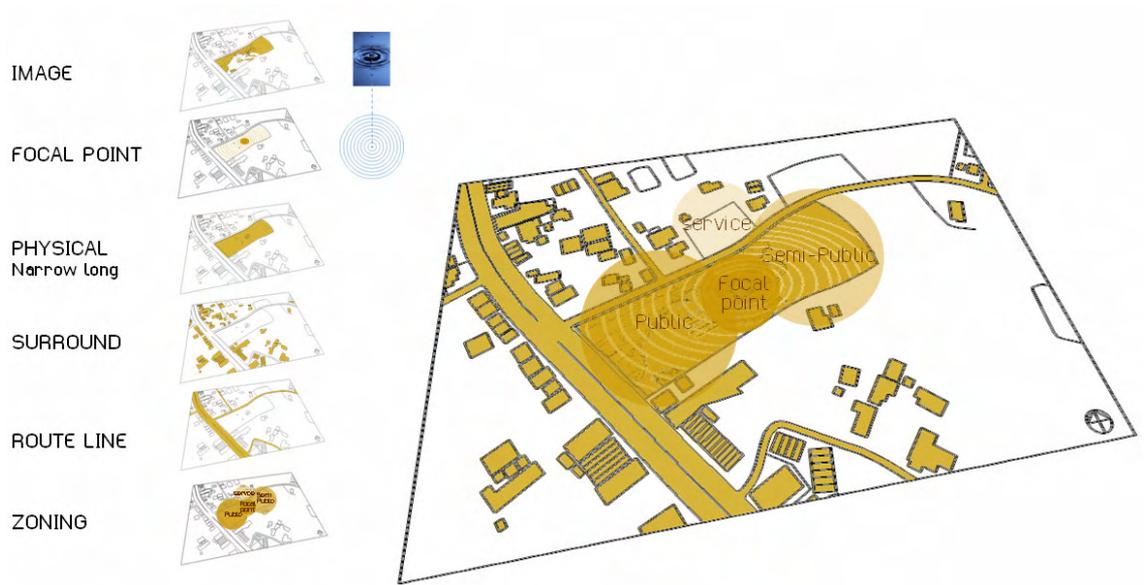
5.3.3 เส้นทางการเข้าถึงโครงการ (Route Line)

มุมมอง มุมมองที่สำคัญที่สุดคือ จากทางถนนสายหลักที่ผ่านด้านหน้าของโครงการ จะเห็น Landmark ของโครงการได้ทันที คือ อนุสาวรีย์สุนทรภู่

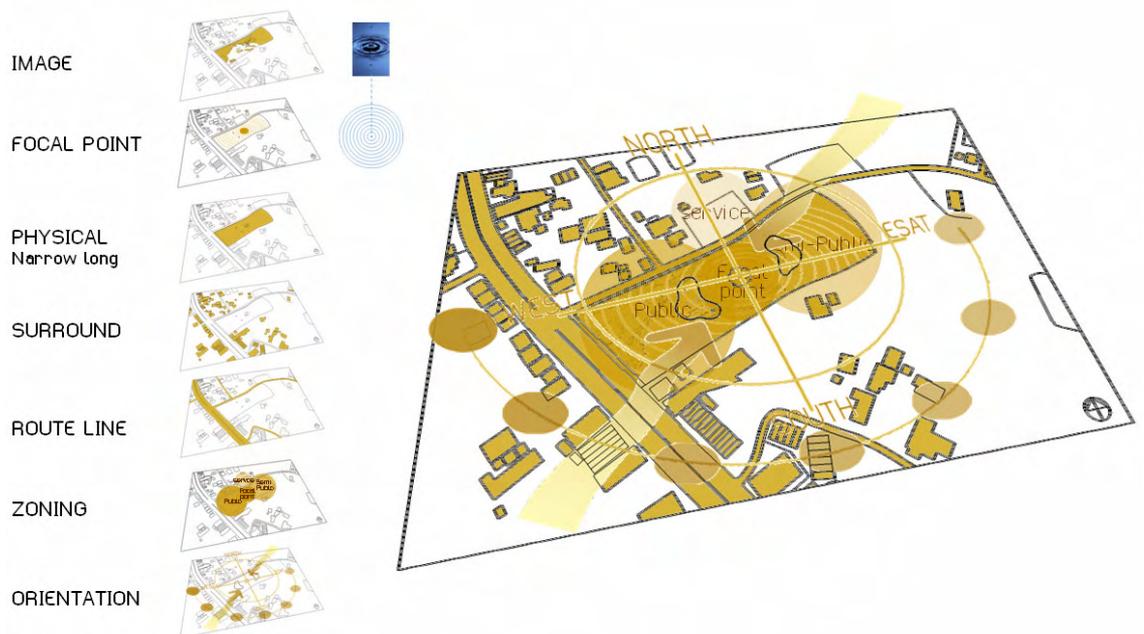
แผนภาพที่ 45 Layer 5 เส้นทางการเข้าถึงโครงการ (Route Line)

5.3.4 การวิเคราะห์ตำแหน่งพื้นที่ใช้สอยในโครงการ (Zoning)

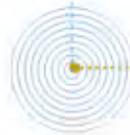
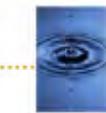
แผนภาพที่ 46 Layer 6 ตำแหน่งพื้นที่ใช้สอยในโครงการ (Zoning)

5.3.5 ทิศทาง แดด ลม ฝน (Orientation)

แผนภาพที่ 47 Layer 7 ทิศทาง แดด ลม ฝน (Orientation)

Concept design

แผนภาพที่ 48 แสดงแนวความคิดในการออกแบบโครงการ

บทที่ 5 กรณีศึกษา

ในบทนี้ จะนำเสนอกรณีศึกษาที่จะเป็นแนวทางในการออกแบบ จากการศึกษาในเบื้องต้น จนถึงบทสรุปของแนวความคิดในการออกแบบ พบว่า ในฐานะความเป็น “หอเกียรติยศ กวีเอกสุนทรภู่” การแสดงตัวตนของโครงการนี้จะเป็นไปในลักษณะของอนุสรณ์สถาน (Monument) เพื่อระลึกถึงบุคคลสำคัญ กรณีศึกษา 3 แห่ง ที่ผู้ศึกษานำเสนอเห็นว่า มีความเกี่ยวข้องกับการออกแบบในโครงการนี้ ในแง่ใดแง่หนึ่ง กรณีศึกษาแห่งแรก ได้แก่ อาคารอนุสรณ์สถาน 14 ตุลา อนุสาวรีย์เป็นเครื่องหมายแสดงถึงสิทธิ เสรีภาพ และประชาธิปไตยเน้นโคมไฟเพื่อเป็นสัญลักษณ์แห่ง ดวงวิญญาณของการต่อสู้เรียกร้อง เป็นการสร้างสถาปัตยกรรมที่ใช้แนวคิดเกี่ยวกับระบบเครื่องหมายที่ใช้ในการสื่อสาร แห่งที่สอง หอสมุดอเล็กซานเดรีย (Bibliotheca Alexandrina) อาคารหอสมุดอันทันสมัยที่สร้างบนพื้นที่หอสมุดแห่งแรกของโลกที่ถูกเผาทำลาย การคำนึงถึงการออกแบบสถาปัตยกรรมที่สะท้อนถึงความสำคัญของพื้นที่ในอดีต และเป็นสัญลักษณ์แห่งความยิ่งใหญ่ในฐานะต้นกำเนิดอารยธรรมของโลก และกรณีศึกษาแห่งที่สาม Shiba Ryotaro Memorial การสร้างอนุสาวรีย์เพื่อระลึกถึงบุคคลสำคัญ โดยเน้นการใช้ที่ว่างภายในอาคาร และลำดับการเข้าถึง ในการสื่อความรู้สึกถึงบุคคลผู้นั้น

กรณีศึกษาที่ 1

ชื่อโครงการ : อาคารอนุสรณ์สถาน 14 ตุลา

ที่ตั้งโครงการ : บริเวณสี่แยกคอกวัว ถนนราชดำเนิน

ปีที่สร้างเสร็จ : ปี พ.ศ. 2543

เจ้าของ : มูลนิธิ 14 ตุลา

สถาปนิก : เทอดเกียรติ ศักดิ์คำดวง และแปลน อคติเทคเจอร์วัล ดีไซน์ กรุ๊ป

การใช้สอย : อนุสรณ์สถาน สวนหย่อม ลานกิจกรรม

ลักษณะทางกายภาพ : มีการใช้รูปทรงกรวยยอดแหลมมาจากเจดีย์ที่พวยพุ่ง เป็นสัญลักษณ์ของความสำเร็จสูงสุดที่จะนำไปสู่เสรีภาพด้วยความเข้มแข็ง และแหลมคมบนฐานที่แข็งแรงได้สัดส่วนในทางความงาม ด้วยสัดส่วนของฐานที่มั่นคง ถูกแบ่งเพื่อส่งเสริมให้โดดเด่น

วัสดุ : มีการใช้วัสดุแยกตัวต่อเนื่องกันไป เพื่อให้เห็นความหลากหลายและมากมิติ

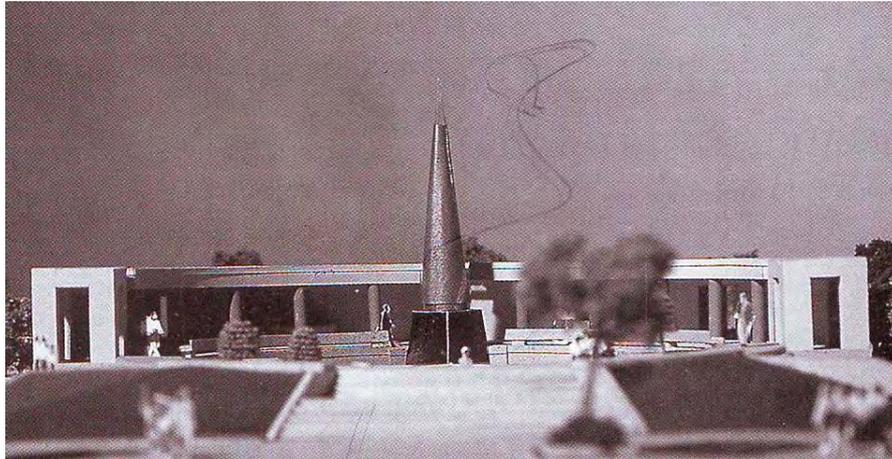
แนวความคิดในการออกแบบ

1. สร้างให้ตัวอนุสาวรีย์เป็นเครื่องหมายแสดงถึงสิทธิ เสรีภาพ และประชาธิปไตยเน้นในโคมไฟ เพื่อเป็นสัญลักษณ์แห่งดวงวิญญาณของการต่อสู้เรียกร้อง

2. ความสงบนิ่ง งาม และเรียบง่ายเพื่อให้เกิดความระลึกถึงวีรชนผู้เสียสละ

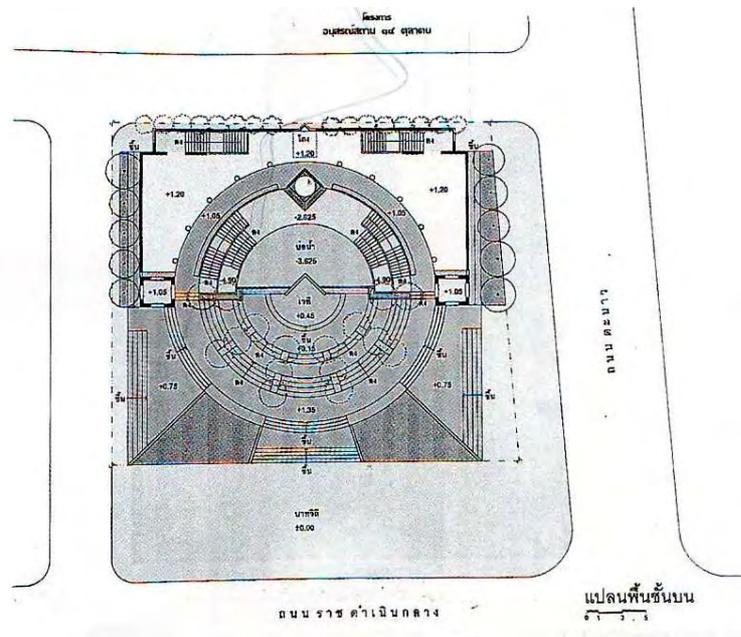
3. ความมั่นคง แข็งแรง เด่นสง่าแนวความคิดรูปทรงประติมากรรม เป็นรูปคล้ายสถูป เป็นอะไรที่เป็นรูปสามเหลี่ยมขึ้นไป ดูมั่นคงแข็งแรง มี ความเด่นที่ความสูงยอดแหลมมีสีทองฐานล่างจะใช้แกรนิตสีเข้มสลักชื่อผู้เสียชีวิตอีกด้านหนึ่งสลักชื่อความหมายที่มาของวันที่ 14 ตุลาคม วันเรียกร้องสิทธิเสรีภาพประชาธิปไตย การเลือกใช้วัสดุถาวร หินแกรนิตพื้นเมืองของไทย บางส่วนใช้หินทราย เพื่อจะแกะเป็นรูปเล่าเรื่อง ในส่วนตัวประติมากรรม¹

¹ เทอดเกียรติ ศักดิ์คำดวง, “ผู้ออกแบบอนุสรณ์สถาน 14 ตุลา”, อาษา 8, 2 (กุมภาพันธ์ 2545) : 38.

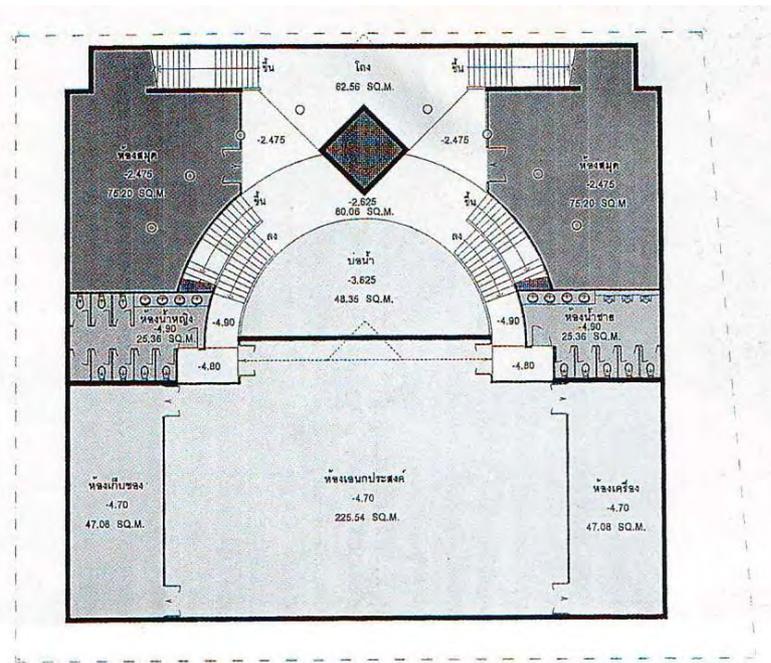
ภาพที่ 47 แสดงแบบจำลองอาคารอนุสรณ์สถาน 14 ตุลาคม

ที่มา : เทอดเกียรติ ศักดิ์คำดวง, “ผู้ออกแบบอนุสรณ์สถาน 14 ตุลาคม”, อาษา 8, 2 (กุมภาพันธ์ 2545) : 38.

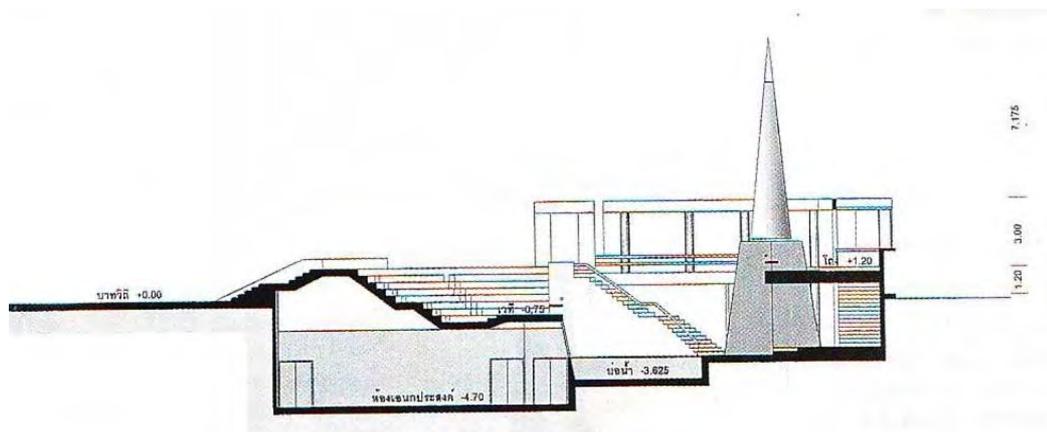
แผนผังที่ 48 ผังอาคารชั้นบนอนุสรณ์สถาน 14 ตุลาคม

ที่มา : เทอดเกียรติ ศักดิ์คำดวง, “ผู้ออกแบบอนุสรณ์สถาน 14 ตุลาคม”, อาษา 8, 2 (กุมภาพันธ์ 2545) : 37.

แผนผังที่ 49 ผังอาคารชั้นล่างอนุสรณ์สถาน 14 ตุลา

ที่มา : เทอดเกียรติ ศักดิ์คำดวง, “ผู้ออกแบบอนุสรณ์สถาน 14 ตุลา”, อาชีพ 8, 2 (กุมภาพันธ์ 2545) :37.

ภาพที่ 50 แสดงรูปตัดอาคารอนุสรณ์สถาน 14 ตุลา

ที่มา : เทอดเกียรติ ศักดิ์คำดวง, “ผู้ออกแบบอนุสรณ์สถาน 14 ตุลา”, อาชีพ 8, 2 (กุมภาพันธ์ 2545) :37.

กรณีศึกษาที่ 2

ชื่อโครงการ : ห้องสมุดอเล็กซานเดรีย (Bibliotheca Alexandrina)

ที่ตั้งโครงการ : เมืองอเล็กซานเดรีย ประเทศอียิปต์

ปีที่สร้างเสร็จ : ปี พ.ศ. 2545

เจ้าของ : รัฐบาลประเทศอียิปต์

การใช้สอย : ห้องสมุด พิพิธภัณฑ์ ห้องจัดนิทรรศการ ห้องประชุมสัมมนา

ลักษณะทางกายภาพ : อาคารทรงกระบอกตัดเฉียง หลังคาเป็นช่องเปิดโครงสร้าง

คอนกรีตตาราง มวลของอาคารดูทึบและหนักแน่น

วัสดุ : โครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็ก

ห้องสมุดอเล็กซานเดรีย เป็นห้องสมุดในยุคแรก ๆ ของโลก ซึ่งเป็นห้องสมุดที่อนุญาตให้เฉพาะพระเจ้าแผ่นดิน เจ้านาย ขุนนาง และชนชั้นที่ร่ำรวยเท่านั้น ที่จะสามารถเข้าไปใช้บริการในห้องสมุดได้ เป็นห้องสมุดแห่งแรกที่ริเริ่มการจัดทำบรรณานุกรม และระบบการจัดเก็บหนังสือ เมือง อเล็กซานเดรีย ได้รับการสถาปนาโดย พระเจ้าอเล็กซานเดอร์ ปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์ปโตเลมี และได้สืบทอดปกครองกันมาจนกระทั่งสิ้นสุดในสมัยพระนางคลีโอพัตรา

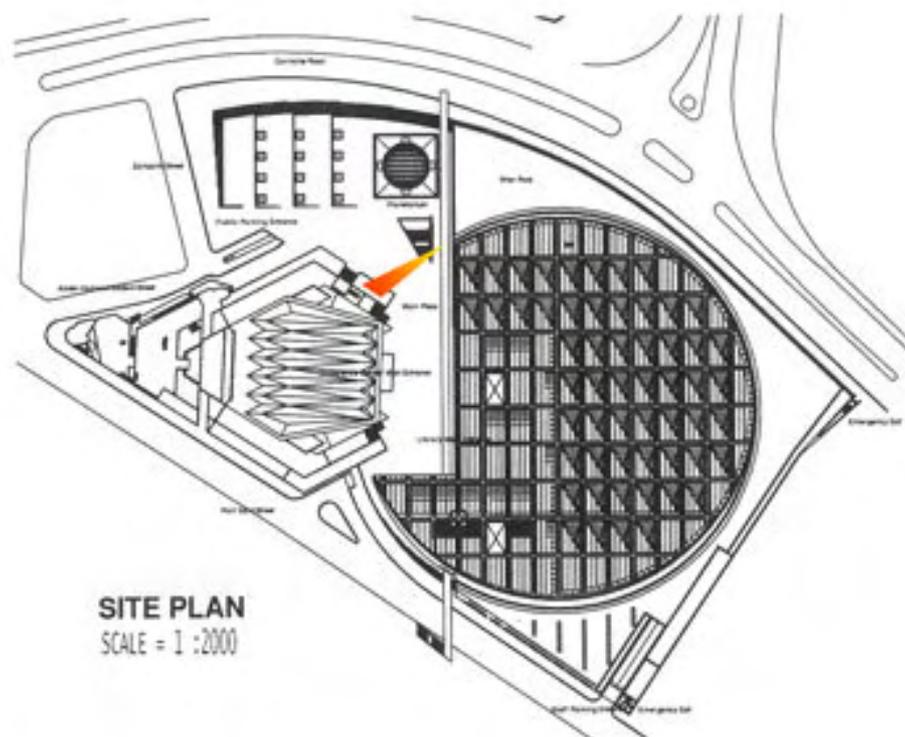
เมื่อ 2,500 กว่าปีก่อน ห้องสมุดอเล็กซานเดรียเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ที่สำคัญมาก อารคีมีดิสและยูคลิดเคยใช้บริการของห้องสมุดนี้ ในสมัยนั้นศูนย์กลางการศึกษาคณิตศาสตร์เคยอยู่กับพิธาโกรัส แต่สองศตวรรษหลังจากพิธาโกรัสเสียชีวิตลง ศูนย์การเรียนรู้เลขได้ย้ายไปอยู่ที่อเล็กซานเดรีย พระเจ้าอเล็กซานเดอร์ที่ได้ชัยชนะเหนือกรีก เอเชียไมเนอร์ และอียิปต์ ได้สร้างเมืองหลวงที่ทรงตั้งพระทัยให้เป็นเมืองที่ยอดเยียม ที่สุดในโลก เมื่อปโตเลมีขึ้นครองบัลลังก์ก็อียิปต์ อเล็กซานเดรียก็ได้เป็นเมืองมหาวิทยาลัยแห่งแรกในโลก นักคณิตศาสตร์และนักปราชญ์หลังไหลเข้ามาสู่เมืองนี้จากชื่อเสียงของห้องสมุดอเล็กซานเดรีย จนเป็นที่รู้กันว่านักคณิตศาสตร์สามารถหาความรู้ทุกอย่างในโลกได้โดยการมาที่ห้องสมุดนี้

ห้องสมุดอเล็กซานเดรียถูกทำลายหลายครั้ง ตั้งแต่ 47 ปี ก่อนคริสตกาล เมื่อจูเลียส ซีซาร์โจมตีคลีโอพัตราด้วยการเผาท่าเรืออเล็กซานเดรีย ห้องสมุดตั้งอยู่ติดกับท่าเรือจึงถูกเผาไปด้วย หนังสือนับแสนเล่มถูกทำลาย แต่คลีโอพัตราตั้งพระทัยมั่น จะบูรณะห้องสมุดให้กลับคืนมาดีเหมือนเดิม

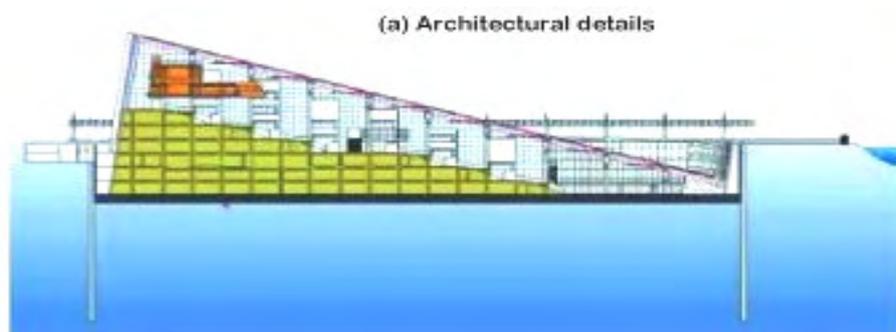
ห้องสมุดอเล็กซานเดรียแห่งใหม่ เป็นห้องสมุดที่ทันสมัยและใหญ่แห่งหนึ่งของโลก ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของอ่าวแห่งเมืองอเล็กซานเดรีย เป็นที่ตั้งเดิมของห้องสมุดหลังเก่าและ

พระราชวัง ปโตเลมีที่ถูกเผาทำลายเคยตั้งอยู่ เนื้อที่แบ่งออกเป็น 3 ส่วนคือ ส่วนห้องสมุดหลังใหม่ ส่วนที่จัดสัมมนา และส่วนที่เป็นท้องฟ้าจำลอง (Planetarium) ทั้ง 3 ส่วนเชื่อมต่อถึงกันทำให้เกิดเป็นลานเอนกประสงค์จากส่วนที่เป็นพื้นที่โล่งที่เป็นลานกว้าง

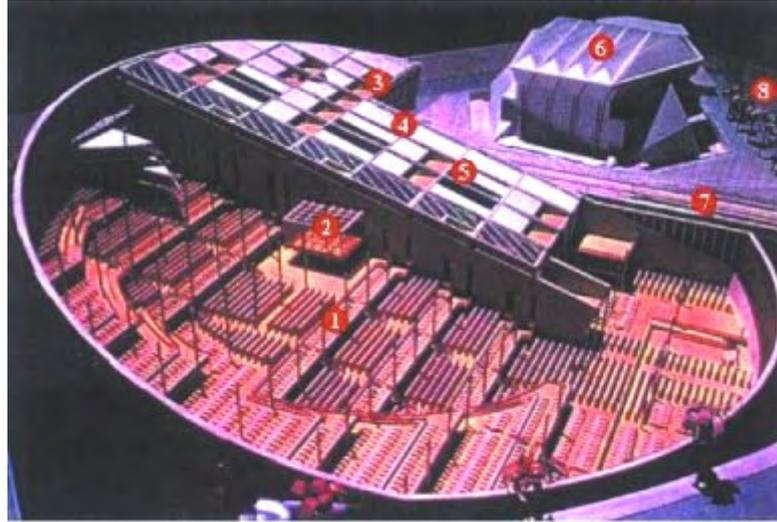
อาคารห้องสมุดมีแผนผังกลม ประกอบด้วยพื้นที่ 6 ชั้น มี 4 ชั้นอยู่ใต้ดินต่ำกว่าระดับน้ำทะเลถึง 18 เมตร หลังคาโครงสร้างตารางสี่เหลี่ยม เอียงทำมุม 8 องศา ทำให้ช่วยลดปริมาณแสงแดดแรงของชายฝั่งที่เข้าสู่ภายในอาคารได้

ภาพที่ 52 ผังหลังคาห้องสมุดอเล็กซานเดรีย

ภาพที่ 53 รูปตัดอาคาร

ภาพที่ 54 หุ่นจำลองอาคารแสดงที่ว่างภายใน

ภาพที่ 55 ภาพรวมของอาคารห้องสมุด

โครงการมีทางเข้า 3 ส่วนคือ

ทางเข้าส่วนที่ 1 เป็นศูนย์สัมมนา (Conference Center) บรรจุนั่ง 1,638 ที่นั่ง และมีห้องประชุมย่อย จำนวน 3 ห้อง จุที่นั่ง 650 ที่นั่ง มีสถานที่จัดแสดงนิทรรศการ ห้องอาหาร และห้องประชุมกลุ่มย่อย

ทางเข้าส่วนที่ 2 เข้าสู่อาคารที่เป็นห้องฟ้าจำลอง มีลักษณะเป็นลูกบอลที่ลอยน้ำได้ เชื่อมต่อไปยังลานเอนกประสงค์

ทางเข้าส่วนที่ 3 เป็นห้องสมุดที่สร้างใหม่ ตัวอาคารมีความยาวโดยรอบ 160 เมตร และสูง 11 ชั้น มีหลังคาลาดเอียง มีชั้นใต้ดินอยู่ 4 ชั้น

ภายในอาคารชั้นที่ 1 มีเครื่องตรวจจับของที่นำเข้ามาในห้องสมุด เคาน์เตอร์ฝากของ ร้านจำหน่ายของที่ระลึก ผ่านเข้ามาชั้นในมีเครื่องกันขโมย เคาน์เตอร์บริการยืมคืน ขึ้นไปอีกชั้นหนึ่งจะเป็นระเบียง ที่ให้ชื่อเป็นเกียรติแก่ Callimachus ผู้เป็นบิดาทางบรรณารักษศาสตร์ ผู้ริเริ่มการจัดหมวดหมู่โดยหัวเรื่องและผู้แต่ง ระเบียงแห่งนี้สามารถมองเห็นโถงที่นั่งอ่านได้โดยรอบทุกชั้น เพราะสร้างเป็นชั้นลดหลั่นกันไป มีเสารองรับหลังคาที่ลาดเทลดหลั่นกันไป จำนวน 7 ชั้น เป็นที่นั่งอ่านหนังสือทั่วไป และหนังสืออ้างอิง หลังคาทำด้วยกระจกโปร่งแสง ตามชั้นหนังสือ และเสาเพดานจะติดหลอดไฟให้แสงสว่างในเวลากลางวัน

ชั้นแรก (The First level B4) มีเนื้อที่กว้างที่สุด เป็น Collection หนังสืออ้างอิง มีแผนที่ วารสารและหนังสือพิมพ์ และมีโต๊ะบริการตอบคำถามที่จัดบริการให้กับกลุ่มชุมชนธุรกิจของอเล็กซานเดรีย เอกสารอื่นๆจัดเก็บอยู่ที่ชั้น (B3-F2)

ชั้น 2 (B3) เป็นศูนย์กลางเรียนรู้เป็นแล็บคอมพิวเตอร์ สอนทักษะพื้นฐานทาง IT รวมทั้งห้องสมุดเฉพาะทางศิลปะและมัลติมีเดีย

ชั้น 3 (B2) เป็นห้องหนังสือหายาก อยู่ห่างจากชั้น 4 (B1) เล็กน้อยเป็นที่จัดนิทรรศการและพิพิธภัณฑ์ต้นฉบับตัวเขียน และเป็นชั้นที่เชื่อมต่อไปยังส่วน Complex ที่อยู่ใต้พลาซ่า

ชั้น 5 (E) ทางเข้าอยู่ในส่วนพลาซ่า มีให้บริการยืมคืนสมาชิก การจองคอมพิวเตอร์ ชั้นหนังสือเปิด คอมพิวเตอร์ที่จัดให้บริการ หอจดหมายเหตุทางอินเทอร์เน็ต ห้องสมุดจัดบริการประเภทต่างๆ ตัวอย่างเช่น บริการแก่คนพิการทางสายตา

ชั้น 6 (F1) ให้บริการเอกสารต่างๆ เป็นที่นั่งอ่านซึ่งจัดเป็นมุมสงบ ในชั้นเดียวกัน อีกด้านหนึ่งเป็นทางเข้าห้องสมุดเฉพาะสำหรับเด็กเยาวชน (อายุ 12-16 ปี) และห้องสมุดเด็ก (อายุ 6-11

ปี) และห้องสมาคมนานาชาติซึ่งเป็นภาคีของห้องสมุดอเล็กซานเดรีย และเป็นสถานที่ทำงานของ
เลขาธิการสำหรับเพื่อนห้องสมุดอียิปต์

ชั้นที่ 7 (F2) เป็นห้องสมุดรับฝากและจัดให้บริการ

เหนือชั้นที่ 7 เป็นห้องสัมมนาเชื่อมต่อสะพานไปยังส่วนงานบริหารและส่วนงาน
บริการของอาคาร

ส่วนพิพิธภัณฑ์และพื้นที่จัดนิทรรศการ

มีจัดแสดงนิทรรศการถาวรหลายแห่ง เช่น

ที่ชั้น B1 จัดในหัวข้อ The World of Shardi Abdel Salam และ Impression of
Alexandria, เอกสารและหนังสือหายาก

ชั้นใต้ดิน จัดพิพิธภัณฑ์โบราณ (จำหน่ายบัตรเข้าชม)

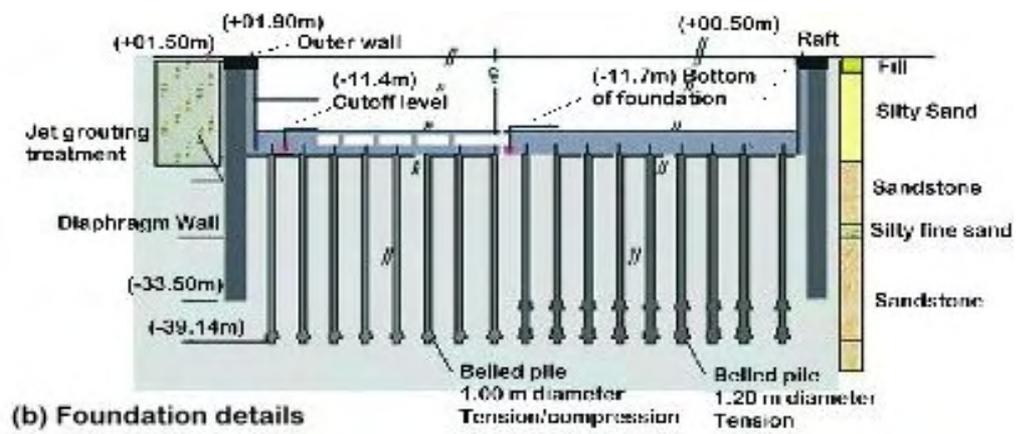
อาคารท้องฟ้าจำลอง (Planetarium) The History of Science Museum (จำหน่าย
บัตรเข้าชม)

ห้องสมุดยังจัดบริการอื่นๆ อาทิ จัดแสดงมัลติมีเดีย คอนเสิร์ต ฉายภาพยนตร์
บริการนำชมห้องสมุด และจัดศึกษาดูงานทางวิชาชีพสำหรับบรรณารักษ์

ความสำเร็จในการออกแบบอาคารหลังนี้ คือ ความผสมผสานของการออกแบบ
สถาปัตยกรรมและเทคนิคทางวิศวกรรมของอาคารที่กลมกลืนกันจนแยกไม่ออก การสร้างอาคาร
ริมชายฝั่งที่ต่ำกว่าระดับน้ำทะเล 18 เมตร นั้น ต้องอาศัยการออกแบบทางวิศวกรรมสมัยใหม่
โครงสร้างหลักของอาคารที่เป็นทั้งโครงสร้างและส่วนประดับตกแต่งภายในอาคารเสมือนเป็น
“โบสถ์แห่งหนังสือ” การใช้เทคนิคอันทันสมัยของหลังคา ที่สามารถเปิด-ปรับ ช่องเปิดเพื่อให้แสง
ธรรมชาติส่องเข้าสู่พื้นที่ห้องสมุดภายในและยังต้านทานลมได้ วัสดุที่ใช้ทันสมัยและแข็งแรง
ก่อให้เกิดความประทับใจ การตกแต่งภายในได้รับการออกแบบอย่างเหมาะสมสวยงาม

ภาพที่ 56 บรยากาศภายในห้องสมุด

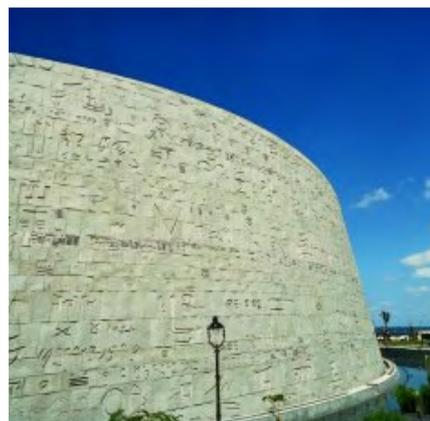

ภาพที่ 57 รูปตัดแสดงโครงสร้าง

ภาพที่ 58 การนำแสงธรรมชาติเข้ามาใช้ภายในอาคาร

ภาพที่ 59 ผนังภายนอกอาคารประกอบด้วยภาษาต่าง ๆ ทั่วโลก

กรณีศึกษาที่ 3

ชื่อโครงการ : Shiba Ryotaro Memorial Museum

ที่ตั้งโครงการ : เมืองโอซาก้า ประเทศญี่ปุ่น

ปีที่สร้างเสร็จ : ปี พ.ศ. 2544

เจ้าของ : มูลนิธิ the Shiba Ryotaro Memorial

สถาปนิก : ทาดาโอะ อันโด (Tadao Ando Architect & Associates)

การใช้สอย : อนุสรณ์สถาน

ลักษณะทางกายภาพ : สัดส่วนอาคารภายนอกมีความสูงค่อนข้างมาก ผนังอาคาร

โค้งเป็นโครงสร้างเหล็กและกระจก

วัสดุ : โครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็ก

เป็นพิพิธภัณฑ์ที่สร้างขึ้นเพื่อระลึกถึงนักประพันธ์คนสำคัญของญี่ปุ่น ชิบะ เรียวทาโร่ (Shiba Ryotaro) นักประพันธ์ผู้สร้างสรรค์ผลงานผลงานมากมาย ส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องที่น่าเอาประวัติศาสตร์ตอนสำคัญของญี่ปุ่นมาเป็นส่วนประกอบ หลายเรื่องถูกนำไปสร้างหนังหรือทีวีซีรีส์ จนเป็นที่นิยมในประเทศญี่ปุ่น พิพิธภัณฑ์ตั้งอยู่ในเป็นบริเวณบ้านของนักประพันธ์ในละแวกชานเมืองโอซาก้า

การเข้าชมเริ่มต้นจากระเบียงทางเดินกระจกโค้ง ซึ่งนำไปสู่ห้องเพดานสูง ผนังทุกด้านเต็มไปด้วยตู้หนังสือขนาดใหญ่ สูงขึ้นไปจนสุดเพดานซึ่งสูงถึง 11 เมตร ภายในตู้ทั้งหมดบรรจุหนังสือที่ ชิบะ เรียวทาโร่ ได้ประพันธ์ไว้ถึง 20,000 เล่ม ประกอบด้วยบทประพันธ์หลากหลายประเภท เช่น นิยายอิงประวัติศาสตร์ บทความ critical essays และผลงานอื่นๆอีกหลายชิ้น นอกจากนี้ยังมีพื้นที่นั่งสำหรับมองขึ้นไปที่ผนังหนังสือ เพื่อให้ผู้เข้าชมได้ใช้เวลาสัมผัสถึงความเป็นอัจฉริยะในการสร้างสรรค์ผลงานและความรู้สึกในจิตวิญญาณประพันธ์ของนักประพันธ์ท่านนี้

ภาพที่ 60 บรรยากาศภายนอก Shiba Ryotaro Memorial Museum

ภาพที่ 61 บรรณาคาศภายใน Shiba Ryotaro Memorial Museum

บทที่ 6 การออกแบบสถาปัตยกรรม

เนื้อหาส่วนแรกจะเป็นบทสรุปของรายละเอียดของโครงการ ประกอบด้วย กิจกรรมในโครงการ ลำดับการเข้าถึงโครงการ พื้นที่ใช้สอย และในส่วนที่สองจะเป็นการออกแบบสถาปัตยกรรม ภูมิทัศน์ และงานออกแบบตกแต่งภายใน ของโครงการ

1. รายละเอียดของโครงการ

1.1 กิจกรรมในโครงการ (Activities)

จากแนวความคิดในการออกแบบเป็นตัวกำหนดกิจกรรมที่จะเกิดขึ้นในโครงการ โดยแบ่งกิจกรรมให้สัมพันธ์กับพื้นที่ใช้สอย และการเข้าถึงพื้นที่เพื่อที่จะสามารถรับรู้ความหมายของการออกแบบโครงการ เป็นโซน 4 โซน ดังนี้

ZONE A: MEMORIAL ZONE (อนุสาวรีย์ของสุนทรภู่)

บริเวณนี้เป็นกิจกรรมเดิมของพื้นที่ ชาวเมืองระยอง รวมถึงผู้ที่มาท่องเที่ยว ก็จะเดินทางเพื่อมาสักการะรูปเคารพของสุนทรภู่ ชาวระยองจะนับถือว่าเป็น “พ่อปู่” มีการสักการะขอพร ถือว่าเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ในโครงการ

ภาพที่ 62 ZONE A: MEMORIAL ZONE (อนุสาวรีย์ของสุนทรภู่)

ภาพที่ 64 ภาพกราฟิกแสดงการจัดแสดงในช่วงที่ 2 ช่วงหลังชีวิตสุนทรภู่

2) LIBRARY ZONE: ห้องสมุดวรรณกรรม มหากวีกระภูมพี

จัดแสดงบทสรุปของความเป็นมหากวีกระภูมพี ที่ฝากผลงานให้เป็นมรดก วัฒนธรรมของคนไทยทั้งชาติ และส่งเสริมคุณค่าของพื้นที่ ด้วยพื้นที่ห้องสมุด เป็นกิจกรรมการ เรียนรู้ และค้นหาด้วยตนเอง เพื่อหาแนวทางสู่ความเป็นกวี

กิจกรรมเพื่อประชาชนชน ในการค้นคว้าเกี่ยวกับงานวรรณกรรมและชีวประวัติ ของสุนทรภู่เพิ่มเติม รวมไปถึงงานวรรณกรรมอื่นๆทั้งในและต่างประเทศ สำหรับผู้ที่สนใจ เริ่มที่จะ ค้นคว้าความรู้ทางงานวรรณกรรม

ภาพที่ 65 ภาพกราฟิกแสดงบรรยากาศ LIBRARY ZONE

ภาพที่ 66 ภาพกราฟิกแสดง หนังสือเกี่ยวกับสุนทรภู่

ZONE C: DISCOVERY ZONE

1) TRANSITION AREA: พื้นที่กระแอมพิ

พื้นที่กิจกรรม ส่วนสร้างเสริมประสบการณ์ทางวรรณคดีผ่านกิจกรรม การพูดคุย แลกเปลี่ยนทัศนะทางความคิด รวมถึงสถานที่รองรับการจัดงานวันสุนทรภู่ ที่จะมีการจัดขึ้นในวันที่ 26 มิถุนายน เป็นประจำทุกปี พื้นที่จะประกอบไปด้วย พื้นที่ทางวัฒนธรรมย่อยไปจนถึงขนาดใหญ่ ได้แก่ ร้านสภากาแฟ ลานประชุมสัมมนา ลานกิจกรรม ลานประลองวรรณกรรม ซึ่งจะอธิบายถึง space ต่อไปในภาคออกแบบ

2) DISCOVERY AREA: พื้นที่ค้นหาความเป็นกวี

เป็นพื้นที่ส่งเสริมภาพลักษณ์ให้กับโครงการให้มีความชัดเจนมากขึ้น เป็นพื้นที่สำหรับการพักผ่อน ผ่อนคลาย และกระตุ้นให้เกิดจินตนาการ โดยใช้การออกแบบภูมิทัศน์ ด้วยการนำเอา space แบบธรรมชาติ (natural) มาช่วยให้เกิดสมาธิในการศึกษา เรียนรู้ และทดลองสร้างสรรค์งานวรรณกรรมเบื้องต้น ได้แก่ ในสวนวรรณคดี สวนประติมากรรม เป็นต้น

ภาพที่ 67 ภาพกราฟิกแสดงบรรยากาศ ZONE C: DISCOVERY ZONE

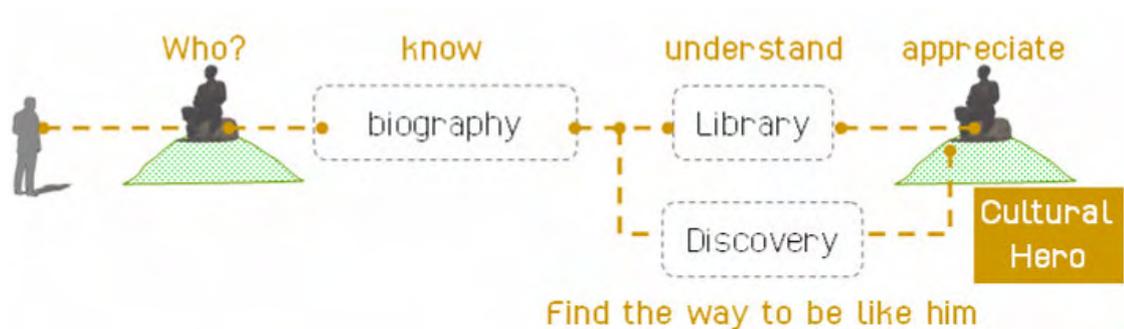
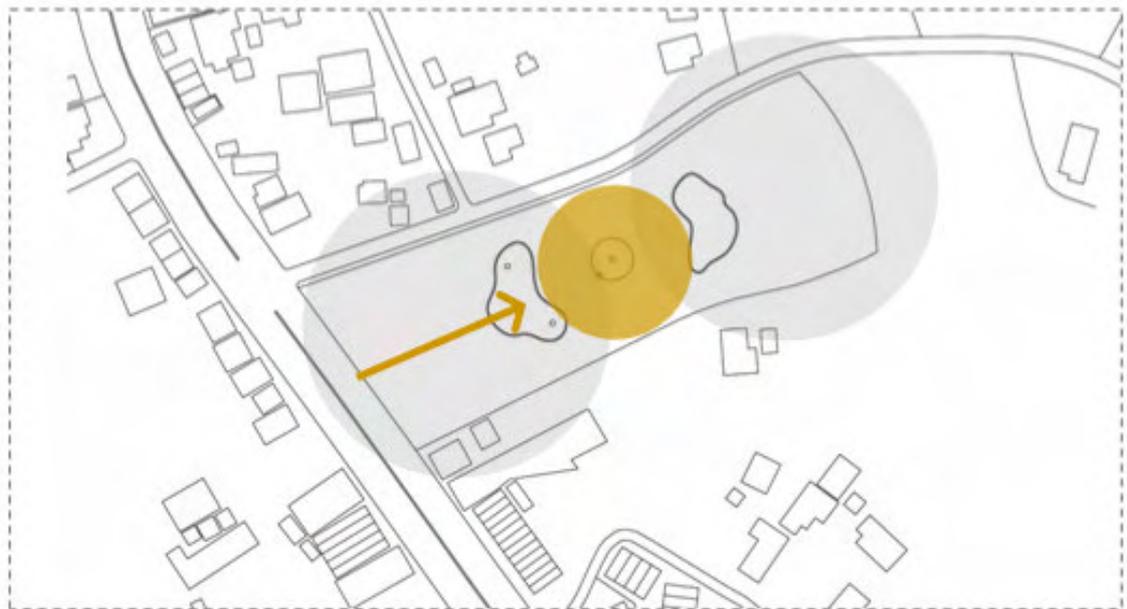
ZONE D: SERVICE ZONE (บริการผู้มาเยี่ยมชม)

ส่วนสนับสนุนการดำเนินโครงการ เช่น ร้านอาหารว่างและเครื่องดื่ม ร้านสินค้าที่ระลึก งานระบบ งานรักษาความปลอดภัยและปฐมพยาบาล พื้นที่จอดรถ เป็นต้น

1.2 ลำดับการเข้าถึงโครงการ (Sequence)

ที่ตั้งโครงการมี Focal point คือ อนุสาวรีย์สุนทรภู่ เป็นส่วนที่คนส่วนใหญ่รับรู้ร่วมกันแล้ว คือ พื้นที่สักการะ จึงมีแนวคิดที่ใช้ อนุสาวรีย์สุนทรภู่ (Monument) เป็นส่วนแรกเริ่มของลำดับการรับรู้ของผู้เข้าชมโครงการ เป็นเสมือนพื้นที่แรกของการตั้งคำถามที่สำหรับผู้ที่ต้องการรู้จักสุนทรภู่ ว่า “Who is he?” ใน ZONE A: MEMORIAL ZONE หลังจากนั้นก็เริ่มดำเนินการค้นหาความหมายที่แฝงไว้กับงานออกแบบในโครงการ โดยเข้าสู่พื้นที่ของโครงการที่จัดเตรียมไว้ในแต่ละกิจกรรมตามลำดับ คือ เข้าในส่วน ZONE B: KNOWLEDGE ZONE เพื่อที่จะทำความรู้จัก “Know about him” เมื่อได้รู้จัก และต้องการที่จะเข้าใจความเป็นสุนทรภู่ “understand” ในพื้นที่ของ ห้องสมุดมหากวีระภูมพี เพื่อค้นคว้าหาความรู้เพิ่มเติมด้วยตนเอง พร้อมกับหาความเป็นกวีที่อยู่ในตัวเองของผู้เข้าชมใน ZONE C: DISCOVERY ZONE เมื่อได้

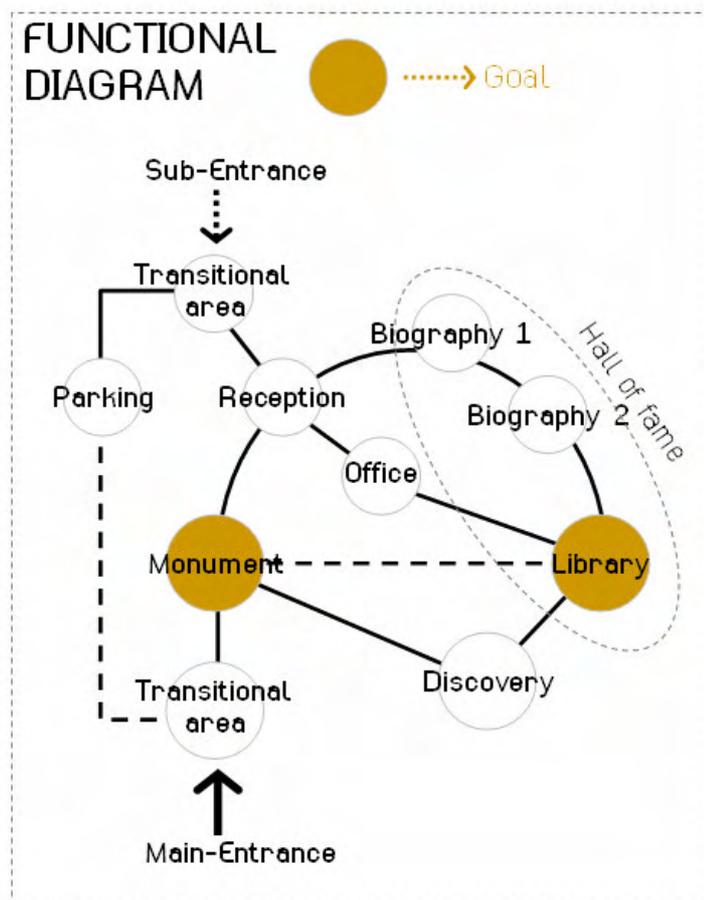
สัมผัสกับทุกบรรยากาศ ทั้งรูปทรงและพื้นที่ว่างในการออกแบบในโครงการ เมื่อกลับออกจากโครงการ และมองกลับมาที่อนุสาวรีย์สุนทรภู่ ก็จะทำให้ผู้ชมรู้สึกซาบซึ้ง “appreciate” ถึงความเป็น “สุนทรภู่ มหาวีระภุมพี” โดยใช้สื่อกลางในการสื่อสาร คือ งานออกแบบสถาปัตยกรรม

แผนภาพที่ 49 แสดงลำดับการเข้าถึงโครงการ (Sequence)

1.3 พื้นที่ใช้สอยในโครงการ (Functional diagram)

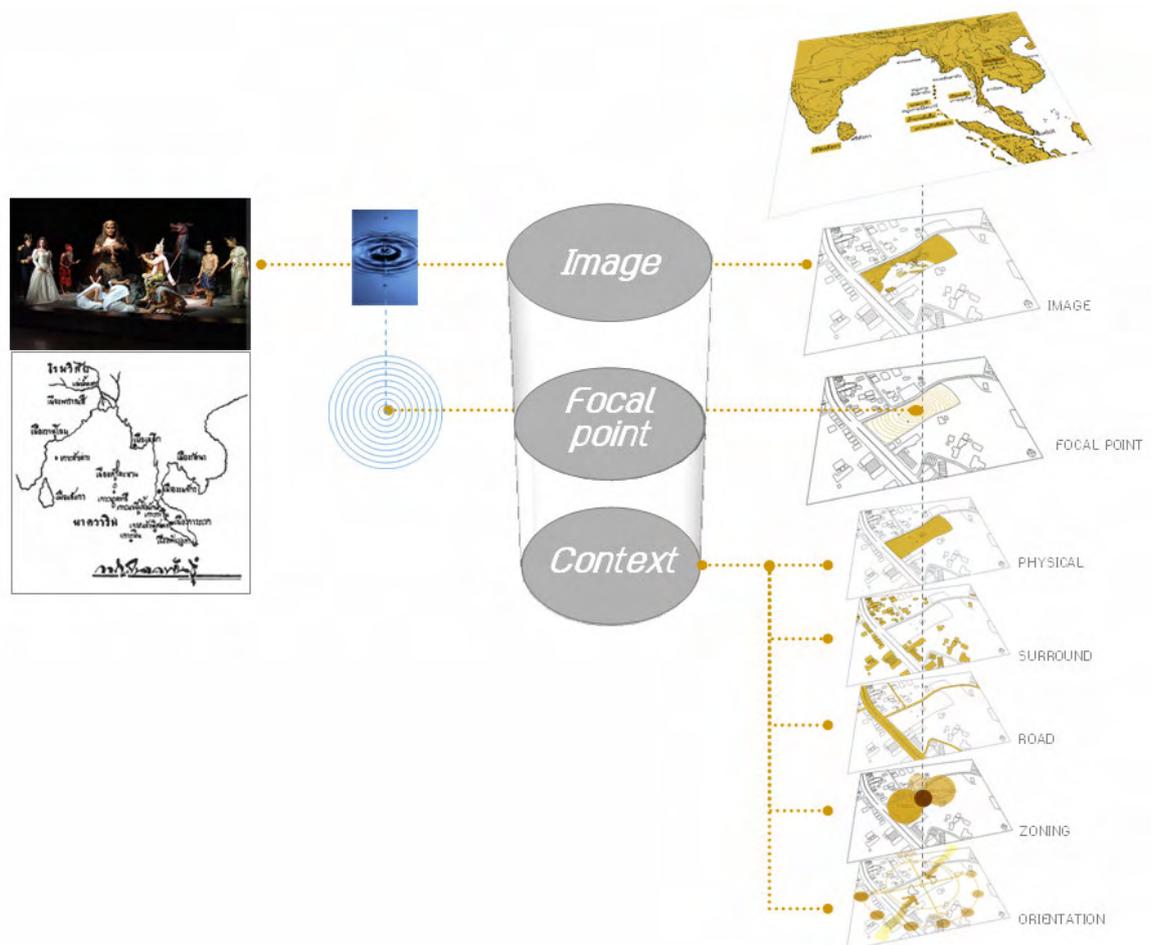
- MEMORIAL ZONE - ลานกิจกรรมกลางแจ้ง (Amphitheater)
 - เวทีกลางแจ้ง (Stage)
 -อนุสาวรีย์สุนทรภู่ (Monument)
- KNOWLEDGE ZONE - หอเกียรติยศ (Hall of fame)
 - ห้องจัดแสดงชีวประวัติสุนทรภู่ (Biography room)
 - ห้องสมุดระดมพี (Library)
 - ห้องน้ำชาย-หญิง
- DISCOVERY ZONE - ร้านกาแฟ
 - สวนวรรณกรรม
- SERVICE ZONE - สำนักงาน (Office)
 - ห้องน้ำชาย-หญิง

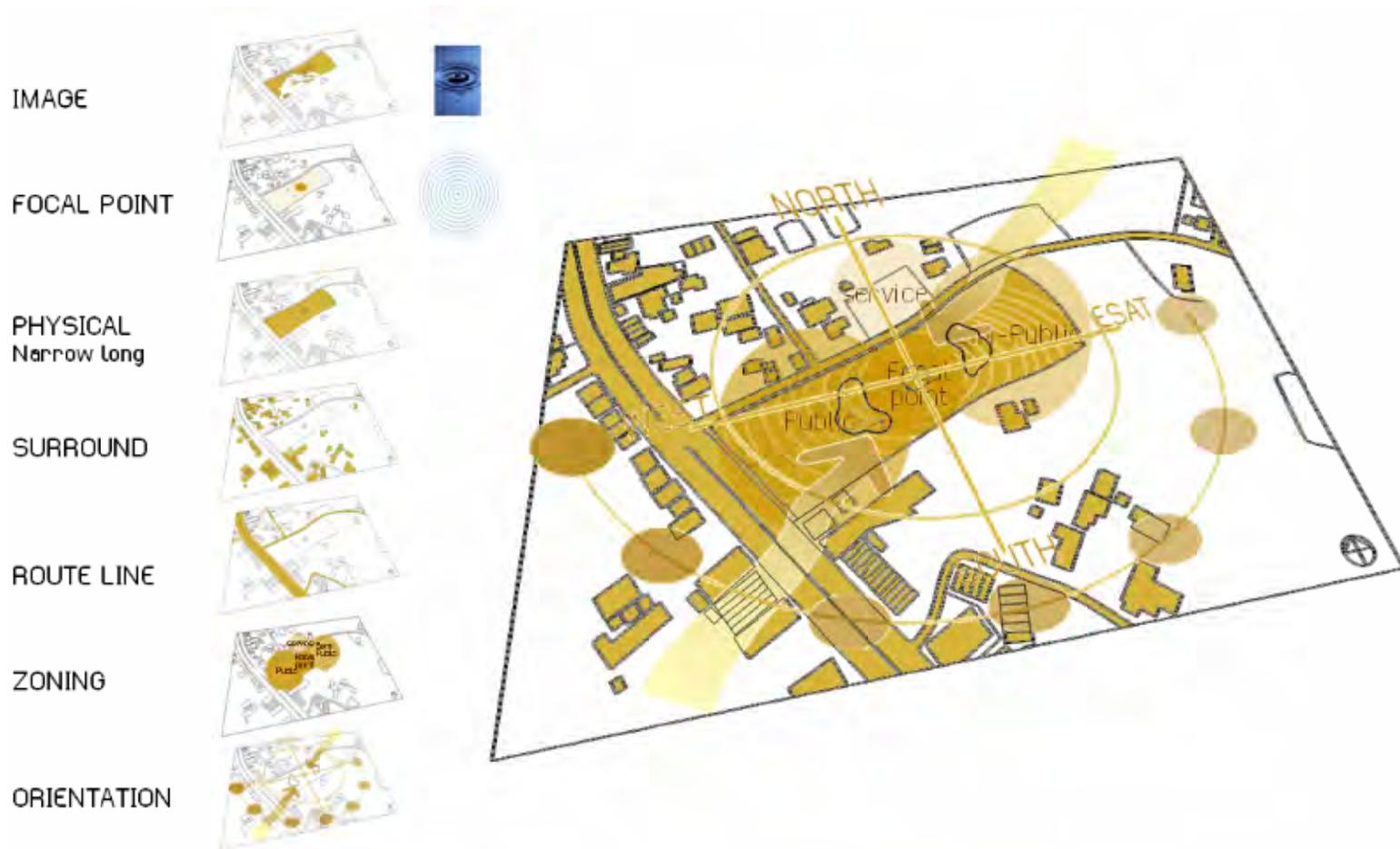
แผนภาพที่ 50 พื้นที่ใช้สอยในโครงการ (Functional diagram)

2. การออกแบบโครงการหอเกียรติยศกวีเอกสุนทรภู่

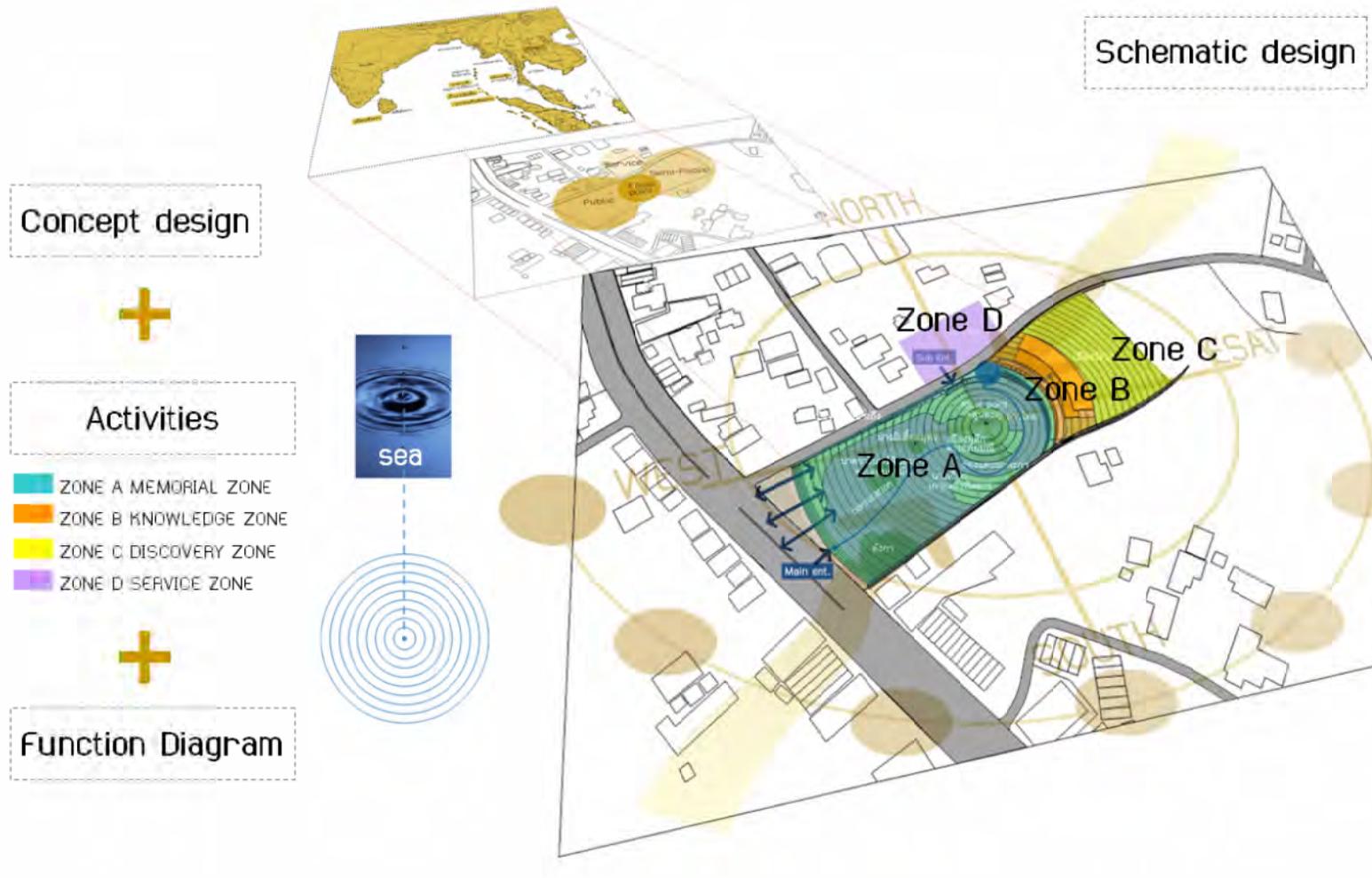
จากการศึกษาวิเคราะห์เบื้องต้น จนได้แนวคิดในการออกแบบ (Concept design) ร่วมกับในบทนี้ เบื้องต้นได้สรุปเกี่ยวกับรายละเอียดในโครงการ ได้แก่ กิจกรรมในโครงการ (Activities) และ พื้นที่ใช้สอยในโครงการ (Function Diagram) จึงนำทั้งสามส่วนมาวิเคราะห์เพื่อทำ Schematic design ในเบื้องต้นของการออกแบบในส่วนต่อไปทั้ง 3 ประเภทงาน ได้แก่ งานออกแบบภูมิสถาปัตยกรรม (Landscape design) งานออกแบบสถาปัตยกรรม (Architectural design) และ งานออกแบบตกแต่งภายใน (Interior design)

แผนภาพที่ 51 แสดงแนวความคิดในการออกแบบโครงการ (Concept design)

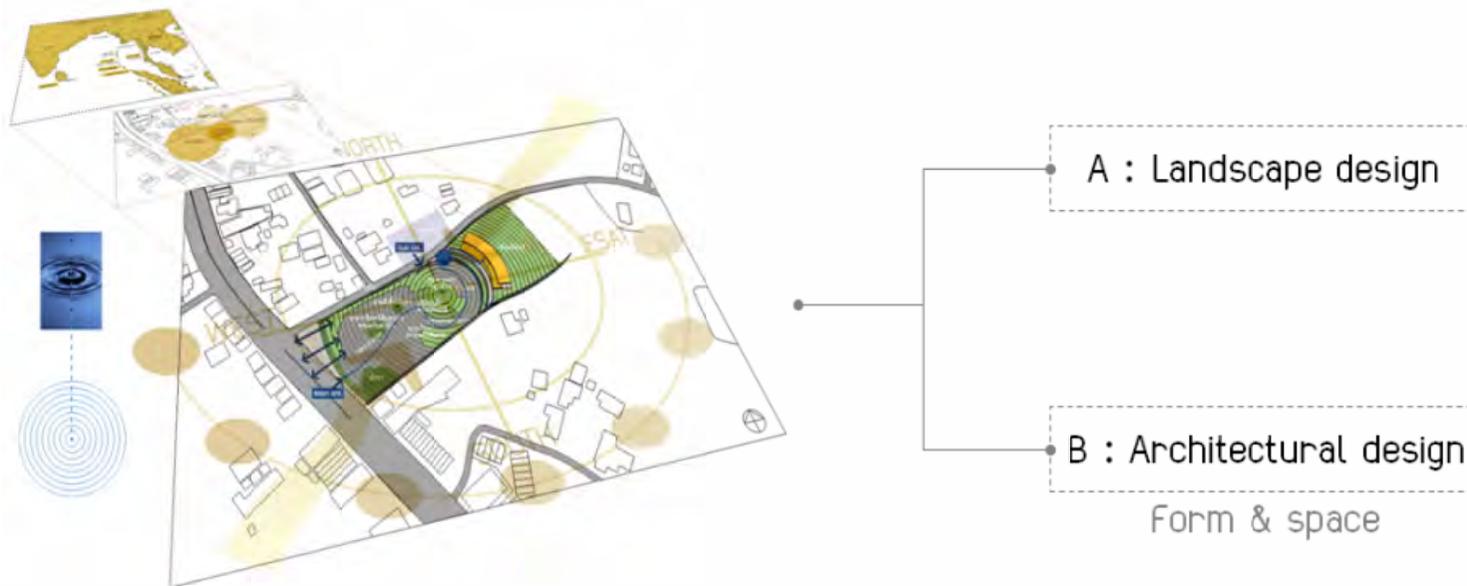

แผนภาพที่ 52 แสดง Layer การซ้อนทับของ Image + Focal point + context

แผนภาพที่ 53 แสดงแนวความคิดในการออกแบบโครงการ

Schematic design

แผนภาพที่ 54 จาก Schematic design ผู้ขั้นตอนการออกแบบโครงการ

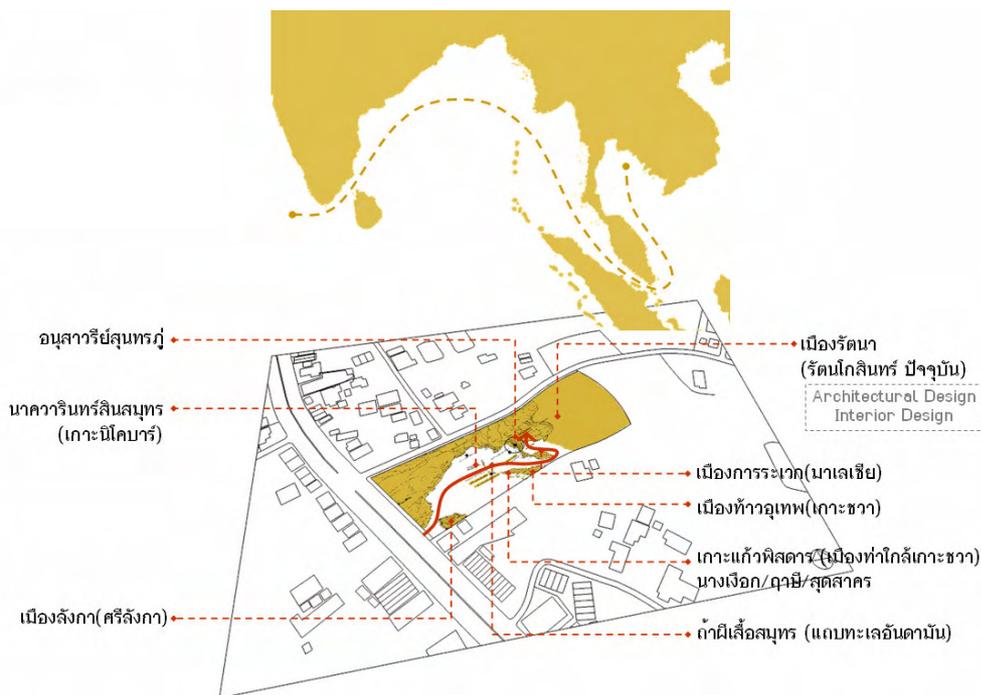
2.1 งานออกแบบภูมิสถาปัตยกรรม (Landscape design)

จาก Schematic design ผู้ขั้นตอนการออกแบบโครงการ โดยเริ่มงานวางผังโครงการเป็นลำดับแรก มีแนวคิดในการออกแบบ ดังนี้

2.1.1 เนื้อหาสำคัญ (Content)

“ภูมิศาสตร์สุนทรภู่” คือ เนื้อหาสำคัญของโครงการ ที่จะนำมาเป็นส่วนหนึ่งในการวางผังโครงการ จากกายภาพของที่ตั้งโครงการมีลักษณะหน้าแคบและลึก เมื่อทำการซ้อนทับ “ภูมิศาสตร์สุนทรภู่” ลงไปในที่ตั้งโครงการ ทำให้เส้นทางสัญจรหลักจากทางเข้าด้านหน้าโครงการเปรียบเสมือน “เส้นทางการค้าในอดีต” และสรุปเลือกเฉพาะสถานที่สำคัญที่ปรากฏอยู่ในวรรณกรรมเรื่อง “พระอภัยมณี” ซึ่งเป็นสถานที่คนไทยรับรู้ได้ในเบื้องต้นของการเข้าชมโครงการ ด้วยการออกแบบภูมิทัศน์ โดยในแต่ละสถานที่จะมี “ประติมากรรมตัวละครเอก” ในเรื่อง พระอภัยมณี เป็นจุดหมายตา (node) ของการเดินทางไปตามจินตนาการของสุนทรภู่ที่กล่าวบรรยายเกี่ยวกับสถานที่นั้นไว้ในวรรณกรรม ดังนี้

- นาควารินทร์สินสมุทร (เกาะนิโคบาร์) ฉากเริ่มเรื่อง พระอภัยมณี
- เมืองรัตนา (กรุงรัตนโกสินทร์)
- เมืองลังกา (ศรีลังกา) ตัวละคร คือ นางละเวง และอุศเรน
- เมืองผลึก (ภูเก็ต) ตัวละคร คือ พระอภัยมณี
- เมืองการระเวก (มาเลเซีย) ตัวละคร คือ สุดสาคร และชูชก
- เมืองท้าวอุเทพ (เกาะชวา) ตัวละคร คือ ศรีสุวรรณ
- เกาะแก้วพิสดาร (เมืองท่าใกล้เกาะชวา) ตัวละคร คือ นางเงือก และฤาษี
- ถ้ำผีเสื้อสมุทร (แถบทะเลอันดามัน) ตัวละคร คือ ผีเสื้อสมุทร

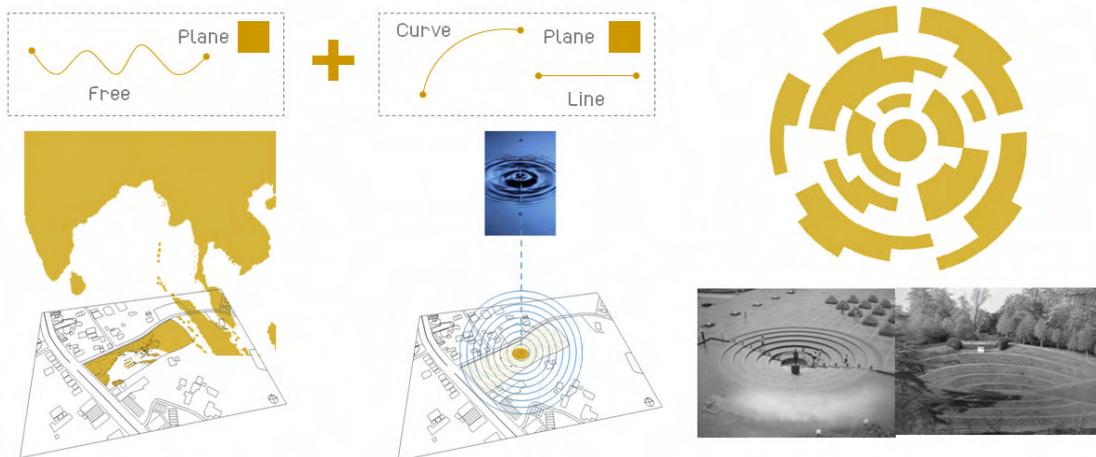

แผนภาพที่ 55 แสดงเนื้อหาสำคัญ (Content) ในการวางผัง

2.1.2 กายภาพของการวางผัง เส้น รูปทรง (Line – Form)

กายภาพของแผนที่นั้น มีลักษณะลายเส้นที่อิสระ ประกอบด้วยพื้นผิวสองชนิดคือ แผ่นดิน (Land) เกาะ (island) และ ทะเล (Sea) เมื่อนำมาใช้ในการออกแบบ จึงทำการลดทอนลายเส้นอิสระของขอบแผ่นดิน เหลือเพียงแต่เส้นตรง (line) และเส้นโค้งของแผ่นดินและคลื่นทะเล (curve) เพื่อให้สะดวกต่อการใช้พื้นที่ในการทำกิจกรรม

ในการออกแบบ จึงนำลักษณะของคลื่นน้ำ ที่เริ่มจากจุดศูนย์กลางแล้วเกิดการสั่นสะเทือนเป็นคลื่น จากที่ตั้งโครงการพบว่า ตำแหน่งอนุสาวรีย์สุนทรภู่ ซึ่งเป็น Focal point ของพื้นที่ ตั้งอยู่บริเวณศูนย์กลาง และสุนทรภู่เสมือนเป็นผู้ดำเนินเรื่องทั้งหมดของ ภูมิศาสตร์สุนทรภู่ ที่อยู่ในวรรณกรรมเรื่องพระอภัยมณี จึงมีแนวคิดที่จะใช้บริเวณนี้เป็นศูนย์กลางในการเริ่มออกแบบผังโครงการ โดยลดทอนลักษณะของคลื่นน้ำ เป็นเส้นวงกลมขยายจากเล็กไปใหญ่ เว้นช่วงระยะห่าง 3 เมตร เสมือนเป็น grid line ในการแบ่งพื้นที่ใช้สอยในโซนนี้ และมีการออกแบบลดระดับแบบขั้นบันได เพื่อเน้นเส้นลักษณะความเป็นคลื่น กำหนดขนาดความสูงลูกตั้งอย่างเป็นระบบทั้งโครงการ ได้แก่ ส่วนที่เป็นที่นั่งทำกิจกรรมสูง 30 เซนติเมตร และที่เป็นขั้นบันไดทางเดินให้ลูกตั้งสูง 15 เซนติเมตร และการแบ่งพื้นที่ จะอธิบายในหัวข้อถัดไป

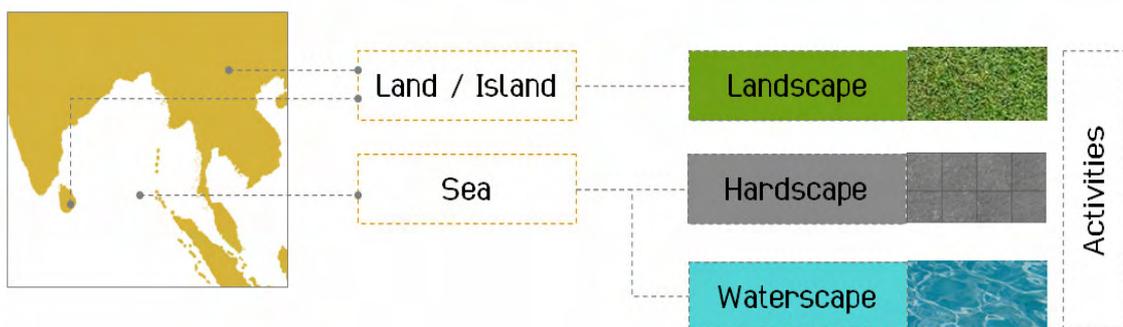

แผนภาพที่ 56 แสดงกายภาพของการวางผัง เส้น รูปทรง (Line – Form)

2.1.3 พื้นผิววัสดุ (Surface)

เป็นการออกแบบเพื่อแบ่งพื้นที่กิจกรรม ในส่วนของแผ่นดิน (Land) และ เกาะ (island) ต่างๆเลือกใช้ Landscape พื้นที่สีเขียว พื้นหญ้า พรรณไม้ต่างๆ เป็นเครื่องมือในการสื่อความหมาย ในบริเวณระดับด้วยประติมากรรมตัวละครเอกในเรื่องพระอภัยมณี

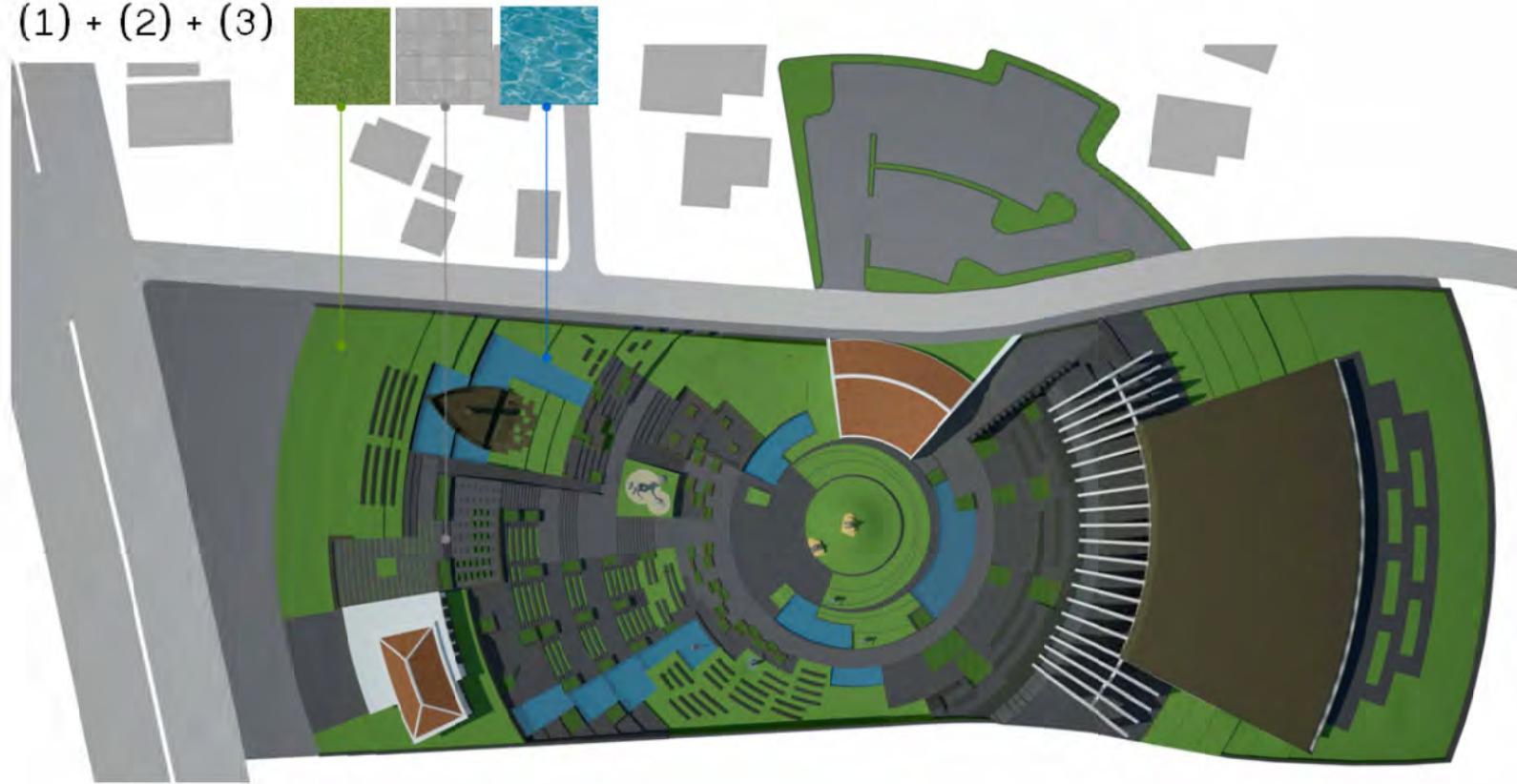
ในส่วนของทะเล (Sea) เลือกใช้ Hardscape ในบริเวณที่เป็นพื้นที่กิจกรรม ได้แก่ ทางเดิน (Circulation) เวทีกลางแจ้ง (stage) และลานกลางแจ้ง (Amphitheater) และ สอดแทรก Waterscape ในบางพื้นที่ เพื่อเป็นการใช้”น้ำจริง” สื่อถึงท้องทะเล และยังเป็นพื้นที่รองรับน้ำฝน ส่วนหนึ่งของงานระบบอีกด้วย

แผนภาพที่ 57 แสดงแนวคิดการเลือกใช้พื้นผิววัสดุ (Surface) ในการวางผัง

A : Landscape design

(1) + (2) + (3)

แผนภาพที่ 58 แสดงแนวความคิดในการออกแบบโครงการ

2.1.4 พรรณไม้ในงานภูมิทัศน์ (Plant)

การเลือกใช้พรรณไม้นั้น ขึ้นอยู่กับประโยชน์ที่จะนำมาใช้ในโครงการ โดยแบ่งการเลือกใช้พรรณไม้ แบ่งเป็น 3 พื้นที่ ดังนี้

1) พื้นที่ส่วนหน้า Color

- ทางเข้าโครงการ (Main entrance) หมายถึง อินเดีย ศรีลังกา

พรรณไม้: เลือกใช้พรรณไม้ที่มีสีส้ม สดใส เพื่อดึงดูดสายตาจากภายนอกก่อนเข้าสู่โครงการ และเป็นพรรณไม้แสดงถึงความหมายของพื้นที่ ได้แก่ ต้นจามจุรี, โสภพวง โสภพน้ำ, มะฮอกกาะนี, หางนกยูง, ยางอินเดีย

2) พื้นที่ส่วนกลาง Color Plant มีการเลือกใช้ที่แตกต่างด้วยกัน 3 ส่วน

- ลานกลางแจ้ง (Amphitheater) หมายถึง ทะเลอันดามัน

พรรณไม้: เลือกใช้พรรณไม้ที่มีสีเขียว ต้นหูกระจวงวางตำแหน่งเป็นระเบียบเป็นหลังคาสำหรับการนั่งชมการแสดง

- บริเวณจุดหมายตา ที่มีความหมาย เป็น เกาะ (Island)

พรรณไม้: เลือกใช้พรรณไม้ที่แสดงถึงความเป็นเกาะ พื้นที่ชายฝั่งทะเล ได้แก่ ต้นปาล์ม หรือต้นมะพร้าว วางตำแหน่งจากหนาแน่นมากไปน้อย

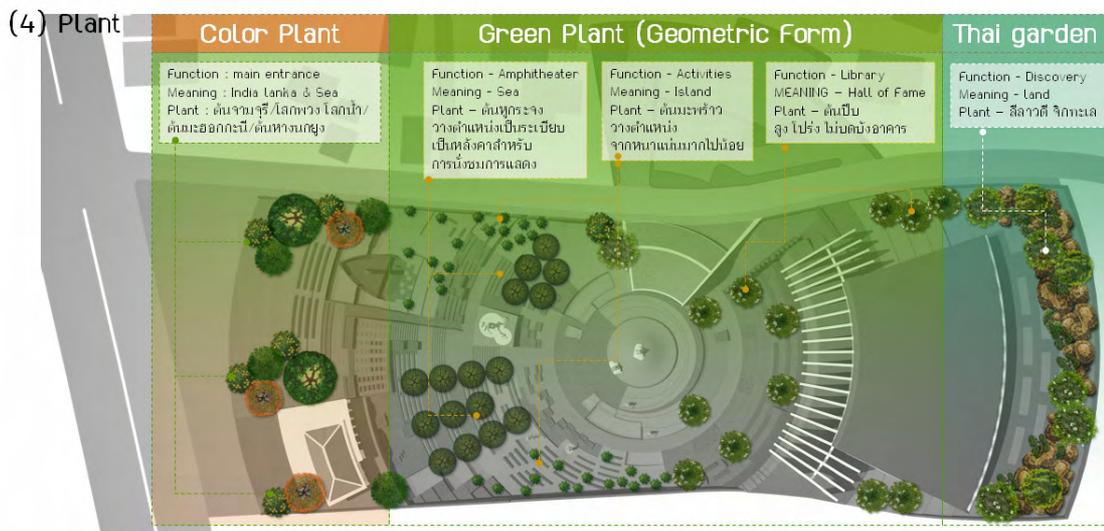
- ด้านหน้าห้องสมุดมหากวีระกุ่มพี หอเกียรติยศ (Hall of Fame)

พรรณไม้: เลือกใช้พรรณไม้ที่สูง โปรง ไม่บดบังอาคาร ได้แก่ ต้นปีบ เพราะสูงโปรง และออกดอกสีขาว เพื่อสีของดอกไม้จะไม่กวนสายตา และกลมกลืนไปกับอาคาร

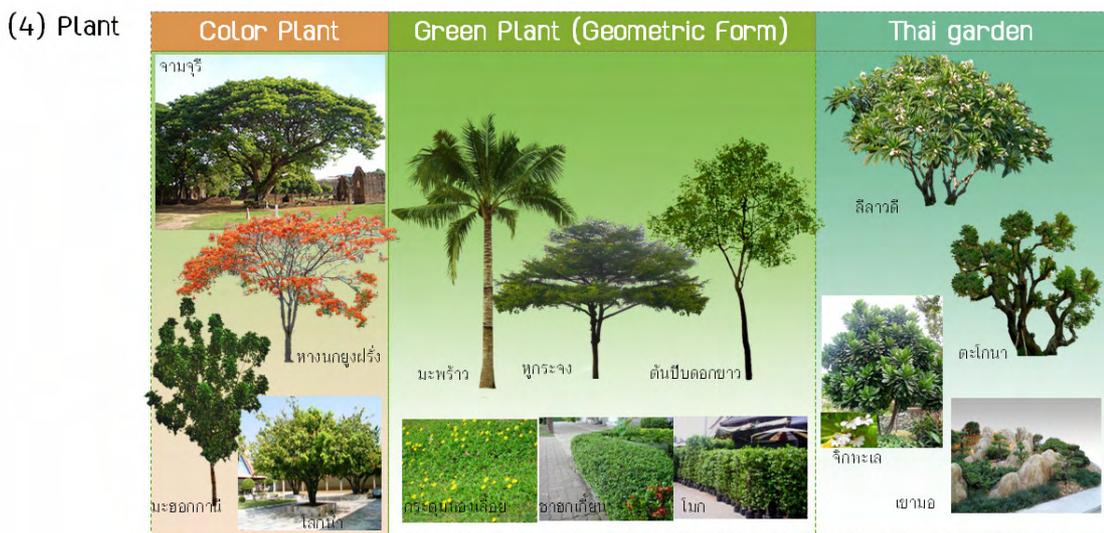
3) พื้นที่ส่วนหลัง Color Plant

- พื้นที่ส่วน ค้นหาความเป็นกวี (Discovery zone)

พรรณไม้: เลือกใช้พรรณไม้ไทย ประเภท ลีลาวดี จิกทะเล และนำสวนในจินตนาการของวรรณคดีมาใช้ในการสร้างบรรยากาศ

แผนภาพที่ 59 แสดงพรรณไม้ในงานภูมิทัศน์ (Plant)

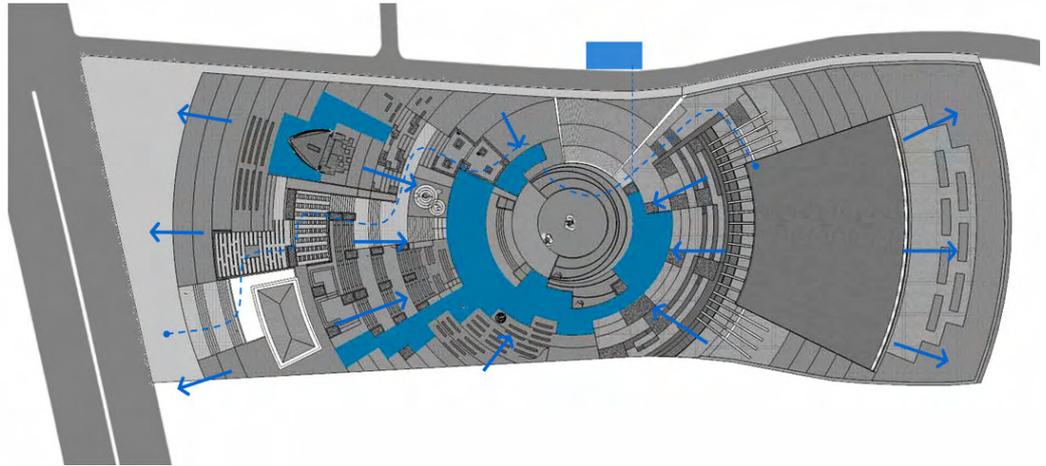

แผนภาพที่ 60 แสดงพรรณไม้ในงานภูมิทัศน์ (Plant)

2.1.5 งานระบบ

ในการออกแบบเบื้องต้น ในส่วนของงานระบบในการออกแบบงานภูมิสถาปัตยกรรม ผู้ศึกษาได้ทำการออกแบบเบื้องต้นในการเตรียมพื้นที่สำหรับระบบการระบายน้ำ เนื่องจากการวางผังโครงการมีการออกแบบโดยใช้ระดับชั้นที่มีความแตกต่างกันมาก

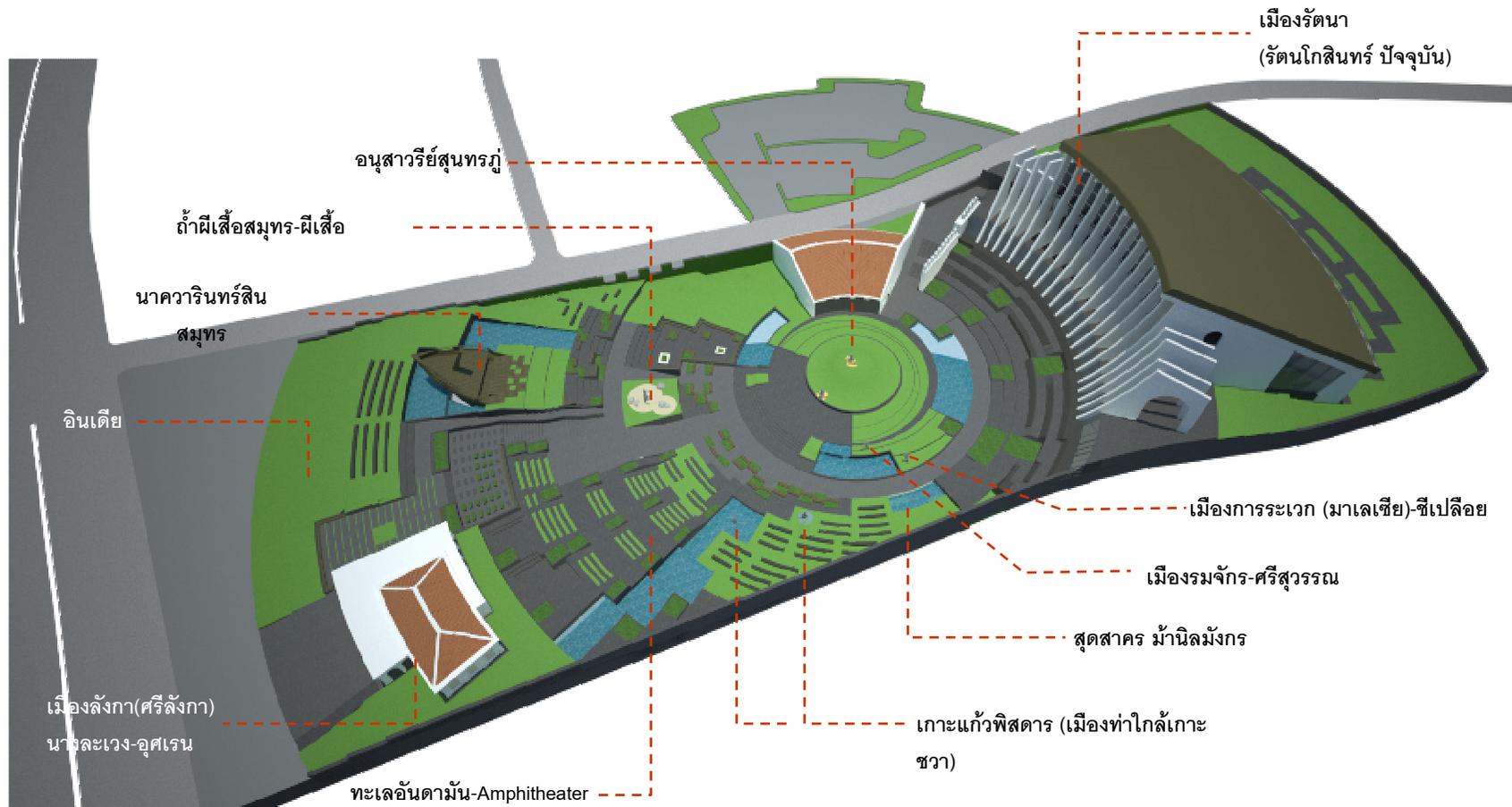
(5) Reflection Pond

แผนภาพที่ 61 แสดงพื้นที่เตรียมสำหรับรองรับน้ำฝน

ภาพที่ 68 ผังบริเวณโครงการหอเกียรติยศกวีเอกสุนทรภู่

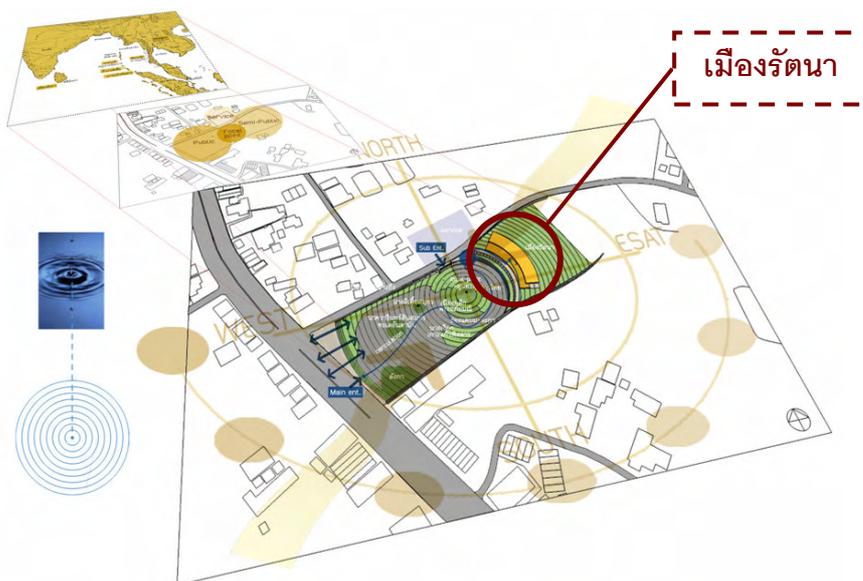
ภาพที่ 69 Isometric โครงการหอเกียรติยศกวีเอกสุนทรภู่

2.2 งานออกแบบสถาปัตยกรรม (Architectural design)

จาก Schematic design อาคารหลักของโครงการ วางในตำแหน่งที่เป็นส่วนหนึ่งของแนวคิดเรื่อง “ภูมิศาสตร์สุนทรภู่” ได้แก่ เมืองรัตนาคือ กรุงรัตนโกสินทร์

2.2.1 แนวคิดในการออกแบบอาคาร

แนวคิดในการออกแบบอาคาร มาจาก จินตภาพโครงการ (Image) โดยเฉพาะแนวคิดในเรื่อง “มิติทางจินตนาการของสุนทรภู่” อนุสาวรีย์สุนทรภู่ ศูนย์กลางพื้นที่ (Focal point) และทิศทางแดด ลม ฝน (Orientation)

แผนภาพที่ 62 แสดงตำแหน่งที่ตั้งของอาคารหลัก

Concept

IMAGE

FOCAL POINT

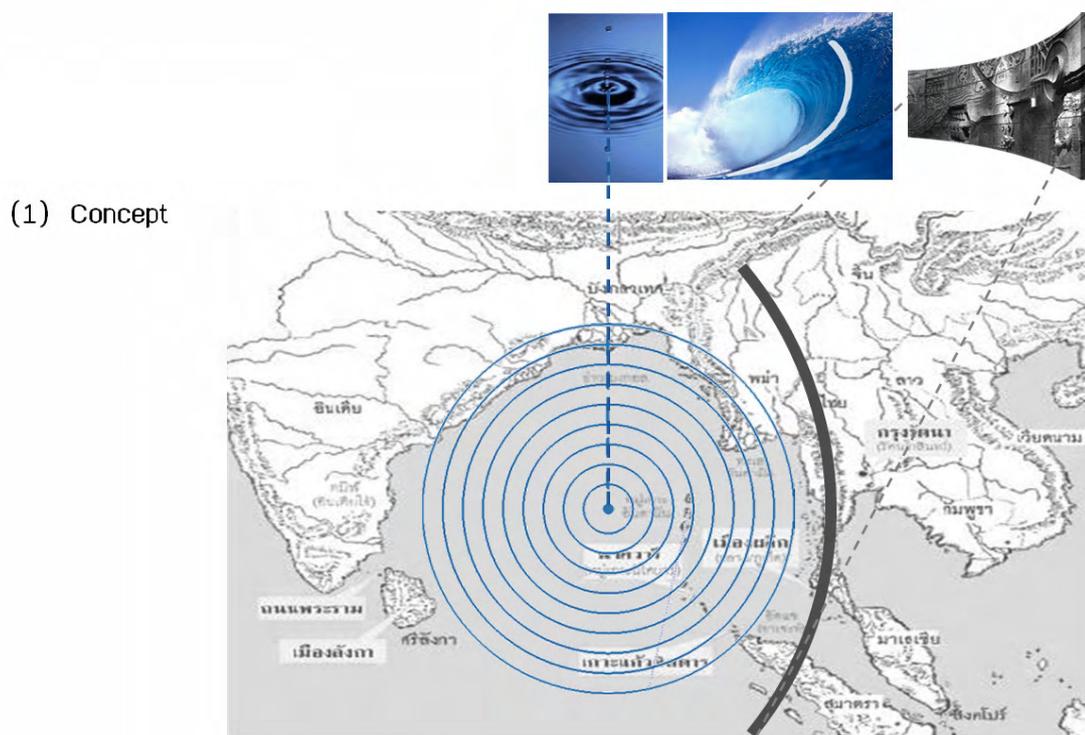

ORIENTATION

แผนภาพที่ 63 แนวคิดในการออกแบบสถาปัตยกรรม

การออกแบบ จึงนำลักษณะของคลื่นน้ำ ที่มีการนำเสนอแล้วในภาคการออกแบบภูมิสถาปัตยกรรม (Landscape design) ต่อเนื่องกันด้วย คลื่นจาก “นาควารินทร์สินสมุทร” (ทะเลอันดามัน) เคลื่อนที่มากระทบชายฝั่งเมืองรัตนนา(กรุงรัตนโกสินทร์) จาก “โลกแห่งจินตนาการ” ความคิดแนวใหม่ของ รัชกาลที่ 4 แบบสัจจะนิยม ต้องปะทะกับ “โลกแห่งความจริง” แนวคิดแบบประเพณี ในสมัยรัชกาลที่ 3 เสมือนเป็น “กำแพงวรรณกรรมของสุนทรภู่” ในสมัยนั้น ทำให้เกิดคลื่นขนาดใหญ่ กลายเป็นแนวคิดในการออกแบบอาคาร ดังแสดงในภาพกราฟิก

แผนภาพที่ 64 แนวคิดเรื่องคลื่นทะเล และกำแพงวรรณกรรม

แนวคิดในการการออกแบบอาคาร

การออกแบบในส่วนผนังของอาคาร จากGrid line ของโครงการจากจุดศูนย์กลางของพื้นที่ ตำแหน่งของอนุสาวรีย์สุนทรภู่ จนถึงตำแหน่งที่ตั้งอาคาร เป็นส่วนหนึ่งในการก่อรูปสถาปัตยกรรม และการคำนึงถึงทิศทางแดดลม ฝน ที่จะมีผลต่อการออกแบบ ทำให้การออกแบบด้านหน้าอาคารเป็นส่วนสำคัญ เพราะเป็นภาพลักษณ์โครงการที่เป็นส่วนประกอบที่ทำให้อนุสาวรีย์สุนทรภู่มีเรื่องราวที่สมบูรณ์ จากการวิเคราะห์พบปัญหาที่ว่าด้านหน้าอาคารหันไปทางทิศตะวันตก เป็นส่วนที่จะได้รับแดดมากที่สุด จึงต้องจึงทำการออกแบบเพื่อแก้ปัญหา และควรที่จะนำแสงทางด้านนี้มาใช้ประโยชน์ให้ได้มากที่สุด

จากเส้นของคลื่นที่เคลื่อนที่มากกระทบกับกำแพงวรรณกรรมทำให้เกิดคลื่นขนาดใหญ่ นั้น ก็กลายเป็นส่วนหนึ่งของด้านหน้าอาคาร มีแนวคิดในการออกแบบให้เป็นครีบบังแดด (Fin) และเป็นส่วนหนึ่งของรูปด้านอาคาร ที่ตั้งอาคารคือตำแหน่งของเมืองรัตนานัยหนึ่ง หมายถึงรัตนโกสินทร์ในปัจจุบันด้วย ด้วยปัจจุบันคงเหลือแต่เพียง ผลงานวรรณกรรมของสุนทรภู่คงอยู่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่เป็นรูปธรรมพร้อมที่จะให้คนรุ่นหลังได้ศึกษาค้นคว้า จึงออกแบบให้ส่วนนี้อยู่เหนือชั้นดินขึ้นไปได้แก่ “ห้องสมุดมหากวีระภุมพิ” ส่วนผู้ผลิตผลงาน “สุนทรภู่” คงเหลืออยู่เพียงความทรงจำของคนในชาติ จึงออกแบบให้ “ห้องจัดแสดงชีวประวัติของสุนทรภู่” ฝังลงอยู่ใต้ดิน เสมือนเรากำลังเดินทางย้อนอดีตเพื่อไปทำความรู้จักในตัวตนที่แท้จริงของสุนทรภู่ ด้วยการเดินผ่าน “ทางเดินวรรณกรรม” ที่ยาวเกือบ 40 เมตร ยังเป็นแนวคิดหนึ่งที่น่าแสงตะวันตกมาใช้ในการสร้างบรรยากาศให้กับทางเดินวรรณกรรม ด้วยออกแบบผนังด้านทิศตะวันออก ทำเป็นผนังที่เขียนภาพจิตรกรรมฝาผนัง ด้วยรูปแบบจิตรกรรมฝาผนังของ “ขรัวอินโข่ง” ร่วมสมัยเดียวกับสุนทรภู่ เป็นภาพบรรยากาศประวัติศาสตร์แนวคิดใหม่ ในสมัยรัชกาลที่ 4 และผนังทางด้านทิศตะวันตกให้เป็นผนังกระจกสลัก “กลอนวรรณกรรมเรื่องพระอภัยมณี” เมื่อแสงแดดที่ส่องผ่านตัวอักษรเหล่านั้น ก็เกิดปรากฏการณ์ของเงาที่ทอดผ่านกายของผู้เข้าชม ผนังและภาพจิตรกรรมฝาผนัง เพื่อให้ผู้ชมซาบซึ้งถึงโลกทัศน์ของสุนทรภู่

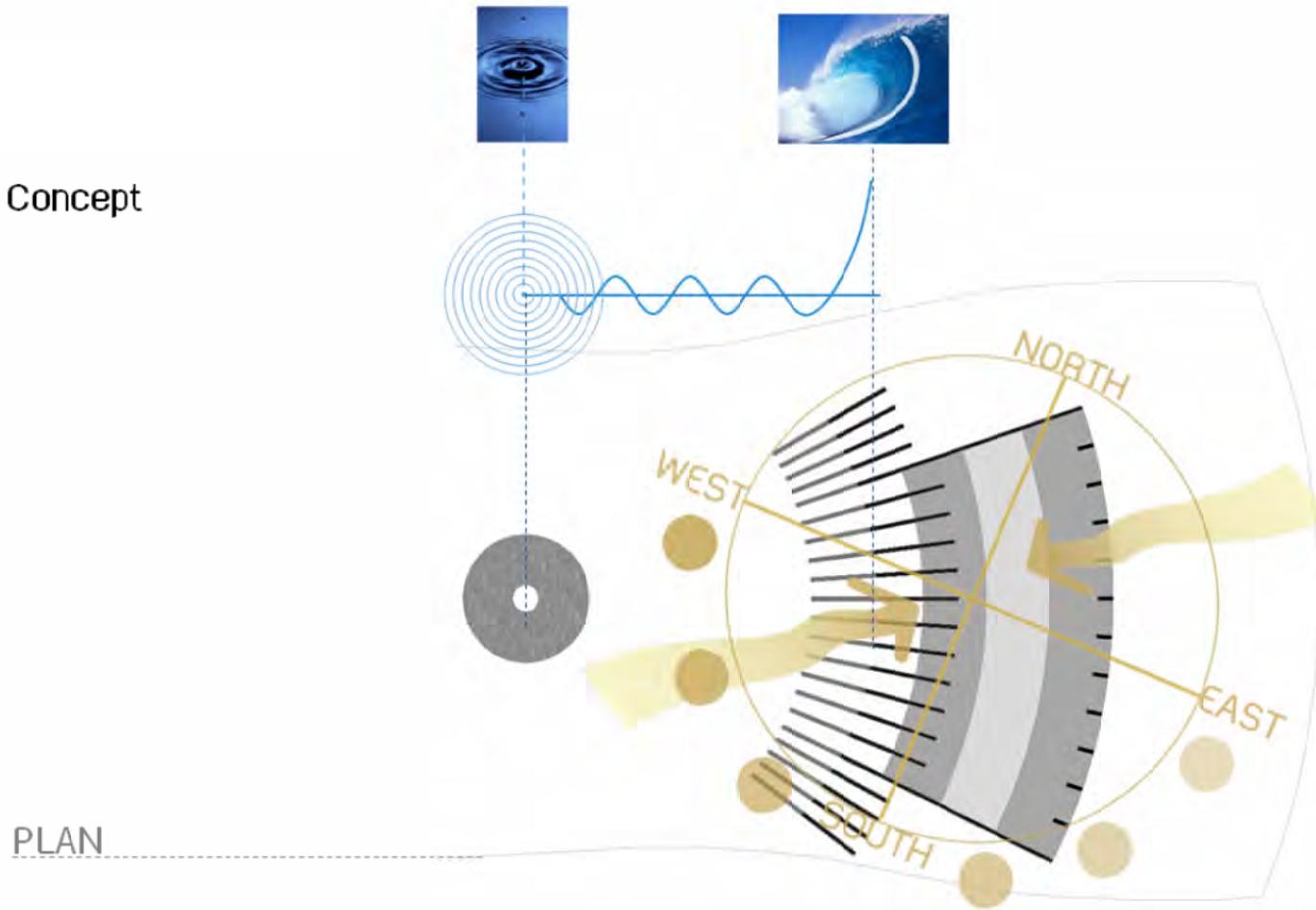
แนวคิดในการออกแบบ facade อาคารนั้น ลักษณะของ “Arch” มาเป็นเครื่องหมายแสดงอิทธิพลของตะวันตกที่เข้ามาในโลกทัศน์ของสุนทรภู่ และออกแบบให้มีความเชื่อมต่อของทั้งเนื้อหาจากภายนอกสู่ภายใน และยังทำหน้าที่ในการป้องกันแดด ลม ฝน ได้อีกด้วย และอาคารส่วนอื่นๆใช้รูปแบบสถาปัตยกรรม สมัยรัชกาลที่ 4 ได้แก่ สถาปัตยกรรมพระศรีวิจิตร (เขาวัง) มาเป็นแนวทางในการออกแบบ ดังแสดงในภาพกราฟิก

(1) Concept

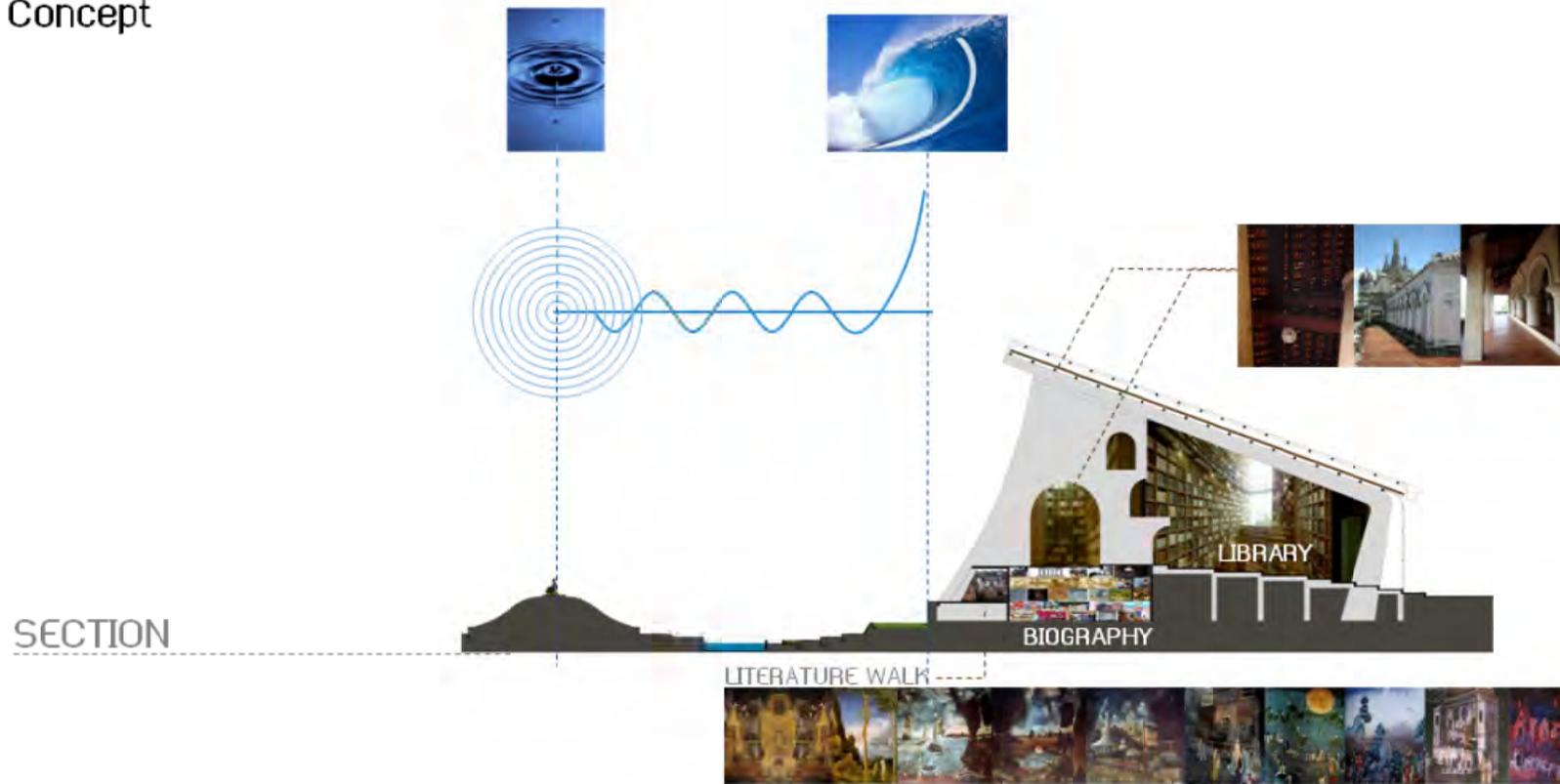
แผนภาพที่ 65 แนวคิดเรื่องคลื่นทะเล และกำแพงวรรณกรรม ผู้การออกแบบอาคารหลัก “ห้องสมุดมหากวี”

(1) Concept

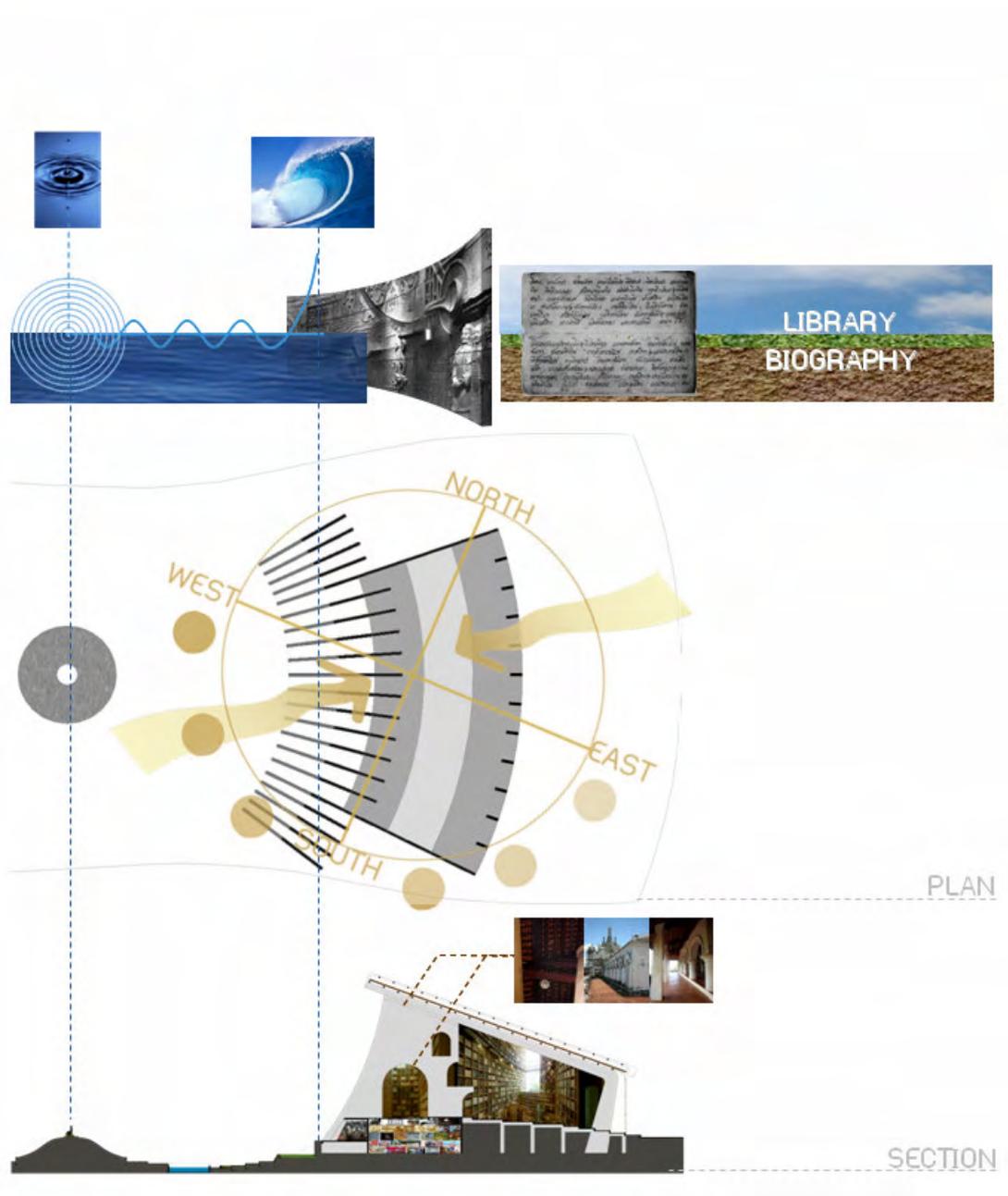

แผนภาพที่ 66 แนวคิดการออกแบบการวางผัง (Plan) อาคารหลัก “ห้องสมุดมหาภวี่”

(1) Concept

แผนภาพที่ 67 แนวคิดการออกแบบทางตั้ง (Section) อาคารหลัก “ห้องสมุดมหาวิทยาลัย”

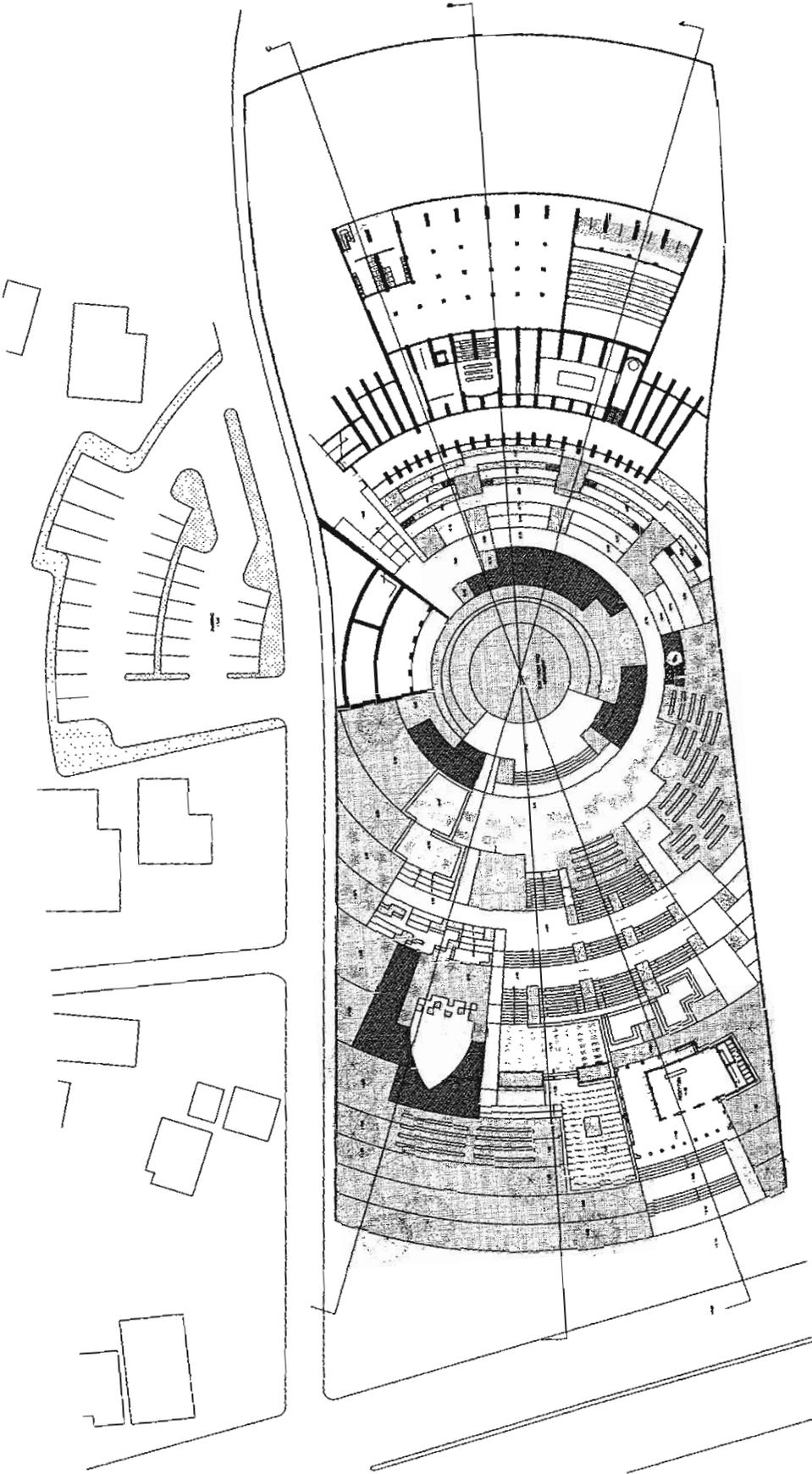

แผนภาพที่ 68 ภาพสรุปแนวคิดในการออกแบบสถาปัตยกรรม

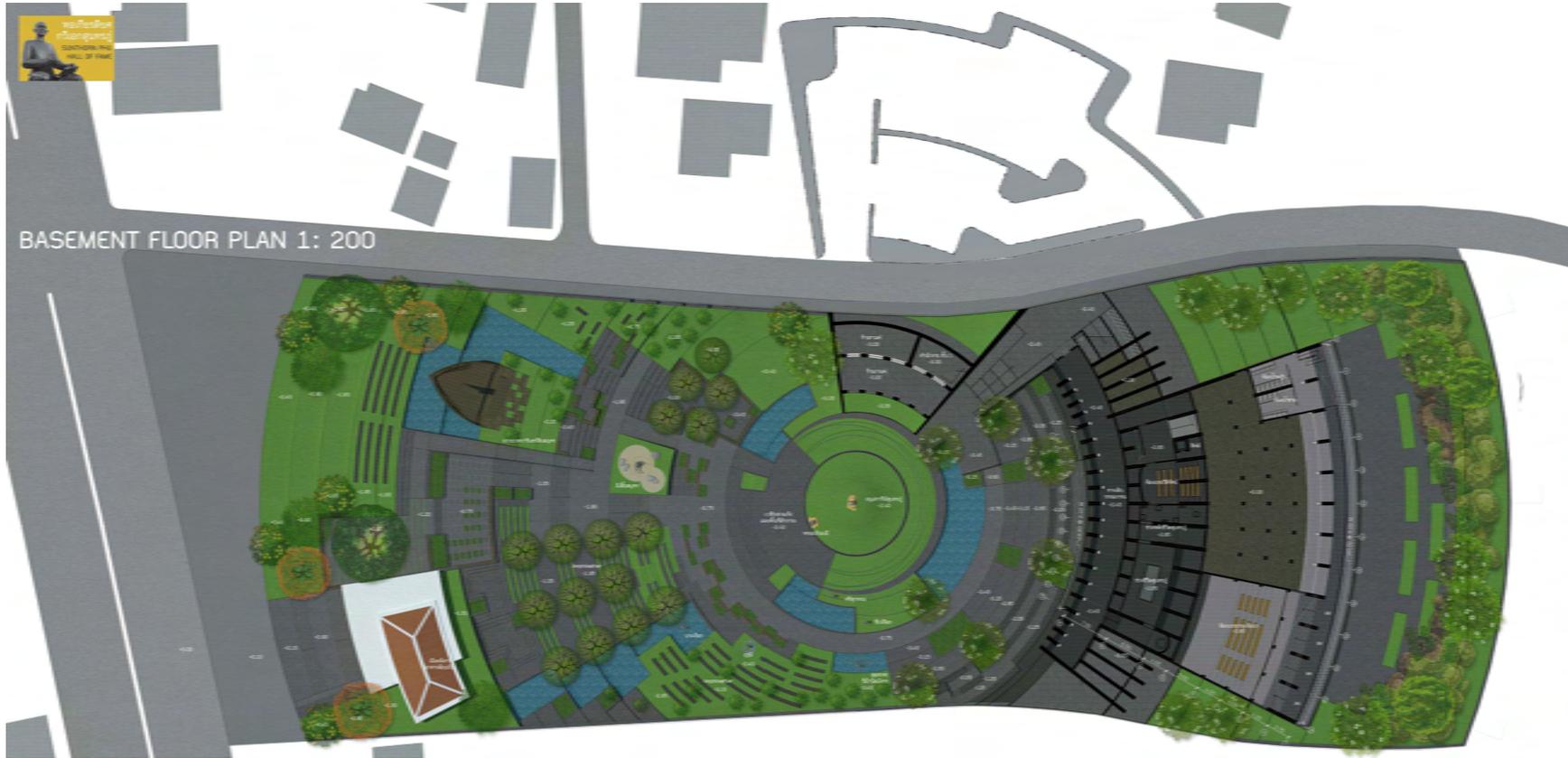

2.2.2 แบบสถาปัตย์ยกรรม

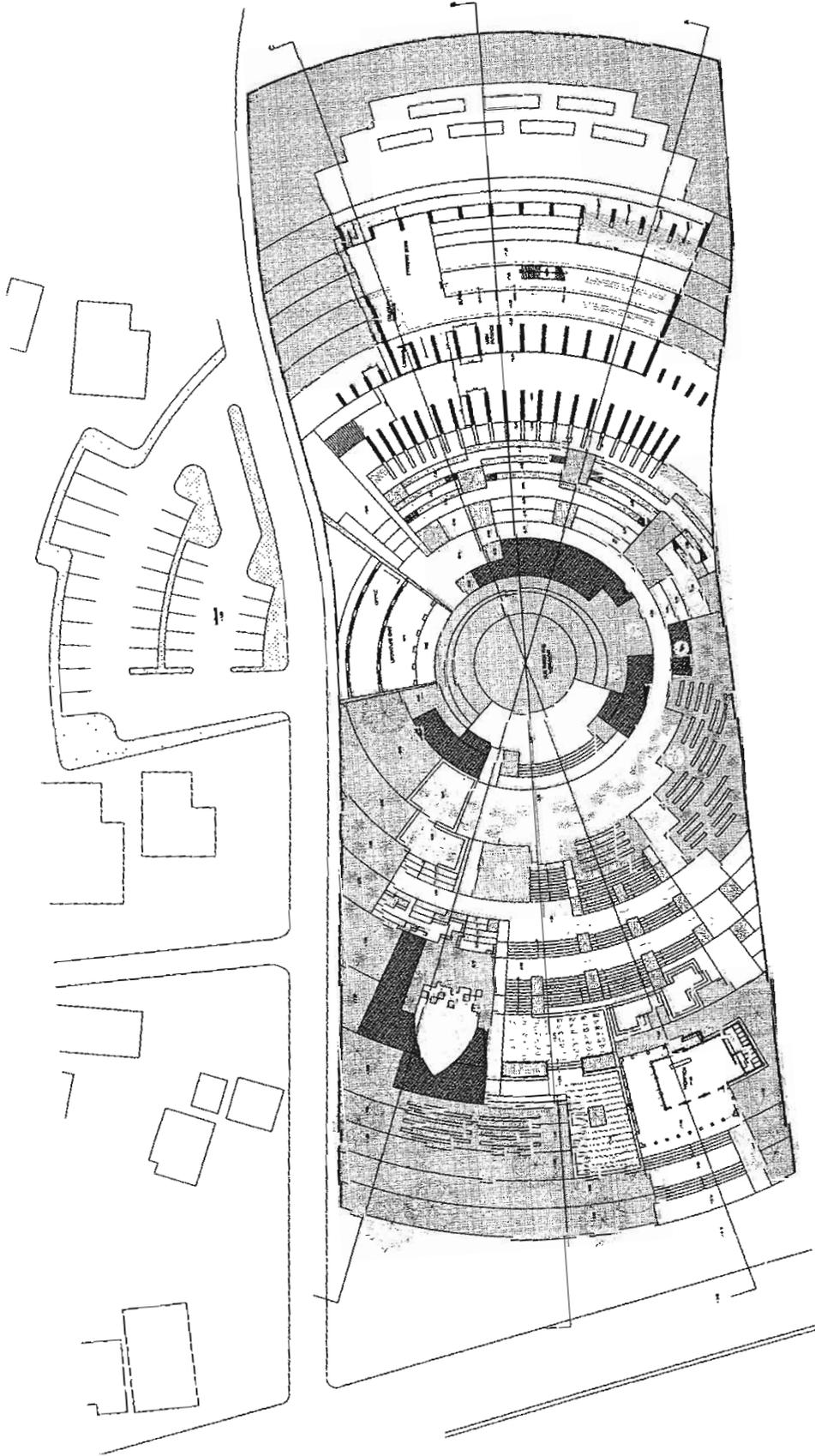
ภาพที่ 70 ผังบริเวณ (Lay out Plan)

ภาพที่ 71 ชั้นใต้ดิน (Basement Floor Plan)

ภาพที่ 72 ผังพื้นชั้นใต้ดิน (Basement Floor Plan)

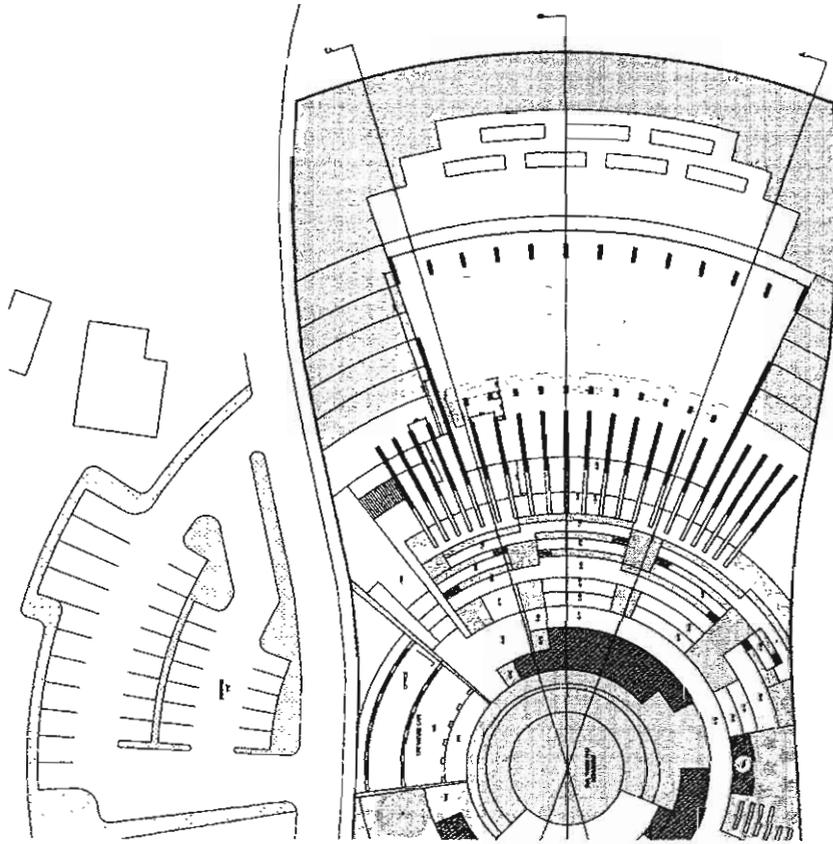

ภาพที่ 73 ผังพื้นที่ที่ 1 (First Floor Plan)

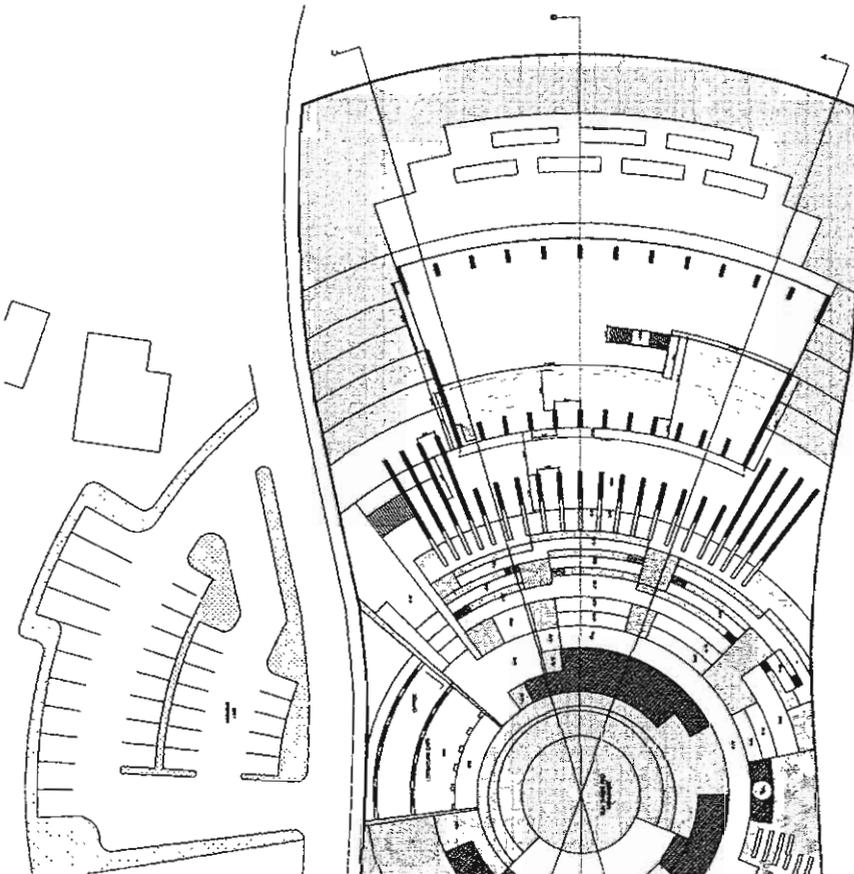

ภาพที่ 74 ผังพื้นที่ 1 (First Floor Plan)

ภาพที่ 76 ผังพื้นที่ 3 (Third Floor Plan)

ภาพที่ 75 ผังพื้นที่ 2 (Second Floor Plan)

ภาพที่ 77 ผังพื้นที่ 2 (Second Floor Plan)

ภาพที่ 78 ผังพื้นที่ 3 (Third Floor Plan)

ภาพที่ 79 รูปด้านหน้า A (Elevation A)

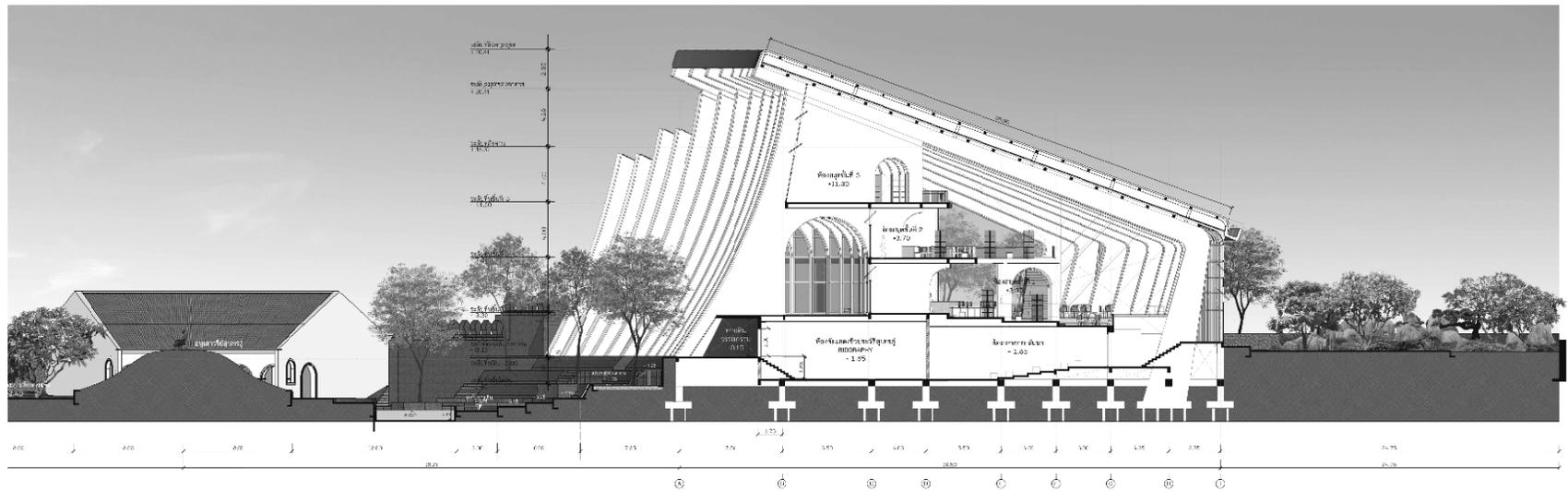
ภาพที่ 80 รูปด้านข้าง B (Elevation B)

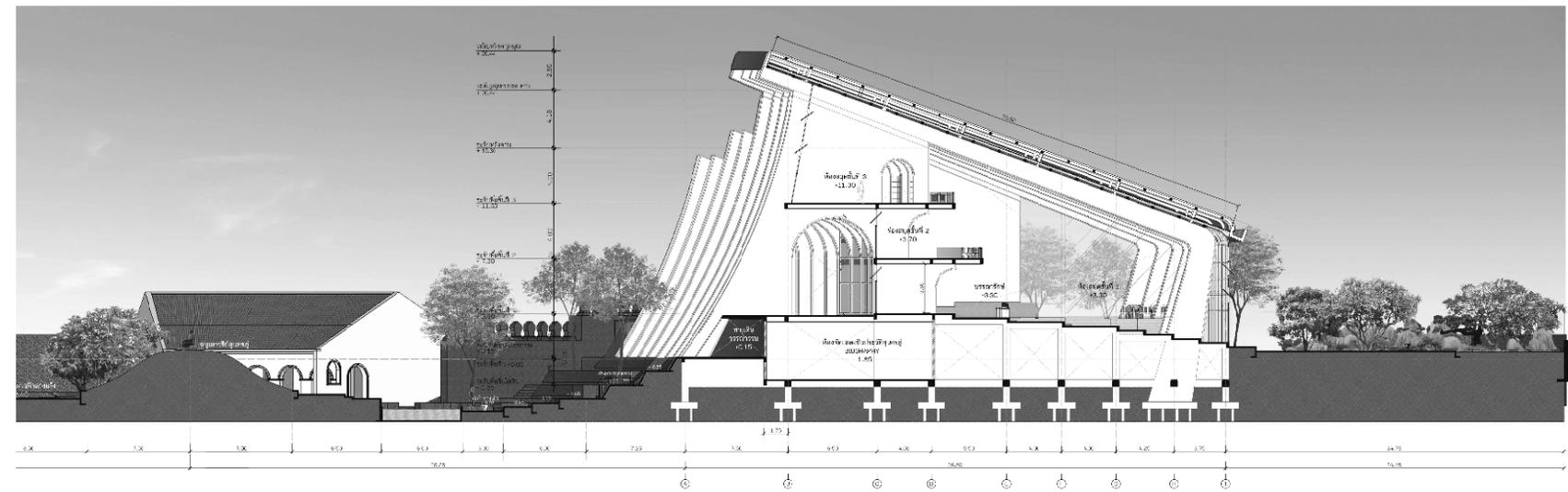
ภาพที่ 81 รูปด้านข้าง C (Elevation C)

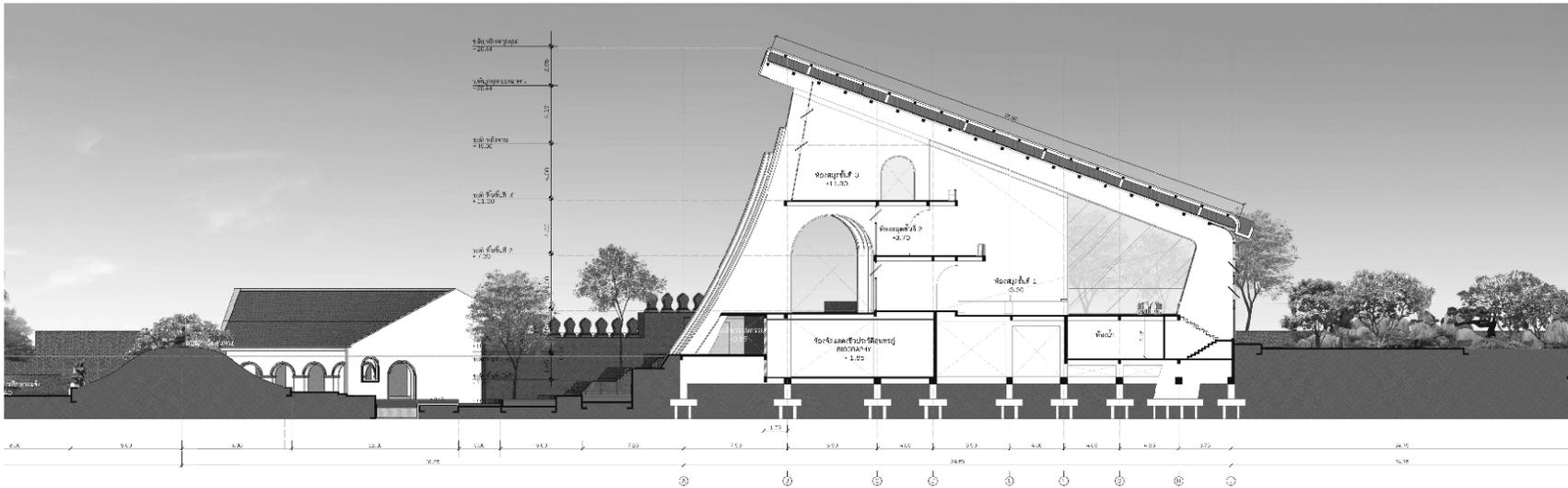
ภาพที่ 82 รูปด้านข้าง D (Elevation D)

ภาพที่ 83 รูปตัด A (Section A)

ภาพที่ 84 รูปตัด B (Section B)

ภาพที่ 85 รูปตัด C (Section C)

ภาพที่ 86 รูปตัดทางเดินภายในโครงการ (Section Circulation)

ระบบปรับอากาศ

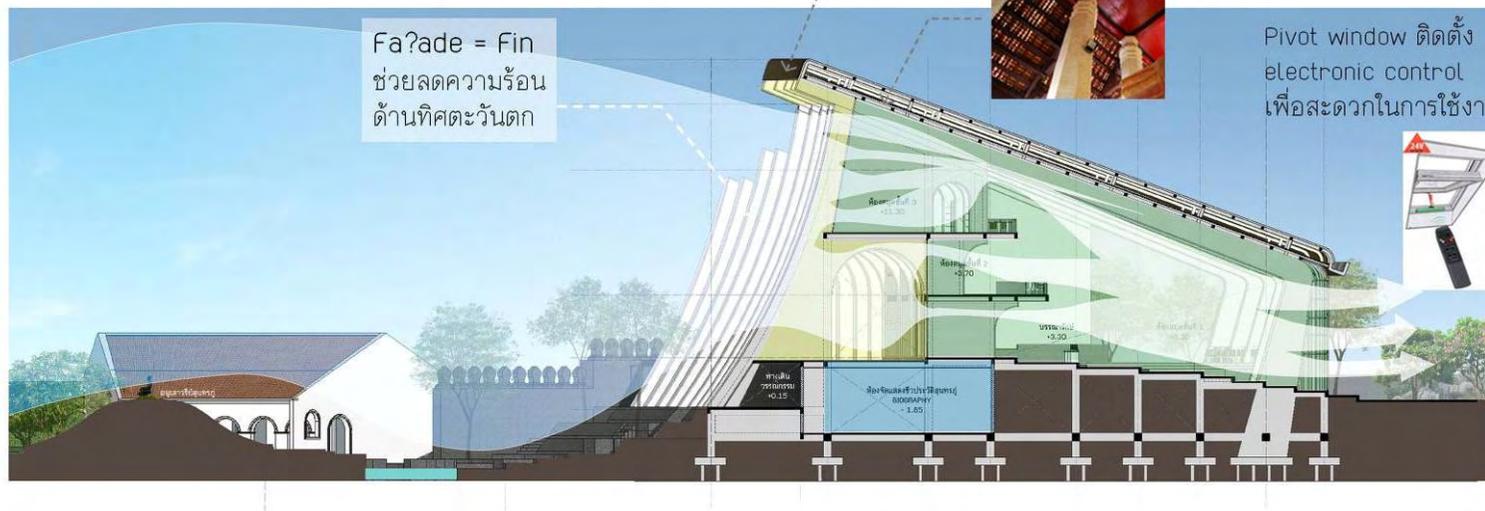
- Active
- Active + Passive

Double roof เพื่อลดความร้อน

Facade = Fin
ช่วยลดความร้อน
ด้านทิศตะวันตก

Pivot window ติดตั้ง
electronic control
เพื่อสะดวกในการใช้งาน

ภาพที่ 88 ระบบปรับอากาศ

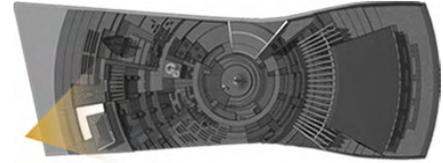
ระบบแสงสว่าง

- Direct light
- Indirect light

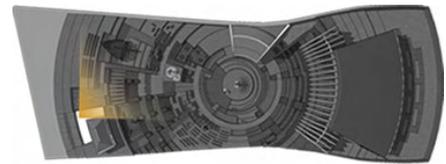

ภาพที่ 89 ระบบปรับแสงสว่าง

2.2.3 ทศนิยมภาพของโครงการ

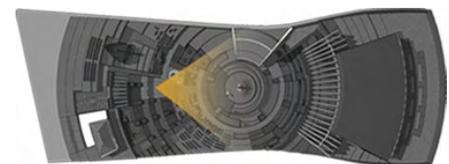
ภาพที่ 90 ทางเข้าโครงการ (เมืองลังกา)

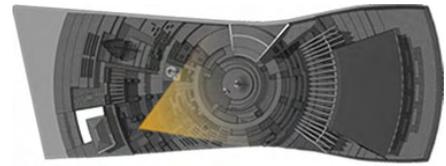
ภาพที่ 91 อาคารต้องรับ (เมืองลังกา)

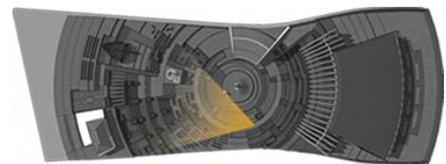
ภาพที่ 92 ภาพพาโนรามาทางทิศตะวันออก (East panoramic view)

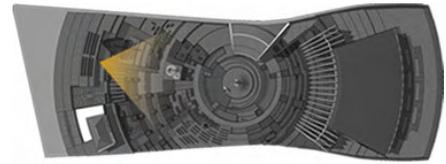
ภาพที่ 93 อนุสาวรีย์สุนทรภู่ (The Monument of Sun Thorn Phu)

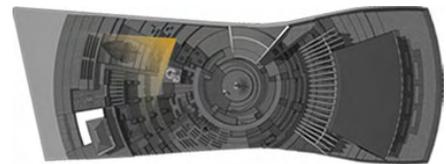
ภาพที่ 94 ลานกลางแจ้ง (Amphitheater)

ภาพที่ 95 ประติมากรรมตัวละครเอกในเรื่อง “พระอภัยมณี”

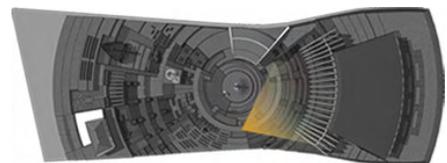
ภาพที่ 96 เส้นทางสัญจรภายในโครงการ (เส้นทางการค้าในอดีต)

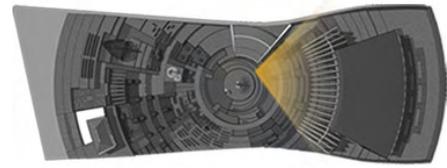
ภาพที่ 97 มุมมองจากเกาะนาควารินทร์ไปยังเมืองลังกา(ทางเข้าโครงการ)

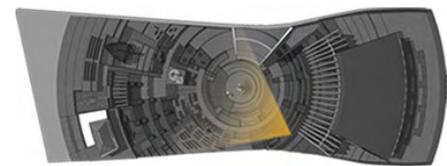
ภาพที่ 98 เกษนาควารินทร์

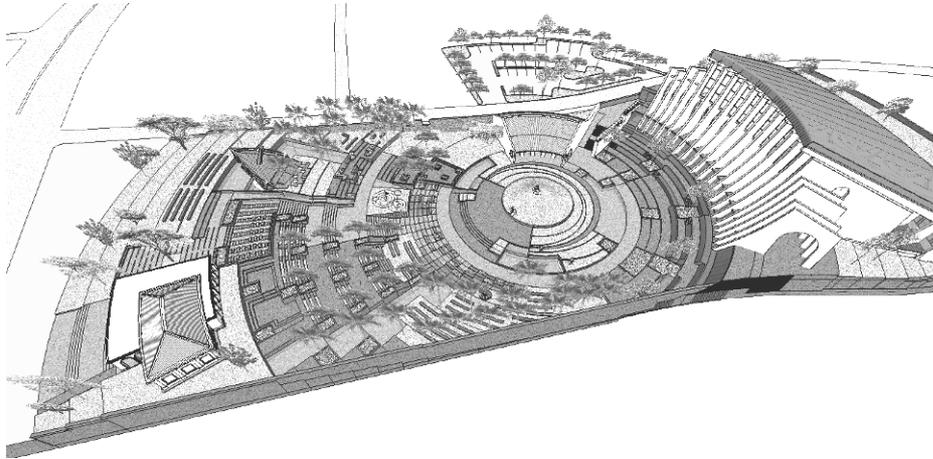
ภาพที่ 99 กำแพงวรรณกรรม เรื่องพระอภัยมณี (The Wall of Literature)

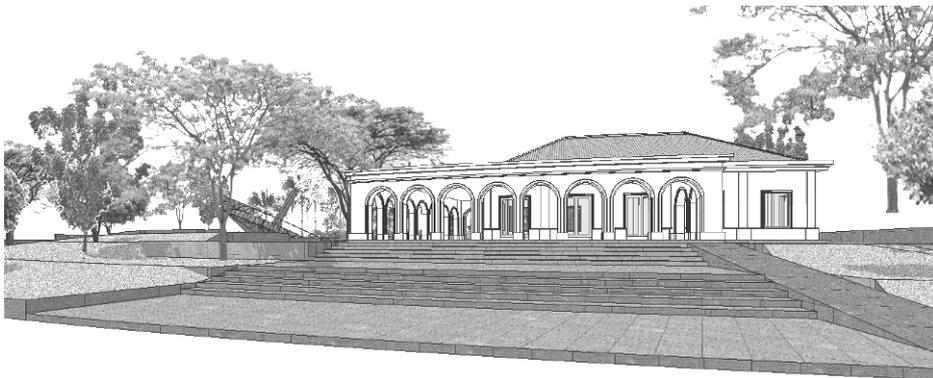
ภาพที่ 100 ห้องสมุดมหาวิทยาลัยพระภูมิพิ (Library)

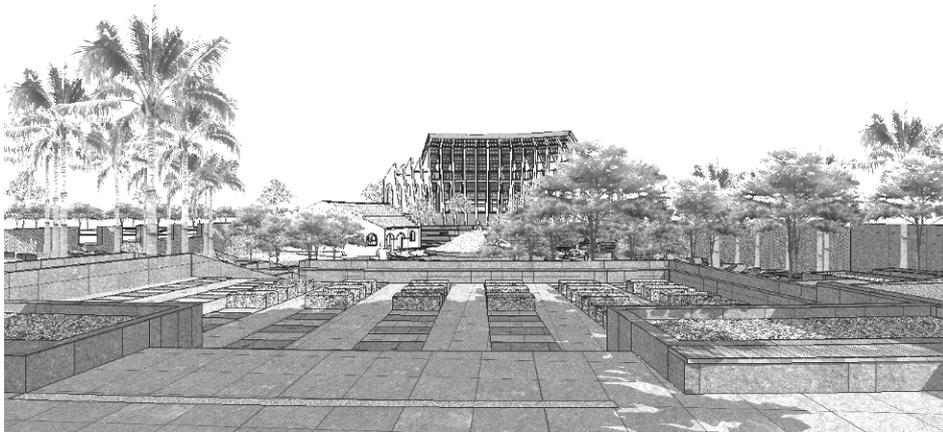
ภาพที่ 101 ภาพพาโนรามาทางทิศตะวันตก (West panoramic view)

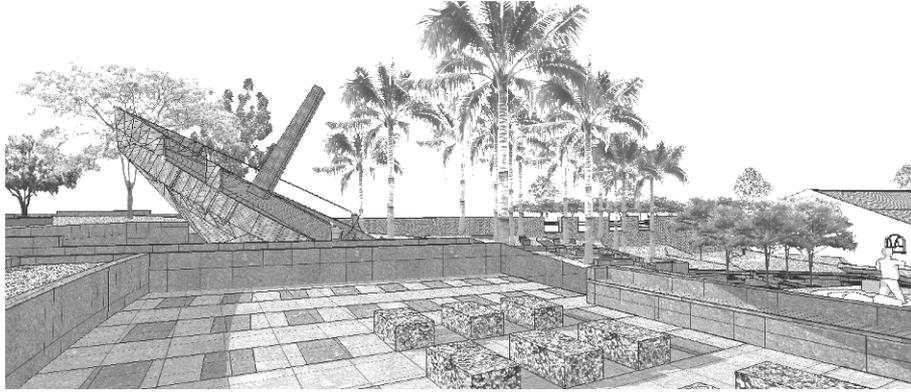
ภาพที่ 102 ภาพมุมมองสูง

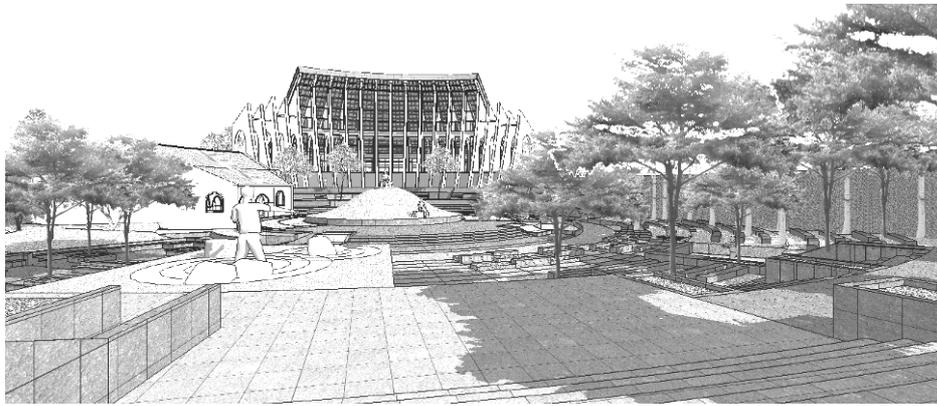
ภาพที่ 103 ทางเข้าโครงการ (เมืองลังกา)

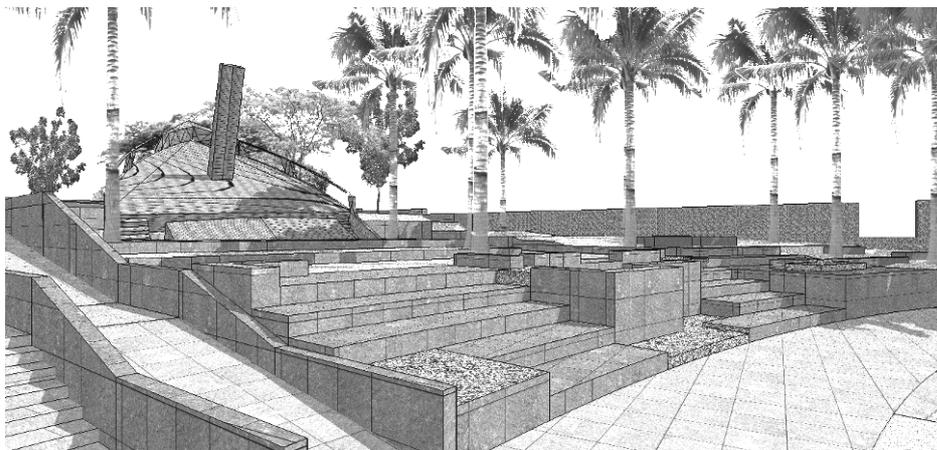
ภาพที่ 104 ระดับสูงสุดของโครงการ

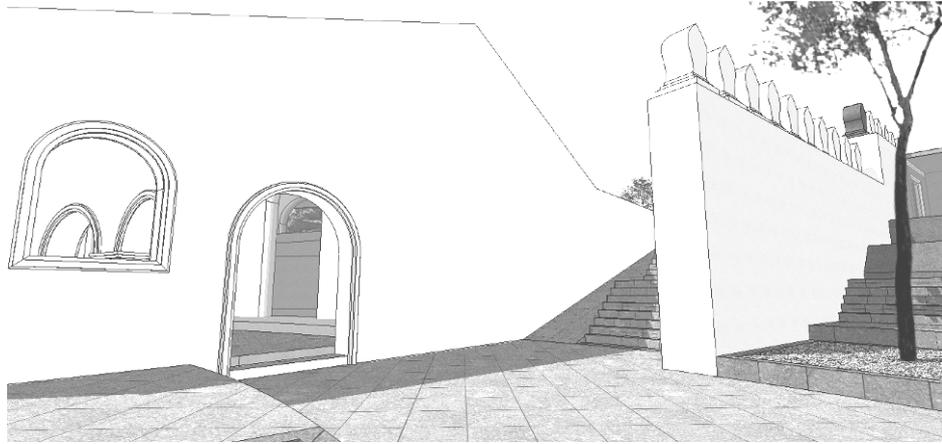
ภาพที่ 105 เกาะนาควารินทร์

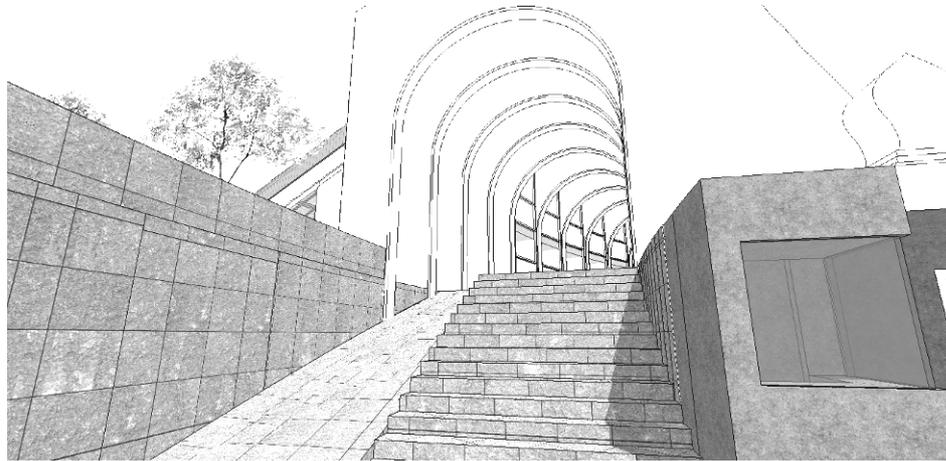
ภาพที่ 106 เกาะฝี่เสื่อสมุทร

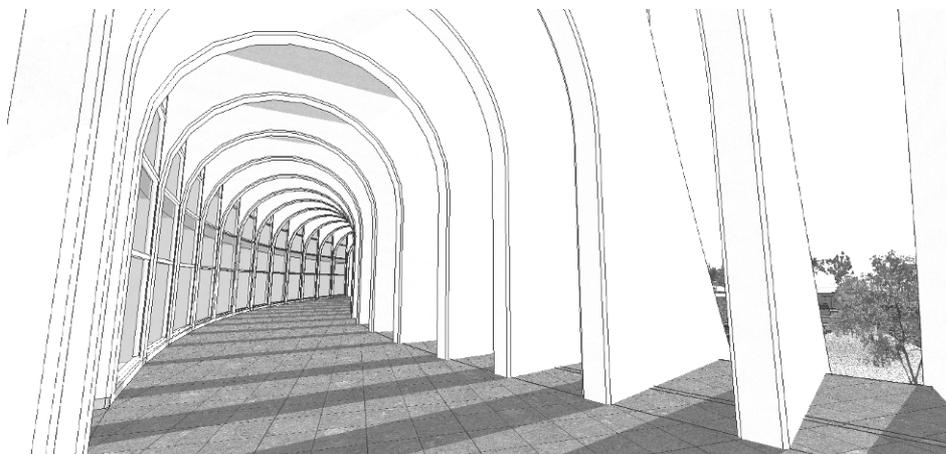
ภาพที่ 107 เกาะนาควารินทร์

ภาพที่ 108 ร้านกาแฟ และสำนักงาน

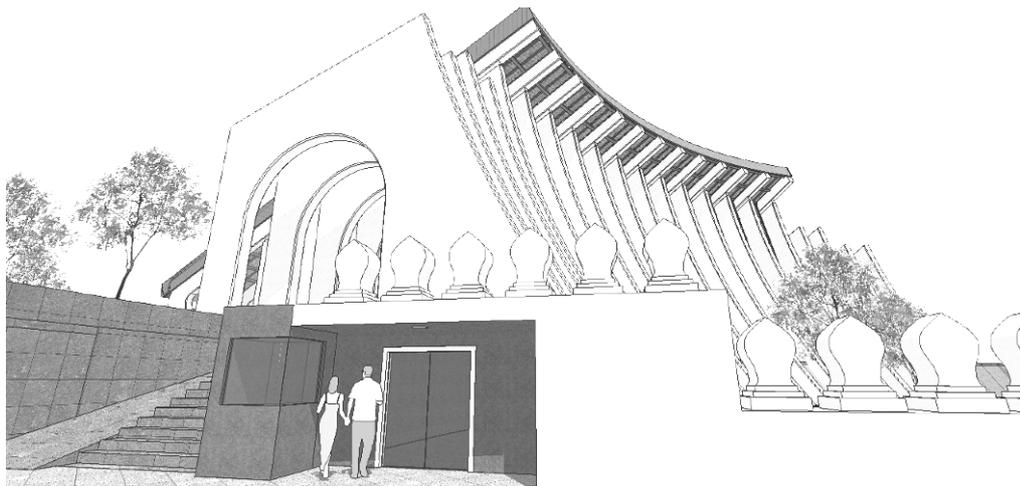
ภาพที่ 109 บันไดทางขึ้นไปห้องสมุดมหากวีระภูมิพี

ภาพที่ 110 โถง Arch ห้องสมุดมหากวีระภูมิพี

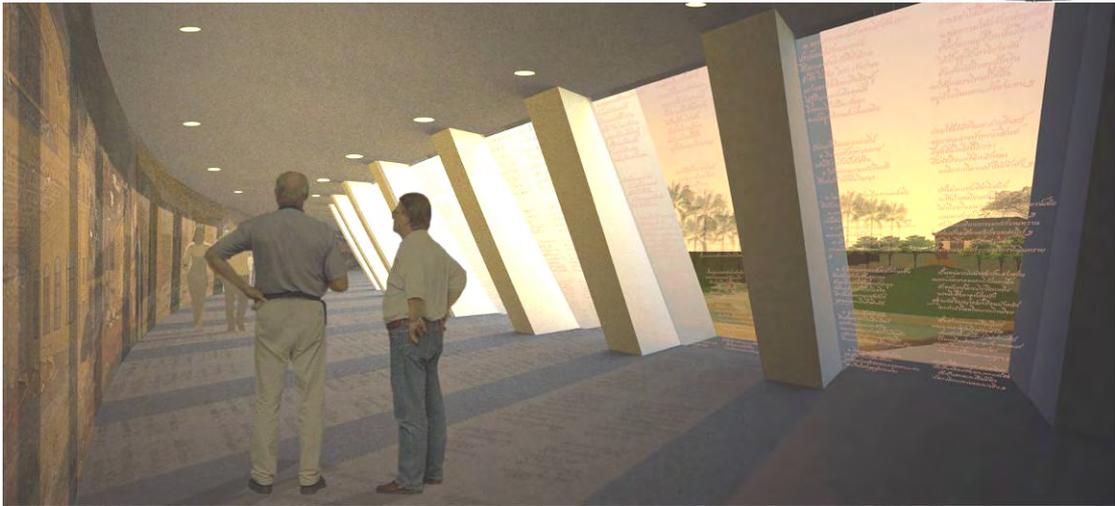
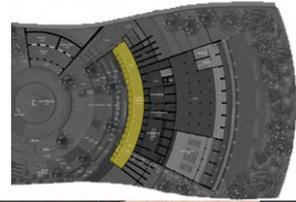

ภาพที่ 111 มุมมองจากห้องสมุดมหากวีระภูมฟีไปยังอนุสาวรีย์

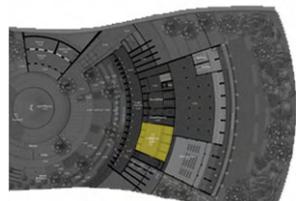

ภาพที่ 112 ทางเข้าทางเดินวรรณกรรมไปยังห้องจัดแสดงชีวประวัติสุนทรภู่

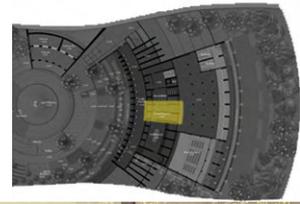
2.2.4 ทัศนียภาพการตกแต่งภายใน (Interior design)

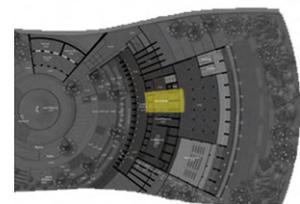
ภาพที่ 113 ทางเดินวรรณกรรม

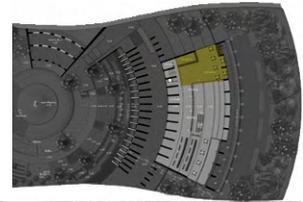
ภาพที่ 114 ห้องจัดแสดงชีวิตประวัตินุทธรณ์

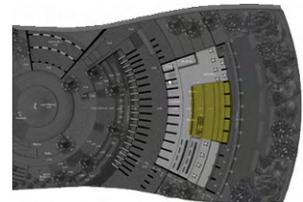
ภาพที่ 115 ห้องวรรณกรรม

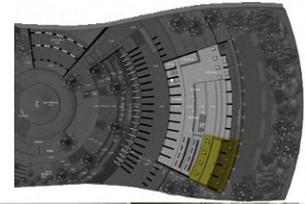
ภาพที่ 116 ห้องฉาย Multimedia

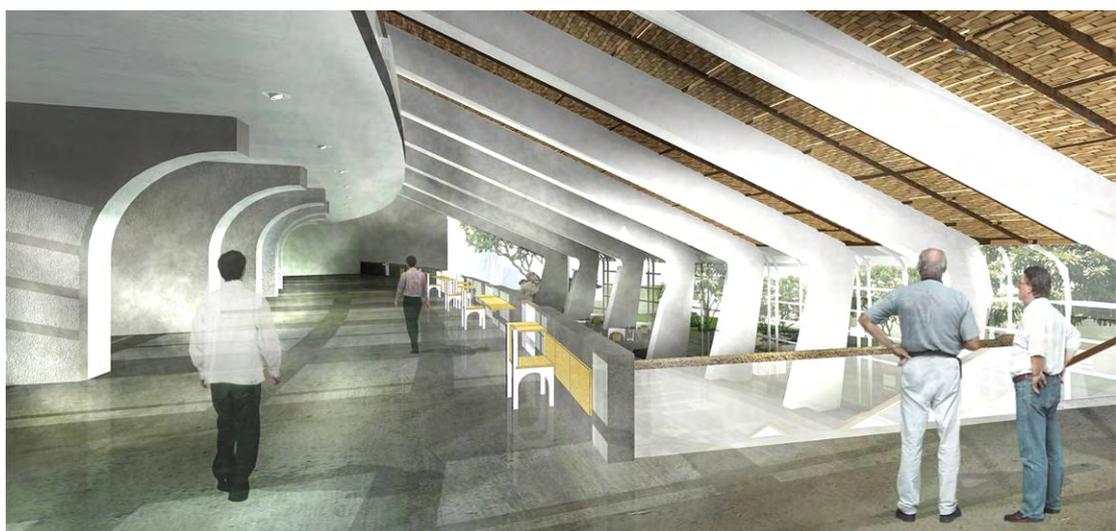
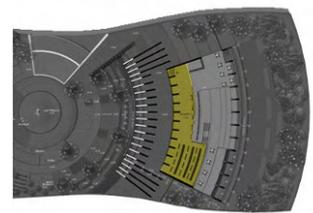
ภาพที่ 117 ส่วนบริการยืม-คืนหนังสือ

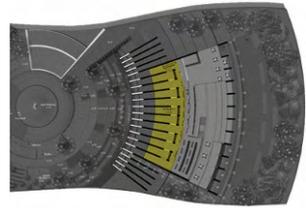
ภาพที่ 118 ส่วนสืบค้นข้อมูลหนังสือ

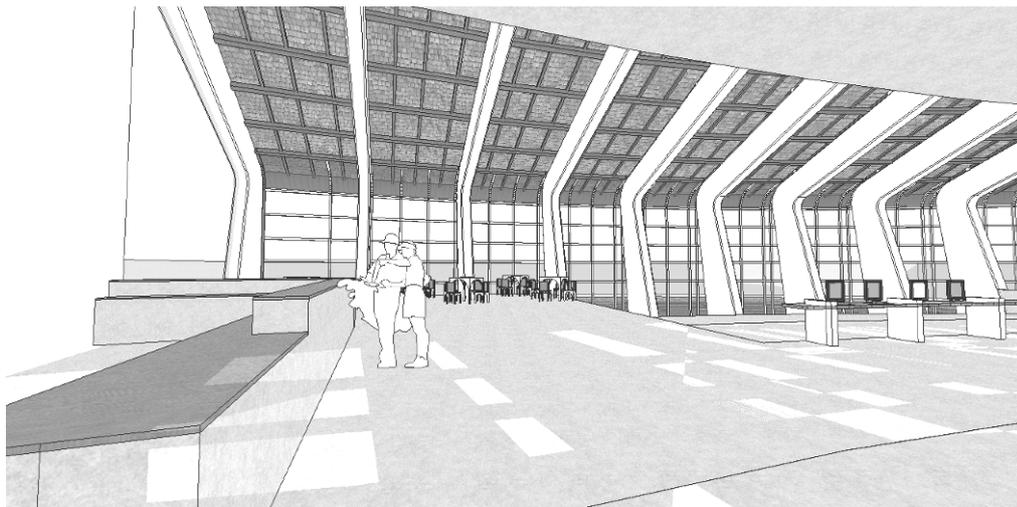
ภาพที่ 119 ห้องสัมมนา-บรรยาย

ภาพที่ 120 ห้องสมุดชั้น 2

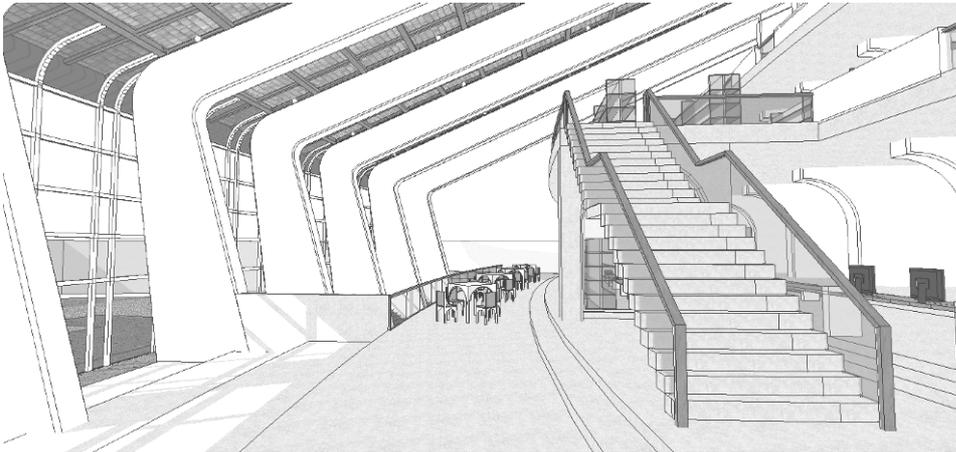
ภาพที่ 121 ห้องสมุดชั้น 3

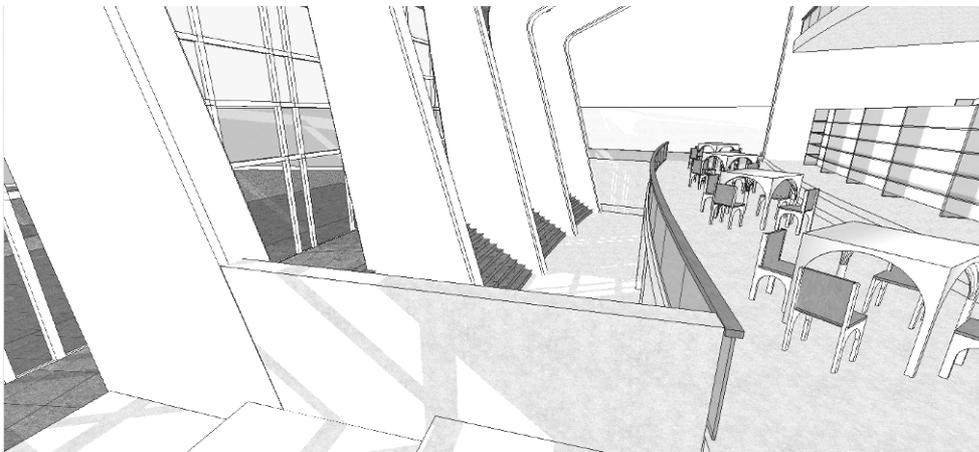
ภาพที่ 122 เคาน์เตอร์บริการยืม-คืน

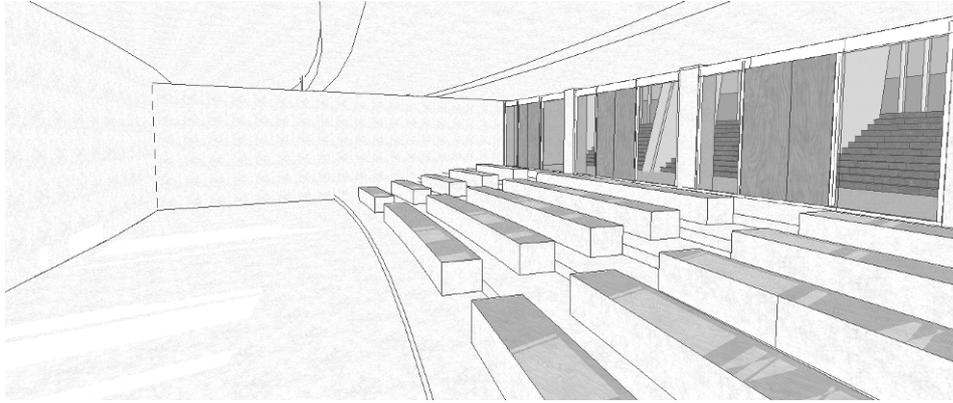
ภาพที่ 123 โถงกลางชั้น 1

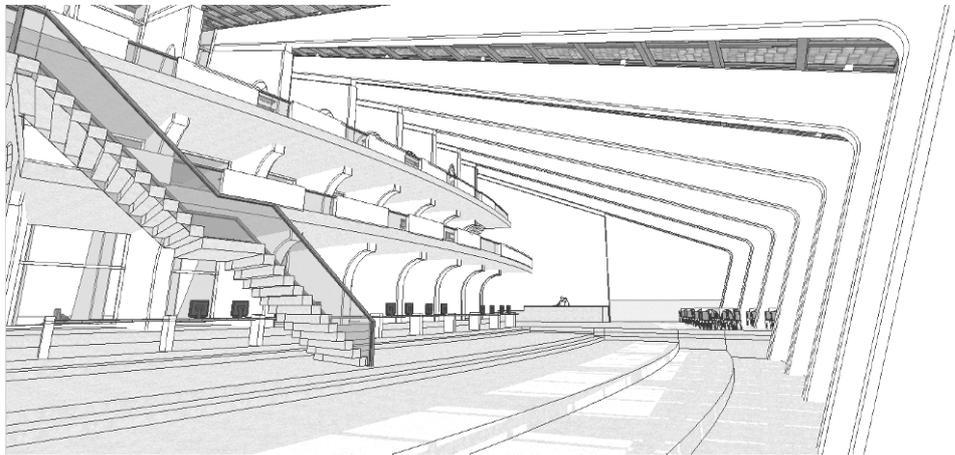
ภาพที่ 124 บันไดขึ้นชั้น 2

ภาพที่ 125 ทางไปห้องสัมมนา

ภาพที่ 126 ห้องสัมมนา

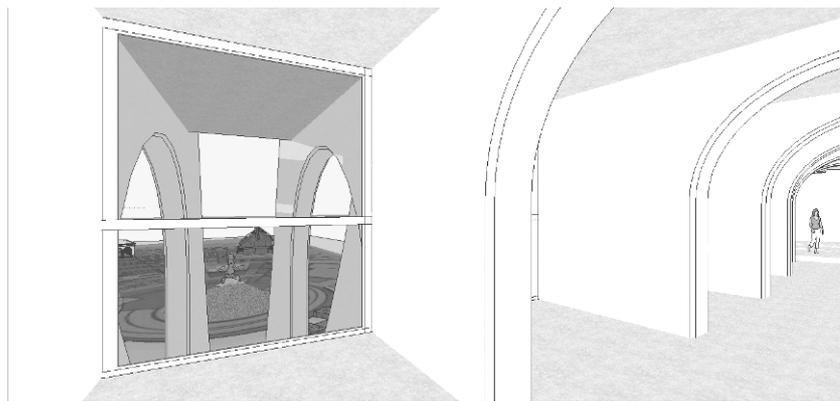
ภาพที่ 127 ภาพมุมกว้างจากห้องสัมมนา

ภาพที่ 128 ภาพมุมกว้างห้องโถงชั้น 1

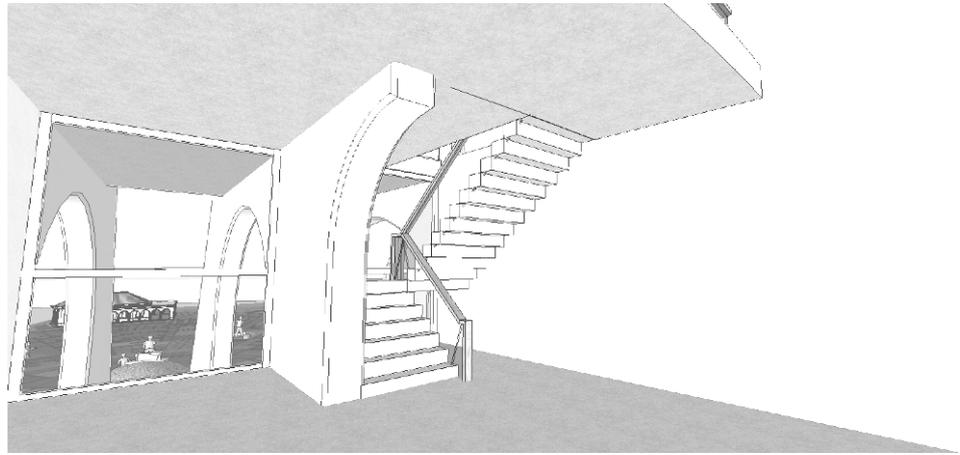
ภาพที่ 129 ชั้นหนังสือ ห้องสมุดชั้น 2

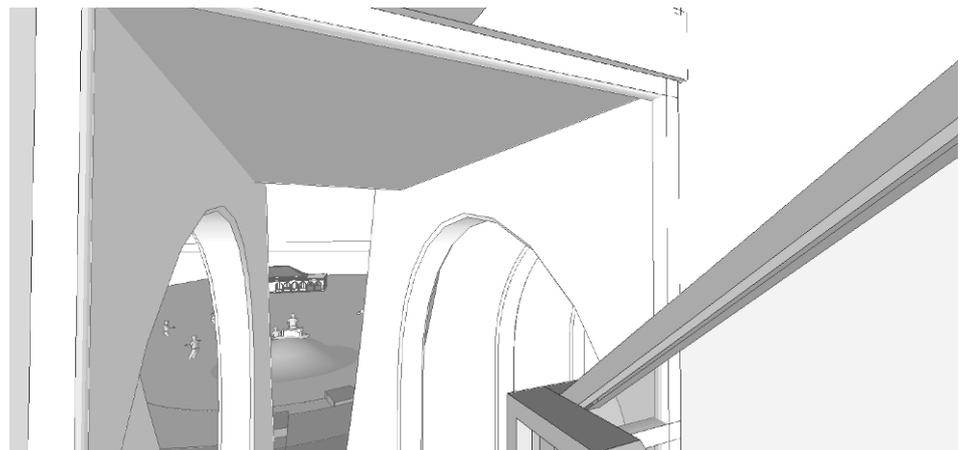
ภาพที่ 130 มุมมองไปยังอนุสาวรีย์สุนทรภู่จากห้องสมุดชั้น 2

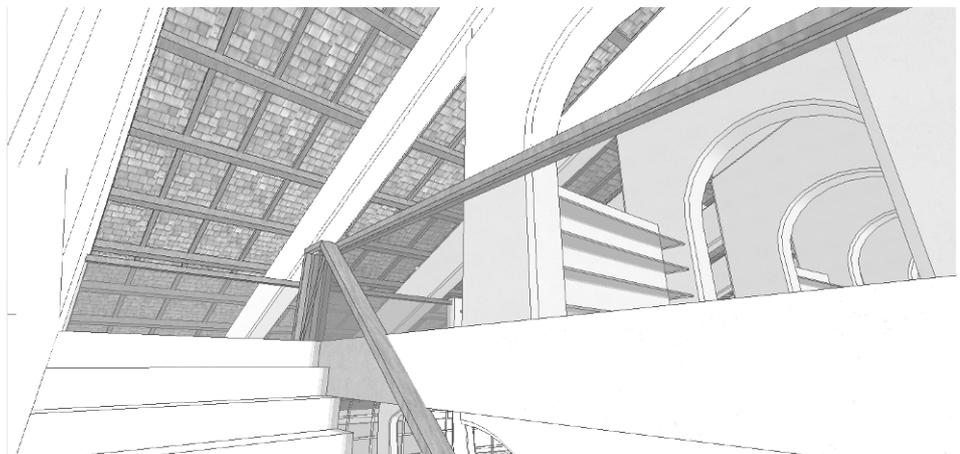
ภาพที่ 131 ห้องสมุดชั้น 2

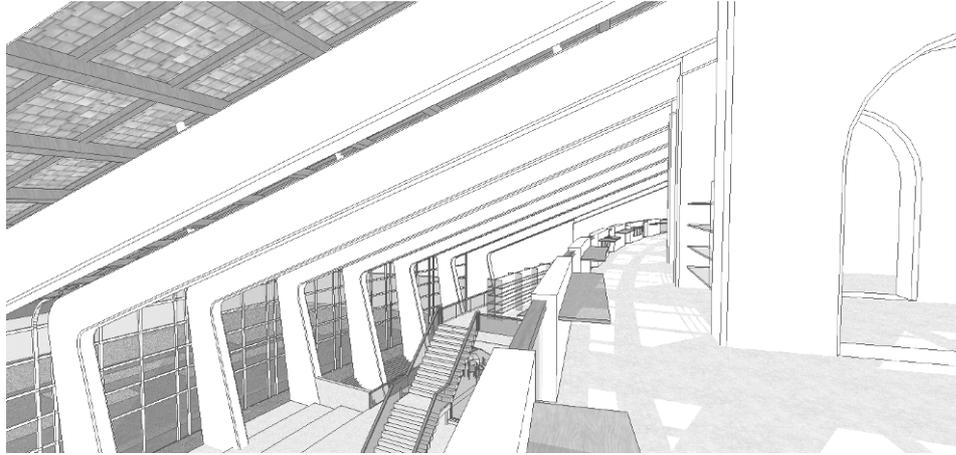
ภาพที่ 132 ทางขึ้นชั้น 3

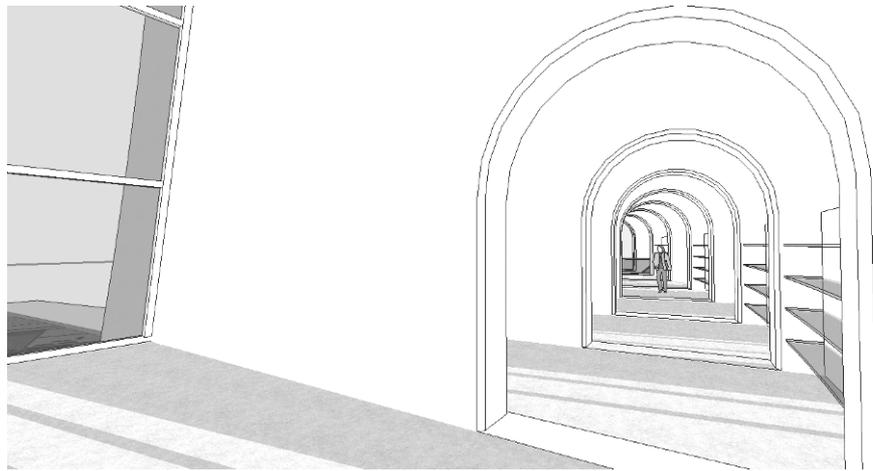
ภาพที่ 133 หน้าต่างทางขึ้นบันไดชั้น 3

ภาพที่ 134 มุมมองใต้หลังคาอาคาร

ภาพที่ 135 มุมมองจากห้องสมุดชั้น 3

ภาพที่ 136 ทางเดิน Arch ห้องสมุดชั้น 3

ภาพที่ 137 มุมมองไปยังอนุสาวรีย์สุนทรภู่จากห้องสมุดชั้น 3

2.2.5 รุ่นจำลอง (Model)

ภาพที่ 138 ภาพรวมโครงการ

ภาพที่ 139 ภาพมุมสูงโครงการ

ภาพที่ 140 ภาพมุมมองโครงการ (ไม่มีต้นไม้)

ภาพที่ 141 Zone A Memorial Zone

ภาพที่ 142 Zone A Memorial Zone

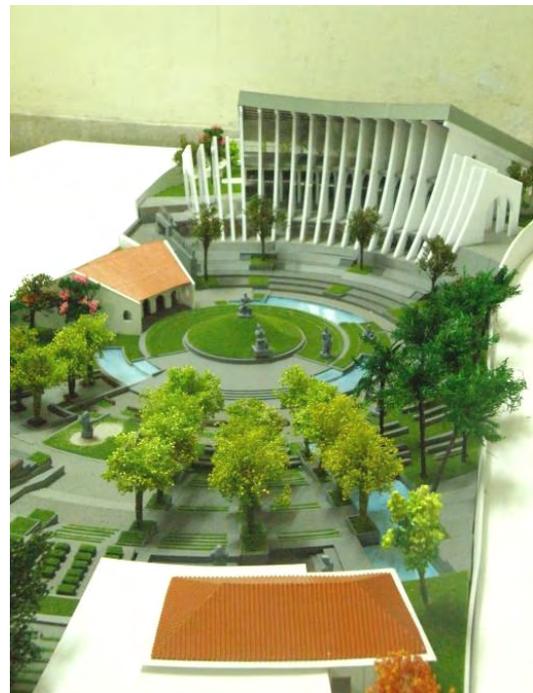
ภาพที่ 143 ภาพมุมมองไปยังอาคาร

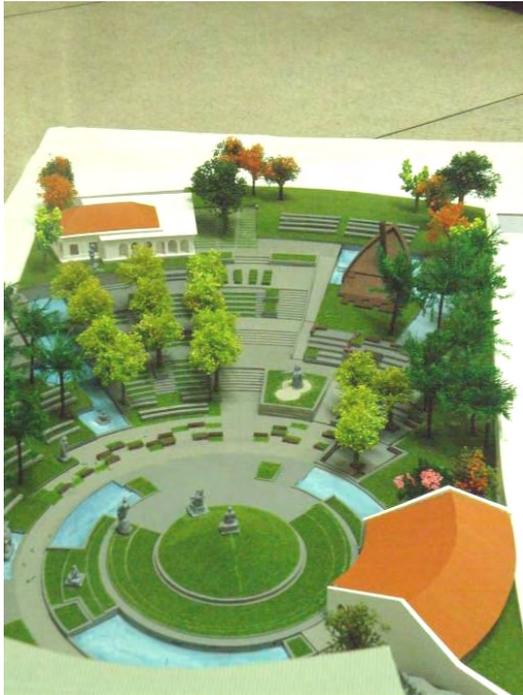
ภาพที่ 144 มุมมองไปยังถ้ำผีเสื้อสมุทร

ภาพที่ 145 เกาะนาควารินทร์

ภาพที่ 146 ลานกลางแจ้ง

ภาพที่ 147 ทางเดินภายในโครงการ

ภาพที่ 148 เรือจม ณ เกาะนาคควารินทร์

ภาพที่ 149 เกาะนาคควารินทร์

ภาพที่ 150 อาคารต้อนรับ (เมืองลังกา)

ภาพที่ 151 อนุสาวรีย์สุนทรภู่

ภาพที่ 152 อาคาร ร้านกาแฟ และสำนักงาน

ภาพที่ 153 บันไดทางเข้าห้องสมุดกระโจมพี

ภาพที่ 154 กำแพงเมือง และทางเข้าทางเดินวรรณกรรม

ภาพที่ 155 โถงทางเดิน Arch ห้องสมุดระดมพี

ภาพที่ 156 หุ่นจำลองแสดงผังโครงการ

ภาพที่ 157 ทางเดินเข้าโครงการ (เส้นทางการค้าในอดีต)

ภาพที่ 158 เกะนาควารินทร์

ภาพที่ 159 อาคารต้อนรับ (เมืองลังกา)/เกะนาควารินทร์ และ ลานกลางแจ้ง (Amphitheater)

ภาพที่ 160 ลานกลางแจ้ง (Amphitheater)

ภาพที่ 161 มุมมองไปยังอนุสาวรีย์สุนทรภู่

2.2.5 หุ่นจำลองขั้นสุดท้าย (Final model)

ภาพที่ 162 หุ่นจำลองแสดงผังโครงการ

ภาพที่ 163 หุ่นจำลองแสดงผังโครงการ

ภาพที่ 164 Zone A Memorial Zone

ภาพที่ 165 Zone A Memorial Zone

ภาพที่ 166 ภาพรวมโครงการ

ภาพที่ 167 ภาพมุมสูงโครงการ

ภาพที่ 168 ภาพมุมมองทางเข้าโครงการ

ภาพที่ 169 ทางเข้าโครงการ อาคารต้อนรับ (เมืองดังกา)

ภาพที่ 170 ภาพมุมมองไปยังอาคาร

ภาพที่ 171 ลานกลางแจ้ง (Amphitheater)

ภาพที่ 172 มุมมองจากสวนที่เป็นพื้นที่อินเดีย

ภาพที่ 173 มุมมองไปยังถ้ำผีเสื้อสมุทร

ภาพที่ 174 อาคารต้อนรับ (เมืองลังกา)/เกาะนาควารินทร์ และ ลานกลางแจ้ง (Amphitheater)

ภาพที่ 175 อนุสาวรีย์สุนทรภู่ (Monument)

ภาพที่ 176 อาคารต้อนรับ (เมืองดงกา)

ภาพที่ 177 ห้องสมุดมหากวีระภูมิพี

ภาพที่ 178 กำแพงเมือง และทางเข้าทางเดินวรรณกรรม

ภาพที่ 179 โถงทางเดิน Arch ห้องสมุดกระถุนพี

บทที่ 7 บทสรุปและข้อเสนอแนะ

1. สรุปวัตถุประสงค์ของการทำวิทยานิพนธ์

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีวัตถุประสงค์ที่จะศึกษาค้นคว้าหาแนวทางในการออกแบบสถาปัตยกรรมไทยร่วมสมัย ที่มีความเป็นสากล สามารถสื่อสารกับผู้ใช้ และผู้สัมผัสกับสถาปัตยกรรมได้อย่างแท้จริง งานสถาปัตยกรรมถือได้ว่าเป็นศิลปะแขนงหนึ่งซึ่งมีความซับซ้อนมากที่สุด ไม่ใช่เพียงศิลปะวัตถุเพื่อความงามและประโยชน์ใช้สอยเท่านั้น สถาปัตยกรรมสามารถที่จะบอกเล่าเรื่องราว หรือสื่อสารกับผู้ใช้ได้ การหาแนวทางในการสื่อสารนั้น เพื่อความเข้าใจในแนวความคิด ความหมาย และสารต่างๆที่แฝงในงานสถาปัตยกรรม ซึ่งเป็นผลิตผลทางความคิดที่ผู้ออกแบบพยายามสร้างสรรค์ผลงานออกมาเพื่อการใช้ประโยชน์อันสูงสุด

ในการทำวิทยานิพนธ์นี้ จึงมีแนวคิดที่จะศึกษา เพื่อให้สามารถเข้าใจ กระบวนการสื่อความหมาย และสามารถถ่ายทอดผ่านงานออกแบบสถาปัตยกรรมในฐานะที่เป็นเครื่องหมายชนิดหนึ่ง ผู้ศึกษาจึงเลือกวิธีการศึกษาโดยใช้หลักการทางสัญวิทยา (Semiology) เป็นเครื่องมือช่วยในการวิเคราะห์เครื่องหมาย (Sign) ได้แก่ “วรรณกรรม” เป็นงานศิลปะประเภท 2 มิติ ก็เป็นผู้สร้างสรรค์ ถ่ายทอดทางภาษา มีการใช้ฉันทลักษณ์เชิงร้อยกรองที่มากกว่าการพูดในชีวิตประจำวัน แต่ภาษาก็เป็นภาพที่คนส่วนใหญ่เข้าใจร่วมกันเพราะมีการใช้ส่งสารตลอดช่วงชีวิต โดยในที่นี้เห็นว่า ผลงานวรรณกรรมของสุนทรภู่ มีความน่าสนใจ และเป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวางในปัจจุบัน และที่สำคัญงานวรรณกรรมนี้ยังแฝงไปด้วยสาร (Message) หรือ ความหมายต่างๆ (Meaning) มากมายที่ต้องการจะสื่อสารกับผู้อ่าน ไม่ใช่มีแต่เพียงอรรถรส ความสนุกสนานที่ได้จากการอ่านเท่านั้น วรรณกรรมสุนทรภู่อยังเป็นที่รู้จักของคนในสังคมไทยนับจากอดีตจนถึงปัจจุบัน กลายมรดกวัฒนธรรมที่มีคุณค่าอย่างยิ่ง เพื่อที่จะเข้าใจถึง “ความหมาย” และ “ระบบของการสื่อความหมาย” (Sign system) ในงานวรรณกรรมของสุนทรภู่

เมื่อเรานำมาถ่ายทอดใหม่อีกครั้ง แต่เปลี่ยนสื่อกลางเป็นงานสถาปัตยกรรม ศาสตร์แขนงนี้ น่าจะเป็นวิธีการหนึ่งที่ช่วยให้การออกแบบสถาปัตยกรรมสามารถถ่ายทอดสาร (Message) หรือ ความหมายนั้นๆ (Meaning) ให้ได้ รับรู้ เข้าใจ ชาบซึ่ง ได้อีกครั้ง ซึ่งในที่สุดก็อาจจะนำไปสู่ความรู้สึกที่สุนทรีย์ในทุกๆด้านเมื่อได้สัมผัสกับงานสถาปัตยกรรม

การศึกษานี้ ตั้งอยู่บนสมมติฐานที่ว่า ระบบเครื่องหมายและการสื่อความหมาย ในทางสัตวศาสตร์ น่าจะเป็นวิธีการหนึ่งที่จะสามารถส่งข้อความ (Message) ความหมาย (Meaning) ระบบเครื่องหมาย (Sign System) จาก “หน่วยการสื่อความหมายหนึ่ง คือ งานวรรณกรรม” สู่อารมณ์สร้างสรรค์ใหม่ใน “หน่วยการสื่อความหมายอีกรูปแบบหนึ่ง คือ สถาปัตยกรรม”

2. สรุปผลที่ได้จากการศึกษา

จากการศึกษาค้นคว้าข้อมูลต่างๆตามกระบวนการที่ได้กล่าวมาข้างต้น รวมถึงวิธีการต่างๆในการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลเพื่อให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ของการทำวิทยานิพนธ์ในครั้งนี้ พบว่าผลที่ได้จากการประยุกต์ใช้หลักการของสัญวิทยา(semiology) มาใช้ในการหาแนวทางในการออกแบบงานสถาปัตยกรรมนั้น นับว่าเป็นศาสตร์ที่ช่วยเป็นสื่อกลางระหว่างสองเครื่องหมายที่มีความแตกต่างกันให้สามารถถ่ายทอดความหมายแฝงต่างๆได้อย่างสมบูรณ์ ดังสมมติฐานที่ตั้งไว้ เริ่มต้นจากการใช้หลักสัญวิทยา(semiology) มาอ่านความหมายในงานวรรณกรรมของสุนทรภู่ และสังเคราะห์สาร ข้อความ ความหมายต่างๆที่ได้สื่อความหมายที่เป็นองค์รวม เพื่อแสดงความเป็น “สุนทรภู่” อย่างแท้จริง สัญญาะที่ได้จากการศึกษางานวรรณกรรมของสุนทรภู่ได้แก่คำว่า “สุนทรภู่มหากวีกระฎุมพี” หลังจากนั้นทำการประมวลข้อมูลทั้งหมด เพื่อหาวิธีการในการสื่อความหมายนี้ให้บรรลุผล

วิธีการในการสื่อความหมาย ผู้ศึกษาได้นำหลักทางสัญวิทยา มาวิเคราะห์สรุปเนื้อหาสำคัญของโครงการ ทั้งความหมาย แนวคิด และระบบสื่อความหมายที่จะใช้ในการสื่อความหมาย โดยสรุปเลือกใช้งานวรรณกรรมของสุนทรภู่เป็นสื่อกลางในการนำเสนอใหม่อีกครั้ง เพราะถ้าจะทำให้ผู้เข้าชมโครงการรู้สึกซาบซึ้งและระลึกถึงสุนทรภู่ ก็คงหนีไม่พ้นผลงานวรรณกรรมซึ่งกวีเป็นผู้สร้างสรรค์ขึ้นมาเองน่าจะเป็นตัวบอกเล่าได้ดีที่สุดในงานวรรณกรรมสุนทรภู่ทั้งหมดนั้น เรื่อง “พระอภัยมณี” ถือได้ว่าเป็นมหากาพย์เรื่องยาวที่ใช้เวลาประพันธ์ถึงสองรัชกาล และรวบรวมเอาเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ สภาพสังคม วิถีชีวิต รวมถึงมนต์เสน่ห์และโลกทัศน์ของกวีเอาไว้จากวรรณกรรมวิจารณ์ที่เกี่ยวข้องกับสุนทรภู่ มีงานเขียนหนึ่ง นำเสนอให้เห็นถึงโลกทัศน์ของสุนทรภู่ไว้อย่างน่าสนใจ ผ่านการวิเคราะห์ในแง่มุมทาง “ภูมิศาสตร์” เสนอโดย “กาญจนาศุภพันธุ์” (ขุนวิจิตรมาตรา) เป็นท่านแรก ตั้งแต่ พ.ศ. 2490 ในหนังสือเรื่อง “ภูมิศาสตร์สุนทรภู่” เสนอว่า เรื่องพระอภัยมณีเกิดขึ้นกลางทะเลอันดามัน และเป็นวรรณคดีระดับนานาชาติเพราะใช้ฉากและตัวละครถึงค่อนโลก มีฉากและตัวละครหลัก ๆ อยู่ในภูมิภาคอุษาคเนย์ทั้งผืนแผ่นดินใหญ่ถึงหมู่เกาะ และเหตุการณ์ส่วนใหญ่เกิดในทะเลเกือบทั้งหมด ผู้ศึกษาเห็นว่า ภูมิศาสตร์สุนทรภู่ เป็นการแสดงให้เห็น

เห็นโลกทัศน์ความเป็นสุนทรภู่ได้อย่างดี จึงนำมาเป็นเนื้อหาหลักในการสื่อความหมายผ่านงานออกแบบสถาปัตยกรรม ผนวกกับการวิเคราะห์บริบทที่ตั้งโครงการ(Context)ในขั้นตอนการออกแบบ ซึ่งที่ตั้งโครงการพบ Focal point ของพื้นที่ คือ อนุสาวรีย์สุนทรภู่ ก็เป็นโจทย์ข้อหนึ่งของการออกแบบอีกด้วย

ที่สำคัญที่สุดผลที่ได้จากการศึกษาศาสตร์ทางสัตววิทยานี้ ทำให้ผู้ออกแบบมีความชัดเจนในความหมายของโครงการ และสามารถนำผู้ศึกษามุ่งไปในทิศทางที่ถูกต้องในการที่จะสื่อความหมายของความเป็นหอเกียรติยศกวีเอกสุนทรภู่ จนพบคำตอบในการออกแบบงานสถาปัตยกรรม และนำเสนอความหมายที่แท้จริงออกมาในรูปแบบเครื่องหมายทางสถาปัตยกรรมได้อย่างสมบูรณ์ สิ่งเหล่านี้เป็นข้อมูลที่สามารถอธิบายได้จากงานสถาปัตยกรรมที่ถูกออกแบบขึ้นด้วยกระบวนการที่ดำเนินมาซึ่งย่อมมีความแตกต่างอย่างเห็นได้ชัดกับงานสถาปัตยกรรมที่ถูกออกแบบขึ้นเพื่อตอบสนองต่อประโยชน์ใช้สอยแต่เพียงอย่างเดียว ซึ่งก็คือเรื่องของความหมายที่มีอยู่ในตัวของสถาปัตยกรรมนั่นเอง

3. ข้อเสนอแนะ

จากการทำวิทยานิพนธ์ในครั้งนี้ข้าพเจ้ามีข้อเสนอแนะแก่ผู้ที่สนใจในการค้นคว้าศึกษาประเด็นของการหาวิธีการที่จะออกแบบสถาปัตยกรรมไทยร่วมสมัย ในปัจจุบันการออกแบบสถาปัตยกรรมไทย หรือสถาปัตยกรรมไทยร่วมสมัย ยังเป็นคำถามอยู่ว่าลักษณะแบบใดหรือสถาปัตยกรรมรูปแบบใดกันแน่ที่เรียกว่า สถาปัตยกรรมไทยส่วนใหญ่แล้วเราจะพบว่างานสถาปัตยกรรมที่เป็นงานออกแบบซึ่งอ้างว่าเป็นงานสถาปัตยกรรมไทยในปัจจุบันมักจะเป็นการใช้ลักษณะของเครื่องหมาย “ภาพเหมือน” ของสถาปัตยกรรมไทยในอดีตเสียมากกว่า หรือไม่ก็เป็นการนำเอาองค์ประกอบที่เป็นสัญลักษณ์ของงานสถาปัตยกรรมไทยในอดีตมาใช้ ข้าพเจ้าเห็นว่าการศึกษาลักษณ์การสัตววิทยา (semiology) น่าจะเป็นส่วนหนึ่งของการออกแบบพื้นฐาน (Basic design) ที่จะทำให้ผู้ออกแบบ (designer) มีความตระหนักในการหาความหมาย และเข้าใจความหมายอย่างแท้จริง ในการผลิตสื่อสถาปัตยกรรม เพราะเป็นสื่อที่เมื่อสร้างขึ้นมาแล้วก็จะคงอยู่ไปอีกหลายสิบปี ซึ่งอาจมีผลต่อการรับรู้งานสถาปัตยกรรมสำหรับคนรุ่นหลัง โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับงานทางด้านสถาปัตยกรรมไทย ถ้ารูปสัญลักษณ์ของสถาปัตยกรรมที่ถูกออกแบบขึ้นทำให้ผู้ที่พบเห็นสถาปัตยกรรมดังกล่าวแล้วนึกถึงความหมายของความเป็นไทยได้ก็น่าจะเรียกได้ว่าเป็นสถาปัตยกรรมไทยหรืออย่างน้อยด้วยวิธีและกระบวนการดังกล่าวก็น่าจะนำไปสู่การได้มาของรูปสัญลักษณ์ของสถาปัตยกรรมที่สื่อความหมายถึงความเป็นไทยได้ในระดับหนึ่ง

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

กุสุมา รัชชมณี. เมืองเทศและชาวเมืองเทศในโลกของสุนทรภู่. 25, 8 (มิ.ย.2547): 126-134.

ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. สัญวิทยา โครงสร้างนิยม หลังโครงสร้างนิยมกับการศึกษารัฐศาสตร์.

กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์วิภาษา, 2545.

ทศพร วงศ์รัตน์. พระอภัยมณีมาจากไหน?. กรุงเทพมหานคร: คอมฟอร์ม, 2550,163.

นิธิ เอียวศรีวงศ์, สมบัติ จันทรวงศ์. "สุนทรภู่" ดูโลกและสังคม. กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรม, 2529.

บาร์ต โรลิ่งด์. มายาคติ. แปลโดย วรณพิมล อังคศิริสรรพ. พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพมหานคร :

สำนักพิมพ์คบไฟ, 2547.

ภักพงษ์ อัครเศรณี. "การออกแบบสถาปัตยกรรมเพื่อสื่อความหมายโดยประยุกต์ใช้หลักการของ

วิชาสัญศาสตร์ = Architectural design for communication by semiotics"

(วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาสถาปัตยกรรมศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2548).

ไมเคิล ไรท์. ภูมิศาสตร์ของสุนทรภู่. ปีที่ 18, ฉบับที่ 11 (ก.ย. 2540) : หน้า 56-58 ; ภาพประกอบ.

ศิลปวัฒนธรรม.

ล้อม เพ็งแก้ว. สุนทรภู่: อาลักษณ์เจ้าจักรวาล (ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ). กรุงเทพมหานคร:

มติชน, 2547.

วิจิตรมาตรา (สง่า กาญจนาคพันธุ์), ชุน, 2440-2523. ภูมิศาสตร์สุนทรภู่. กรุงเทพมหานคร :

บำรุงสาส์น, 2513.

ศานติ ภักดีคำ. สุนทรภู่ : ในประวัติศาสตร์สังคมรัตนโกสินทร์ มุมมองใหม่ : ชีวิตและผลงาน.

กรุงเทพฯ : มติชน, 2550.

สมเกียรติ ตั้งนโม. การศึกษาเกี่ยวกับเรื่องเครื่องหมาย [ออนไลน์]. เข้าถึงเมื่อ 8 มีนาคม 2551.

เข้าถึงได้จาก <http://midnightuniv.org/midarticle/newpage12.html>.

_____. มายาคติ และ วัฒนธรรมสังคมร่วมสมัย [ออนไลน์], เข้าถึงเมื่อ 16 มีนาคม 2551.

เข้าถึงได้จาก <http://midnightuniv.org/midnight2545/document9683.html>

สุวรรณดี ตั้งตรงสิทธิกุล. กรุงเทพฯไม่มีพิพิธภัณฑ์กรุงเทพฯ. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชน

,2545.

สมบัติ จันทรวงศ์. โลกทัศน์ของสุนทรภู่. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชน, 2537.

สุจิตต์ วงษ์เทศ, บรรณาธิการ. เศรษฐกิจ-การเมือง เรื่องสุนทรภู่ มหากวีกระฎุมพี : ศิลปวัฒนธรรม

ฉบับพิเศษ. กรุงเทพมหานคร: มติชน, 2545.

.สุนทรภู่ เกิดวังหลัง ผู้ดี "บางกอก" มหากวีกระฎุมพี มีวิชารู้เท่าทันโลก

(ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ). กรุงเทพมหานคร: มติชน, 2547.

, บรรณาธิการ.สุนทรภู่: ครูเสภา และทะเลอันดามัน (ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ).

กรุงเทพมหานคร : มติชน, 2548.

.อันดามันสุวรรณภูมิในประวัติศาสตร์อุษาคเนย์ = The Andaman sea and

Suvarnabhumi in the history of southeast Asia . กรุงเทพมหานคร : มติชน, 2548.

เสวตร เปี่ยมพงศ์สานต์. ธรรมชาติในวรรณกรรมสุนทรภู่ . อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง, 2538.

สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดระยอง.สุนทรภู่สู่ระยอง 200 ปี / สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดระยอง.

ปรกรณ์พริ้นติ้ง, 2549.

ภาษาต่างประเทศ

Allen, Stan. Practice : Architecture, Technique and Representation. Singapore :

The Gordon and Breach Publishing Group, 2000.

Bonta, Juan Pablo. Architecture and Its Interpretation. London : Lund Humphries

Publishers Ltd., 1979.

Broadbent, Geoffrey, Richard Bunt, and Charles Jencks. Signs, Symbols, and

Architecture. New York : John Wiley & Sons Ltd., 1980.

Chandler, Daniel. Semiotics for Beginners [Online]. Accessed 27 August 2005.

Available from <http://www.aber.ac.uk/media/Documents/S4B/semiotic.html>

113

Chim, Wong Soon. Semiotics and Design [Online]. Accessed 3 September 2005.

Available from <http://multimedia.design.curtin.edu/cache/s/0002>

Pais, Samson. Sign and Design : A Semiotics Critique of Correa's Architecture

[Online]. Accessed 25 October 2005. Available from <http://www.uwm.edu/>

People/Nsdsouza/Academic/Papers/Papers20%20home.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ – สกุล

นางสาว วรภัทน์ ปานเขียน

ที่อยู่

1140 ซอยจรัญสนิทวงศ์ 3 ถนนจรัญสนิทวงศ์ แขวงวัดท่าพระ

เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพมหานคร 10600

โทรศัพท์ 02-8681846

email : worapat64@hotmail.com

ประวัติการศึกษา

พ.ศ. 2547

สำเร็จการศึกษาปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตรบัณฑิต

สาขาวิชาสถาปัตยกรรมไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร

พ.ศ. 2551

สำเร็จการศึกษาปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาสถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร